

ISSN 2524-0129

*Збірник наукових праць
Юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

**Випуск 4 (16)
2018**

---

1. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права.
2. Конституційне право. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Міжнародне право.
3. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право.
4. Кримінальне право та кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика. Судова експертиза. Оперативно-розшукова діяльність. Судустрой. Прокуратура та адвокатура.
5. Психологія для юриста.
6. Трибуна молодого вченого.

**Збірник наукових праць
Юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету
у співпраці з НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України**

Засноване у 2011 році
Виходить 4 рази на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу інформації
КВ № 1784106691 від 17.03.2011р.

ISSN 2524-0129

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

Випуск 4 (16)
2018

Включений до переліку фахових видань України з юридичних наук
Наказом МОН України від 10.05.2017р. № 693 «Про затвердження
рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності
спеціалізованих вчених рад від 27 квітня 2017 р.»

**Засновник та видавець Тернопільський національний
економічний університет**

Рекомендовано до друку Вченою радою
Тернопільського національного економічного університету
(протокол №3 від 24.10.2018 р.)

INDEX COPERNICUS

INTERNATIONAL
Видання включено до міжнародної наукометричної
бази даних «Index Copernicus International» (Польща)
Доступ до наукометричної бази здійснюється
за адресою: <http://jml.indexcopernicus.com/?lang=ru>
«Актуальні проблеми правознавства» можна
знайти, скориставшись формою пошуку зверху
сторінки за індексом ISSN

Головний редактор

Гречанюк Сергій Костянтинович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Тернопільського національного економічного університету

Заступник головного редактора

Калаур Іван Романович, завідувач кафедри цивільного права і процесу ТНЕУ, доктор юридичних наук, професор

Редакційна колегія:

Крупчан Олександр Дмитрович, директор Інституту НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України.

Галяннич Микола Костянтинович, заступник директора з наукової роботи НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, доктор юридичних наук, професор

Галай Андрій Олександрович, професор кафедри цивільного права і процесу ТНЕУ, доктор юридичних наук, доцент

Кіндюк Борис Володимирович, професор кафедри теорії та історії держави і права ТНЕУ, доктор юридичних наук, професор

Стефанчук Руслан Олексійович, Голова ГО «Ліга професорів права», доктор юридичних наук, професор, Член-кореспондент НАПрН України

Волошин Юрій Олексійович, завідувач кафедри міжнародного права Національного авіаційного університету, доктор юридичних наук, професор

Сердюк Павло Павлович, науковий співробітник науково-методичного забезпечення організації роботи та управління в органах прокуратури Національної академії прокуратури України, доктор юридичних наук, професор

Христинченко Надія Петрівна, професор кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань ТНЕУ, доктор юридичних наук, доцент

Банах Сергій Володимирович, декан юридичного факультету ТНЕУ, кандидат юридичних наук

Слома Валентина Миколаївна, заступник декана юридичного факультету ТНЕУ, кандидат юридичних наук, доцент

Кравчук Микола Володимирович, завідувач кафедри теорії та історії держави і права ТНЕУ, кандидат юридичних наук, доцент

Рогатинська Ніна Зіновіївна, завідувач кафедри кримінального права та процесу ТНЕУ, кандидат юридичних наук, доцент

Жукорська Ярина Михайлівна, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент

Іноземні члени редакційної колегії:

Дзісга Анжей, декан факультету права, канонічного права та управління Люблінського католицького університету Іоанна Павла II, доктор юридичних наук, професор (Польща)

Межарос Петер, доцент кафедри цивільного та комерційного права Тарнавського університету, доктор юридичних наук (Словаччина)

Пірниор Петр, заступник декана факультету права та управління Сілезійського університету в Катовіцах, доктор юридичних наук, професор (Польща)

Флогайтіс Спірідон, директор Європейської організації публічного права (Греція), доктор юридичних наук, професор (Греція)

Цоль Фредерік, професор кафедри цивільного права Ягелонського університету, завідувач кафедри європейського і польського приватного права та порівняльного правознавства Оснабрюцького університету, доктор юридичних наук, професор (Польща)

Відповідальний за випуск: **Жукорська Ярина Михайлівна**

Адреса редакції:

464005 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
E-mail: zbirnyktneu@ukr.net
www.app.tneu.edu.ua

ЗМІСТ

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Олійник Юрій Становлення та розвиток судової системи Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.).....	5
Савенко Віктор Теоретичні засади дослідження закону у структурі правової реальності	13
Тернавська Вікторія Категорія «правова політика» (теоретико-правовий аналіз).....	18
Юрійчук Олена До філософсько-правового аналізу поняття толерантності	23

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Артеменко Ігор Деякі теоретичні проблеми визначення структурного складу адміністративно-процесуальних правовідносин	29
Баганець Олександр Теоретико-правові передумови розвитку електронного урядування в органах прокуратури України)	35
Волік В'ячеслав Регулювання діяльності автомобільних перевізників з урахуванням вимог європейських стандартів.....	41
Гайдай Сергій Теоретико-правовий феномен прокурора як суб'єкта інформаційного права	46
Годованик Євген Місце та роль системи права у національній правовій системі	53
Гречанюк Сергій, Терещук Галина, Мамчур Лідія Теорія взаємодії в управлінні правоохоронними органами	58
Кондратенко Віталій Система адміністративно-правових засобів забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю у сфері трудової діяльності	62
Kravchuk Natalia, Zhukorska Yaryna, Lutsyshyn Anastasiya Legal regulation of information activity in the internet	67
Мельник Анна Адміністративно-правовий статус органів державної влади, що здійснюють нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю	72
Мокрицька Анна Інструментальні можливості розпізнавання достовірності інформації: історичний екскурс	77
Сезонова Ольга Система та повноваження суб'єктів адміністративно-правового забезпечення надання освітніх послуг закладами вищої освіти	82
Соболь Євген Формування правової категорії «суб'єкт публічної адміністрації»	86
Яремко Оксана Право на повагу до сімейного життя: проблеми застосування практики ЄСПЛ у справах про примусове повернення та примусове видворення за межі України.....	94

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Бутрин-Бока Наталія, Іванчук Мирослав</i> Право громадян на охорону здоров'я	99
<i>Гнатів Оксана</i> Захист права власності на об'єкти нерухомості у договірних зобов'язаннях шляхом визнання правочинів недійсними	106
<i>Зайцева-Калаур Інна</i> Організаційно-правові процедури забезпечення охорони та захисту комерційної таємниці суб'єкта господарювання	110
<i>Майка Наталія</i> Договірні підстави виникнення права суперфіцію	116
<i>Марценко Наталя</i> Порівняльно-правова характеристика поняття житла у національному та міжнародному праві	121
<i>Труфанова Юлія</i> Невизначений строк як воля сторін при укладенні договору найму (оренди)	126

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

<i>Драгоненко Анна</i> Дія Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї через практику Європейського Суду з прав людини як міжнародно-правового джерела кримінального права України	131
<i>Пілюков Юрій, Шрамко Олександр</i> Судова експертиза, як форма використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів ..	139
<i>Прокопів Богдан</i> Специфіка функціонування НАБУ та НАЗК у системі спеціалізованих антикорупційних органів України	144

5. ПСИХОЛОГІЯ ДЛЯ ЮРИСТА

<i>Фурман Анатолій, Надвичина Тетяна</i> Адміністративно-правові засади діяльності психологічної служби сучасного університету	149
---	-----

6. ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

<i>Бутрин-Бока Наталія, Чорний Андрій</i> Мирова угода: новели національного цивільного процесуального законодавства	159
<i>Жукорська Ярина, Тарасюк Роман</i> Конституційно-правовий статус Президента України	163
<i>Зигрій Ольга, Вітик Анастасія, Кузьменчук Анна</i> Вода як об'єкт правового регулювання використання та охорони	168
<i>Рогатинська Ніна, Колодійчук Назарій</i> Застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх: спектр невирішених питань	174
<i>Росоляк Оксана, Єднак Олександр</i> Проблематика визнання та запровадження правових механізмів щодо реалізації права на одностатевий шлюб у світі (порівняльно-правовий аспект)	180
<i>Шевчук Оксана, Бобер Софія</i> Корпоративні права учасника господарського товариства: проблеми правової регламентації	186

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340. 15

Юрій Олійник,
аспірант кафедри історії держави,
права та політико-правових учень
Львівського національного університету
імені Івана Франка

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СУДОВОЇ СИСТЕМИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1918–1939 РР.)

Розкрито характерні риси становлення та розвитку судової системи в Другій Речі Посполитій (1918–1939 рр.). Показано, що становлення та розвиток судової системи Другої Речі Посполитої відбувалися двома етапами. Перший етап (1918–1928 рр.) характеризувався функціонуванням різних (російської, австрійської та німецької) систем судових органів, пристосуванням їх до нових соціально-політичних умов та наростанням деформацій, зумовлених порушенням демократичних засад Березневої конституції 1921 р. Другий етап (1928–1939 рр.) – створення єдиної системи загальних судів та її зміни у напрямку антидемократичних засад. Вказано, що досягненням судової реформи 1928 р. було створення єдиної системи загальних судів, хоча і не були чітко узгоджені організаційні та структурні засади всіх ланок загальних судів, а також не в повному обсязі визначена їхня компетенція. Зазначено, що процесі реформування судової системи характерною була тенденція до обмеження незалежності судів, що не гарантувало здійснення ними об'єктивного і справедливого правосуддя.

Ключові слова: *судова система, суд, судочинство, підсудність, Друга Річ Посполита.*

Олійник Ю.

Становление и развитие судебной системы во Второй Речи Посполитой (1918–1939 гг.).

Раскрыто характерные черты становления и развития судебной системы во Второй Речи Посполитой (1918–1939 гг.). Показано, что становление и развитие судебной системы Второй Речи Посполитой происходили в два этапа. Первый этап (1918–1928 гг.) характеризовался функционированием различных (российской, австрийской и немецкой) систем судебных органов, приспособлением к новым социально-политическим условиям и нарастанием деформаций, обусловленных нарушением демократических принципов мартовской конституции 1921 р. Второй этап (1928–1939 гг.) – создание единой системы общих судов и ее изменения в направлении антидемократических принципов. Указано, что достижением судебной реформы 1928 г. было создание единой системы общих судов, хотя и не были четко согласованы организационные и структурные основы всех звеньев общих судов, а также не в полном объеме определена их компетенция. Обозначено, что в процессе реформирования судебной системы была тенденция к ограничению независимости судов, что не гарантировало осуществления ими объективного и справедливого правосудия.

Ключевые слова: *судебная система, суд, судопроизводство, подсудность, Вторая Речь Посполитая.*

Oliynyk Y.

Formation and development of the judicial system in the Second Commonwealth of Poland (1918–1939s).

The article reveals the characteristic features of the formation and development of the judicial system in the Second Commonwealth of Poland (1918–1939s). It was shown that the formation and development of the judicial system of the Second Commonwealth of Poland occurred in two stages. The first stage (1918–1928s) was characterized by the functioning of various (Russian, Austrian and German) judicial systems, their adaptation to new socio-political conditions and the growth of deformations caused by violations of the democratic principles of the March constitution

of 1921. The second stage (1928–1939s) – the creation of a unified system of general courts and their change in the direction of anti-democratic principles. The achievements of the judicial reform of 1928 were the creation of a unified system of general courts, although the organizational and structural principles of all parts of general courts were not clearly agreed upon, and their competence was not fully defined. The reform of the judicial system was characterized by a tendency to curtail the independence of the courts, which did not guarantee the realization of objective and fair justice.

Keywords: judicial system, court, court proceedings, jurisdiction, Second Commonwealth of Poland.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування судової системи Української держави є одним із важливих завдань, що вимагає кожному права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом. Для виконання цього завдання необхідно невідкладно привести чинне законодавство до міжнародних стандартів. Важливим є відновити довіру суспільства до судової влади в Україні. Для цього необхідно утвердити забезпечення швидкого і зручного доступу громадян до інформації про перебіг судової справи, час і місце її розгляду, обмін процесуальними документами між судом та учасниками процесу із застосуванням електронного цифрового підпису. Реформування судової влади в Україні має здійснити суттєвий вплив на рівень суспільної довіри – створення антикорупційного суду тощо.

В сучасних умовах у реформуванні судової системи і судочинства в Україні важливо використати як національний, так і міжнародний історичний досвід. Значне зацікавлення викликає історико-правовий аналіз становлення та розвитку судової системи в Другій Речі Посполитій (1918–1939 рр.).

Метою статті є розкриття характерних рис становлення та розвитку судової системи в Другій Речі Посполитій (1918–1939 рр.).

Аналіз останніх досліджень. Першими в історико-правовій науці почали вивчати становлення судової системи відродженої Другої Речі Посполитої польські вчені. Одним з перших був польський професор С. Голумбу [1]. Окремі питання становлення польської судової влади широко розглядалась у наукових доробках інших польських вчених: Ю. Бардаха, Б. Леснодорського, М. Пієтрас [2] та ін. Проблема організації судової системи та судочинства Польщі міжвоєнного часу вивчалась одночасно і в Україні. Деякі питання щодо організації судової системи Другої Речі Посполитої та її поширення на Західну Україну вивчали такі українські вчені, як В. І. Калинович [3], В. С. Кульчицький [4], Б. Й. Тищик [5], Л. Т. Присташ [6], О. В. Липитчук [7] та ін. Особливий інтерес викликає дослідження з історії Польщі українських істориків зі Львова Л. Зашкільняка та М. Крикуна, в якому автори на підставі нових історичних джерел розкрили зокрема суспільно-політичні та деякі правові аспекти життя поляків у міжвоєнний період, а також взаємини з сусідніми народами, передусім українцями [8].

Виклад основного матеріалу. Відновлена Польська держава 11 листопада 1918 р. з перших днів свого існування розпочала діяльність, спрямовану на формування кордонів, органів влади, війська, правоохоронних органів, в тому числі судових [4, с. 12–13]. Тривалий час на її території продовжували діяти з невеликими і неістотними змінами старі системи судів (австрійські, німецькі, і російські). Вища державна влада Польщі визнавала попереднє законодавство тимчасово чинним, скасувавши лише положення, спрямовані проти польського народу. Іноземні джерела (австрійські, німецькі та російські) мали різне походження, відповідали неоднаковому рівню соціально-економічного і політичного розвитку країн-учасниць поділу польської держави. Тому перед владою Другої Речі Посполитої виникла необхідність скасувати такі розбіжності в польській системі права. 2 червня 1918 р. було створено кодифіковану комісію з провідних польських юристів, якою була проведена робота з уніфікації польського права. Згодом комісія здійснила ґрунтовнішу роботу – кодифікацію права, результатом якої стало прийняття Кримінально-процесуального кодексу 1928 р., Кримінального кодексу 1932 р., Цивільно-процесуального кодексу 1933 р. та Кодексу зобов'язань 1933 р. [9, с. 294, 348].

Здобуття польською державою незалежності в листопаді 1918 р. стало вирішальною умовою для становлення і розвитку польської судової системи та судочинства. До часу встановлення єдиної системи загальних судів на всій території Другої Речі Посполитої у 1928 р. в Західній Україні продовжували діяти з невеликими і неістотними змінами старі системи судів.

У Поліссі та на Волині продовжувала існувати система судів царської Росії: мирові суди, що розглядали дрібні цивільні та кримінальні справи в складі одноособового судді та призначених двох засідателів (інститут засідателів у мирових судах був скасований у 1927 р.); окружні суди, що були судами першої інстанції для більш важливих цивільних і кримінальних справ і судами другої інстанції для розгляду скарг на рішення мирових судів.

У Галичині діяла австрійська судова система: повітові суди, які розглядали в першій інстанції цивільні та кримінальні справи; окружні суди, що в першій інстанції розглядали складніші кримінальні та цивільні справи, а в другій – скарги на рішення повітових судів. Касаційним судом на Волині й в Галичині був Верховний суд у Варшаві [4, с. 11].

Становлення і розвиток польської судової системи Другої Речі Посполитої врегульовано в двох польських Конституціях 1921 і 1935 рр. Основи формування польської судової системи визначала Конституція від 17 березня 1921 р., яка визнала суд окремим органом державної влади, незалежним від виконавчої та законодавчої влади. Суддів призначав голова держави, і вони за законом мали бути незалежні від державної адміністрації. На практиці судді добиралися лише з політично благонадійних осіб.

В умовах існування різних судових систем важливе значення мала організація у 1919 р. Верховного суду у Варшаві як загального суду найвищої інстанції, якому було підпорядковано судочинство всієї Польщі. Декрет начальника польської держави визначив організаційну форму та надавав йому право «вказувати та усувати недоліки в діяльності нижчих судів», що означало можливість змін або скасування їхніх рішень. Найвищий суд у Варшаві перейняв функції австрійського Вищого судового і касаційного трибуналу. У його складі, крім існуючих двох палат, було утворено додатково ще три палати: для кримінальних і цивільних справ колишньої австрійської території; адміністративних справ цієї території; кримінальних і цивільних справ колишньої пруської території. Справи розглядалися у складі трьох суддів, а складні – цілою палатою чи навіть загальним зібранням цілого суду [7, с. 8–9].

У 1928 р. видано закон про судоустрій, який уніфікував судову систему Другої Речі Посполитої. Вона виглядала так: гродські, окружні й апеляційні суди, Верховний суд. Судові округи не збігалися з адміністративними – воєводствами та повітами. У 1936 р. функціонувало 548 гродських судів, 45 – окружних, 7 – апеляційних. Гродські суди були одноособовими, розглядали дрібні цивільні та кримінальні справи [4, с. 11].

У процесі здійснення судової реформи польська влада вважала за необхідне посилити контроль за особовим складом суддів та їхньою діяльністю. Саме в цей період було видано розпорядження Президента Другої Речі Посполитої від 23 серпня 1932 р., згідно з яким влада, яка призначала суддів, набула право переведення суддів без їхньої згоди до іншого рівнозначного суду або звільнення на пенсію у двомісячний термін (із 27 серпня до 31 жовтня 1932 р.). Цей акт значно обмежив суддівську незалежність. Міністр юстиції Другої Речі Посполитої одержав певну ініціативу і нічим не обмежувався, якщо йшлося про призначення суддів Верховного суду і прийняття рішення про звільнення їх на пенсію. Була здійснена ґрунтовна ревізія первісного тексту закону про судоустрій у напрямі зміцнення повноважень судової адміністрації та зменшення компетенції загальних зборів суддів, що означало «досить значні обмеження автономії судів та їхньої незалежності». На підставі цього розпорядження проводилися значні так звані чистки суддівських кадрів, які особливо зачепили суддів-українців. У 1932 р. у семи східно-галицьких окружних судах було звільнено на пенсію 53 суддів-українців і 24 поляків. На початку 30-х років ХХ ст. у багатьох гродських судах Східної Галичини не було жодного судді-українця. Польська влада намагалася не допустити публікацій української преси з проблеми чистки суддів. Рішенням Львівського окружного суду було вилучено номер газети «Діло» за 21 вересня 1932 р., у якій порівнювалося становище суддів-українців за австрійських часів і в тодішній Польській державі. Відомий український адвокат С. Баран констатував, що серед суддів львівської апеляції в австрійські часи 25% становили українці. Багато з них були громадськими діячами, організаторами низки товариств. До чистки у тернопільському окружному суді працювало 49 суддів, з них 15 – українців. Після чистки на пенсію звільнено дев'ять українців, одного поляка і одного єврея. Якщо у 1912 р. у згаданому окрузі загалом працювало 42 судді, з яких понад 30 були українцями, то після чистки їх залишилося тільки двоє. Газета навела також приклади чистки суддівського апарату в коломийському та станіславівському окружних судах [10, с. 297].

У 1931 р. за розпорядженням Ради Міністрів були створені та діяли на всій території Польської держави надзвичайні суди. Це було викликано діяльністю польського репресивного апарату в Західній Україні, який жорстко розправлявся з будь-якими виступами народних мас за соціальне і національне визволення. Основні події відбувалися під час пацифікації (система репресивних акцій проти українців) у Східній Галичині з 16 вересня до 30 листопада 1930 р., яка охопила 28 повітів і водночас стала одним із елементів передвибірної кампанії, що проводилася з метою залякати українську опозицію. Уже до її початку було заарештовано 30 колишніх українських послів у сеймі та майже сотню українських громадських діячів. В українські села відряджали кілька кавалерійських полків, два каральні корпуси поліції (по 1000 осіб у кожному), які впродовж 75 днів здійснювали криваву екзекуцію над населенням. Саме під час пацифікації польський уряд застосував так званий принцип колективної відповідальності (обшуки, руйну-

вання будинків, конфіскація майна та ін.). До кінця 1930 р. було заарештовано 970 осіб, з них 432 передано судам (330 звільнили). Серед арештованих були 550 селян, 135 учнів гімназії, 124 студенти. За три осінні місяці 1931 р. надзвичайними судами було розглянуто справи 66 осіб, з них: 52 засуджено, одна – виправдана, справи 13 підсудних передано до звичайного судочинства; 39 осіб засуджено до страти; 13 – на різні строки ув'язнення. Пацифікація супроводжувалася масовою заборонаю і закриттям українських читалень, клубів, різних товариств, газет, журналів, спаленням книг тощо. Ці розправи схвилювали світову громадськість. Навіть група депутатів англійського парламенту скерувала спеціальну петицію протесту в Лігу Націй [11, с. 586].

У 1932 р. надзвичайні суди розглянули справи 244 осіб, з них: 204 були засуджені, одна – виправдана, справи на 39 осіб передали у звичайний суд; 127 осіб засуджено до страти, 77 ув'язнено. Серед засуджених на смертну кару 59% від загальної кількості припадало на Східну Галичину. Якщо в центральних і західних воєводствах Другої Речі Посполитої (18 млн. населення) за 1931–1939 рр. було виконано 80 смертних вироків, то в південних і східних воєводствах (12 млн. населення) за той самий час – 184 смертні вироки, тобто пропорційно до населення в останніх воєводствах таких вироків виконано в чотири рази більше [10, с. 303].

Після першого етапу судової реформи 1929 р. до кінця міжвоєнного періоду система загальних судів залишалася незмінною, однак їх кількість зменшилася. У 1936 р. діяло 548 гродських судів, 45 окружних та сім апеляційних. Отже, порівняно з 1930 р. кількість гродських судів зменшилася на 20, окружних – на шість, апеляційних – на один [10, с. 302].

У 1935 р. прихильники Ю. Пілсудського затвердили на польському сеймі нову Конституцію, яка фактично скасовувала демократичний устрій і встановила диктаторський режим. У польській Конституції 1935 р. організації та визначення підсудності судів (свого роду компетенції – Ю. О.) був присвячений IX розділ. Його назва «правосуддя» («wymiar sprawiedliwosci») вказувала на функції, які мали виконувати судові органи в суспільстві. За цією конституцією суди перестали бути «органами народу» і стали державними органами (визначення «незалежні» було пропущено) з підпорядкуванням президентові. Конституція 1935 р. наклала на суди обов'язок оберігати правовий порядок у державі та формувати «правове відчуття» суспільства (ст. 64 §2), суди перестали бути «органами народу» і стали державними органами (визначення «незалежні» було пропущено) з підпорядкуванням президентові. Хоча за Квітневою конституцією (ст. 65) президент призначав суддів, але ст. 66, 67 надавали право адміністративній владі призупиняти засаду неусуваності та широкі можливості переміщення та усунення суддів взагалі в період реорганізації судоустрою, яка проводилася на підставі «законодавчого акта», навіть декрету Президента Польщі. Тобто сама конституція створювала умови для більшої залежності суддів від виконавчої влади [10, с. 298, 299].

У Другій Речі Посполитій існували дві системи судів – загальні та спеціальні. Судочинство в них оголошено відкритим (гласним), лише у виняткових випадках воно могло бути таємним. До інших важливих засад судочинства віднесено такі: незалежність суддів; їх призначуваність; виключність компетенції судів у справі відновлення справедливості; вилучення з компетенції судів права визначати конституційність нормативних актів; ієрархічно-інстанційна організація судових органів.

Окружні суди були судами першої інстанції зі складніших цивільних і кримінальних справ, а також апеляційною інстанцією для гродських судів. справи розглядала переважно колегія суддів (3 особи), простіші – один суддя. Ці суди мали в своїй структурі відділи: цивільний, кримінальний, комерційний та ін. Під час розгляду заплутаних кримінальних і політичних справ у судочинстві мали брати участь присяжні (12 осіб). Однак вони діяли лише на території колишніх австрійських володінь (у Галичині) й вирішували проблему вини. На інших польських землях – не діяли (на території колишньої пруської окупації їх ліквідовано ще 1919 р.), оскільки суди присяжних не мали довіри польської влади, зокрема в авторитарний період. Остаточо їх ліквідовано 1938 р., коли суд присяжних у Кракові виправдав ендека А. Добошинського (він організував збройний напад на одне зі староств, де перебували затримані політв'язні).

Апеляційні суди в одноособовому і триособовому складі діяли здебільшого як апеляційна інстанція для окружних судів. Інколи вони виступали як перша інстанція, зокрема у справах, віднесених до їхньої компетенції спеціальними законами чи іншими правовими актами. Ці компетенції теж поділялись на відділи.

Найвищою судовою інстанцією для загальних судів був Верховний суд. Він виступав як касаційна інстанція щодо апеляційних судів, а також як перша – у найважливіших, переважно політичних справах, які законодавством віднесено до його компетенції. Важливою функцією Верховного суду був нагляд над правильним і однаковим застосуванням усіма загальними польськими судами чинного законодавства. Він

поділявся на палати: дві цивільні, кримінальну і адвокатури. Справи слухали у три, п'яти і семи особовому складі суддів, у виняткових випадках – у повному складі [5, с. 243].

До спеціальних судів належали військові, праці та віросповідні.

Військові суди, створені в 1919 р., судили військовослужбовців і в деяких випадках – цивільних громадян, згідно з військовими кримінальним і кримінально-процесуальними кодексами.

Суди праці, створені в 1928 р., розглядали переважно конфлікти між працедавцями та найманими працівниками. Діяли в складі професійного судді та двох присяжних – від працедавців і від працівників. Рішення суду праці можна було оскаржити до окружного суду. В 1934 р. ухвалено закон про суди праці, згідно з яким вони утворювалися або як самостійні, або при гродських судах. Вартість предмета позову у цивільних справах зросла до 10000 злотих, а компетенція цих судів поширювалася на правовідносини кооператорів. Водночас кримінальні справи (з метою розвантаження) були передані інспекторам праці чи адміністративній владі. Суд праці у Львові було утворено у 1936 р. Він обіймав округ гродського суду у Львові, а також територію гміни м. Винники. У 1938 р. на всій території Другої Речі Посполитої діяло 17 самостійних судів праці і дев'ять при гродських судах, а кількість суддів, призначених міністром юстиції, не перевищувала 50 осіб. У Західній Україні суди праці діяли в Ковелі, Луцьку, Бресті над Бугом, Львові, Перемишлі, Станіславові, Стрию, Тернополі, Чорткові, Дрогобичі.

Віросповідні суди існували лише на території колишньої російської зони окупації. Розглядали конфлікти з приводу різних віросповідань, зокрема й сімейного характеру.

До спеціальних судів належали також Компетенційний трибунал, Адміністративний трибунал і Державний трибунал.

Компетенційний трибунал, утворений 1925 р., складався з голови і 14 членів, яких призначав Президент держави. Розглядав спори щодо компетенції та підсудності між адміністративними й судовими органами.

Адміністративний трибунал, сформований 1922 р., складався з голови, його заступників і суддів, яких призначав Президент. Він був найвищою апеляційною інстанцією для нижчих адміністративних судів (однак дві їхні ланки діяли лише на землях колишньої пруської окупації), а також розглядав скарги громадян на адміністративні органи, тобто здійснював судовий контроль над діяльністю адміністрації. Поділявся на дві палати – загально-адміністративну та фінансову. Розглядав справи колегіально – у складі трьох, семи або усіх суддів [5, с. 245].

Державний трибунал, створений 1921 р., мав у складі голову (ним за сумісництвом був Голова Верховного суду) та 12 членів (вісьмох із них обирав Сейм, чотирьох – Сенат, але вони не могли бути парламентарями). Розглядав справи про порушення Конституції найвищими службовими особами країни – Президентом, міністрами, послами, іншими високими посадовцями. Справу проти них порушував Сейм кваліфікованою більшістю голосів. Обвинувачення у трибуналі підтримували три послы, обрані Сеймом. Покараннями були втрата посади, позбавлення пасивного виборчого права, права обіймати державні посади, зменшення пенсії, кримінальні покарання.

Значне місце у судовій системі Другої Речі Посполитої займали апеляційні та окружні суди, які були організовані та діяли зокрема і у Західній Україні. У судовій системі Другої Речі Посполитої важливу роль відігравав Львівський апеляційний суд, який було утворено на базі Львівського вищого крайового суду 14 травня 1919 р. Правовою основою його утворення було спільне розпорядження міністра внутрішніх справ та міністра справедливості № 47866 від 14 травня 1919 р. [12, с. 352]. Нові зміни в судовій системі Польщі відбулися на підставі розпорядження польського уряду від 6 лютого 1928 р. Львівський апеляційний суд поширював свою юрисдикцію на воеводства Тернопільського, Станіславівського і Львівського (окрім Березівського, Кольбушевського, Кросненського, Леськовського, Ланцутського, Ніськовського, Пшеворського, Жешувського, Сяноцького і Тарнобжезького) повітів [13, с. 110–119].

Повітові (гродські) суди перейняли свою назву, організацію і компетенцію з австрійських часів і були судами першої інстанції, до їхньої компетенції належало розгляд кримінальних та цивільних справ. Повітові судді повинні були мати вищу юридичну освіту. У повітовому суді було декілька суддів, проте справи розглядалися ними одноособово. Начальник повітового суду розподіляв справи між суддями. Окружні суди (колишні крайові) зазнали певних змін. Законом від 17 грудня 1920 р. було обмежено компетенцію судів присяжних, які утворювалися і діяли при цих судах. Окружні суди надалі виносили рішення колегіально у складі трьох професійних суддів (хоча наступні польські нормативні акти дедалі частіше впроваджували одноособовий розгляд справ). Апеляційні суди (колишні вищі крайові суди) зберегли свій устрій; зменшився тільки склад суддів – від п'яти до трьох, які розглядали і вирішували

апеляційні справи. Ці суди склалися з голови, його заступника та суддів. Декрет Начальника Держави скасував інститут допоміжних суддів; збережено інститут «запасних» суддів. Кандидатів, які готувалися до суддівської посади, називали аплікантами. Найсуттєвіші відмінності існували у найнижчій ланці судів. На колишній російській території діяли мирові суди, на австрійській і пруській територіях, а також на території сілезького воєводства – повітові суди [7, с. 9].

Юрисдикція окружних судів поширювалася на декілька гродських судів. Вони склалися з одного чи декількох відділень із карних і цивільних справ. Ними в першій інстанції розглядалися справи, що виходили за межі компетенції мирових судів. У роботі окружних судів брали участь присяжні [14, с. 49].

Окружні суди у складі трьох суддів розглядали такі категорії справ: 1) усі кримінальні справи, за винятком тих, які підлягали компетенції судів для неповнолітніх і які розглядалися у спрощеному порядку; 2) цивільні справи: суперечки щодо позовів, вартість яких не перевищувала 50 тис. злотих, спори про права немайнового характеру; спори, віднесені законом до компетенції окружних судів, незалежно від суми позову; спори, в яких однією зі сторін була державна казна, суперечки про визнання осіб недієздатними, справи про неспроможність (банкрутство); 3) апеляції на вироки гродських судів, а також на вироки, винесені після розгляду справ у спрощеному порядку; 4) справи зі звинувачення у порушенні правил про списки присяжних та інших питань, пов'язаних з судовою процедурою. Окружний суд з участю присяжних складався з трибуналу і лави присяжних. До складу трибуналу входив головуючий і двоє окружних суддів. Лава присяжних налічувала 12 осіб. Деякі окружні суди об'єднувалися в один округ суду присяжних, і тоді його сесії відбувалися в одному з окружних судів [13, с. 110–119].

Важливою апеляційною інстанцією у Західній Україні в складі Другої Речі Посполитої був Львівський апеляційний суд. Сфера його юрисдикції розповсюджувалася на такі окружні суди: Бережанський окружний суд охоплював своєю діяльністю Бережанський, Підгаєцький, Рогатинський і частину Бібрського і Перемишлянського повітів (гродські суди – в Більшівцях, Бережанах, Бурштині, Ходорові, Козові, Підгайцях, Перемишлянах і Рогатині); Чортківський окружний суд охоплював Борщівський, Буцацький, Чортківський, Копичинський і Заліщицький повіти (гродські суди – в Борщові, Будзанові, Чорткові, Золочеві, Товстому і Заліщиках); Коломийський окружний суд поширював свою діяльність на Городенківський, Коломийський, Косівський і Снятинський повіти (гродські суди – в Городенці, Яблуневі, Коломиї, Кутах, Косові, Обертині, Снятині, Заболотові); Львівський окружний суд діяв на території Сокальського, Рава-Руського, Жовківського, Любачівського, Городоцького, Львівського повітів, міста Львова і частини Бібрського повіту (гродські суди – в Белзі, Бібрці); Станіславський окружний суд розповсюджував свою компетенцію на Калуський, Надвірнянський, Станіславський повіти (гродські суди – в Богородичанах, Делятині, Галичі, Калуші, Станіславі, Тисмениці); Стрийський окружний суд охоплював Тернопільський, Терехівський, Сокальський, Збараський повіти (гродські суди – в Микулинцях, Новому Селі, Підволочиську, Тернополі, Терехові, Збаражі); Золочівський окружний суд діяв на території Бродівського, Каменецького, Радехівського, Золочівського, Зборівського і Перемишлянського повітів (гродські суди – в Бродах, Буську, Глинянах, Лопатині, Олеську, Підкамені, Радехові, Зборові, Заліцях, Золочеві) [13, с. 110–119].

Львівський апеляційний суд вважався апеляційною інстанцією у справах, які розглядались в окружних судах. Львівський апеляційний суд 1919–1939 рр. був особливою моделлю суду Польщі, оскільки був втіленням правових новел, щодо розгляду апеляційних справ як суд першої інстанції у справах особливої важливості та які набували громадського розголосу та загострювали і так непрості відносини між українцями та поляками. У порядку першої інстанції Львівський апеляційний суд розглядав особливо важливі політичні справи, які головним чином торкалися переслідування комуністів. Це було «спеціалізованою» ознакою суду.

Структура Львівського апеляційного суду відповідала тогочасним європейським традиціям. Апеляційний суд очолював голова, який відповідно здійснював представницькі функції щодо органу та адміністративні щодо документообігу та інших господарських питань. Львівський апеляційний суд поділявся на такі відділи: 1. Президія, або президіяльний відділ, котрий керував всією діяльністю суду, а також завідував загальними питаннями. Президія була досить вагомою складовою суду, оскільки у її складі було безліч службовців та суддів, які отримували завдання відповідно до їхньої компетенції. Загальними питаннями були звичні питання існування будь-якого об'єкту, це: правила внутрішнього трудового розпорядку, охорона праці, охорона суду та ін. 2. Перший цивільний відділ розглядав справи, в яких однією стороною була казна. В цьому випадку проглядається адміністративна юрисдикція даного суду, оскільки органи казначейства були публічними. 3. Другий відділ у цивільних справах, який розглядав апеляції

на вироки решти окружних судів Львівського апеляційного округу і справи капіталістичних монополій «синдикатів». 4. Відділ у кримінальних справах. 5. Дисциплінарний суд для суддів та прокурорів. 6. Дисциплінарна комісія для службовців, обслуговуючого персоналу і комірників. 7. Дисциплінарна комісія для службовців тюремної охорони. 8. Слідчий суддя у особливо важливих справах. 9. Персональне бюро, яке займалось питаннями особистого складу, пенсійними справами чиновників і т. д. [15, с. 75–85]. У 1939 р. після приєднання західноукраїнських земель до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки Львівський апеляційний суд було ліквідовано.

Таким чином, становлення та розвиток судової системи Другої Речі Посполитої включало два етапи. Перший етап (1918–1928 рр.) характеризувався функціонуванням різних (російської, австрійської та німецької) систем судових органів, пристосуванням їх до нових соціально-політичних умов та наростанням деформацій, зумовлених порушенням демократичних засад Березневої конституції 1921 р. Другий етап (1928–1939 рр.) – створення єдиної системи загальних судів та її зміни у напрямку антидемократичних засад. Досягненнями судової реформи 1928 р. було створення єдиної системи загальних судів, хоча і не були чітко узгоджені організаційні та структурні засади всіх ланок загальних судів а також не в повному обсязі визначена їхня компетенція. У процесі реформування судової системи характерною була тенденція до обмеження незалежності судів, що не гарантувало здійснення ними об'єктивного і справедливого правосуддя. Діяльність не тільки загальних, а й спеціальних судів забезпечувала ефективне функціонування судової системи, сприяла більш якісному розгляду цивільних, кримінальних та інших справ. Упродовж міжвоєнного періоду в Польщі простежувалася тенденція до обмеження принципу незалежності суддів, що знайшло закріплення в законодавстві. Це проявлялося, зокрема, під час формування суддівського корпусу, важливим критерієм якого була політична благонадійність, призначення та переведення суддів на інше місце роботи (або на пенсію), так званих чисток суддівських кадрів та ін., що відбивалося на об'єктивності розгляду справ у судах. Порушення демократичних засад у формуванні судової системи, особливо за Конституцією 1935 р., призвели до падіння авторитету судів у польському суспільстві. У той час ця демократична опозиція справедливо наголошувала на небезпеку щодо забезпечення законності.

Список використаних джерел

1. *Gołąb S. Organizacja sądów powszechnych. – Krakow, 1938.*
2. *Бардах Ю. История государства и права Польши / Ю. Бардах, Б. Леснодорский, М. Пиетрчак. – М. : Юрид. лит., 1980.*
3. *Калинович В. І. Боротьба трудящих Західної України за українську школу і культуру в період панування панської Польщі (1918–1939 рр.) / В. І. Калинович // Львівський державний університет ім. І. Франка. Сорок років Великого жовтня. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1957.*
4. *Кульчицький В. С. Органи правосуддя в Західній Україні 1921–1939 рр. / В. С. Кульчицький // На шляху до правової держави. Львівська регіональна науково-практична конференція. Тези доповідей (Львів, 7–8 лют. 1991 р.). – Львів, 1991. – Вип. 2. – С. 11–13.*
5. *Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X ст. – початок XXI ст.) / Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 2012. – С. 243, 245.*
6. *Пристаиш Л.Т. Центральні органи влади та управління за конституцією Польщі 1935 року / Л. Т. Пристаиш. – Львів, 1998.*
7. *Липитчук О. В. Система судових органів та судочинство Республіки Польща (1918–1939 рр.) : автореф. дис. канд. юрид. наук. 12 00 01. / О. В. Липитчук. – Львів, 2004. С. 8–9.*
8. *Зашикільняк Л. О. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашикільняк, М. Г. Крикун. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002.*
9. *Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.) : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закладів] / І. Й. Бойко. – К. : Атіка, 2012. – С. 294, 348.*
10. *Луцаківська І. Розв'язок судової системи у Польщі 1929–1939 рр. / І. Луцаківська // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. – С.297–299, 303, 302.*
11. *Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Історія держави і права України: акад. курс : підруч. / Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко. – К. : Ін Юре, 2015. – С. 586.*
12. *Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку : моногр. / В. С. Бігун, І. Й. Бойко, Т. І. Бондарук, О. А. Гавриленко [та ін.] ; за ред. І. Б. Усенка. – К., 2014. – С. 352.*
13. *Бойко І. Й., Тищик Б. Й. Становлення та розвиток органів судочинства у Галичині (Х–ХХ ст.) / І. Й. Бойко, Б. Й. Тищик // Вісник Львівського ун-ту. – Львів, 2011. – Вип. 52. – С. 110–119. – (Сер. юридична).*

14. Романюк Я. М., Іменем України: становлення судової влади у період Української революції 1917–1921 рр. / Я. М. Романюк, І. Б. Іванченко // «Право України». – 2017 р. №3 – С. 49.
15. Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском Советском Социалистическом Государстве : справоч. – Львов : Из-во Львовского государственного университета, 1955. – С. 75–85.

References

1. Gołąb, S. (1938). *Organization of common courts*. – Krakow [in Polish].
2. Bardah, U., Lesnodorsky B., Pietrchak M. (1980) *Istoriia hosudarstva u prava Polshy [History of the State and Law of Poland]*. Moscow: Legal. lit. [in Russian].
3. Kalinovich, V.I. (1957). *Borotba trudiashchykh Zakhidnoi Ukrainy za ukrainsku shkolu i kulturu v period panuvannia panskoi Polshchi (1918–1939) [The struggle of labour of Western Ukraine for the Ukrainian school and culture during the reign of the lord of Poland (1918–1939)]*. Lviv: Lviv State University. I. Franko Forty years of Great October. Publication of Lviv University. [in Ukrainian].
4. Kulchytsky, V.S. (1991) *Orhany pravosuddia v Zakhidni Ukraini 1921–1939 [The institutions of justice in Western Ukraine 1921–1939]*. Lviv: Na shliakhu do pravovoi derzhavy. Lvivska rehionalna naukovopraktychna konferentsiia. Tezy dopovidei (Lviv, 11.7–8) (Ed. 2), (pp. 11–13). [in Ukrainian].
5. Tishchik, B.Y. (2012). *Polshcha: istoriia derzhavnosti i prava (X st. – pochatok XXI st.) [Poland: History of Statehood and Law (X century – the beginning of the XXI century)]* – Lviv: World. [in Ukrainian].
6. Pristash, L.T. (1998) *Tsentralni orhany vlady ta upravlinnia za konstytutsiieu Polshchi 1935 roku [Central Authorities and Governments under the Constitution of Poland in 1935]*. Lviv. [in Ukrainian].
7. Lipitchuk, O.V. (2004). *Systema sudovykh orhaniv ta sudochynstvo Respubliky Polshcha (1918–1939) [System of judicial institutions and legal proceedings of the Republic of Poland (1918–1939s)]* Extended abstract of candidate's thesis. Lviv, Lviv State University. [in Ukrainian].
8. Zashkilnyak, L.O., & Krykun M.G. (2002). *Istoriia Polshchi: Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dnev [History of Poland: From ancient times to the present day.]* Lviv: Lviv National University. [in Ukrainian].
9. Boyko, I.Y. (2012). *Pravove rehuliuвання tsyvilnykh vidnosyn v Ukraini (IX–XX st.) [Legal regulation of civil legal relationship in Ukraine (IX–XX centuries)]*. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
10. Luchakivska, I. (2008) *Rozvtok sudovoi systemy u Polshchi 1929–1939 [Evolution of the judicial system in Poland 1929–1939]*. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 17, 297–299, 303, 302. [in Ukrainian].
11. Tishchik, B.Y., & Boyko, I.Y. (2015) *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: akad. kurs: pidruchnyk [History of State and Law of Ukraine: Acad. course: tutorial]*. Kyiv: In Jure [in Ukrainian].
12. Usenko, I.B., Begun, V.S., Boyko, I.Y., Bondaruk, T.I., Gavrilenko, O.A., etc. (2014). *Sudova vlada v Ukraini: istorychni vytoky, zakonmirnosti, osoblyvosti rozvytku: monohrafiia [Judiciary in Ukraine: historical sources, regularities, peculiarities of development: monograph]*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Boyko, I.Y., & Tyshchik, B.Y. (2011). *Stanovlennia ta rozvytok orhaniv sudochynstva u Halychyni (X–XX st.) [Incipience and development of the institutions of justice in Galicia (X–XX centuries)]*. *Visnyk Lvivskoho un-tu. Serii yurydychna – Visnyk of Lviv Univ. Legal series*. – Lviv, 52, 110–119 [in Ukrainian].
14. Romanyuk, Y.M., & Ivanchenko I.B. (2017). *Imenem Ukrainy: stanovlennia sudovoi vlady u period Ukrainiskoi revoliutsii 1917–1921 [In the name of Ukraine: the incipience of the judiciary during the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921]*. «Pravo Ukrainy» – «The Law of Ukraine», 3, 49 [in Ukrainian].
15. *Uchrezhdeniia Zapadnoi Ukraynu do vossoedyneniia ee v edynom Ukraynskom Sovetskom Sotsyalisticheskom Hosudarstve. Spravochnyk (1955) [Institutions of Western Ukraine before its reunification in a single Ukrainian Soviet Socialist State. Directory]*. Lviv: Publishing of Lviv State University, (pp. 75–85). [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 16.06.2018.

Віктор Савенко,

*доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету Тернопільського
національного економічного університету*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОНУ У СТРУКТУРІ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Проаналізовано теоретично проблеми концептуалізації закону як філософсько-правової категорії в структурі правової реальності. Дефініційовано поняття «закон» і «правова реальність» у науковому дискурсі; досліджено генезу ідеї структуризації закону у філософії права, теорії права і суміжних науках.

Ключові слова: закон, правова реальність, правова дійсність, правове життя, нормативно-правовий акт.

Савенко В.

Теоретические принципы изучения закона в структуре правовой действительности

Проанализировано теоретически проблемы концептуализации закона как философско-правовой категории в структуре правовой реальности; дефиницировано понятие «закон» и «правовая реальность» в научном дискурсе; исследовано генезис идеи структурирования закона в философии права, теории права и смежных науках.

Ключевые слова: закон, правовая реальность, правовая действительность, правовая жизнь, нормативно-правовой акт.

Savenko V.

Theoretical foundations of the law researching in the structure of legal reality

The article is devoted to theoretical analysis of the problem conceptualization of the law as a philosophical and legal category in the structure of legal reality; differentiation of the concepts of «law» and «legal reality» into scientific discourse; the study of the genesis of the idea of structuring the law in the philosophy of law, the theory of law and related sciences.

Keywords: law, legal reality, legal actuality, legal life, normative-legal act.

Постановка проблеми. Закон – одна із центральних філософсько-правових категорій, що теоретично фіксує природно-історичну тотальність підпорядкування людини собі. Проте у політико-правовій рецепції він здебільшого постає механізмом гіперболізації права і маніпулювання свідомістю людини. Подібна деформація привнесла чимало хибних уявлень про його сутність і механізм реалізації у правовій реальності та зумовила необхідність філософсько-правового осмислення його проявів у розмаїтті напрямів філософії, психології, політології, права тощо.

Метою статті є теоретичний аналіз проблеми концептуалізації закону як філософсько-правової категорії у структурі правової реальності, дефініціювання понять «закон» і «правова реальність» у науковому дискурсі та дослідження генези ідеї структуризації закону у філософії права, теорії права і суміжних науках.

Стан дослідження. Протягом усієї історії розвитку європейської філософсько-правової думки найрізноманітніші аспекти становлення розвитку та функціонування закону у структурі правової реальності були об'єктом уваги і предметом теоретичних досліджень багатьох мислителів світового рівня, а також сучасних соціальних філософів, теологів, правників, політологів та соціологів. Історичний ґрунт окресленої проблематики творили відомі мислителі Лао-Цзи, Конфуцій, Мо-Цзи, Солон, Геракліт, Демокріт, Протагор, Гіпій, Епікур, Тит Лукрецій, Сократ, Платон, Аристотель, Юліан, Діоклетіан, Гай, Цицерон, Тома Аквінський, Аврелій Августин, Ірнерій, Булгар, Рогеріус, Альберікус, Бассіанус, Піліус, Вакаріус, Одофредус, Ацо, Бадаус, Альцитаус, Цазій, Куяцій, Донелл, Даурен, Ф. Бекон, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін.

Генезу ідеї правової реальності, її структуризації та місця в ній закону у філософії права, теорії права, філософії, політології, соціології і суміжних науках досліджували М. Андріанов, М. Арабаджи, О. Балинська, М. Білецький, В. Бліхар, Р. Бойніязов, В. Вовк, А. Гаджієв, Т. Гарасимів, О. Гвоздік, В. Гойман, В. Гришук, О. Гришук, Ю. Єршов, В. Карпичков, М. Кельман, М. Костицький, М. Кравчук,

В. Малахов, А. Малько, В. Нерсисянц, О. Омельчук, С. Поленіна, Є. Попов, П. Рабінович, А. Рожкова, С. Сливка, О. Тихомиров, А. Токарська, М. Требін, О. Хоффе, М. Цимбалюк, І. Честнов, В. Четвернін, Ю. Шемшученко та ін.

Науковий пошук критеріїв раціональних й ірраціональних засад структуризації правової реальності та їх впливу на громадянське суспільство і правову державу став предметом дослідження В. Априлевої, М. Асланяна, О. Бандури, Л. Богачової, М. Братасюк, А. Величко, І. Гавриленка, Л. Грішиної, І. Ісаєва, О. Зайчук, А. Карася, А. Кауфмана, М. Козюбри, Н. Коневої, О. Копиленка, А. Крижанівського, Ю. Крисюка, Г. Лаврик, С. Марайкіна, П. Мельника, П. Недбайла, М. Недюхи, О. Ноздріна, Н. Оніщенко, Н. Панаріної, М. Панова, М. Парнюка, Є. Романюка, О. Сауляка, В. Сіренка, С. Слободнюка, А. Ступака, С. Шевцова, К. Шелестова, К. Шундікова та ін.

Сучасний стан розробки проблеми правової реальності вирізняється, з одного боку, розмаїттям підходів та інтерпретацій щодо трактування закону, а з іншого, – потребує цілісного вивчення сучасної структури правової реальності, яке б слугувало підґрунтям діяльнісного впливу на новий правопорядок, усталення громадянських цінностей.

Виклад основних положень. Проблема осмислення філософських аспектів онтологічної природи закону належить до важливих напрямків дослідження філософії права, основним завданням якої є пошук відповіді на запитання: яким чином універсальні закони буття пов'язані з законами суспільства, та як вони впливають на якість життя людей? Визначальною характеристикою категорії «закон» у цьому сенсі видається властива йому іпостась омріяної об'єктивної сутності конкретного явища або наукової теорії, внутрішньо необхідної для налагодження взаємозв'язку між його глибинними ознаками та характеристиками [1, с. 14]. Так, проживаючи життя, людина стикається з великою кількістю речей та предметів, об'єктивний зв'язок між якими зазвичай не відслідковує. Інколи їй навіть здається, що вони знаходяться у стані хаосу та дисгармонії. Однак при глибшому аналізі людина починає розуміти, що всі елементи її буття утворюють стійку взаємопов'язану систему, в основі якої приховані стабільність та порядок, узагальнені у формі певних суджень – законів.

Характер законів завжди визначається рівнем розвитку соціальної матерії та мірою зрілості спільноти яку вона представляє. Що сталішим буде розвиток, то виразнішим та конструктивнішим буде законотворення [2, с. 258]. Володіючи тими ж природними і соціальними детермінантами, що і природне право, закон наділений дуалістичною природою, отже, може інтерпретуватися двояко – з одного боку, – як самодостатній феноменом, з низкою філософських та теоретичних ознак, з іншого, – як цілісний універсум, складовою якого є характеристика феномену правової реальності. У цьому сенсі зв'язок між правовим та юридичним буде зумовлений в понятті «нормативного акту», що охоплює винятково широкий комплекс джерел правотворчості, які видаються органами законодавчої, виконавчої, а часто і судової влади. Найважливіша його відмінність від інших юридичних документів у тому, що він одночасно відображає як регулятивну природу, єднальну сутність прояву позитивного права, так і життєві ситуації, суспільні відносини і волю нормотворців. Цікавими думками з цього приводу діляться у своїх працях С. Алексєєв [3], Г. Мальцева [4, 5] і В. Нерсисянца [6, 7], М. Байтін [8]. Зокрема, перший, розмірковуючи над природним призначенням нормативного акту як однієї із форм вираження позитивного права, зазначає таке: «...позитивне право призначене внести в гостро складні ситуації, характерні для суспільного життя, в умовах цивілізації і загостреної класової, політичної боротьби, етнічних, групових, особистісних конфліктів, постійні і міцні (визначені за змістом, забезпечені, гарантовані) нормативні засади, котрі стосуються громадського світу, миру, злагоди, підтримки особистих інтересів, взаємних скоординованих поступок» [3, с. 221]. Відповідно М. Байтін, послідовно і всебічно обґрунтовуючи сучасне розуміння нормативного акту, дефініціює його як нормативно-вольовий регулятор суспільних відносин, внутрішньо пов'язаний зі системою встановлених або санкціонованих державною владою і формально визначених норм, які забезпечуються, поряд з іншими засобами, та можливістю застосування примусової сили держави [8, с. 67]. Іншими словами, визнає його універсальним засобом регулювання, що дозволяє як установлювати єдині правила поведінки для всіх учасників у межах правової системи, так і одночасно допомагає цим учасникам прогнозувати результати своєї поведінки в тих чи інших випадках і, звичайно ж, оцінку такої поведінки державою як правомірну чи неправомірну.

З логіки досліджень видається зрозумілим, що правова природа нормативного акту як джерела (форми) ґрунтується на засадах соціального явища – права взагалі. Таким чином, дефініція права – це вихідне, ключове питання в теорії права. Від його розуміння залежить успішна реалізація інших правових явищ – норма права, форма (джерело) права, співвідношення права і закону, система права і систематизація законодавства, законність і правопорядок, правопорушення та юридична відповідальність [9, с. 173; 10, с. 307]. Проте слід

зауважити і про існування зворотного зв'язку між окремими елементами цих категорій, усвідомлення якого дозволяє викристалізувати сутність «права» загалом. У цьому сенсі закон постає важливим видом соціально-нормативного регулювання суспільства. Його виникнення визначається потребами суспільства охопити загальним повторюваним правилом функціонування усіх сфер його життєдіяльності. На ранніх стадіях розвитку ця тенденція набула втілення у звичаях, а згодом – у законах – нормативних актах, що в юридичній формі містили характеристику закономірностей суспільного розвитку, регулює важливі суспільні відносини [11, с. 4]. У такий спосіб категорія «закон» поступово наблизилася до категорій «система» та «організація».

Як свідчить сучасна наука, на кожній фазі розвитку сутність поняття «закон» набувала дедалі більшої диференційованості та самостійності, щораз більшого самовизначення відповідно до своїх закономірностей. Вищої форми прояву ця тенденція набуває в соціальних системах, зокрема громадянсько-му суспільстві, де на основі теоретичного і практичного освоєння законів природи й суспільства, всебічного розвитку усіх сфер суспільного життя особа й суспільство набувають достеменно вільного, творчого й універсального характеру. Закони покладені в основу життєдіяльності такого типу суспільства, виступають мірою вільного вибору можливостей для реалізації творчого потенціалу особистості [12, с. 569].

У філософії права поняття «правова реальність» розглядається у двох сенсах: широкому і вузькому. У широкому під нею розуміється сукупність правових феноменів: правових норм, правових інститутів, правових відносин, правових концепцій і т. д. У вузькому – правові норми (нормативізм) [13; 14], правові відносини (соціологічна юриспруденція) [15; 16], або правові переживання та емоції (психологічна школа права) [17]. При цьому окремі учені у своїх працях наголошують не на двох сенсах, а на двох видах правової реальності. Наприклад, С. І. Максимов наголошує на необхідності розрізняти «правову реальність як об'єктивно існуючий світ права, даний суб'єкту в практиці (досвіді), і картину правової реальності як модель правової реальності, що слугує засобом пізнання і конструювання світу права» [18, с. 147]. Крім того, при ґрунтовному історіографічному аналізі виявляється, що у правових науках термін «правова реальність» нерідко ототожнюють з поняттям «правова дійсність» та «правове життя». На наш погляд ці поняття не синонімічні. Специфіка правової реальності виявляється в тому, що вона створює своєрідну «картину світу» – істинний образ права, який побутує як в індивідуальній, так і в колективній свідомості. Проте один аспект все ж робить правову реальність прикладним поняттям. І це – поведінка людини в її правовому житті. Як зазначає М. В. Костицький, право будучи основним засобом саморегуляції суспільства, охоплює і неюридичні (граничні) характеристики, які можуть розкриватися як пізнавальні, ціннісні, соціальні та антропологічні характеристики його глибинної сутності [19, с. 22–23].

Центральним елементом правової реальності постає ідея права, що еволюціонує у правову цінність, а та відповідно – у правовий принцип шляхом схвалення та багаторазового повторення. Ідея права важлива ще й тому, що становить собою так званий зразок, проект права. Разом з правовою цінністю та правовим принципом вони формують природно-правовий пласт правової реальності, об'єднуючись із правовою системою, що являє собою позитивно-правовий пласт. Взаємодіючи між собою, усі ці елементи утворюють поняття правової реальності, а та вже проєктує світ права, окреслює правове життя громадян.

Чи не найвагомим аспектом правової реальності є те, що вона чинить дію організаційного й упорядковуючого характеру, тобто одночасно і впливає на суспільні відносини і регулює їх, адже кожен суб'єкт права – особа, суспільство чи держава – перебуває всередині правової реальності. Відіграючи роль основного правового поняття, правова реальність постає злагодженою конструкцією взаємозалежних констант, які формують правове буття. Практично правова реальність реалізується через правовідносини і правову поведінку, утворюючи окреслений простір того, що заборонено [20, с. 125–133]. Її вплив на людину – особливий, адже має здатність активізуватися незалежно від зовнішніх факторів та відповідно до її внутрішніх мотиваційних стимулів. З огляду на це, право можна вважати тією ідеальною реальністю, що у своїй динаміці здатна розгортати специфічний деонтологічний вид буття, в якому вільна людина добровільно стає залежною від чітко визначених принципів права – закону [21, с. 173]. Таким чином, у найбільш загальному вигляді правову реальність можна визначити як вид об'єктивної реальності, що виникає в тій сфері дійсності, де реалізуються правові відносини між індивідуумами, індивідуумом і суспільством, індивідуумом і державою [22, с. 16]. Що стосується верховенства права як запоруки правового закону, то тут слід зазначити, що право у більшості країн розвинутих демократій набувало панівного впливу саме завдяки встановленню його універсального верховенства, що невдовзі однозначно позитивно позначалося на стані суспільного розвитку, зумовлюючи правовий порядок. При цьому проблема юридичної природи права по-різному осмислюється у правових системах віддиференційованого та невіддиференційованого типів. У перших – панівна роль визнавалася за законом як регулятором суспільних відносин; у других – за природним правом, а подекуди й мораллю.

Висновки. Отже, закон у структурі правової реальності трактується як інтелектуально-правова дія. «Закон» є категорією, що теоретично фіксує і функціонально забезпечує в правовій реальності підпорядкування людини правилам і нормам певного суспільства.

Структура правової реальності передбачає сукупність суспільнозначущих явищ із характерними правовими смислами та формами. Проте бінарність правової реальності допускає і наявність протиправних дій.

Правова реальність, як і будь-який інший онтологічний феномен, досліджується за допомогою специфічного понятійно-категоріального апарату. У межах дослідження здійснена диференціація понять «правова реальність», «правова дійсність» та «правове життя».

Структурними елементами правової реальності є: система права та її складові, закон (нормативно-правовий акт); правова ідеологія із її компоненторним зрізом; правова діяльність; а також правові традиції, правова спадщина, праворозуміння, правовий менталітет, правові тенденції, прогнозування права тощо.

Центральним елементом правової реальності постає ідея права, що еволюціонує у правову цінність, а та відповідно – у правовий принцип шляхом схвалення та багаторазового повторення.

Список використаних джерел

1. Поленина С. В. *Комплексные правовые институты и становление новых отраслей права* / С. В. Поленина // *Правоведение*. – 1975. – № 3. – С. 71–79.
2. Пашуканис Е. Б. *Избранные произведения по общей теории права и государства* / Е. Б. Пашуканис. – М. : Норма, 1980. – 264 с.
3. Алексеев С. С. *Право: азбука-теория-философия: опыт комплексного исследования* / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 710 с.
4. Мальцев В. А. *Право как нормативно-деятельностная система* / В. А. Мальцев // *Журнал российского права*. – № 4. – 2002. – С.94–103.
5. Мальцев Г. В. *Нравственные основания права* / Г. В. Мальцев. – М. : Изд-во СГУ, 2008. – 552 с.
6. Нерсесянц В. С. *Философия права: либертарно-юридическая концепция* / В. С. Нерсесянц // *Вопросы философии*. – № 3. – 2002. – С. 3–16.
7. Нерсесянц В. С. *Общая теория государства и права : учеб.* / В. С. Нерсесянц. – М. : Норма-Инфра 1999. – 552 с.
8. Байтин М. И. *Сущность права (Современное нормативное правопонимание на границе двух веков)* / М. И. Байтин. – М. : Право и государство, 2005. – 544 с.
9. Протасов В. Н. *Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: вопросы и ответы* / В. Н. Протасов. – М. : Новый юрист, 1999. – 240 с.
10. *Теория государства и права : учеб.* / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – М. : Норма, 2007. – 570 с.
11. Конт О. *Дух позитивной философии. Слово о положительном мышлении* / Огюст Конт. – М. : Либликом, 2012. – 92 с.
12. Гоббс Т. *Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского : сочинения: в 2 т. Т. 2.* / Т. Гоббс. – М.: Мысль, 1991. – 621 с.
13. Кельман М. С. *Загальна теорія держави і права : підруч.* / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондоф, 2006. – 477 с.
14. Цвік М. В. *Загальна теорія держави і права : підруч.* / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, О. В. Петришино. – Харків : Право, 2002. – 432 с.
15. Венгеров А. Б. *Теория государства и права* / А. Б. Венгеров. – М. : Новый юрист, 1998. – 540 с.
16. Венгеров А. Б. *Теория государства и права : учеб.* / А. Б. Венгеров. – М. : Юриспруденция, 2000. – 528 с.
17. Панибратов В. Н. *Категория «закон»* / В. Н. Панибратов. – М. : Норма, 1986. – 354 с.
18. Максимов С. И. *Правовая реальность: опыт философского осмысления* / С. И. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 328 с.
19. Костицький М. В. *Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибрані наукові праці* / М. В. Костицький. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
20. Мальцев Г. В. *Понимание права. Подходы и проблемы* / Г. В. Мальцев. – М. : Прометей, 1999. – 419 с.
21. Слободнюк С. Л. *Правовая реальность: исторический анализ* / С. Л. Слободнюк. – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2011. – 135 с.
22. Марченко М. Н. *Источники права : учеб.* / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2008. – 760 с.

References

1. Polenina, S.V. (1975) *Kompleksnyie pravovyye instituty i stanovlenie novyih otrasley prava* [Integrated legal institutes and the formation of new branches of law]. *Pravovedenie – Jurisprudence*, 3, 71–79 [in Russia].
2. Pashukanis, E. B. (1980) *Izbrannyye proizvedeniya po obschey teorii prava i gosudarstva* [Selected works on the general theory of law and state]. Moscow: Norma [in Russia].
3. Alekseev, S. S. (1999) *Pravo: azbuka-teoriya-filosofiya: opyt kompleksnogo issledovaniya* [Right: alphabet, theory-philosophy: the experience of integrated research]. Moscow: Statut [in Russia].
4. Maltsev, V. A. *Pravo kak normativno-deyatelnostnaya sistema* [Law as a regulatory and operational system]. *Zhurnal rossiyskogo prava – Journal of Russian law*, 4, 94–103 [in Russia].
5. Maltsev, G. V. (2008) *Nravstvennyie osnovaniya prava* [Moral grounds of law]. Moscow: Izd-vo SGU [in Russia].
6. Nersesyants, V.S. (2002) *Filosofiya prava: libertarno-yuridicheskaya kontsepsiya* [Philosophy of law: libertarian-legal concept]. *Voprosy filosofii – Issues of philosophy*, 3, 3–16 [in Russia].
7. Nersesyants, V. S. (1999) *Obschaya teoriya gosudarstva i prava*: [General theory of state and law]. Moscow: Norma-Infra [in Russia].
8. Baytin, M. I. (2005) *Suschnost prava (Sovremennoe normativnoe pravoponimanie na granitse dyuh vekov)* [The essence of law (Modern normative legal understanding on the border of two centuries)]. Moscow: Pravo i gosudarstvo [in Russia].
9. Protasov, V. N. (1999) *Teoriya prava i gosudarstva. Problemy teorii prava i gosudarstva: Voprosy i otvety* [Theory of law and state. Problems of the theory of law and the state: Questions and answers]. Moscow: Novyyi yurist [in Russia].
10. Korelskogo, V. M., & V. D Perevalova (2007) *Teoriya gosudarstva i prava: Uchebnik* [10. Theory of State and Law: A Textbook]. Moscow: Norma [in Russia].
11. Kont, O. (2012) *Duh pozitivnoy filosofii. Slovo o polozhitelnom myishlenii* [The spirit of positive philosophy. The word about positive thinking]. Moscow: Librokom [in Russia].
12. Gobbs, T. (1991) *Leviafan, ili Materiya, forma i vlast gosudarstva tserkovnogo i grazhdanskogo* [Leviathan, or Matter, the form and authority of the state church and civil]. (Vols. 2). Moscow: Myisl [in Russia].
13. Kelman, M. S. Murashyn O. H. (2006) *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [The theory of power and law is verbal: pidruch] Kyiv: Kondof [in Ukrainian].
14. Tsvik, M. V., Tkachenko B. D., Petryshyno O. V. (2002) *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [General theory of state and law]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
15. Vengerov, A. B. (1998) *Teoriya gosudarstva i prava* [The theory of state and law]. Moscow: Novyyi yurist [in Russia].
16. Vengerov, A. B. (2000) *Teoriya gosudarstva i prava: Uchebnik* [State and Law Theory: Textbook]. Moscow: Yurisprudentsiya [in Russia].
17. Panibratov, V. N. (1986) *Kategoriya «zakon»* [Category «law»] Moscow: Norma [in Russia].
18. Maksimov, S. I. (2002) *Pravovaya realnost* [Legal reality: the experience of philosophical comprehension]. Harkov: Pravo [in Ukrainian].
19. Kostytskyi, M.V. (2008) *Filosofski ta psykholohichni problemy yurysprudentsii: Vybrani naukovy pratsi* [Philosophical and psychological problems of jurisprudence: Selected scientific works]. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
20. Maltsev, G.V. (1999) *Ponimanie prava. Podhodyi i problemy* [Philosophical and psychological problems of jurisprudence: Selected scientific works]. Moscow: Prometey [in Russia].
21. Slobodnyuk, S. L. (2011) *Pravovaya realnost: istoricheskii analiz* [Legal reality: historical analysis]. Sankt-Piterburg.: Izd-vo SPbGPU [in Russia].
22. Marchenko, M. N. (2008). *Istochniki prava: Uchebnik* [Sources of Law: Textbook]. Moscow: Prospekt [in Russia].

Стаття надійшла до редакції 4.09.2018.

Вікторія Тернавська,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри охорони праці
і навколишнього середовища
Київського національного університету
будівництва і архітектури

КАТЕГОРІЯ «ПРАВОВА ПОЛІТИКА» (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)

Досліджено правову природу юридичної категорії «правова політика». Розглянуто різні концепції правової політики. Визначено ознаки та завдання правової політики, а також місце нової категорії в системі науки теорії держави і права. Представлено авторське визначення поняття правової політики.

Ключові слова: національна правова система, правова політика, удосконалення права, правотворчість, правове регулювання.

Тернавская В.

Категория «правовая политика» (теоретико-правовой анализ)

Исследована правовая природа юридической категории «правовая политика». Рассмотрено различные концепции правовой политики. Определены признаки и задания правовой политики, а также место новой категории в системе науки теории государства и права. Представлено авторское определение понятия правовой политики.

Ключевые слова: национальная правовая система, правовая политика, усовершенствование права, правотворчество, правовое регулирование.

Ternavska V.

Category «legal policy» (theoretical and legal analysis)

The article is dedicated to the research of legal nature of the juridical category «legal policy». The different conceptions of legal policy are considered. The signs and tasks of legal policy and also a place of new category in the system of science of the theory of state and law are determined. The author's definition of notion of legal policy is presented.

Keywords: national legal system, legal policy, improvement of law, law creation, legal regulation.

Постановка проблеми. У сучасному політико-правовому середовищі досить поширеним є термін «правова політика», який зустрічається і в контексті нормативно-правових актів, зокрема у Положенні про Міністерство юстиції України [1], Угоді про асоціацію [2] тощо, і у науковій юридичній літературі. Однак феномен «правова політика» й досі не має ані нормативного, ані доктринального визначення. Основна причина вбачається у тому, що українській юридичній науці не відводиться належна роль у процесі вироблення загальнодержавної правової політики. Питання офіційного введення в систему науки теорії держави і права нової категорії «правова політика» набуває сьогодні особливої актуальності у зв'язку з необхідністю розробки концепції державної правової політики, якість та ефективність якої залежить від її належного наукового обґрунтування.

Стан дослідження. В українській юридичній науці правова політика є малорозробленою категорією на загальнотеоретичному рівні. Серед досліджень, присвячених питанням формування загальнодержавної концепції правової політики, слід зазначити роботи В. Тація, Ю. Шемшученка, В. Селіванова, О. Петришина, О. Рудневої та інших. Окремі аспекти правової політики були досліджені Н. Железняк [3] та О. Мінкович-Слободяник [4] на рівні дисертаційних досліджень. Однак проблематика правової політики продовжує залишатися на рівні де лега ференда [5, с. 14], оскільки фундаментальних досліджень феномену правової політики, які представили б цілісне уявлення про сутність правової політики, її принципи і завдання, пріоритетні напрями, немає й досі. Натомість правова політика стала предметом багатьох наукових досліджень сучасних російських правознавців, зокрема С. Алексєєва, С. Поленіної, О. Малько, В. Нерсесянца, М. Матузова, А. Коробової та ін.

Мета статті. Обґрунтування необхідності офіційного введення в систему науки теорії держави і права самостійної і багатогранної категорії «правова політика», змістом якої мають бути учення про правові явища не лише теоретичного, але і прикладного характеру.

Виклад основного матеріалу. Вдосконалення та подальший розвиток правової системи України, яка розвивається сьогодні під впливом глобалізаційних процесів, потребує легітимної, науково обґрунтованої концепції правової політики держави, яка допомогла б правильно визначити цілі й засоби перетворення правового життя суспільства. Розробка категорії правової політики є безпосереднім завданням вітчизняної юридичної науки.

Правова політика виникла як самостійний напрямок дослідження права в юриспруденції у другій половині XIX ст. («політика права»), завданням якої стало критичне оцінювання діючого законодавства і розробка ідей щодо удосконалення існуючого механізму правового регулювання.

Сьогодні правова політика розглядається у таких трьох іпостасях, як:

- наукова категорія загальної теорії права, що має своїм предметом дослідження процеси правового розвитку суспільства, перетворення його правової системи і упорядкування правового життя [6, с. 103];
- навчальна дисципліна, яка містить вчення про розуміння права, його можливості, силу, напрямки його використання відповідно до задач, що вирішуються сучасним суспільством [7, с. 3];
- правовий інститут, який являє собою «комплекс взаємопов'язаних юридичних норм, що впливають на певний вид близьких за змістом і в цьому сенсі споріднених суспільних відносин» [8, с. 137].

Предметом нашого дослідження є сутність правової політики як наукової категорії.

На думку російського правознавця В. Трофимова, наукові основи правової політики можуть бути схарактеризовані як система теоретичних та емпіричних знань, що сприяють якісній розробці, прийняттю та ефективній реалізації правових рішень нормативного і ненормативного характеру, спрямованих на забезпечення оптимального функціонування правової системи, створення умов для її перспективного розвитку та удосконалення [6, с. 103].

Визначити сутність правової політики, яка є багатограним явищем, досить складно, оскільки вона безпосередньо опосередкована рівнем правової свідомості суб'єктів правової політики та пануючою правовою ідеологією. Крім того, становлення нової наукової категорії у вітчизняній юридичній науці сповільнюється через розходження думок вчених щодо змісту поняття «правова політика».

Будь-яке визначення правової політики не має розходитися із загальним уявленням про політику і право в їх традиційному розумінні. Семантичний аналіз кожного з термінів спонукає до таких висновків. Політика – система цілей та засобів їх досягнення тієї чи іншої держави у сфері внутрішнього і зовнішнього життя [9, с. 629]. Будь-яка політика держави не може бути реалізована без такого соціального інструмента як право. Право – система соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечується державою [10, с. 5]. Отже, державна політика, аби бути легітимною, має набувати правової форми, а право, щоб бути дієвим, має забезпечуватися державним примусом. У зв'язку з цим слушною видається думка М. Магузова про те, що «...право і політика повинні розвиватися в єдиному руслі, оскільки вони потрібні одне одному, а тому можна говорити не тільки про право в політичному вимірі, але і про політику у правовому вимірі» [11, с. 24].

Держава з метою упорядкування різних сфер життєдіяльності суспільства продукує різні види політики: економічну, соціальну, культурну, ідеологічну тощо, у тому числі й правову політику. Всі види політики тісно взаємопов'язані між собою та упорядковуються за допомогою правових інструментів (зокрема, правових актів) задля надання державним рішенням правової форми (легітимності), що сприяє більш ефективному виконанню соціальних, економічних, політичних та інших важливих задач в інтересах суспільства. Критерієм розмежування правової та інших видів політики держави виступає, на думку дослідників, зв'язок управлінської діяльності з юридичною сферою життя суспільства [12, с. 15]. Так, якщо стратегія економічного чи культурного розвитку здійснюється за допомогою права, то йдеться про економічну (культурну) політику, що здійснюється за допомогою права. Якщо ж йдеться про політику у сфері права, тобто стратегію щодо перетворення механізму правового регулювання за допомогою права та його засобів, то її слід розглядати як правову політику, що є самостійним видом державної політики поряд з економічною, культурною, національною політикою тощо.

На думку В. Селіванова, правова політика – певна форма безпосереднього правового вираження державної політики у будь-якій загальнозначущій сфері суспільного життя, яке упорядковується та управляється органами державної влади і органами місцевого самоврядування [13, с. 9].

Правовій політиці, як і будь-якій іншій політиці держави, притаманні певні ознаки. Virізніють загальні ознаки правової політики, що можуть бути властиві й іншим видам політики, як-то: державно-вольовий та імперативний характер; системність; фундаментальність; концептуальність; реалістичність; публічність; динамічність і стабільність; плановість; залежність від факторів зовнішнього та внутрішнього

середовища тощо [7, с. 129]. Серед спеціальних ознак, тобто властивих лише правовій політиці, можна визначити такі ознаки: заснована на праві і пов'язана з ним; здійснюється правовими методами; охоплює правову сферу діяльності; у необхідних випадках спирається на примус; відрізняється нормативно-організаційними засадами; у її формуванні беруть участь численні суб'єкти; відповідає інтересам особи, суспільства і держави; слугує ефективним засобом перетворення суспільства і обмеження влади законом [8, с. 122–123].

Загалом правову політику можна визначити, на нашу думку, як сукупність ідей стратегічного характеру, що вироблені органами державної влади та органами місцевого самоврядування за участю інститутів громадянського суспільства і втілені у конкретні програми розвитку правового життя суспільства та держави.

Правові ідеї стратегічного характеру, що полягають в основі правової політики, повинні мати належне наукове обґрунтування, оскільки в іншому випадку правова політика буде являти собою, на думку дослідників, лише конгломерат безсистемних заходів у галузі правотворчості, нездатних призвести до запланованого результату [14, с. 101].

Правові ідеї стратегічного характеру можуть бути виконані, на думку М. Ісакова, якщо їх реалізацію забезпечують продумані на основі правової політики рішення, задачі тактичного характеру, відсутність яких говорить про відсутність правової політики у державі [8, с. 118].

Визначаються такі задачі державного будівництва на найближчий час:

– розвиток національної правової системи відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, міжнародно-правових стандартів з одночасним збереженням національних правових традицій у процесі правової глобалізації;

– реальне забезпечення прав і свобод громадян, визначених Конституцією України, та посилення їх гарантій, а також забезпечення юридичним захистом таких загальноновизнаних людських цінностей, як честь, гідність, репутація саме як позитивних прав особи;

– удосконалення механізму правового регулювання, що передбачає інтенсифікацію розробки необхідних нормативно-правових актів, їх систематизацію, розвиток комплексних галузей законодавства, ефективне використання інших юридичних засобів задля досягнення цілей правової політики;

– зміцнення законності та забезпечення правопорядку, що передбачає модернізацію заходів боротьби з організованою злочинністю в сучасному глобалізаційному світі, особливо у сфері кібербезпеки, наркотрафіку, торгівлі людьми, корупції;

– реформування державного управління шляхом трансформації повноважень органів виконавчої влади з суцільного продукування нормативних актів на формування політик у галузях, за які відповідає орган виконавчої влади, аналіз поточних проблем, пошук можливих варіантів їхнього вирішення, оцінку ймовірних чи наявних наслідків реалізації цих політик;

– реформування місцевого самоврядування, що передбачає децентралізацію влади шляхом передачі максимально можливої кількості повноважень на найближчий до громадянина рівень – місцевим громадам, з метою динамічного розвитку регіонів, надання якісних та доступних суспільних послуг громадянам України;

– демократизація суспільного життя, що передбачає запровадження ефективних механізмів захисту свободи слова, мирних зборів і мітингів, недопущення будь-яких форм політичних репресій;

– формування високого рівня правосвідомості й правової культури населення країни за допомогою правової освіти, яка має стати, на думку автора, пріоритетним напрямом правової політики України.

Вважається, що конструктивне вирішення цих завдань сприятиме одночасно і подальшій демократизації політико-правового режиму в Україні й вдосконаленню системи гарантій державного суверенітету України [15, с. 21–22]. При цьому зміст поточних задач має чітко конкретизуватися і корегуватися залежно від змін, що відбуваються у певній сфері життєдіяльності суспільства, а постановка нових задач повинна бути зумовлена потребами суспільного розвитку.

Основну роль у правильній постановці й вирішенні задач правової політики мають виконувати наукові установи. На нашу думку, розробкою основ правової політики мають займатися такі провідні українські науково-дослідні установи, як Інститут законодавства Верховної Ради України, Інститут держави і права імені В. М. Корецького, Інститут стратегічних досліджень при Президентові України, у складі якого раніше був спеціалізований підрозділ – сектор правової політики. Зазначеним суб'єктам правової політики слід активно співпрацювати з органами державної влади і місцевого самоврядування, науково-освітніми центрами провідних юридичних вузів. Результатом такої співпраці мають стати науково обґрунтована

загальнодержавна концепція правової політики України, концепції галузевих видів правової політики (наприклад, конституційно-правової політики, кримінально-правової політики тощо), запровадження в навчальні програми для магістрів окремих спецкурсів з різних напрямів правової політики як це зроблено в юридичних вузах РФ [16, с. 26].

Держава відповідно має створювати наукову інфраструктуру та забезпечувати сприятливі умови для функціонування державних науково-дослідних інститутів, що відповідатимуть за розробку й аналіз стану правової політики, проведення моніторингу процесів у сфері правової політики, створення прогнозів і доктринальних документів.

Висновки. Таким чином, правову політику слід розглядати як самостійний вид державної політики, що втілюється у доктринальній і нормативній формах. Наукові основи правової політики повинні являти собою систему знань не лише теоретичного, але і практичного характеру, що сприятимуть законодавцю продумано проводити ефективні заходи у сфері модернізації соціальних відносин, розвитку громадянського суспільства в Україні та формуванню засад правової держави. Розробка цієї категорії є на сьогодні однією з головних задач науки теорії держави і права, в межах якої вже ведуться дослідження щодо причин становлення правової політики, її місця і ролі у системі категорій сучасного правознавства.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України / Постанова Кабінету Міністрів України № 228 від 02.07.2014 р. // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 123.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. № 1678-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011. Закон України від 16.09.2014 р.
3. Железняк Н. А. Правові та організаційні форми діяльності Міністерства юстиції України у здійсненні державної правової політики (теоретичні та практичні питання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. / Н. А. Железняк. – К., 2005. – 21 с.
4. Мінькович-Слободяник О. В. Правова політика як чинник правотворчості та правозастосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. / О. В. Мінькович-Слободяник. – К., 2010. – 20 с.
5. Шемшученко Ю. Конституція України і права людини / Ю. Шемшученко // Право України, 2001. – № 8. – С. 13–15.
6. Трофимов В. В. Правовая политика как научная основа правовых реформ / В. В. Трофимов // Государство и право, 2010. – № 6. – С. 101–104.
7. Малько А. В. Правовая политика: основы теории и практики : учебн.-методическ. комплекс / А. В. Малько, В. А. Затонский. – М. : Проспект, 2015. – 352 с.
8. Исаков Н. В. Правовая политика современной России: проблемы теории и практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Н. В. Исаков. – Ростов-на-Дону, 2004. – 459 с.
9. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 4. редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. – К. : «Укр. енцикл.», 2002. – 720 с.
10. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5 редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. – К. : «Укр. енцикл.», 2002. – 736 с.
11. Матузов Н. И. Актуальные проблемы российской правовой политики / Н. И. Матузов // Государство и право, 2001. – № 10. – С. 5–12.
12. Малько А. В. Правовая политика современной России: цели и средства / А. В. Малько, К. В. Шундинов, Государство и право, 2001. – № 7. – С. 15–22.
13. Селіванов В. Правова політика України (деякі теоретичні питання сутності, змісту та технології). / В. Селіванов // Право України, 2001. – № 12. – С. 6–14.
14. Правовая политика и правовая реформа в современной России (обзор материалов «круглого стола») // Государство и право, 2009. – № 4. – С. 100–107.
15. Скрипнюк О. Проблеми забезпечення державного суверенітету України на сучасному етапі (конституційно-правовий аспект) / О. Скрипнюк // Вісник Національної академії правових наук України, 2014. – № 2 (77) – С. 18–26.
16. Малько А. В. Правовая политика как направление научных исследований, область юридической практики и учебная дисциплина / А. В. Малько, М. П. Петров // Государство и право, 2012. – № 10. – С. 19–27.

References

1. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo yustytzii Ukrainy: pryiniata 2 lyp. 2014 roku № 228 [Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine On approval of Statute on Ministry of Justice of Ukraine from July 2 2014 № 228]. (2014, July 11). Uriadovyi kurier – Governmental courier, 123 [in Ukrainian].*
2. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. Zakon Ukrainy pryiniaty 16 ver. 2014 roku № 1678-VII [The Association Agreement between Ukraine and the European Union. Law of Ukraine from September 16 2014 № 1678-VII]. (2014, October 3). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Lists of Verkhovna Rada of Ukraine, 40, 2021 [in Ukrainian].*
3. *Zhelezniak, N. A. (2005). Pravovi ta orhanizatsiini formy diialnosti Ministerstva yustytzii Ukrainy u zdiisnenni derzhavnoi pravovoi polityky (teoretychni ta praktychni pytannia) [Legal and organizational forms of activity of Ministry of Justice of Ukraine in realization of public legal policy (theoretical and practical questions)]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].*
4. *Minkovych-Slobodianyuk, O. V. (2010). Pravova polityka yak chynnnyk pravotvorchosti ta pravozastosuvannia [Legal policy as factor of law creation and law application]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].*
5. *Shemshuchenko, Yu. (2001). Konstytutsiia Ukrainy i prava liudyny [Constitution of Ukraine and human rights]. Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 8, 13-15 [in Ukrainian].*
6. *Trofimov, V. V. (2010). Pravovaya politika kak nauchnaya osnova pravovykh reform [Legal policy as the scientific basis of legal reforms]. Gosudarstvo i pravo – State and Law, 6, 101-104 [in Russian].*
7. *Malko, A. V., & Zaton'skiy, V. A. (2015). Pravovaya politika: osnovy teorii i praktiki : uchebno-metodicheskiy kompleks [Legal policy: bases of theory and practice : educational and methodical complex]. Moskva : Prospekt [in Russian].*
8. *Isakov, N. V. (2004). Pravovaya politika sovremennoy Rossii: problemy teorii i praktiki [Legal policy of modern Russia: problems of theory and practice]. Doctor's thesis. Rostov-na-Donu [in Russian].*
9. *Shemshuchenko, Yu. S. (2002). Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopaedia]. (Vols. 1-6). Kyiv : «Ukr. entsykl.» [in Ukrainian].*
10. *Shemshuchenko, Yu. S. (2003). Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopaedia]. (Vols. 1-6). Kyiv : «Ukr. entsykl.» [in Ukrainian].*
11. *Matuzov, N. I. (2001). Aktualnye problemy rossiyskoy pravovoy politiki [Actual problems of the Russian legal policy]. Gosudarstvo i pravo – State and Law, 10, 5-12 [in Russian].*
12. *Malko, A. V., & Shundikov, K. V. (2001). Pravovaya politika sovremennoy Rossii: tseli i sredstva [Legal policy of modern Russia: aims and facilities]. Gosudarstvo i pravo – State and Law, 7, 15-22 [in Russian].*
13. *Selivanov, V. (2001). Pravova polityka Ukrainy (deiaki teoretychni pytannia sutnosti, zmistu ta tekhnolohii) [Legal policy of Ukraine (some theoretical questions of essence, content and technology)]. Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 12, 6-14 [in Ukrainian].*
14. *Pravovaya politika i pravovaya reforma v sovremennoy Rossii (obzor materialov «kruglogo stola») [Legal policy and legal reform in modern Russia (review of materials «round table»)]. (2009). Gosudarstvo i pravo – State and Law, 4, 100-107 [in Russian].*
15. *Skrypniuk, O. (2014) Problemy zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu Ukrainy na suchasnomu etapi (konstytutsiino-pravovy aspekt) [Problems of providing the state sovereignty of Ukraine on the modern stage (constitutionally-legal aspect)]. Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National academy of legal sciences of Ukraine, 2 (77), 18-26 [in Ukrainian].*
16. *Malko, A. V., & Petrov, M. P. (2012). Pravovaya politika kak napravlenie nauchnykh issledovaniy, oblast yuridicheskoy praktiki i uchebnaya distsiplina [Legal policy as direction of scientific researches, area of legal practice and educational discipline]. Gosudarstvo i pravo – State and Law, 10, 19-27 [in Russian].*

Стаття надійшла до редакції 13.09.2018.

Олена Юрійчук,

аспірантка кафедри теорії та філософії права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

ДО ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ ПОНЯТТЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Розглянуто концепцію толерантності як один з принципів ліберальної філософської думки, проаналізовано зміни парадигм у «класичному» та сучасному філософсько-правовому розумінні доктрини. Виокремлено важливість комунікації у процесі розвитку терпимості, а також окреслено основні підходи до розуміння толерантності та її характерних рис.

Ключові слова: діалог культур, глобалізація, лібералізм, культурний плюралізм, права людини, рівність, громадянське суспільство, комунікація, терпимість, толерантність.

Юрійчук Е.

К філософсько-правовому аналізу поняття толерантності

Рассмотрена концепция толерантности как один из принципов либеральной философской мысли, проанализированы изменения парадигм в «классическом» и современном философско-правовом понимании доктрины. Выделены важность коммуникации в процессе развития терпимости, а также обозначены основные подходы к пониманию толерантности и ее характерных черт.

Ключевые слова: диалог культур, глобализация, либерализм, культурный плюрализм, права человека, равенство, гражданское общество, коммуникация, терпимость, толерантность.

Yuriichuk O.

To philosophical and legal analysis the concept of tolerance

The article deals with the concept of tolerance as one of the principles of liberal philosophical thought. Changes of paradigms in «classical» and modern philosophical and legal understanding of doctrine are analyzed. The importance of communication in the development of tolerance is highlighted, and the main approaches to understanding tolerance and its characteristic features are outlined.

Keywords: cultural dialogue, globalization, liberalism, cultural pluralism, human rights, equality, civil society, communication, toleration, tolerance.

Постановка проблеми. Сучасні реалії щоденно демонструють, що у процесі розвитку та взаємодії безлічі культур першочерговими постають питання міжнаціональних й міжособистісних зв'язків, що призводить не до бажаного діалогу культур, а до загрози виникнення конфліктних ситуацій. Відповідно глобалізація, яка видається, рухається у напрямку вестернізації та нав'язування єдиної, спільної культури з чіткими рисами західних елементів, потребує винайдення інструменту, який полегшить взаємодію та стане компромісним у вирішенні конфліктних питань. Цю роль може якнайкраще виконати філософсько-правовий концепт толерантності.

Втім якщо проаналізувати сучасний правовий та медійний простір на питання використання цього терміну, можна зрозуміти, що у першому випадку частіше за все поняття «толерантності» використовується як означення пасивного ставлення до інакшості, а в останньому – стає одним з варіантів спекуляції на бажаній моделі поведінки. В обох наведених прикладах спостерігається ігнорування філософсько-правового підтексту поняття, відсутність його чіткого розуміння та застосування на практиці, що відповідно призводить до конфронтації між протилежними процесами культурно-національної ідентифікації та культурної уніфікації, а світ перетворюється на провінцію, піддану неконтрольованим процесам глобалізації.

Аналіз досліджень і публікацій. Поняття «толерантності» стало частиною наукового словника ще за XVI ст., коли було вжито у Нантському едикті 1598 р., пізніше отримавши розвиток у «Посланні про віротерпимість» Джона Локка. Більш сучасні напрацювання можна знайти у працях таких науковців, як П. Ніколсон («Толерантність як моральний ідеал»), М. Уолцер (який досліджував поняття та історичні режими толерантності у праці «Про толерантність»), Е. Ландберга, В. Лекторського («Про толерантність, плюралізм і критицизм»), М. Хом'якова («Толерантність: парадоксальна цінність»), С. Рубінштейна,

В. Свідерського, В. Соловйова, С. Бенхабіб, В. Золотухіна, С. Ільїнської, В. Кимліки, Н. Мерзлякової, В. Некрасова, Н. Шихардіна, А. Лазурського, М. Бубер, О. Шаюка, М. Рожкова та ін.

Мета статті спрямована на аналіз поняття толерантності та дослідження його розуміння через філософсько-правову проблематику.

Виклад основного матеріалу. Криза діалогу культур всередині суспільства, яке бажає зберегти власну культурну ідентичність, проблемні питання, які виникли на тлі глобалізаційної та міграційної політики, потребують кращого усвідомлення змісту поняття толерантності та його практичного використання на приватному та публічному рівнях. Як зазначає Е. Ландберг, сучасна концепція толерантності поєднує в собі кілька змістовних течій: це, по-перше, балансувальна сила між ксенофобією та надмірною турботою про те, що для переважаючої більшості є «інакшим», по-друге, толерантність – це варіант взаємодії соціальних та релігійних питань, які визначаються соціумом як проблемні чи провокаційні, а також це – ціннісний аспект правової концепції, яка вирішує проблему поділу суспільства на «нас» та «них» (окрім того, це поняття стає дедалі більш популярним у вжитку – 108 згадок у шведськомовному сегменті преси у 1990 році та 5006 у 2016 році відповідно) [1, с. 9].

Повертаючись до філософсько-правового підґрунтя поняття толерантності, вважаємо за необхідне наголосити на його поєднанні з основними ідеями доктрини лібералізму. Латинське слово «liberalis» перекладається як «свобода» і цей принцип виступає означенням головної ідеї доктрини лібералізму. Так, її вияв можна прослідкувати у працях філософів Нового часу, які аналізували ідею природних прав людини: «життя, свобода та власність» (Дж. Локк), «безпека, свобода, право на життя» (Г. Спенсер), «життя, свобода, стремління до щастя» (положення, відображені у американській декларації Т. Джефферсона), «свобода, власність, безпека і спротив гніту» (ідеї французької декларації) тощо [8, с. 314].

Доповнює принцип свободи раціональний підхід до розуміння доктрини, який пропонує аналізувати права та свободи з точки зору їх користі та загального блага, та наголошує на необхідності поєднання принципу свободи з *рівністю* (на думку Л. фон Мізеса, рівність повинна бути не всередині суспільства, адже неможливо зрівняти унікальних індивідів, а перед законом, спрямовуючи всі зусилля на підтримку соціального миру та знищуючи будь-які класові привілеї [6, с. 11]), *миру* (війна має бути відкинута як з гуманістичних, так і з раціональних міркувань, оскільки для людини як «суспільної тварини» воєнні дії призводять до соціального й економічного занепаду [8, с. 315]) і *власності* (загальне благо, переконаний Л. фон Мізес, може існувати лише у суспільстві, в якому існує поділ приватної власності [6, с. 11]).

Забезпечення основних принципів концепції лібералізму можливе лише у випадку осмислення та застосування у концепції прав людини толерантності або терпимості, яку філософи Нового часу вважали чесною соціальною етикою [8, с. 315]).

У «класичному» вияві ліберальної доктрини, який С. Ільїнська також пропонує виокремлювати на основі праць Дж. Локка, І. Канта, Дж. Ст. Мілля та ін., «ліберальна терпимість – це такий спосіб ставлення до «Іншого», в межах якого особливості особистого життя сприймаються байдуже» [3]. З іншого боку, беручи за основу тривалу та безкінечну еволюцію людського суспільства, що призводить до його самоорганізації за допомогою свідомих зусиль її членів [16], на перший план у сучасній філософсько-правовій науці та реальному стану суспільства виходить комунікація та прояв терпимості як громадський ідеал та ознаку вірності шляху до прогресу. Таке традиційне уявлення суті ліберальної соціально-правової доктрини було розвинуто у середині ХХ ст., зокрема у працях В. Кимліки, М. Уолцера та П. Ніколсона, які, усвідомлюючи пришвидшення глобалізації та її вплив на суспільний розвиток, максимально видозмінювали філософсько-правову доктрину з орієнтиром на проблеми права та моралі, прав та свобод людини у нетрадиційних реаліях. Як зазначає Д. Чернушенко, філософсько-правові вчення змістили акцент зі сфери природи у сферу соціальності, із законів необхідності у межі принципи свободи, моралі та моральності [15, с. 96].

Одним з послідовників такого підходу став філософ та політолог Ю. Габермас, який здійснив аналіз становища особи всередині держави, її прав та свобод через переосмислення наукових здобутків у сфері соціального права, структуралізму, соціології та феноменології з урахуванням сучасних політико-правових реалій, результатом чого стала концепція «теорії комунікативної дії». В межах цього дискурсу правові норми поділяються на ті, які мають процедурний характер, та ідеальний: в першому випадку ми можемо говорити про норми, які застосовуються на практиці, а в другому – ті, які є аналогом природного права і становлять основу раціонального осмислення їх співвідношення. Так, підкреслює А. Назарчук, мова йде про аргументаційний дискурс на основі етики дискурсу, який стає «найвищою інстанцією громадського життя» та передумовою прийняття виважених рішень: «Теорія комунікативної дії» Ю. Габермаса вивела, що раціональне виникає і розвивається у самій сфері комунікацій, і процеси, що відбуваються в цій сфері, є визначальними

чинниками громадського розвитку. Саме комунікативний дискурс, на думку Ю. Габермаса, створює той простір свободи, в якому індивіди на основі згоди здатні впливати на хід історичного процесу, бути його реальними суб'єктами» [9]. Право у концепції Ю. Габермаса – невід'ємна деталь соціальної взаємодії, яка забезпечує водночас фактичне визнання одними громадянами прав інших (основа концепції толерантності), а також можливість легітимації правових норм, в межах яких закон здійснюється іншими, власне повагу до нього, а самі норми отримують вільне визнання з боку кожного члена правового співтовариства [4].

Громадянське суспільство – це основний рушій демократії й всередині нього необхідно здійснювати поділ влади та мудро врівноважувати соціально значимі інститути для полегшення комунікації.

Пропонуючи поділ комунікації на «неістинну», яка є результатом владного панування, спотворює соціально-правові стосунки і виступає формою радикального відчуження та пригнічення людини в суспільстві та «істинну», яка повертає людині ідентичність, водночас зберігаючи повагу до її прав та свобод [15, с. 98]. Ю. Габермас зазначає, що «...з досягненням соціального світу і переходом до нормативних стосунків усі соціальні стосунки приймають беззастережно етичний характер. Золоті правила підпорядкування закону етично потрібні з метою визначення змісту як соціальних ролей, так і норм, головних у будь-якому моральному конфлікті, оскільки вони зумовлюють додаткові поведінкові очікування і належну симетрію прав і обов'язків» [13].

Таке твердження чітко окреслює ціннісний характер комунікації у соціально-правових реаліях і доводить необхідність не лише державно-правового регулювання стосунків спільнот чи індивідів, відмінних за певними рисами чи особливостями, а й внутрішньої організації соціуму. Важливим також є виокремлення концепції «*Homo politicus*», тобто своєрідного образу людини, яка розглядається крізь призму трансцендентального сприйняття і здатна переступити межі соціальної зумовленості власної поведінки, мислення та визначати чи змінювати власну свободу [12].

В рамках наведеного дискурсу категорія толерантності постає важливою філософсько-правовою концепцією, яку, на нашу думку, доцільно підвести під «істинну» форму комунікації та визнати гарантом забезпечення легітимності існування суспільства. Визнання відмінностей помалу витісняє «універсальністську» концепцію єдиних прав людини, яка була запроваджена з прийняттям Загальної декларації прав людини і, як зазначає М. Шихардін, «...поза зважанням на такі об'єктивні реалії сучасного світу, як унікальна національна культура, соціокультурна, етнічна, конфесійна багатоманітність, будь-яка міжнародна та національна політика неминуче стає безперспективною та катастрофічною. Толерантність веде вимогу цілісності через багатоманітність поля діяльності суб'єктів різної модельності, яка стає для кожного з них необхідністю існування» [17, с. 234].

Означення поняття толерантності доцільно вести від семантичного аналізу: так, слово походить від латинського *tolerantia* – йдеться про активне терпіння як окрему, стійку позицію людини, на відміну від іншого слова у латинській мові – *ratio* – теж терпіння, втім, пасивне і смиренне. П. Ніколсон у «Толерантність як моральний ідеал» розділяє три англійські позначення поняття – *tolerance*, *toleration* і *tolerationism*, серед яких перший термін – це толерантна дія, останній, на думку науковця, похідна, яку використовують як підсилувальний елемент, а власне *toleration* для П. Ніколсона – практичне застосування індивідом чи групами індивідів терпимості, особливо якщо мова йде про конфліктні ситуації [10, с. 129]. В українській мові найчастіше пояснення меж співвідношення та аналізу вимагають поняття терпимості та толерантності. На нашу думку, відмінність полягає переважно в тому, що перший термін – це пасивне сприйняття «інакшого», чого індивід не здатен зрозуміти, тоді ж як толерантність – це активний вияв готовності терпляче сприймати особливості, навіть якщо вони не викликають в індивіда чи суспільства схвалення.

До філософського аналізу «активного» поняття толерантності звернувся і російський вчений В. Лекторський, опираючись на те, що «...коли немає жодних можливостей для узгодження різних ціннісних орієнтацій та ідеологій, які протиставляються одна одній у нашому суспільстві, єдино можливою є лінія на об'єднання різних груп навколо вирішення конкретних проблем та при відсутності в сторону ідеологічних розбіжностей» [5, с. 25], запропонував чотири способи розуміння концепції толерантності:

- як байдужість – до існування плюралізму поглядів, які видаються менш важливими у контексті проблем суспільства загалом;
- як неможливість взаємопорозуміння – йдеться про існування взаємоповаги, але відсутність чіткого «плану» дій для індивіда;
- як поблажливе ставлення до слабкості інших (у поєднанні з насмішкою чи презирством);
- як розширення досвіду індивіда та критичний діалог, який може спричинити до зміни позицій та отримання нових знань.

Вартий уваги поділ на «сильне» та «слабке» поняття толерантності пропонує М. Хом'яков [14], який поєднує свою типологію з дослідженнями толерантності як філософсько-правового феномену у працях М. Уолцера та П. Ніколсона. Так, «слабке» розуміння толерантності опирається на тому, що це – ненасильницька повага та «дозвіл» іншому існувати у соціумі. М. Уолцер у праці «Про толерантність» зазначає, що назване поняття включає в себе відповідні мотиви – байдужість до несхожості, моральний стоїцизм, зацікавленість у відмінностях, а також їх сприйняття [11, с. 20–26].

На противагу «слабкому» підходу, «сильне» визначення «намагається максимально сфокусувати це поняття, відрізнивши його від байдужості... і беззастережного прийняття» [14]. Це трактування, яке, на нашу думку, найповніше відображає зміст та значимість поняття, можна знайти у праці «Толерантність як моральний ідеал» П. Ніколсона, американського філософа, для якого толерантність виступає самостійною цінністю та наділена шістьма основними характеристиками:

- 1) відхиленням – від того, що для суб'єкта толерантності видається стандартним та належним;
- 2) важливістю;
- 3) незгодою, яку висловлює суб'єкт толерантності;
- 4) владою, яка є у суб'єкта і яку він може використати для придушення чи знищення предмету незгоди;
- 5) невідторгненням, тобто дозволом на існування особливості;
- 6) благістю – толерантність – це благо [10, с.131].

Поняття толерантності також піддають аналізу крізь призму аксіологічного, ідеально-типового, «конфліктного», гносеологічного, екзистенційного, ксенологічного та інших підходів, втім, незважаючи на багатоманітність пояснень, необхідно усвідомлювати важливість толерантності як цінності та універсального принципу, який у сучасному світі постає важливою категорією в умовах глобалізації, зіткнення культур та у налагодженні політично-правового діалогу і є основою правового світогляду людини.

Своє нормативно-правове закріплення поняття толерантності на міждержавному рівні вперше отримало у «Декларації принципів толерантності» від 1995 р. – важливому міжнародно-правовому документі, який окрім визначення також надав три шляхи запровадження принципів толерантності – особистий, соціальний та державний. До слова, чи не найбільший акцент у Декларації зроблено саме на важливості останнього: йдеться про неупередженість законодавства, однакове застосування судово-процесуальних, адміністративних та правоохоронних норм, а також про освітній, соціальний та економічний розвиток громадянина без дискримінаційних ознак.

Ліберальну основу принципу толерантності можна прослідкувати власне у визначенні, запропонованому ст. 1 Декларації, за яким толерантність означає повагу і розуміння багатой різноманітності культур нашого світу, наших форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совісті й переконань. Толерантність – це гармонія у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, але й політична і правова потреба. Толерантність – це чеснота, яка робить можливим досягнення миру та сприяє заміні культури війни культурою миру [2].

Ще одним закріпленням принципу толерантності як частини ліберальної філософсько-правової доктрини став міжнародний пакт ООН від 1996 рр. щодо громадянських і політичних прав, де у ст. 27 вказано, що в тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою [7].

Висновки. Толерантність як відносно новий концепт у науці залишається «парадоксальною цінністю» за визначенням М. Хом'якова, адже з визначенням морально виправданої відмови особи від використання впливу на неприйнятні явища виникає логічне запитання: чи не перетвориться така відмова з морально прийнятною на «потурання злу», що особливо важливо у стосунках суспільства та плюралізму культур, які потребують окреслення меж толерантності [14]? Втім ми переконані, що відображення позицій ліберальної філософії в межах глобалізаційних процесів, відповідне правове підґрунтя (міжнародно-правові документи, їх ратифікація та подальший розвиток у внутрішніх правових актах) сприятимуть становленню принципу толерантності у якості частини політики демократичної держави та кращому його розумінню як ціннісної компоненти і основи взаєморозуміння культур.

Список використаних джерел

1. Lundberg E. *Tolerance: An introduction to the concept, the research and the anthology* / Erik Lundberg // *Mechanisms of tolerance: an anthology* / Erik Lundberg. – Stockholm: The Living History Forum, 2017. – 415 p.
2. Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс] // ЮНЕСКО – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_503.

3. Ильинская С. Г. Теория толерантности: проблема выбора методологии / С. Г. Ильинская // Политическая теория, язык и идеология / отв. ред. Н. А. Романович. – М. : Российская ассоциация политической науки ; Российская политическая энциклопедия, 2008. – 487 с.
4. Лапаева В. В. Политико-правовая концепция Ю. Хабермаса (с позиций либертарного правовопонимания) [Электронный ресурс] / В. В. Лапаева. – Режим доступа : <http://www.igpran.ru/articles/2964/>.
5. Лекторский В. А. Эпистемология классическая и неклассическая / В. А. Лекторский. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с. 6. Мизес Людвиг фон. Либерализм в классической традиции / пер. с англ. А.В. Куряева. – М. : ОО «Соци-ум», ЗАО «Издательство «Экономика», 2001.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс] // ООН. – 1996. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.7.
7. Назарова Ю. В. Философия политической толерантности в либерализме / Ю. В. Назарова. // Научные ведомости. – 2013. – С. 312–320. – (Сер. «Философия. Социология. Право»).
8. Назарчук А. В. От классической критической теории – к теории коммуникативного действия: (Смена парадигмы в социальной теории) / А. В. Назарчук // Вестник Моск. ун-та. Философия. – 1993. – № 4. – (Сер. 7).
9. Николсон П. П. Толерантность как моральный идеал / Питер П. Николсон // Толерантность. Исследования. Переводы. Информация. О книгах / науч. ред. М. Б. Хомяков. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001. – 146 с. – (Вестник Уральского межрегионального института общественных наук ; 1/2001).
10. Уоллер М. Про толерантність / пер. з англ. М. Лупішко. – Харків : Видавнича група «РА-Каравела», 2003. – 148 с.
11. Фарман И. П. Социально-культурные проекты Ю. Хабермаса / И. П. Фарман // Ин-т философии РАН. – М., 1999. – 244 с.
12. Хабермас Ю. Демократия, разум, нравственность / Ю. Хабермас. – М. : Наука, 1992 – 252 с.
13. Хомяков М. Б. Толерантность – парадоксальная ценность / М. Б. Хомяков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://old.jourssa.ru/2003/4/4aHomiakov.pdf>.
14. Чернушенко Д. А. Толерантність як світоглядна основа правосвідомості в умовах інформаційного суспільства / Д. А. Чернушенко. // Філософські та методологічні проблеми права. – 2013. – С. 94–103.
15. Шалин В. В. Право и толерантность: либеральная традиция в эпоху глобализации [Электронный ресурс] / В. В. Шалин, А. П. Альбов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Краснодар : Краснодарская академия МВД России, 2005. – 266 с. – Режим доступа : http://lit.lib.ru/a/alxbow_a_p/pravo.shtml.
16. Шихардин Н. В. Глобализация нетерпимости и ее альтернативы // Толерантность в культуре, этнических и межконфессиональных отношениях : Матер. межрегиональной научн-практ. конф. – Курган, 2003. – 260 с.

References

1. Lundberg, E. (2017) *Tolerance: An introduction to the concept, the research and the anthology*. Stockholm: The Living History Forum. [In English]
2. Декларация принципів толерантності [Declaration of Principles of Tolerance]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_503 [In Ukrainian].
3. Il'inskaja, S. G. (2008). *Teorija tolerantnosti: problema vybora metodologii* [Theory of Tolerance: The Problem of Choice of Methodology] Moscow: Rossijskaja asociacii politicheskoi nauki; Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija [In Russian].
4. Lapaeva, V. V. *Politiko-pravovaja koncepcija Ju. Habermasa (s pozicij libertarnogo pravoponimaniya)* [The political and legal concept of Yu. Habermas (from the point of view of libertarian legal understanding)] <http://www.igpran.ru>. Retrieved from: <http://www.igpran.ru/articles/2964/> [In Russian].
5. Lektorskij, V. A. (2001) *Jepistemologija klassicheskaja i neklassicheskaja* [Classical and non-classical epistemology]. Moscow: Jeditorial URSS Publ. [In Russian].
6. Mizes Ljudvig fon. (2001) *Liberalizm v klassicheskoi tradicii* [Liberalism in the classical tradition]. Moscow: «Ekonomika» Publ. [In Russian].
7. Mizhnarodnyj pakt pro gromadjans'ki i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043 [In Ukrainian].
8. Nazarova, Ju. V. (2013) *Filosofija politicheskoi tolerantnosti v liberalizme* [Philosophy of Political Tolerance in Liberalism] *Nauchnye vedomosti. Serija Filosofija. Sociologija. Pravo – Scientific bulletins. Series Philosophy. Sociology. Law*, 312–320. [In Russian].

9. Nazarchuk, A.V. (1993) *Ot klassicheskoj kriticheskoj teorii – k teorii kommunikativnogo dejstvija: (Smena paradigmy v social'noj teorii) [From classical critical theory to the theory of communicative action: (The paradigm shift in social theory)]* *Filosofija – Philosophy*, 4. [In Russian].
10. Nikolson, P. P. (2001) *Tolerantnost' kak moral'nyj ideal [Tolerance as a moral ideal]*. Ekaterinburg: Ural. un-t Publ. [In Russian].
11. Uotsler, M. (2003) *Pro tolerantnist' [About Tolerance]*. Kharkiv: «RA-Karavela» Publ. [In Ukrainian].
12. Farman, I. P. (1999) *Social'no-kul'turnye proekty Ju. Habermasa [Socio-cultural projects of Yu. Habermas]*. Moscow: In-t filosofii RAN. [In Russian]
13. Habermas, Ju. (1992) *Demokratija, razum, npravstvennost' [Democracy, Reason, Morality]*. Moscow: Nauka Publ. [In Russian].
14. Homjakov, M.B. (2003) *Tolerantnost – paradoksalnaja cennost [Tolerance - value paradox]*. <http://old.jourssa.ru>. Retrieved from: <http://old.jourssa.ru/2003/4/4aHomjakov.pdf> [In Russian].
15. Chernushenko, D. A. (2013) *Tolerantnist yak svitoglyadna osnova pravosvidomosti v umovakh informatsijnogo suspil'stva [Tolerance as a world-view basis of legal consciousness in the conditions of the information society]* *Filosofski ta metodologichni problemi prava - Philosophical and methodological problems of law*, Pp. 94–103. [In Ukrainian].
16. Shalin, V. V. (2005) *Pravo i tolerantnost: liberalnaja tradicija v jepohu globalizacii [Law and Tolerance: a Liberal Tradition in the Era of Globalization]*. Krasnodar: Krasnodarskaja akademija MVD Rossii. – Retrieved from: http://lit.lib.ru/a/alxbow_a_p/pravo.shtml. [In Russian].
17. Shihardin, N. V. (2003) *Globalizacija neterpimosti i ee al'ternativy [Globalization of intolerance and its alternatives]*. Kurgan [In Russian].

Стаття надійшла до редакції 22.08.2018.

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 347.921

Ігор Артеменко,
доктор юридичних наук, доцент,
суддя апеляційного суду Одеської області

ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРНОГО СКЛАДУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Проаналізовано комплексно структурно-функціональний склад адміністративно-процесуальних правовідносин, внаслідок чого сформульовано висновки, корисні для теорії адміністративного процесуального права загалом. Вивчено окремі теоретичні проблеми визначення внутрішньої будови адміністративних процесуальних правовідносин, зокрема її системоутворюючих елементів: змісту, об'єкту, суб'єктного складу. Розкрито за допомогою аналізу наукових праць теоретиків права і фахівців процесуальних галузей права, автор розкриває зміст адміністративно-процесуальних правовідносин у механізмі адміністративного процесуального регулювання.

Ключові слова: адміністративне процесуальне право, адміністративний процес, адміністративні процесуальні правовідносини, зміст адміністративно-процесуальних правовідносин, механізм процесуального регулювання.

Артеменко И.

Некоторые теоретические проблемы определения структурного состава административно-процессуальных правоотношений

Проанализирован комплексно структурно-функциональный состав административно-процессуальных правоотношений, в результате чего сформулированы выводы, которые полезны для теории административного процессуального права в целом. Изучены отдельные теоретические проблемы определения внутреннего строения административных процессуальных правоотношений, в частности системообразующих его элементов: содержания, объекта, субъектного состава. Раскрыто вследствие проведенного анализа научных трудов теоретиков права и специалистов процессуальных отраслей права содержание административно-процессуальных правоотношений в механизме административного процессуального регулирования.

Ключевые слова: административное процессуальное право, административный процесс, административные процессуальные правоотношения, содержание административно-процессуальных правоотношений, механизм процессуального регулирования.

Artemenko I.

The some theoretical problems of definition of the structural composition of administrative procedural legal relations.

The article are focused of the complex of structural-functional analyses of the composition of administrative procedural legal relations; as a result the author has formulated conclusions useful for the theory of administrative procedural law in general. It was analyzed the scientific approaches to the perception of the administrative procedural legal relations and formulated their definition with regard to the contemporary state of their development. The interrelations of administrative procedural legal relations with other types of legal relations are made clear. Also the theoretical separate problems of the definition internal structural of judicial relationships in administrative procedural law in particular

© Ігор Артеменко, 2018

basement elements – contact, object, subjective composition are defined. After that, the author provides specific features of administrative procedural legal relations, which, in her opinion, directly affect the range and the characteristics of their subjects. Certain administrative and procedural legal relations arise within each type of administrative process, which are clearly outlined by legal norms and provide the recommended range of their subjects, a list of procedural rights and duties of which is provided by the legislator. According to the fundamental researches of main scientists in different branches of law the contact of administrative procedural legal relationships are depicted.

Keywords: *administrative procedural law, administrative legal procedure, administrative procedural legal relations, the content of administrative procedural legal relationships, mechanism of administrative procedural regulation.*

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку української держави як демократичної, соціальної, правової країни, що активно впроваджує в усі сфери життєдіяльності суспільства європейські стандарти та цінності, відзначається науково-практичним пошуком дієвих правових механізмів, які б були спроможні максимально ефективно захищати права, свободи та інтереси кожної особи, яка потребує такого захисту. Серед таких юридичних інструментів чільне місце відводиться механізму адміністративного процесуального регулювання, який має складний та структурний характер, оскільки вимагає застосування цілої низки різноманітних правових засобів для впорядкування адміністративно-процесуальних правовідносин. Слід також визнати, що попри існуючий ступінь наукової розробки теоретичних аспектів адміністративно-процесуальних правовідносин малодослідженими залишаються питання їх функціонування в якості складового елемента механізму адміністративного процесуального регулювання, визначення підстав їх виникнення, зміни і чи припинення, а також окреслення внутрішньої структурної будови таких правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зі свого боку відзначимо, що проблематика адміністративно-процесуальних правовідносин у різні часові періоди перебувала у полі зору провідних учених-адміністративістів (наукові праці Н. В. Александрової, А. М. Апарова, О. М. Бандурки, В. М. Бевзенка, В. І. Бутенка, С. В. Ківалова, І. Б. Коліушка, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, Р. О. Куйбіди, Є. В. Курінного, В. К. Матвійчук, О. В. Музи, Е. Ф. Демського, О. В. Когут, Т. О. Коломоєць, А. О. Селіванова, Р. С. Мельника, О. М. Пасенюка, Ю. С. Педька, В. Г. Перепелюка, О. П. Рябченко, В. С. Стефанюка, М. М. Тищенко та ін.). Однак у новітній адміністративно-процесуальній літературі й донині залишаються не до кінця вирішеними питання щодо з'ясування змісту, структури та особливостей адміністративних процесуальних правовідносин, що негативно позначається на ефективності законодавчого регулювання цих відносин загалом.

Мета статті полягає в уточненні та визначенні сутності структурних елементів внутрішньої будови адміністративно-процесуальних правовідносин, зокрема їх об'єкта, змісту та суб'єктного складу.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж звернутися до вивчення внутрішньої будови адміністративно-процесуальних правовідносин, принципово важливо визначитися із загальною категорією «правовідносини».

Так, довідкова література у такий спосіб розтлумачує зміст терміну «правовідношення»: «...врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких є носіями взаємних суб'єктивних прав і обов'язків. Правовідношення виникає за умови настання передбачених законом юридичних фактів (договору, правопорушення, адміністративного акту) [1, с. 219].

Як особливий вид соціальних відносин, учасники яких (фізичні та юридичні особи) виступають як власники гарантованих державою суб'єктивних прав і носії юридичних обов'язків, символічно розуміють правові відносини теоретики права [2, с. 54]; [3, с. 49]. В окремих випадках учені також додають, що у правових відносинах їх учасники наділяються не лише суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, а також повноваженнями та юридичною відповідальністю [4, с. 155]. Як бачимо, будь-які правовідносини окреслюють коло осіб, на які поширюється дія правових норм, закріплюють конкретну поведінку, яка має бути чи може бути здійснена, суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів. І це не випадково, адже властива ознака будь-яких правовідносин полягає в тому, що вони виражають індивідуалізований суспільний зв'язок між конкретними персоніфікованими особами.

Розглядаючи структурну будову правових відносин, науковці виділяють такі його елементи, як: суб'єкти, об'єкти, зміст правовідносин [4, с. 156]. Поряд із цим відзначають, що виникнення і розвиток правових відносин залежить від юридичних фактів, тобто конкретних життєвих обставин, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин [4, с. 160]; [5, с. 12–13].

Загалом з питань теорії правових відносин у загальноправовій літературі розроблено і накопичено значний теоретичний матеріал, що значно полегшує вирішення завдань дослідників із даної тематики, які працюють в окремих процесуальних галузях права. Наприклад, всебічно досліджуючи особливості ад-

міністративно-процесуальних правовідносин, що виникають у сфері публічного управління, О. В. Муза підкреслює, що такі правовідносини набувають окремих рис, оскільки реалізують адміністративно-процесуальні правові норми (прийняття правових актів управління; укладання, виконання, зміна, розірвання та припинення адміністративних договорів; надання адміністративних послуг) [6, с. 15–16]. Такий висновок науковець пояснює тим, що адміністративний процес має вигляд системи адміністративних правовідносин, у яких відбувається реалізація адміністративного матеріального правовідношення за допомогою адміністративних процесуальних норм, правил і процедур. Між іншим, існуюча на цей час кількість законодавчих та нормативно-правових актів, якими встановлюється порядок взаємодії фізичних та юридичних осіб, з одного боку, та органів публічної влади – з другого, нашою потребою є необхідність виокремлення сфер виникнення, зміни та припинення адміністративно-процесуальних правовідносин за такими структурними частинами, як: управлінський процес, адміністративний деліктний процес та адміністративний судовий процес [7, с. 206]. Висловлена позиція має певне раціональне зерно, оскільки, з одного боку, дозволяє вести мову про особливості адміністративно-процесуальної діяльності у межах кожної структурної частини адміністративного процесу, з іншого, – завжди буде позначатися на структурних елементах адміністративно-процесуальних правовідносин – його об'єкті, суб'єктному складі та змісті.

У цьому аспекті цікавого погляду дотримується Е. Ф. Демський, який роз'яснює, що виникнення, розвиток і припинення адміністративних процесуальних відносин залежить від певних умов, які становлять їх структуру, а саме: а) юридичної основи (правових норм, що містяться у законодавчих і нормативних актах, які опосередковують зміст цих відносин, визначають права і обов'язки, поведінку їх учасників і впливають на характер і мету діяльності); б) суб'єктів процесу та їх адміністративно-процесуальної правосуб'єктності; в) об'єктів правовідносин; г) змісту правовідносин; г) юридичних фактів (певних обставин, закріплених в процесуальних нормах, на підставі яких виникають, змінюються чи припиняються адміністративні процесуальні відносини. Такими обставинами виступають адміністративно-процесуальні дії, які спрямовані на досягнення певної мети: порушення (відкриття) адміністративної справи; розгляд і вирішення правового спору; спору про право тощо) [8, с. 67–68]. Стає очевидним, що адміністративно-процесуальні норми, опосередковуючи адміністративно-процесуальну діяльність, слугують тим інструментом, що дозволяють реалізовувати надані законом права та обов'язки учасниками адміністративно-процесуальних правовідносин у ході здійснення ними активних процесуальних дій. Порівняно з матеріальними правовідносинами, де юридичними фактами виступають певні події, у процесуальних відносинах завжди мотивують до дій суб'єктів права їх власний інтерес, вольові активні дії, без яких реалізація процесуальних прав та обов'язків уявляється неможливою.

Стосовно визначення об'єкта адміністративно-процесуальних правовідносин як одного з елементів їх внутрішньої будови, зазначимо, що не дивлячись на значні зусилля окремих науковців-процесуалістів щодо вирішення цього питання, воно й досі залишається предметом дискусій через відсутність його єдиного розуміння. Невипадково теоретик процесуального права О. Г. Лук'янова з цього приводу пише: «...об'єкт процесуальних правовідносин є достатньо складним та заплутаним, а визначення його дефініції не співпадає з тим розумінням об'єкта правових відносин, яке є традиційним в юриспруденції [9, с. 225].

Символічно під об'єктом правових відносин розглядати матеріальне або нематеріальне благо, на використання чи охорону якого спрямовані суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників правових відносин. Це – блага матеріальні або нематеріальні, а також певні дії, заради яких суб'єкти вступають у правовідносини. Наприклад, об'єктом адміністративно-правових відносин може бути все, що здатне служити здійсненню публічних інтересів [10, с. 40–41]. Відповідно під об'єктом адміністративно-процесуальних правовідносин вчені розуміють суспільні відносини, які уособлюють характер діяльності суб'єктів і процесуальні наслідки їх поведінки щодо розгляду і вирішення конкретної адміністративної справи. Прimitно, що до характерних ознак об'єкта адміністративних процесуальних відносин зараховані: а) встановлення порядку регулювання матеріальних відносин, на реалізацію якого спрямовані процесуальні права, обов'язки і процесуальні дії суб'єктів правовідносин; б) досягнення процесуальних наслідків, що забезпечують реалізацію прав, свобод, інтересів фізичних чи юридичних осіб та захист публічного інтересу. [8, с. 70–72]. Отже, говорячи про об'єкт адміністративно-процесуальних правовідносин, дослідник передусім вказує на процесуальні наслідки, на досягнення яких спрямовуються процесуальні повноваження та адміністративно-процесуальна діяльність суб'єктів таких правовідносин.

На думку О. В. Музи, об'єкт адміністративно-процесуальних правовідносин слід розглядати як сукупність визначених явищ та процесів, що у своїй сукупності та пов'язаності з матеріальними правовідносинами становлять єдину правову категорію. При цьому об'єкт цих правовідносин може зміню-

ватися залежно від стадії конкретного адміністративного провадження (адміністративного процесу) [6, с. 14]. Зазначене свідчить, що адміністративно-процесуальні правовідносини характеризуються самостійним об'єктом, що має несхожі риси порівняно з об'єктами правовідносин у матеріальних галузях права, зокрема: а) його специфіка зумовлюється предметом та методом адміністративного процесуального права і особливостями конкретного адміністративного процесу (адміністративно-деліктного, адміністративного судового або ж управлінського); б) є динамічним чинником, невід'ємною складовою адміністративно-процесуальних правовідносин від початку їх виникнення до припинення; в) завжди взаємопов'язаний з явищами та процесами, які підлягають адміністративно-процесуальному регулюванню, тобто із приводу чого або в зв'язку з чим виникає і функціонує вся система правовідносин у ході здійснення адміністративно-процесуальної діяльності (наприклад, в адміністративному судовому процесі взаємопов'язаний з об'єктом спірних відносин, з приводу яких порушується справа в адміністративному суді).

Наступним елементом внутрішнього складу адміністративно-процесуальних правовідносин є їх зміст. У загальній теорії права, якщо пояснюють зміст правових відносин, то мають на увазі сукупність прав і обов'язків суб'єктів таких правовідносин [11, с. 227]. Така позиція є домінуючою і для окремих галузей матеріального права.

Між іншим, комплексний аналіз теоретико-правових поглядів на досліджуване явище в адміністративно-процесуальній літературі переконує в тому, що спектр точок зору з приводу визначення і тлумачення змісту адміністративно-процесуальних правовідносин достатньо широкий, однак чіткості й однозначності в них не простежується. Наприклад, С. Ф. Демський зміст адміністративно-процесуальних правовідносин пов'язує із суб'єктивними правами й обов'язками учасників адміністративного процесу, які утворюють юридичний зв'язок між учасниками правовідносин. Це – фактична поведінка учасників правовідносин, визначена процесуальними нормами [8, с. 73]. Деякі вчені до змісту процесуальних відносин також додають дії суб'єктів цих правовідносин, зокрема порядок і послідовність здійснення ними процесуальних дій [12, с. 9–10].

Не можливо також обійти увагою висновок, зроблений А. Л. Паскар. Зокрема вчена, узагальнивши існуючі у теорії цивільного процесуального права погляди науковців з питань визначення змісту цивільно-процесуальних правовідносин, звела їх до трьох основних напрямків: 1) «класично-традиційний», прихильники якого відтворюють стале для багатьох галузей права розуміння змісту процесуальних правовідносин, як сукупності прав і обов'язків суб'єктів; 2) «процесуальний», при якому визначення змісту цивільно-процесуальних правовідносин пов'язується суто з діяльністю суду та інших суб'єктів цивільного процесу; 3) «комплексний», при якому поєднуються положення перших двох напрямків, тобто зміст цивільних процесуальних правовідносин становлять як права і обов'язки, так і процесуальна діяльність їх суб'єктів [13, с. 12]. При цьому вчена схиляється і підтримує саме «комплексне» розуміння змісту цивільних процесуальних правовідносин, пояснюючи, що без реалізації суб'єктами судового процесу наданих процесуальних прав і обов'язків здійснення правосуддя у цивільних справах, так і всієї цивільно-процесуальної діяльності не уявляється можливим. Вважаємо, що зміст адміністративно-процесуальних правовідносин також утворюють адміністративно-процесуальна діяльність суб'єктів правовідносин, разом з їх суб'єктивними правами та юридичними обов'язками.

І замикає внутрішню будову будь-яких правовідносин такий елемент, як їх суб'єкти, тобто носії суб'єктивних прав, юридичних обов'язків, юридичної відповідальності і повноважень у конкретних правовідносинах [4, с. 156]. Суб'єктний склад адміністративно-процесуальних правовідносин визначається науковцями по-різному, виходячи з того, під яким кутом зору розглядається зміст категорії «адміністративний процес»: або у широкому, або вузькому значенні. Так, на сторінках новітньої правничої літератури можна зустріти позицію, відповідно до якої суб'єктами адміністративних процесуальних відносин виступають: 1) особи, які розглядають і вирішують адміністративні справи (державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи; судові органи); 2) особи, які обстоюють в адміністративному процесі особисті права та законні інтереси (громадяни, юридичні особи, колективи громадян і організацій в особі їх представників і державні органи в особі їх представників із метою захисту інтересів держави та суспільних інтересів); 3) особи, які представляють та захищають інтереси інших осіб; 4) особи, які сприяють адміністративним провадженням та здійсненню адміністративного судочинства (свідки, експерти, перекладачі, спеціалісти) [8, с. 75]; [14, с. 79]. О. В. Муза окреслює такі види суб'єктів залежно від наявності у них владних повноважень: 1) суб'єкти, які не наділені владними повноваженнями; 2) суб'єкти владних повноважень; 3) суб'єктів, які сприяють здійсненню правозахисних функцій в адміністративно-процесуальних правовідносинах [6, с. 14]. Наведені позиції не викликають будь-яких нарікань, адже суб'єктний склад

залежить від сфери реалізації адміністративно-процесуальних норм, конкретного виду адміністративного провадження, тієї чи іншої адміністративної справи, яка вимагає свого вирішення. Характерно, що особливе місце у механізмі адміністративного процесуального регулювання посідає суб'єкт, наділений владними повноваженнями у публічній сфері. У силу свого правового положення, наданого законом і в межах закріпленої компетенції, такий суб'єкт здійснює індивідуальне адміністративне процесуальне регулювання, забезпечуючи дотримання, виконання, використання норм адміністративного процесуального права іншими суб'єктами адміністративно-процесуальних правовідносин. Його діяльність є необхідною і обов'язковою умовою функціонування адміністративно-процесуальних правовідносин і механізму адміністративного процесуального регулювання загалом. Норми адміністративного процесуального права законотворецем розраховані на чітко визначених осіб – на суб'єктів адміністративно-процесуальних правовідносин, участь яких у таких правовідносинах зумовлена певною життєвою ситуацією, передбаченою гіпотезою відповідної норми адміністративно-процесуального закону.

Висновки. Отже, дослідження внутрішньої будови адміністративно-процесуальних правовідносин показало, що такий різновид процесуальних правовідносин характеризується складною системною ознакою, яка розкривається через з'ясування структурних та функціональних зв'язків між його компонентами. Зокрема, структурні зв'язки характеризують систему адміністративно-процесуальних правовідносин через її складові компоненти (об'єкт, зміст, суб'єкт) та внутрішню будову цих компонентів, які є взаємопов'язаними і взаємодіють між собою. Функціональні зв'язки системи адміністративно-процесуальних правовідносин характеризують взаємодію і взаємозалежність її структурно-утворюючих компонентів у процесі їх функціонування.

Список використаних джерел

1. *Юридичні терміни. Тлумачний словник* / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова [та ін.]; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – [2-ге вид., стереотипне]. – К. : Либідь, 2004. – 320 с.
2. *Брецько Ф. Ф. Основи держави і права* / Ф. Ф. Брецько. – Ужгород : Вид-во «Закарпаття», 1995. – 414 с.
3. *Основи правознавства : навч. посіб.*; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2006. – 312 с.
4. *Теорія держави і права : навч. посіб.*; за заг. ред. І. М. Погрібною. – Х. : ХНУВС, 2010. – 274 с.
5. *Бевзенко В. М. Значення правовідносин у механізмі державного управління.* / В. М. Бевзенко // *Право і безпека*, 2005. – Т. 4. – № 4. – С. 11–13.
6. *Муза О. В. Теоретичні проблеми адміністративних процесуальних правовідносин в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 – «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»* / О. В. Муза. – К. : ДНДІ МВС України, 2016. – 38 с.
7. *Муза О. В. Адміністративні-процесуальні правовідносини як концептуальна вихідна формування адміністративного процесуального права України* / О. В. Муза // *Вісник Національної академії правових наук України*. – № 3 (86). – 2016. – С. 204–214.
8. *Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб.* / Е. Ф. Демський. – К. : Атіка, 2008. – 496 с.
9. *Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права : моногр.* М. : Изд-во «Норма», 2003. – 240 с.
10. *Адміністративне право України. Загальне адміністративне право : навч. посіб.* / В. В. Галуцько, В. І. Курило, С. О. Короєд, О. Ю. Дрозд, І. В. Гиренко, О. М. Єцук, І. М. Риженко, А. А. Іваничук, Р. Д. Саунін, І. М. Ямкова; за ред. проф. В. В. Галуцька. – Херсон : Грінь Д. С., 2015. – Т. 1. – 272 с.
11. *Загальна теорія права : підруч.*; за заг. ред. М. І. Козюбри. – К. : Ваіте, 2015. 392 с.
12. *Назаренко Р. І. Характеристика кримінально-процесуальних відносин на початковому етапі досудового провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 – «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза»* / Р. І. Назаренко. – К. : Національна академія внутрішніх справ, 2001. 20 с.
13. *Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 – «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право»* / А. Л. Паскар. – К. : Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2009. – 20 с.
14. *Джафарова М. В. Особливості суб'єктного складу адміністративних процесуальних правовідносин* / М. В. Джафарова // *Публічне та приватне право*, 2018. – № 1. – С. 77–81.

References

1. *Goncharenko, V.G., Andrushko, P.P., Basov, T. P. (2004). Yurydychni termini. Tlumachnyy slovnyk [Legal terms. Glossary]. Goncharenko, V.G. (Ed.). Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].*
2. *Bretsko, F.F. (1995). Osnovy derzhavy i prava [Fundamentals of state and law]. Uzhgorod: Publishing House «Zakarpattia». [in Ukrainian].*
3. *Fundamentals of jurisprudence: tutor. manual. Ed. V.V. Komarova. Kh .: National lawyer acad. Ukraine, 2006. 312 p. [in Ukrainian].*
4. *Pogrebnoy, I.M. (Ed.). (2010). Osnovy pravoznavstva [State and Law Theory]. Kharkiv: NUVS. [in Ukrainian].*
5. *Bevzenko, V.M. (2005). Znachennya pravovidnosyn u mekhanizmi derzhavnoho upravlinnya [The significance of legal relations in the mechanism of public administration]. Pravo i bezpeka - Right and safety, (Vol. 4), 4, 11-13. [in Ukrainian].*
6. *Muza, O.V. (2016). Teoretychni problemy administratyvnykh protsesual'nykh pravovidnosyn v Ukrayin [Theoretical problems of administrative procedural legal relations in Ukraine]. Doctor's thesis. Kyiv: SNSI Ministry of Internal Affairs of Ukraine. [in Ukrainian].*
7. *Musa, O.V. (2016). Administratyvni-protsesualni pravovidnosyny yak kontseptualna vykhidna formuvannya administratyvnoho protsesual'noho prava Ukrayiny [Administrative-procedural legal relations as a conceptual initial form of administrative procedural law of Ukraine]. Visnyk Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny - Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 3 (86), 204-214. [in Ukrainian].*
8. *Demsky, E. F. (2008). Administratyvne protsesualne pravo Ukrayiny [Administrative Procedural Law of Ukraine]. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].*
9. *Lukyanova, E. G. (2003). Teoriya protsessual'nogo prava [Theory of procedural law]. Moscow: Publishing house «Norma». [in Russian].*
10. *Galunko, V. V., Kurilo, V. I., Koroed, S. O., Drozd, O. Yu., Girenko, I V., Yeshchuk, O. M., Ryzhenko, I. M., Ivanishchuk, A. A., Saunin, R. D., Yamkova I. M. (2015). Administratyvne pravo Ukrayiny. T.1. Zahal'ne administratyvne pravo [Administrative Law of Ukraine. Vol. 1. General administrative law]. Galunka, V. V. (Ed.). Kherson: Grin DS. [in Ukrainian].*
11. *Kozyubra, M.I. (Ed.). (2015). Zahalna teoriya prava [General theory of law]. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].*
12. *Nazarenko, R.I. (2001). Kharakterystyka kryminalno-protsesualnykh vidnosyn na pochatkovomu etapi dosudovoho provadzhennya [Characteristics of criminal-procedural relations at the initial stage of pre-trial proceedings]. Candidate's thesis. [in Ukrainian].*
13. *Paskar, A.L. (2009). Tsyvilni protsesualni pravovidnosyny: strukturno-funktsionalnyy analiz [Civil procedural legal relations: structural and functional analysis]. Candidate's thesis. [in Ukrainian].*
14. *Dzhafarova, M.V. (2018). Osoblyvosti subyektного skladu administratyvnykh protsesualnykh pravovidnosyn [Features of the subject structure of administrative procedural legal relations]. Publichne ta pryvatne pravo - Public and private law, 1, 77-81. [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 10.10.2018.

Олександр Баганець,
здобувач МАУП

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Наведено теоретико-правову аргументацію передумов щодо впровадження та розвитку е-урядування в органах прокуратури. Встановлено характерні особливості функціонування процесів е-урядування в органах прокуратури. Описано механізм е-урядування в органах прокуратури на основі наукового методу моделювання. Виокремлено у висновках пріоритетні сфери розвитку е-урядування в органах прокуратури: е-документообіг, е-прозорість, е-звітність, е-кабінет прийому та обробки звернень, інформаційно-аналітична діяльність та розвиток баз даних.

Ключові слова: органи прокуратури, електронне урядування (е-урядування), прозорість, інформаційне суспільство, електронний уряд, електронні послуги, електронний документообіг.

Баганець О.

Теоретико-правовые предпосылки развития электронного управления в органах прокуратуры Украины

Приведено теоретико-правовую аргументацію предпосылок внедрения и развития электронного управления в органах прокуратуры. Установлено характерные особенности функционирования процессов е-управления. Описан механизм е-управления в органах прокуратуры на основе научного метода моделирования. Выделены в выводах приоритетные сферы развития е-правительства в органах прокуратуры: е-документооборот, е-прозрачность, е-отчетность, е-кабинет приема и обработки обращений, информационно-аналитическая деятельность и развитие баз данных.

Ключевые слова: органы прокуратуры, электронное управление (е-управления), прозрачность, информационное общество, электронное правительство, электронные услуги, электронный документооборот.

Bahaneț O.

Theoretical and legal development background for the e-government in the prosecutor's office of Ukraine

In the article is presented the theoretical and legal background of e-governance development in the prosecutor's offices. The author established the peculiarities of the functioning of e-government processes in the prosecutor's office. Based on the scientific method of modeling, is described the mechanism of e-government in the prosecutor's office. In the conclusions, the author separate the priority areas of e-governance development in the prosecutor's offices: e-document circulation, e-transparency, e-reporting, e-cabinet of reception and processing of appeals, information-analytical activity and development of databases.

Keywords: prosecutors, e-government (e-government), transparency, information society, e-services, e-document management.

Постановка проблеми. Останні державно-правові, політико-економічні зміни окреслились не тільки активізацією реформ структури органів державної влади, тих чи інших правоохоронних органів, а й відзначились посиленою увагою до електронізації системи урядування цих органів. Не виключенням стали й органи прокуратури, де електронне урядування, враховуючи саму специфіку її діяльності, набуває особливого впливу на формотворчі демократичні процеси в державі та значення в умовах докорінних правових перетворень.

Методологія дослідження. На просторах науки адміністративного права засади розвитку процесів електронного урядування в тих чи інших ракурсах неодноразово досліджували: С. А. Квітка, М. Г. Ватковська, О. В. Орлов, Ю. Г. Машкаров, М. С. Демкова, О. М. Ємельяненко, Ю. Д. Добуш тощо. Разом з цим питання правового забезпечення електронного урядування в органах прокуратури не знайшло належного відображення в працях вчених та правників. З урахуванням постійних змін та доповнень до законодавства з питань прокурорської діяльності теоретичний аналіз зазначеного питання є необхідним та актуальним предметом наукового пізнання.

Отже, **мета дослідження** полягає у вивченні теоретико-правових засад розвитку електронного урядування в органах прокуратури України.

Виклад основного матеріалу. Активне впровадження електронного урядування в систему публічного обвинувачення та управління такою діяльністю зумовлено рядом факторів, які умовно можна

розділити на інформаційно-телекомунікаційні та загально-правові. Загальними правовими чинниками є: підвищення вимог відкритості та прозорості до владно-управлінських процесів; підвищення рівня якості публічної діяльності в напрямку розгляду звернень громадян; широка інтеграція ідеї «сервісності» в діяльність органів влади; зміни інформаційної концепції діяльності органів державної влади; підвищення вимог підзвітності та підконтрольності публічної адміністрації; недосконалість нормативно-правова база; недоліки традиційного механізму управління; недостатній рівень управлінської культури; активізація проведення широкомасштабних реформ; високі темпи розвитку інституцій комунікації та взаємодії влади з громадськістю. Разом з цим до інформаційних чинників можна віднести: всебічний розвиток телекомунікаційних процесів; збільшення масивів інформації та її ролі в суспільно-політичному, правовому та економічному житті; розвиток інформаційно-аналітичних технологій в публічній сфері; швидкі темпи оцифрування змісту інформаційної взаємодії.

Аналіз адміністративного забезпечення реформи в органах прокуратури в напрямку дослідження електронного урядування необхідно розпочати від розуміння сучасної концепції е-владних процесів та електронних систем прийняття управлінських рішень. Теоретико-правовий феномен «електронне врядування» на перший погляд є цілком зрозумілим. Однак навіть беручи до уваги наявні дослідження цієї «новації» та нормативно-правові акти, яким певною мірою забезпечено його врегулювання, можна з впевненістю стверджувати, що на сьогодні поняття «електронне врядування» залишає ряд відкритих питань та породжує простір для антогоністичностей.

Основним сучасним стратегічним нормативним актом у сфері впровадження електронного врядування – Концепцію розвитку електронного урядування в Україні від 20 вересня 2017 року змінено підхід до уявлення про роль електронного урядування в правовому суспільстві. Е-урядуванням є форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [5]. Отже, інформаційні технології не є метою здійснення влади, а навпаки виступають другорядним чинником та скоріш за все являються інструментом досягнення ефективної організації влади в суспільстві.

Разом з цим у Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр. передбачено, що при системному державному підході цифрові технології будуть значно стимулювати розвиток відкритого інформаційного суспільства як одного з істотних факторів розвитку демократії в країні, підвищення продуктивності, економічного зростання, а також підвищення якості життя громадян України [5].

Якщо взяти за основу семантичний аналіз Концепції розвитку електронного урядування в Україні від 20 вересня 2017 року № 649-р, то можна констатувати, що поки її положення не трансформовано на систему органів прокуратури в буквальному розумінні. Тим не менш, загальними проявами електронного урядування у сфері правоохорони та забезпечення прав і свобод людини є: запровадження єдиних інформаційних системи правоохоронних органів; створення національної системи викликів екстрених служб та інших служб життєзабезпечення за єдиним каналом зв'язку; розширення можливостей подання звернень, пропозицій, зауважень, скарг через електронні засоби комунікації; удосконалення та розширення наповненості публічних реєстрів, розпорядниками даних яких є органи правоохорони [5].

Органи прокуратури України є особливим суб'єктом у системі органів влади, специфіка їх діяльності вимагає формування особливої гнучкої політики впровадження е-процесів та технологій. З іншого боку, самі електронні технології для ефективності їх застосування мають бути інтегровані у внутрішню та зовнішню організацію діяльності.

При цьому важливо зазначити такі фактори, які необхідно враховувати в процесі реалізації функцій прокуратури із застосування засобів електронного урядування.

По-перше, переважний обсяг компетенційної діяльності вчиняється прокуратурою в межах кримінального процесу, який кореспондується із тимчасовим обмеженням прав та свобод громадян. Таким чином, у разі використання електронних інструментів для обміну та поширення інформації особливої уваги необхідно приділити процесам захисту даних від незаконного їх використання, порушення цілісності та розголошення. Вимоги цілковитої захищеності поширюються не тільки на інформацію, яка перебуває в обігу окремих прокурорів органів прокуратури при здійсненні ними нагляду в рамках окремих кримінальних проваджень. Вимоги охоплюють і процеси накопичення, зберігання даних у реєстрах та базах даних, розпорядником та адміністратором яких є органи прокуратури (як-от наприклад, Єдиний реєстр досудових розслідувань), а також поширюються на інформацію, яка на окремих стадіях потрапляє до прокурорів електронним шляхом.

По-друге, специфіка прокурорської діяльності, що особливим чином проявляється при здійсненні процесуального нагляду за правоохоронною діяльністю, передбачає наявність широкої комунікації з усіма ланками правоохоронної та судової системи в державі. Таким чином, електронне урядування в органах прокуратури апriorі не може бути ізолюваним від електронних систем правоохоронних органів загалом.

По-третє, складна організаційна структура прокуратури, що поєднує ієрархічність та автономність одночасно, вимагає створення централізованих та локальних інформаційних мереж та сегментів для максимально простої та доступної комунікації органів прокуратури між своїми структурними підрозділами, а також із громадськістю.

По-четверте, наявність системності та послідовності у нормативно-правовому забезпеченні стратегії впровадження інституцій е-урядування, їх підтримки та удосконалення.

Найбільш простішою моделлю опису е-урядування на прикладі органів прокуратури є встановлення їх проявів на всіх рівнях механізму забезпечення електронного урядування в інформаційній та соціально-правовій системі держави. Таким чином, можливо дати відповідь на запитання, що та як необхідно реформувати аби досягти бажаних результатів в аспекті адміністративно-правового забезпечення прокуратури.

Отже, перший рівень є найвищим в ланці е-урядування, це – інформаційне суспільство. Для чого інформаційне суспільство? У правовій державі, розбудувати яку ми намагаємося від початку незалежності, права та свободи людей є основною цінністю існування держави. Ситуація склалася таким чином, що інформаційні потреби та інтереси учасників правових відносин з кожним днем збільшуються і потребують пошуку адекватних засобів їх забезпечення. Інформаційне суспільство – це такий стан взаємодії особи та держави, де всебічність, вільність та інформаційна рівність є засадами взаємодії кожного члена суспільства, а державно-владні процеси, управлінські рішення не приховані, а відкриті, доступні та зрозумілі для сприйняття.

Термін «інформаційне суспільство» вперше був офіційно задекларований в Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу від 11.06.1998 № 615/98, у якій зазначено, що інтеграційний процес до європейської держави передбачає зняття обмежень на поширення інформації у будь-яких проявах як засіб забезпечення інформаційного права людини [3].

Органи прокуратури виконують одну із ключових ролей у створенні в Україні інформаційного суспільства, оскільки їх функціями є захист основоположних прав та свобод людини і громадянина, у яких інформаційні права посідають особливе місце.

Другим рівнем є власне електронне урядування. Найбільш обґрунтованим його означенням є не термін, категорія чи феномен, а система, що об'єднує в собі усі підсистеми та інститути реалізації влади як центральної, так і на місцях з використанням досягнень інформаційно-телекомунікаційних технологій. Оскільки органи прокуратури входять до системи апарату держави, який забезпечує реалізацію функцій держави, вони в тому числі залучені до публічно-владної управлінської діяльності. Незважаючи на те, що органам прокуратури властивий статус особливого публічного органу, ідеологічною місією якого є стримування противаг між гілками влади, він є розпорядником значного масиву публічних відомостей, доступ до яких повинен бути забезпечений громадськості. З іншого боку, засадами діяльності органів прокуратури є прозорість та відкритість до суспільства, що в тому числі досягається засобами електронного урядування. Управління інформаційних технологій Генеральної прокуратури України є спеціальним підрозділом, що створений для цілей реалізації стратегії е-урядування та інформатизації та забезпечує зв'язок прокуратури із загальнодержавною системою е-урядування, а також супроводжує інформаційно-аналітичні процеси, зокрема: впровадження новітніх інформаційних та телекомунікаційних технологій, систем і мереж, програмно-апаратних комплексів, баз даних, засобів оргтехніки [6].

Третій рівень – електронні послуги є основою електронного урядування та квінтесенцією існування влади, виходячи із розуміння їх сервісної природи: «не людина для влади, а влада для людини». Розвиток та підтримка доступних та прозорих, безпечних та не корупційних, найменш затратних, швидких та зручних електронних послуг дасть змогу покращити якість надання публічних послуг фізичним та юридичним особам, підвищити їх мобільність та конкурентоспроможність, зменшити корупційні ризики та забезпечити, щоб електронні послуги обслуговували економіку майбутнього [5]. На перший погляд здається, що органи прокуратури не надають послуг в буквальному розумінні цього терміну, оскільки вони створені для інших цілей в державі. Класиками німецького адміністративного права сформульована ідея «належного урядування», яка ще трансформувалася в ідею доброго уряду «good governance», за яким будь-яка публічна адміністрація, виконуючи функції держави, надає послуги невідному суб'єкту права навіть незважаючи на те, чи звертався він за такою послугою чи ні [8, с. 75–77]. Отже, органи прокуратури, якими

є публічні обвинувачі, надають публічні послуги через забезпечення захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави в особі її громадян [4]. Такі послуги в усіх випадках не можуть мати форми одноразових дій чи управлінських рішень. Сама діяльність прокуратури є «послуговою» у сфері правоохорони. Одним із видів послуг прокуратури, що передбачена функціями прокуратури, є розгляд звернень громадян, запитів і звернень народних депутатів України, комітетів Верховної Ради України, депутатів місцевих. Розвиток е-урядування передбачає модернізацію процедур подання, обробки, розгляду, надання відповіді шляхом використання ІТ-інструментів та перетворення таких звернень на електронні. До позитиву слід віднести, що на сьогодні в органах прокуратури існує можливість подання електронних звернень. Так, Інструкцією про порядок розгляду звернень і запитів та особистого прийому громадян в органах прокуратури України від 20.12.2017 № 357 передбачено, що особи можуть надсилати звернення з використанням мережі Інтернет, засобів електронного зв'язку (електронне звернення) [7]. У зазначеній Інструкції також закріплено, що в електронному зверненні має бути вказано електронну поштову адресу, на яку заявнику може бути надіслано відповідь, або відомості про інші засоби зв'язку з ним. Застосування електронного цифрового підпису при надсиланні електронного звернення не вимагається. Електронне звернення приймається на визначену електронну адресу або шляхом заповнення та надсилання електронної форми, яка розміщується на офіційних веб-сайтах Генеральної прокуратури України та регіональних прокуратур [7].

Четвертий рівень – електронний документообіг. Загалом потрібно погодитись, що документ є офіційним носієм інформації та даних, за допомогою якого зберігається цілісність їх першопочаткового змісту. Електронний документ з правової точки зору є таким же самим документом, як і паперовий, а отже, його зміст і результати створюють ті ж наслідки, що і паперового. Нормативний зміст терміну «електронний документ» визначено в ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [2]. Електронний документообіг є обігом інформації та даних на електронних носіях, але найбільша складність даного процесу пояснюється необхідністю створення та інтеграції у внутрішні процеси складних телекомунікаційних технологій. Впровадження електронного документообігу докорінно змінює всю систему управлінських відносин. На сьогодні Наказом Генерального прокурора України «Про впровадження у дослідну експлуатацію інформаційної системи «Система електронного документообігу органів прокуратури України» від 21 грудня 2017 року № 360 передбачено провадження системи електронного документообігу органів прокуратури України. Таке рішення цілком обґрунтоване сучасними викликами та має на меті: оптимізацію прийняття управлінських рішень, контролю за їх виконанням; скорочення термінів підготовки та руху документів; уніфікацію каналів зв'язку прокуратури та інших суб'єктів документообігу; економію ресурсів та часу, затраченого на створення документа в паперовій формі; автоматизацію та пришвидшення інформаційно-обмінних процесів; розширення перспектив удосконалення інших інформаційних технологій.

Останнім або заключним елементом системи електронного урядування є, наприклад, електронний цифровий підпис. Він є первинним елементом е-урядування, оскільки без нього неможливо підписати електронний документ, а отже, – надати йому законної сили, як наслідок неможливо належним чином ухвалити управлінське рішення. А останнє відповідно є рушійною силою державного управління. Згідно зі ст.6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» для ідентифікації автора електронного документа може використовуватися електронний підпис [2]. Як і в будь-яких інших органах в прокуратурі електронний підпис не має сенсу для використання самостійно без існування електронного документообігу. І навпаки, електронний документообіг не може існувати без такого підпису.

Широкий спектр відносин, які охоплюються е-урядуванням та е-демократією, складно відрізнити від інших схожих за своєю суттю урядових процесів, наприклад, інформатизації. Важливість урахування відмінностей таких процесів та термінів має особливе значення для реформи прокуратури загалом.

Особливу увагу інформатизації в органах прокуратури як на теоретичному, так і на практичному рівні приділив В. В. Лушер. Зокрема, у висновках однією із своїх праць він зазначив, що інформатизація в органах прокуратури – це процес створення оптимальних умов (організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів) для комплексного використання інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності органів прокуратури України [1, с. 116]. Якщо взяти до уваги попередньо наведений змісту терміну «е-урядування», то його квінтесенцією є також інформаційно-телекомунікаційні технології. Як бачимо, і в першому, і в другому випадках в основу покладено інформаційно-комунікаційні технології. Проте з онтологічної точки зору різниця між досліджуваними

категоріями суттєва. Ідея інформатизації полягає у створенні такого середовища, при якому є можливим впровадження та розвиток інформаційних та телекомунікаційних процесів загалом без вказівки на призначення. Філософія е-урядування рухає розвиток інформаційних технологій та процесів в чіткому напрямку – управління, де демократичні перетворення та прозорість є окремим елементом. З огляду на таке співставлення межі впровадження та розвитку електронних інструментів в цілях е-урядування будуть охоплювати лише завдання організаційно-управлінського характеру в органах прокуратури.

Висновки. Отже, впровадження та розвиток е-урядування в органах прокуратури як комплексної системи організації внутрішнього менеджменту, а також комунікації інституції прокуратури з іншими суб'єктами правоохоронного механізму на основі сучасних інформаційно-телекомунікаційних засобів та інструментів пріоритетно здійснювати у таких сферах: е-документообіг, е-прозорість, е-звітність, е-кабінет прийому та обробки звернень, інформаційно-аналітична діяльність та розвиток баз даних.

Комплексний характер реформи органів прокуратури, а саме її адміністративно-правових аспектів, потребує в обов'язковому порядку врахування реального стану розвитку інституцій е-урядування. Незважаючи на те, що на перший погляд організаційно-правові упущення інформатизації не несуть глобальних ризиків роботі та функціям прокуратури, проте у сукупності із іншими недоліками нормотворення – результати адміністративної реформи можуть не створити нову якісну інституційну основу для ефективної діяльності прокуратури на всіх рівнях державно-правового механізму.

Список використаних джерел

1. Лушер В. В. Питання інформатизації органів Прокуратури України / В. В. Лушер // Наукові праці МАУП, 2014. – № 2. – С. 114–117.
2. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України № 851-IV від 22.05.2003 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/851-15>.
3. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України; Стратегія № 615/98 від 11.06.1998 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/615/98>.
4. Про прокуратуру : Закон України; Перелік № 1697-VII від 14.10.2014 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18>.
5. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція, Перелік № 649-р від 20.09.2017 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/649-2017-%D1%80>.
6. Про управління інформаційних технологій Генеральної прокуратури України : затв. наказом Генеральної прокуратури України № 142 від 08 квітня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m.
7. Про затвердження Інструкції про порядок розгляду звернень і запитів та особистого прийому громадян в органах прокуратури України : Наказ; Генеральна прокуратура України від 20.12.2017 № 357 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/z0065-18>.
8. Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права / Е. Шмідт-Ассманн. – К., 2009. – 470 с.

References

1. Lusher, V. V. (2014). *Pytannya informatyzatsiyi orhaniv Prokuratury Ukrayiny [Issues of informatization of the organs of the Prosecutor's Office of Ukraine]*. *Naukovi pratsi MAUP*, 2, 114-117 [in Ukrainian].
2. *Zakon Ukrayiny vid 22.05.2003 № 851-IV Pro elektronni dokumenty ta elektronny dokumentoobih [Law of Ukraine On electronic documents and electronic document circulation]*. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny» - Verkhovna Rada Ukrayiny*. <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/go/851-15>. [in Ukrainian].
3. *Ukaz Prezydenta Ukrayiny Pro zatverdzhennya Stratehiyi intehratsiyi Ukrayiny do Yevropeys'koho Soyuzu [Decree of the President of Ukraine On Approval of the Strategy of Ukraine's Integration into the European Union]*. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny»*. *Verkhovna Rada Ukrayiny - Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/go/615/98>. [in Ukrainian].

4. *Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1697-VII Pro prokuraturu [Law of Ukraine from 14. 10. 2014 №1697-VII On the prosecutor's office]. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». Verkhovna Rada Ukrainy - Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18>. [in Ukrainian].*
5. *Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy; Kontsepsiya, Perelik vid 20.09.2017 № 649-r Pro skhvalennya Kontsepsiyyi rozvytku elektronnoho uryaduvannya v Ukraini [On Approval of the Concept of the Development of Electronic Governance in Ukraine]. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». Verkhovna Rada Ukrainy - Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/go/649-2017-%D1%80>. [in Ukrainian].*
6. *Nakaz Heneralnoyi prokuratury Ukrainy vid 08.04.2016 roku № 142 Pro upravlinnya informatsiynykh tekhnolohiy Heneralnoyi prokuratury Ukrainy. [Order of General Prosecutor's Office of Ukraine from December 20, 2017 №. 357. About the department of information technologies of the General Prosecutor's Office of Ukraine]. www.gp.gov.ua. Retrieved from www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m. [in Ukrainian].*
7. *Nakaz; Heneralna prokuratura Ukrainy vid 20.12.2017 № 357. Pro zatverdzhennya Instruktsiyyi pro poryadok roz-hlyadu zvernen i zapytiv ta osobystoho pryomu hromadyan v orhanakh prokuratury Ukrainy [Order; General Prosecutor's Office of Ukraine from December 20, 2017 № 357. On approval of the Instruction on the procedure for reviewing appeals and requests and personal reception of citizens in the prosecutors office of Ukraine]. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». Verkhovna Rada Ukrainy - Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/go/z0065-18>. [in Ukrainian].*
8. *Shmidt-Assmann, E. (2009). Zahalne administratyvne pravo yak ideya vrehulyuvannya: osnovni zasady ta zavdannya systematyky administratyvnoho prava [General administrative law as an idea of regulation: the basic principles and tasks of taxonomy of administrative law]. Kyiv. [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 3.10.2018.

В'ячеслав Волік,

доктор юридичних наук, професор кафедри права та публічного адміністрування економіко-правового факультету Маріупольського державного університету, практикуючий адвокат, директор ТОВ «Група компаній «Правовий Фундамент» (Київ, Україна), керівник Першого Міжнародного Європейського Інформаційно-Консультаційного Центру (Барселона, Іспанія)

РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АВТОМОБІЛЬНИХ ПЕРЕВІЗНИКІВ З УРАХУВАННЯМ ВИМОГ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Розглянуто питання, пов'язані з функціонуванням та роботою автомобільних перевізників в Україні та зазначено необхідність приведення чинного законодавства відповідно до європейського. Проаналізовано поточний стан правового регулювання цього пласту відносин у суспільстві. Запропоновано пропозиції щодо підвищення якості організації та роботи автомобільних перевізників з досягненням ними європейського рівня якості роботи.

Ключові слова: транспорт, міський транспорт, транспортна послуга, перевезення пасажирів, персональний кабінет автомобільного перевізника.

Волік В.

Регулирование деятельности автомобильных перевозок с учётом требований европейских стандартов

Рассмотрены вопросы, связанные с функционированием и работой автомобильных перевозчиков в Украине и указано на необходимости приведения действующего законодательства в соответствие европейскому. Проанализировано текущее состояние правового регулирования этого пласта отношений в обществе. Внесены предложения по повышению качества организации и работы автомобильных перевозчиков с достижением европейского уровня качества работы.

Ключевые слова: транспорт, городской транспорт, транспортная услуга, перевозки пассажиров, персональный кабинет автомобильного перевозчика.

Volik V.

Regulation of transport activities taking into account the requirements of European standards

The article deals with issues related to the operation and operation of automobile carriers in Ukraine and points to the need to bring existing legislation in line with the European one. The current state of legal regulation of this stratum of relations in society is analyzed. The proposal to improve the quality of organization and operation of automobile carriers with the promotion of the European level of quality of work is proposed.

Keywords: transport, city transport, transport service, passenger transportation, personal carriage of the car carrier.

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії їхніми державами-членами, з іншої сторони» [1], ратифіковано Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії їхніми державами-членами, з іншої сторони, вчинену у частині політичних положень (преамбула, стаття 1, розділи I, II, VII) 21 березня 2014 року в м. Брюсселі та у частині торговельно-економічних і галузевих положень (розділи III, IV, V, VI) 27 червня 2014 року в м. Брюсселі.

З набранням чинності названої Угоди заплановано створення правових підстав для політичної асоціації між Україною і Європейським Союзом, а також економічної інтеграції економіки України у внутрішній ринок ЄС на основі поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі. Крім того, Угода сприятиме поглибленню співробітництва між Україною та Європейським Союзом у сфері юстиції, свободи і безпеки, а також з питань регуляторної політики, стандартизації та сертифікації.

Угода про асоціацію передбачає великий обсяг зобов'язань України щодо адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (додатки до Угоди містять переліки актів законодавства ЄС, що підлягають імплементації в законодавство України в установлені строки). Тому надалі вдосконалення законодавства України у сферах, що регулюються Угодою про асоціацію, має здійснюватися з урахуванням зобов'язань України за цією Угодою.

Зокрема, цією Угодою передбачається реалізація глави 7 «Транспорт» Розділу V «Економічне і галузеве співробітництво», що має сприяти підвищенню рівня безпеки на автотранспорті, створенню сприятливих умов праці для водіїв, зниженню аварійності на дорогах, підвищенню відповідальності перевізників та водіїв транспортних засобів за дотриманням законодавства в сфері автомобільного транспорту.

А тому, на наш погляд та з огляду на зазначене вище, для досягнення поставлених в Угоді цілей та нарешті побудови високого рівня комфорту перевезення пасажирів необхідно пройти шлях вдосконалення законодавчого урегулювання ринку послуг автомобільного транспорту в Україні, задоволення потреб суспільства і економіки у перевезенні пасажирів та вантажів, безпеки перевезень, ефективного споживання ресурсів та зменшення техногенного впливу автомобільних транспортних засобів через так званий інструмент адаптації норм законодавства України до норм актів ЄС згідно з Угодою про асоціацію Україна – ЄС.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що на сьогодні виникла реальна необхідність в пропозиціях та додатковому унормуванні діяльності автомобільних перевізників з урахуванням європейських норм, що має привести до підвищення ефективності державного регулювання у сфері перевезень пасажирів автомобільним транспортом, запровадженню ефективного контролю функціонування ринку автомобільних перевезень, запровадженню європейських умов допуску до ринку перевезень.

Метою дослідження є розроблення пропозицій щодо формування правового забезпечення діяльності автомобільних перевізників в Україні з огляду на поступовий вихід нашої держави на європейській рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід згадати роботи М. Л. Шелухіна [2], В. Парахіної [3], Н. Троїцької, А. Чубукова [4], В. Савенко, В. Гайдукевич [5], О. Антоненко [6], І. Гончар [7], Д. Мелентьєва [8], Д. Власенко [9], які розглядали діяльність автомобільних перевізників та послуги, що ним надаються. Їх праці знаходяться як в економічній, так і в правовій площині з огляду на те, що діяльність транспорту тісно пов'язана з цими науками. Разом з тим слід зазначити, що поза увагою дослідників залишилися окремі питання надання транспортних послуг з точки зору застосування європейського законодавства.

Виклад основного матеріалу. Розвиток автомобільного транспорту є стратегічним напрямом державної економічної політики України, оскільки функціонування цієї галузі є необхідною передумовою забезпечення належного рівня життя населення та економічного зростання держави.

Так, підписавши Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії їхніми державами-членами, з іншої сторони [1], Сторони окреслили, що співробітництво України та ЄС в сфері транспорту буде охоплювати такі напрями:

– розвиток сталої національної транспортної політики, яка буде охоплювати всі види транспорту, зокрема з метою забезпечення ефективних і безпечних транспортних систем, і сприяти інтеграції ініціатив у сфері транспорту в інші напрями політики;

– розвиток галузевих стратегій на основі національної транспортної політики (зокрема нормативні вимоги щодо модернізації технічного обладнання і транспортних парків для дотримання найвищих міжнародних стандартів) щодо автомобільного, залізничного, річкового, морського та авіаційного транспорту, а також інтермодальність, враховуючи терміни й основні етапи імплементації, адміністративну відповідальність і фінансові плани;

– розвиток мультимодальної транспортної мережі, пов'язаної з Транс'європейською транспортною мережею (TEN-T), та удосконалення інфраструктурної політики з метою кращого визначення й оцінки інфраструктурних проектів щодо різних видів транспорту. Розвиток стратегій фінансування, спрямованих на утримання, усунення перешкод у пропускній здатності та розвиток неповної інфраструктури, а також активізацію і сприяння участі приватного сектору в транспортних проектах відповідно до Додатка XXXIII до цієї Угоди;

– приєднання до відповідних міжнародних транспортних організацій та угод, зокрема процедури забезпечення суворого застосування та ефективного виконання міжнародних транспортних угод і конвенцій;

– науково-технічне співробітництво та обмін інформацією для розвитку і удосконалення технологій в галузі транспорту, наприклад інтелектуальних транспортних систем;

– сприяння використанню інтелектуальних транспортних систем та інформаційних технологій при управлінні і використанні всіх видів транспорту, а також підтримка інтермодальності та співробітництва у використанні космічних систем і впровадженні комерційних рішень, що полегшують транспортні перевезення.

Постановою Кабінету Міністрів України №1106 від 25.10.2017 р. «Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії їхніми державами-членами, з іншої сторони» [10] затверджено план заходів з виконання вказаної Угоди.

Незважаючи на прийняті глобальні нормативно-правові акти в галузі автомобільного транспорту в Україні, існує ряд серйозних проблем: великий нерегульований сектор нелегальних пасажирських перевезень, неналежний рівень якості та безпеки перевезень, соціального захисту персоналу, низькою є енергоефективність автомобільного транспорту, зокрема неузгодженість законодавства України *acquis communautaire*.

Насамперед звертає на себе увагу чинний Закон України «Про автомобільний транспорт» [11], який в світлі наведених вище домовленостей України з Європейським Союзом потребує кардинального перетворення. На наш погляд, слід внести в цей закон низку змін та доповнень.

Вважаємо, що зміни мають торкнутися визначення поняття автомобільного перевізника як суб'єкта господарювання, що здійснює на комерційній основі чи за власний кошт перевезення пасажирів чи (та) вантажів транспортними засобами.

Буде розумним введення нових дефініцій і таких правових категорій:

- Державний реєстр автомобільних перевізників – автоматизована система збирання, накопичення, обліку та надання інформації про автомобільних перевізників, які мають ліцензію на провадження господарської діяльності з надання послуг з перевезення пасажирів та/або вантажів автомобільним транспортом;

- бездоганна ділова репутація автомобільного перевізника – сукупність підтвердженої інформації про автомобільного перевізника та менеджера (управителя), що дає змогу зробити висновок про відповідність організації перевезень вимогам законодавства;

- громадські послуги з перевезення пасажирів – суспільно важливі послуги з перевезення пасажирів на автобусних маршрутах загального користування, за надання яких передбачається оплата автомобільному перевізнику (далі – перевізник) з боку організатора перевезень та які, враховуючи власний комерційний інтерес, перевізник не надавав би за відсутності оплати за надання таких послуг від організатора перевезень;

- належний фінансовий стан – стала ліквідність, платоспроможність та фінансова стійкість автомобільного перевізника, яка забезпечена власними основними засобами, оборотними та фінансовими активами або гарантіями страхування професійної відповідальності;

- менеджер (управитель) з перевезень – особа, яка має чинне свідоцтво професійної компетентності та призначається на підприємстві, в установі, організації або фізичною особою-підприємцем, які здійснюють перевезення пасажирів та/або вантажів автомобільним транспортом;

- персональний кабінет автомобільного перевізника (далі – персональний кабінет) – особиста сторінка в мережі Інтернет (веб-сайт центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпеки на наземному транспорті) автомобільного перевізника, на порталі електронних сервісів, призначена для подання документів в електронній формі з метою отримання ліцензії, внесення змін до ліцензійної справи, безоплатного доступу юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців до відомостей про результати розгляду цих документів, документів, що містяться в ліцензійній справі таких осіб в електронній формі, та відомостей про цих осіб, які є актуальними на момент запиту або на визначену дату;

- комерційні послуги з перевезення пасажирів – послуги з перевезення пасажирів на автобусних маршрутах загального користування, що здійснюються перевізником з власної ініціативи на запропонованому ним автобусному маршруті, за надання яких не передбачається оплата з боку організатора перевезень;

- свідоцтво професійної компетентності – документ устанавленого зразка, що засвідчує компетентність менеджерів (управителів) з перевезень, діяльність яких пов'язана з наданням послуг автомобільним транспортом;

- спеціальне навчання керівників, менеджерів (управителів) з перевезень – спеціальне навчання, що проводиться з метою поглиблення раніше здобутих знань, удосконалення умінь та навичок менеджерів (управителів) з перевезень, вивчення ними вимог актів законодавства та нормативних документів у сфері надання послуг з перевезень пасажирів та/або вантажів автомобільним транспортом, з питань організації та безпеки перевезень, охорони праці та пожежної безпеки відповідно до визначеного напрямку їх діяльності.

Також вбачається доцільним чітке розмежування та відокремлення видів господарської діяльності з надання послуг з перевезення пасажирів та/або вантажів автомобільним транспортом, а саме:

- внутрішні перевезення пасажирів автобусами;
- внутрішні перевезення пасажирів на таксі;
- внутрішні перевезення пасажирів легковими автомобілями на замовлення;
- внутрішні перевезення вантажів вантажними автомобілями;
- міжнародні перевезення пасажирів автобусами;
- міжнародні перевезення пасажирів на таксі;

- міжнародні перевезення пасажирів легковими автомобілями на замовлення;
- міжнародні перевезення вантажів вантажними автомобілями.

Слід також звернути увагу, що ліцензійні умови провадження господарської діяльності з надання послуг з перевезення пасажирів та/або вантажів автомобільним транспортом мають включати також вимоги до:

- бездоганної ділової репутації;
- належного фінансового стану;
- професійної компетентності;
- наявності службового приміщення на території України, у якому зберігаються документи стосовно організації та умов провадження діяльності.

До того ж потрібно передбачити на законодавчому рівні можливість подання автомобільним перевізником відповідних документів до органу ліцензування в електронному вигляді через персональний кабінет.

Отже, вважаємо, що внесення наведених вище змін (які звісно не є вичерпними) до чинного законодавства призведуть до наступного кроку щодо вдосконалення законодавчого урегулювання ринку послуг автомобільного транспорту в Україні, задоволення потреб суспільства і економіки у перевезенні пасажирів та вантажів, безпеки перевезень, ефективного споживання ресурсів та зменшення техногенного впливу автомобільних транспортних засобів шляхом адаптації норм законодавства України до норм актів ЄС згідно з Угодою про асоціацію Україна – ЄС.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що Україна продовжує наближуватися до європейських стандартів та з цією метою необхідно на локальному рівні вносити коректування в чинні законодавчі акти, зокрема в Закон України «Про автомобільний транспорт».

В такому Законі потрібно також додатково визначити, окрім наведеного, яка конкретно буде вноситися інформація про автомобільного перевізника до Державного реєстру автомобільних перевізників, порядок ведення цього реєстру, підстави внесення (коригування) відомостей автомобільним перевізником. Крім того, потрібно визначити особливості контролю за додержанням ліцензійних вимог, віднесення послуг з перевезення пасажирів на автобусних маршрутах загального користування до суспільно важливих послуг з перевезення пасажирів.

З урахуванням викладеного, вбачається, що запропоновані вище кроки виведуть Україну на якісно новий рівень надання транспортних послуг автомобільним перевізниками за європейськими стандартами, знищать сектор нелегальних пасажирських перевезень, приведуть до належного рівня якості та безпеки перевезень, соціального захисту персоналу і т. д.

Список використаних джерел

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України №1678-VII від 16.09.2014 р. // Відомості Верховної Ради України, 2014. – №40. – Ст. 2021.
2. Транспортне право України : підруч. [для студ. юр. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. М. Л. Шелухіна. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – 896 с.
3. Парахина В. Н. Методологические основы и методы муниципального управления развитием пассажирского транспорта города : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора экономических наук : спец. / В. Н. Парахина. – СПб., 1999. – 38 с.
4. Единая транспортная система : учеб. [для студ. учреждений сред. проф. образования] / Н. А. Троицкая, А. Б. Чубуков. – М. : Академия, 2003. – 240 с.
5. Савенко В. Я. Транспорт і шляхи сполучення : підруч. / В. Я. Савенко, В. А. Гайдукевич. – К. : Арістей, 2005. – 256 с.
6. Антоненко О. А. Деякі проблемні питання в перевезенні міським пасажирським транспортом та шляхи їх вирішення / О. А. Антоненко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 1. – 122 с.
7. Гончар І. Правила для перевозчиків. Кабінет Міністрів України прийняв нову редакцію Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту / І. Гончар // Юридична практика-Фахівець. – 2007. – № 44. – 24 с.
8. Мелентьев Д. Ю. Городской пассажирский транспорт: от совершенного государственного монополизма к полноправию бизнес-структур / Д. Ю. Мелентьев // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 2. – С. 12–16.

9. Власенко Д. О. Теоретико-методичні підходи до визначення особливостей маркетингу транспортних послуг / Д. О. Власенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_4/Vlasenko_410.htm.
10. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії їхніми державами-членами, з іншої сторони : Постанова Кабінету Міністрів України №1106 від 25.10.2017 р. // Офіційний вісник України, 2018. – №24. – Ст. 852.
11. Про автомобільний транспорт : закон України №2344-III від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України, 2001. – №22. – Ст. – 105.

References

1. Zakon Ukrainy Pro ratyfikatsiyu Uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeyskym soyuzom, Yevropeyskym Soyuzom, Yevropeyskym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony vid 16 ver. 2014, №1678-VII [Law of Ukraine On Ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Union, the European Atomic Energy Community by their Member States, on the other hand from September 16 2014 , №1678-VII]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine [in Ukrainian].
2. Shelukhina, M. L. (Ed.) (2008) Transportne pravo Ukrayiny [Transport Law of Ukraine]. Kyiv: Publishing House «In Yure» [in Ukrainian].
3. Parakhina, V.N (1999). . Metodologicheskiye osnovy i metody munitsipal'nogo upravleniya razvitiyem paszazhirsogo transporta goroda [Methodological foundations and methods of municipal management of the development of passenger transport in the city]. Extended abstract of Doctor's thesis. [in Russian].
4. Troitskaya, N.A., Chubukov. A.B. (2003). Yedinaya transportnaya sistema [Unified transport system]. Moscow: Academy [in Russian].
5. Savenko, V. YA. Haydukevych, V. A. (2005). Transport i shlyakhy spoluchennya. [Transport and communication].Kyiv: Aristey [in Ukrainian].
6. Antonenko, O. A. (2008). Deyaki problemni pytannya v perevezenni mis'kym pasazhyrskym transportom ta shlyakhy yikh vyrishennya [Some problems in transportation of urban passenger transport and ways of their solution]. Pivdenoukrayinsky pravnychyy chasopys – South Ukrainian legal magazine, 1, 122 . [in Ukrainian].
7. Gonchar, I.(2007). Pravila dlya perevozchikov. Kabinet Ministrov Ukrainy prinyal novuyu redaktsiyu Pravil predostavleniya uslug passazhirsogo avtomobil'nogo transporta [Rules for carriers. The Cabinet of Ministers of Ukraine adopted a new edition of the Rules for the provision of passenger road transport services]. Yuridichna praktika-Fakhvets - Legal practice- Specialist, 44, 24 [in Russian].
8. Melentyev, D. YU. (2011). Gorodskoy passazhirskiy transport: ot sovershennogo gosudarstvennogo monopolizma k polnopraviyu biznes-struktur [Urban passenger transport: from perfect state monopoly to full rights of business structures]. Yekonomichniy visnik Donbasu – Economic Bulletin of Donbas, 2, 12–16 [in Russian].
9. Vlasenko D. O. Teoretyko-metodychni pidkhody do vyznachennya osoblyvostey marketynhu transportnykh posluh [Theoretical and methodical approaches to the definition of peculiarities of marketing of transport services]. <http://archive.nbuv.gov.ua> Retrieved from : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_4/Vlasenko_410.htm [in Ukrainian].
10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny Pro vykonannya Uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeyskym soyuzom, Yevropeyskym Soyuzom, Yevropeyskym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony vid 25. zovt.2017 №2344-III [The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Union, the European Atomic Energy Community by their member states, on the other hand from October 25 2017 №2344-III]. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny - Official Bulletin of Ukraine [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy Pro avtomobilnyy transport : pryiniaty 05. kvit. 2001, №2344-III [Law of Ukraine About road transport from April 05 2001, №2344-III]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.09.2018.

Сергій Гайдай
здобувач МАУП

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН ПРОКУРОРА ЯК СУБ'ЄКТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Удосконалено підхід щодо встановлення сутності суб'єкта інформаційного права та доведено, що він виступає юридизованим втіленням особи з наділеними інформаційними правами, обов'язками та інформаційною культурою. Обґрунтовано, що прокурор як суб'єкт інформаційного права не існує для інформаційного права та роботи з інформацією, а інформація та інформаційна діяльність реалізуються прокурором для досягнення ним цілей та функцій прокуратури в правовій державі та громадському суспільстві. Використано підхід «суб'єктивізації», який полягає у застосуванні методів правової феноменології та базується на відході від класичних змістовних ознак поняття, які пов'язані з його формальним трактуванням у нормативних актах, а особливо у внутрішніх. У якості джерел категорії «прокурор – суб'єкт інформаційного права» беруться до уваги правові норми-мети та норми-принципи, які абстрагуються від конкретного виду відносин і дають змогу з'ясувати більш загальне місце феномену в правовій системі загалом.

Ключові слова: прокурор, інформаційне право, інформаційна діяльність, інформаційні правовідносини, суб'єкт влади, інформаційна взаємодія, принципи інформаційного права.

Гайдай С.

Теоретико-правовий феномен прокурора как субъекта информационного права

Усовершенствован подход относительно определения сущности субъекта информационного права и доказано, что он выступает юридизованным воплощением лица с наделенными информационными правами, обязанностями и информационной культурой. Обосновано, что прокурор как субъект информационного права не существует для информационного права и работы с информацией, а информация и информационная деятельность реализуются прокурором для достижения им целей и функций прокуратуры в правовом государстве и гражданском обществе. Использован подход «субъективизации», который заключается в применении методов правовой феноменологии и базируется на отказе от классических содержательных признаков понятия связанных с его формальной трактовкой в нормативных актах, а особенно в внутриведомственных. В качестве правовых источников категории «прокурор – субъект информационного права» учитываются правовые нормы-цели и нормы-принципы, которые абстрагируются от конкретного вида отношений и позволяют выяснить более общее место феномена в правовой системе в целом.

Ключевые слова: прокурор, информационное право, информационная деятельность, информационно-правовые отношения, субъект власти, информационное взаимодействие, принципы информационного права.

Haydai S.

The prosecutor as philosophical and legal subject in informational law

In the article, the author improved the approach to the essence of the subject of information law as a legal embodiment of a person with information rights, duties and information culture. The author substantiated, that the prosecutor, as a subject of information law, doesn't exist for working with information, and but information activities, which is implemented by the prosecutor to law-governed state goals achieve the goals and functions of the prosecutor's office in a law-governed state and society goal. The author used the approach of «subjectivization», which mean, that the application of legal phenomenology methods is based on the departure of the classical sense of concepts, that are associated with its formal interpretation in the normative acts, and, especially, in the internal sense. As sources of the category «prosecutor - the subject of information law», in article is taken into account legal norms-goals and norms-principles, which are abstracted from a particular type of relationship and make it possible to find out a more general place of the phenomenon in the legal system as a whole.

Keywords: public prosecutor, information law, information activities, information legal relations, subject of govern, information interaction, information law principles.

Постановка проблеми. Якщо звернути увагу на останнє десятиріччя, то можна помітити зміну інформаційних парадигм в усіх сферах життєдіяльності людини. Закономірний розвиток інформаційних технологій безповоротно позначився на житті кожного як на побутовому рівні, так і в трудовій діяльності, владних процесах тощо. Безумовно, такі інновації суттєво спростили життя, а тому пристосувавшись до змін, людство вже не зможе існувати та позбутися нових правил інформаційного світу. Але не тільки технології

та інформаційно-комунікаційні рішення змінили відношення особи до інформації. Інформаційна діяльність набуває нового філософського контексту, диктує інші світоглядні стандарти в парадигмі права, правовій думці, правових явищах. Змінюючи їх, змінюються правові принципи, правова ідеологія входить в нову епоху наукового пізнання. Постмодерністична правова думка поєднується із досягненнями інформаційних соціокультурних продуктів та неминуче тягне за собою необхідність переосмислення існуючих на сьогодні теорій держави та права.

Інформаційне право як галузь права з'явилося відносно нещодавно. Його виникнення закономірно появи того масиву правових відносин, обсяг інформації в яких досяг апогею. Учасники правового поля помітили домінування інформації у сфері економіки, політики, культури, що відповідно зумовило визнання інформації як об'єкту правового регулювання, а інформаційного права як сфери діяльності та галузі наукового пізнання. Реформи органів прокуратури у поєднанні з інформаційними тенденціями прогресу потребують пошуку нових правових парадигм існування прокурора як учасника інформаційних правовідносин. Удосконалення існуючих методів інформаційного права задля оптимізації функцій органів прокуратури як суб'єктів владних повноважень дасть змогу вирішити ряд проблем механізму забезпечення інформаційних прав та інтересів учасників правовідносин, у тому числі в процесі взаємодії з органами прокуратури, а також гарантувати інформаційну безпеку публічних обвинувачів.

Аналіз дослідження проблеми. Якщо правові засади суб'єктів владних повноважень як учасників інформаційно-правових відносин в тих чи інших ракурсах поодинокі досліджували В. С. Цимбалюк, Л. П. Коваленко, К. І. Беляков, О. П. Світличний, то у питаннях правової природи прокурора як суб'єкта інформаційного права констатується відсутність наукових праць.

Отже, **мета дослідження** полягає у з'ясуванні теоретико-правового феномену прокурора як суб'єкта інформаційного права.

Виклад матеріалу. Категорія «суб'єкт права» є феноменологічним продовженням філософської категорії «суб'єкт» як істоти, котра здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності. Теорія пізнання не може абстрагуватися від тих суспільних і соціальних зав'язків, відносин, в яких перебуває суб'єкт пізнання [17]. У правовому середовищі суб'єкт не обов'язково уособлюється із фізіологічним людським існуванням. Для набуття цього статусу йому достатньо бути наділеним суб'єктивними правами та юридичним обов'язками [16].

У теорії права «суб'єкт права» найбільш частіше вживають в означенні «суб'єкт правовідносин», оскільки перший термін більш коректно використовувати у конкретних галузях права. З цього приводу О. Ф. Скакун вважає, що суб'єкти правовідносин – це суб'єкти права, тобто особи, що мають правосуб'єктність. Словосполучення «суб'єкт права» і «особа, що має правосуб'єктність» збігаються [14, с. 354], але не в усіх випадках їх можна назвати тотожними.

Продовжуючи логічну думку проведеного аналізу, стверджуємо, що суб'єкт інформаційного права є юридизованим втіленням особи та наділеним інформаційними правами, обов'язками та інформаційною культурою. Схожої думки дотримується Л. П. Коваленко, стверджуючи про те, що суб'єктами інформаційно-правових відносин виступають їх учасники, які володіють інформаційною правосуб'єктністю, тобто наділені інформаційною правоздатністю й інформаційною дієздатністю [3, с. 12].

З філософсько-правової точки зору, без феномену суб'єкта інформаційного права взагалі неможливо уявити собі існування інформаційних правовідносин і як наслідок самого інформаційного права. Б. А. Кормич приводить аналіз терміну «інформація» Марка Пора: «...інформацією є дані, що були організовані і передані». Із цього виникає закономірне запитання: ким організовані та передані? Б. А. Кормич дає відповідь, що процес передачі даних передбачає наявність щонайменше двох суб'єктів – того, що передає дані, й того, для кого ці дані передаються. Суб'єкт, що передає або документує дані, повинен розраховувати на те, що вони будуть кимось отримані. Так само і публічне оголошення даних передбачає наявність суб'єктів, які їх отримують [5, с. 9]. Отже, соціальна цінність інформаційного права набуває важливості лише тоді, коли є суб'єкти, які організовують передавання та отримання інформації.

Прокурор та його інституціоналізація як суб'єкта інформаційного права є недослідженим питанням у інформаційно-правовій науці загалом.

Проте необхідно відзначити наявність в правовій методології чималої кількості праць, у яких «суб'єктивізація» прокурора відзначається у: відносинах адміністративного права та процесу [10; 6; 15], відносинах цивільного права [9; 20], конституційного права [19] і відносинах кримінального права та процесу [7; 8].

«Суб'єктивізація» в авторському розумінні передбачає застосування такого методу дослідження (правова феноменологія), який базується на відході від класичних змістовних ознак поняття (дефініції, категорії), насамперед тих, які пов'язані з його формальним трактуванням у нормативних актах, а особливо у внутрівідомчих. В якості джерел поняття беруться до уваги правові норми-мети та норми-принципи, які абстрагуються від конкретного виду відносин і дають змогу з'ясувати більш загальне місце досліджуваної категорії в правовій системі держави або в праві (якщо це можливо) загалом. Для визначення правової категорії «прокурор» як суб'єкт права в цьому випадку необхідно відступити від приписів «прокурорського» права чи «нормотворчості Генеральної прокуратури України», а зосередити увагу на правовій місії, призначенні та конституційно-правовій функції публічного обвинувачення з урахуванням головних ознак посади прокурора, яка властива та утворилась у національній правовій системі з урахуванням історико-правового фактору. Лише таким чином можливо ідентифікувати прокурора як суб'єкта права, а не як працівника органів прокуратури.

Щодо цього слід відокремити особливе місце органів прокуратури як суб'єктів владних повноважень, які не віднесені до жодної з гілок влади. Незважаючи на те, що конституційні норми щодо статусу прокуратури України розміщені в розділі про правосуддя (що дає підстави віднести їх до судової гілки влади), їх діяльність справляє правовий вплив на все суспільство, виходячи за рамки судочинства. Зокрема, у Висновку № 3 (2008) Консультативної ради європейських прокурорів про «Роль прокуратури за межами сфери кримінального права» зазначається про те, що місія прокурорських служб за межами кримінального права зумовлена потребою суспільства у належному захисті прав людини та державних інтересів [2].

Проводячи паралелі Закону України «Про інформацію» № 2657-ХІІ від 02.10.1992 р. в частині принципів інформаційних відносин як основоположних засад функціонування інформаційного права та завдань прокуратури, можна зробити висновок про участь у тій чи іншій мірі прокурора у кожній засаді інформаційних правовідносин, зокрема:

1. Гарантованість права на інформацію – інформаційний принцип, який передбачає існування організаційно-правового механізму реалізації гарантій, що визначені в ст. 6 Закону України «Про інформацію». Реалізація прокурором своєї суб'єктивно-правової волі у забезпеченні інформаційних потреб та інтересів осіб у формі вільного одержання, обміну, користування, збереження, редагування даних, на наш погляд, проглядається у активний та пасивний спосіб. Активний передбачає сумлінне виконання своїх інформаційно-правових повноважень перед іншим учасниками правовідносин. Натомість пасивний спосіб уповноважує прокурора на здійсненні державного правоохоронного контролю (у процесуальній формі нагляду) за законністю обмеження інформаційних прав, зокрема, недотримання критеріїв обмеженості, визначених в ч. 3 ст. 34 Конституції України (інтереси національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [4]) та забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за порушення приписів інформаційного права.

2. Відкритість, доступність, достовірність і повнота інформації – принцип-стандарт інформаційного обігу, зокрема інформації, створювачами, розпорядниками якої є суб'єкти владних повноважень. Інформаційно-правовий принцип кореспондується із засадою відкритості, доступності, прозорості публічної інформації в органах прокуратури, тобто відображеної та задокументованої будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформації, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень [12].

3. Принцип правомірності одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації поширюється на прокурора насамперед при здійсненні своїх процесуальних повноважень щодо нагляду за додержанням законів та представництва інтересів громадян або держави в суді. Законність, легітимність процедур зібрання інформації як доказів, правильне їх процесуальне оформлення характеризують прокурора як суб'єкта роботи з інформацією особливого виду та характеру – доказовою.

4. Захист або охорона інформації – це суб'єктивне право, а в деяких випадках і обов'язок прокурора створювати систему інструментів, умов, режиму щодо роботи з інформацією, обіг якої охороняється законом або якщо її розголошення може зашкодити інтересам осіб чи державним інтересам.

Захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя в розрізі інформаційного права передбачає наявність правового механізму захисту обігу відомостей та даних про особу за її згодою.

В. С. Політанський вірно стверджує, що Кримінальний кодекс України у ст. 182 прямо передбачає кримінальну відповідальність за порушення недоторканності приватного життя, зокрема за збирання, зберігання, використання або поширення інформації про особу без її згоди [11, с. 57]. При цьому своєю процесуальною формою участі прокурор реалізує публічний інтерес держави у сфері забезпечення виконання присів кримінального закону, а також відновлення порушених інформаційних прав приватних осіб.

Наступною ознакою поняття прокурора як суб'єкта інформаційного права є діяльнісний аспект.

Правова природа діяльності прокурора, яка пов'язана із інформаційною роботою в контексті виконання своїх владних функцій, характеризується наявністю стійких міжгалузевих зв'язків, які власне і характеризують природу інформаційного права через діяльнісну компоненту його суб'єктів.

В. С. Цимбалюк також приходить до думки про те, що міжгалузевий зв'язок інформаційного права на рівні інституту суб'єктів права з іншими галузями права на законодавчому рівні описується за такою формулою: автори та споживачі інформації є традиційними суб'єктами відносин у сфері цивільного, адміністративного та кримінального права [18, с. 31]. Не існує суб'єктів інформаційного права у «чистій формі» або самих по собі. Тому ж такі прокурор є суб'єктом інформаційного права як і паралельно суб'єктом кримінального, адміністративного, цивільного, конституційного права та процесу. Така думка цілком має право на існування, виходячи із усвідомлення того, що діяльність прокурора не передбачає створення, поширення, обмін інформації задля існування такої інформації. Ці дії переслідують іншу мету, яка пов'язана із реалізацією прокурором своїх повноважень.

В. С. Цимбалюк для встановлення інформаційної правової природи суб'єктів інформаційного права застосував метод «теорії гіперсистем права» та пов'язав об'єктну ознаку суб'єктів інформаційної діяльності та інформаційної галузі. Наприклад, у мас-медіа-праві – це журналіст, репортер, видавець, видавництво, редактор, редакція; у науковій діяльності – науковець, дослідник, лаборант, науковий співробітник, аспірант, докторант та ін.; у освітній та просвітницькій діяльності: вихователь, педагог, методист ... [18, с. 32]. Продовжуючи логічну конструкцію, слід зробити висновок про те, що прокурор є суб'єктом інформаційної діяльності у сфері системи правосуддя, правоохорони та забезпечення законності в інформаційно-правовій державі.

Загалом інформаційно-діяльнісний аспект прокурора як суб'єкта інформаційного права можна визначити як ознаку, що характеризує наявність особливого виду професійної, нормативно-урегульованої діяльності зі створення, обміну, накопичення, обробки, пошуку, захисту, правового узаконення інформації, відомостей та даних, які необхідні прокурору для забезпечення виконання своїх повноважень. У системі видів інформаційної діяльності, запропонованих К. І. Беляковим¹, інформаційно-діяльнісний аспект прокурора належить до державницької діяльності.

Особливою ідентифікуючою ознакою прокурора як суб'єкта інформаційного права є вимога наявності інформаційної автономності, яку можна віднести до системоутворюючих елементів механізму забезпечення незалежності прокурорів та політичної нейтральності прокуратури як основоположних засад системи прокуратури, а також неможливості делегування інформаційних повноважень, які належать до функцій органів прокуратури і навпаки неможливість виконання іншої інформаційної роботи прокурорами, яка не належить до їх функцій. Коментуючи це, слід взяти до уваги положення Закону України «Про прокуратуру», який встановлює незалежне та політично неупереджене становище прокурора. Інформаційної автономності в конструктиві потребує наявність самостійного інформаційного поля, яке здатне до продукування незаангажованої, адекватної, об'єктивної інформації про систему та функціонування органів прокуратури.

Знову ж таки, проводячи паралелі із Законом України «Про прокуратуру», відзначаємо наявність ознаки прозорості інформаційного обігу та змісту інформаційної взаємодії.

Особливо вагомий публічний статус прокурора у суспільстві передбачає наявність своєрідного виду інформаційно-правової комунікації з адресатами інформаційної взаємодії. Мається на увазі, що соціальна цінність від інформаційного впливу прокурора проглядається не тільки на окремих громадян, осіб, їх об'єднання, а й на суспільство загалом, його інститути та міжнародні процеси. Слід погодитись із О. П. Світличним, який говорить про важливість достовірності та «фактажу» інформації у соціумі. Вчений стверджує, що одну і ту саму інформацію ми можемо сприймати по-різному. По-перше, цінність інформації залежить від суб'єкта, який розповсюджує інформацію. По-друге, від суб'єкта, який сприймає інформацію. По-третє, важливим є питання способу та засобів розповсюдження інформації [13].

¹ Беляков К. І. виділяв інформаційну діяльність загального характеру, спеціальну, спеціалізовану та державну інформаційну діяльність [1, с. 68].

У нашому розмінні, якщо приватні особи як суб'єкти інформаційного права можуть використовувати засоби, що не заборонені законом, то прокурор як владна особа із особливим статусом в суспільстві повинен використовувати виключно засоби та інструменти, які дозволені законом і спрямовані на утвердження правової держави та інформатизації суспільства. Концентрація у розпорядженні прокурора великого обсягу інформації, яка охороняється законом, зобов'язує його до застосування заходів та засобів охорони інформації та даних, а також проведення інформаційно-аналітичної діяльності, що передбачає використання аналітичних методів обробки даних та інформації.

Отже, прокурор як суб'єкт інформаційного права – особа, яка, будучи наділена владними повноваженнями, засобами публічного впливу на волю інших суб'єктів інформаційного права та володіючи інформаційною правосуб'єктністю, реалізує інформаційну діяльність у сфері правоохорони та правосуддя з метою забезпечення законності, правопорядку, захисту прав, свобод та інтересів (у тому числі інформаційних) інших учасників суспільних відносин, а також публічного інтересу держави, в тому числі в інформаційній сфері.

Інформаційно-діяльнісний аспект прокурора як суб'єкта інформаційного права можна визначити як ознаку, що характеризує наявність особливого виду професійної, нормативно-урегульованої діяльності зі створення, обміну, накопичення, обробки, пошуку, захисту, правового узаконення інформації, відомостей та даних, які необхідні прокурору для забезпечення виконання своїх повноважень.

Список використаних джерел

1. Беляков К. І. Інформаційна діяльність: зміст та підходи до класифікації / К. І. Беляков // *Інформація і право*, № 1(4), 2012. – С. 63–69.
2. Висновок № 3 (2008). Роль прокуратури за межами сфери кримінального права / Консультативної ради європейських прокурорів, прийнятий ССРЕ на 3-му пленарному засіданні, (Страсбург, 15–17 жовтня 2008 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gp.gov.ua/ua/cto.html?_m=publications&t=rec&id=101556.
3. Коваленко Л. П. Інформаційне право України: проблеми становлення та розвитку. – автореф. дис. на ... докт. юрид. наук за спец. 12.00.07р. / Л. П. Коваленко // *Націон. юрид. ун-тет ім. Я. Мудрого, Міністерство освіти і науки України*. – Харків, 2014. – 33 с.
4. Конституція України : Закон № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996. – № 30. – ст. 141. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>.
5. Кормич Б. А. Інформаційне право: підруч. / Б. А. Кормич. – Харків : БУРВН і К., 2011. – 334 с.
6. Нестеренко І. В. Прокурор як суб'єкт відносин адміністративного судочинства України. Особливість його правового статусу у порівнянні з правовим статусом інших учасників процесу [Електронний ресурс] / І. В. Нестеренко // *Науковий вісник Ужгородського націон. ун-ту*, 2015. – № 35. Ч. II. Т. 2. – С. 158–162. – Режим доступу : [http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.35\(2\)/part_2/42.pdf](http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.35(2)/part_2/42.pdf).
7. Орлик Д. Участь прокурора в доказуванні під час досудового розслідування [Електронний ресурс] / Д. Орлик // *Часопис цивільного і кримінального судочинства* № 4(19), 2016. – С. 107–112. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?IImage_file_name=PDF/Chcks_2014_4_10.pdf.
8. Палюх А. І. Участь прокурора в доказуванні під час досудового розслідування. – автореф. дис. на ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 р. [Електронний ресурс] / А. І. Палюх // *Націон. ун-т «Львівська політехніка»*, Львів, 2016 – 19 с. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/34171/1/avt_Paluch.pdf.
9. Подоляка С. А. Участь прокурора у цивільних справах / С. А. Подоляка // *Наукові праці МАУП*, 2012. – № 4. – С. 142–147.
10. Подоляка С. Методологія дослідження прокуратури як суб'єкта адміністративного процесу [Електронний ресурс] / С. Подоляка // *Наше право*, 2016. – № 4. – С. 100. – Режим доступу : <http://nashepravo.unesco-socio.in.ua/>.
11. Політанський В. С. Принципи інформаційно-правових відносин / В. С. Політанський // *Часопис Київського університету права*, 2013. – № 1. – С. 55–60.
12. Про доступ до публічної інформації : Закон України № 2939-VI від 13.01.2011 р. // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011, № 32. – Ст. 314. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

13. Світличний О. П. Суб'єкт владних повноважень як учасник інформаційних правовідносин [Електронний ресурс] / О. П. Світличний // *Мат. наук.-практ. Інтернет-конф. від 05.10.2017 р. – Секція № 2. – Режим доступу* : http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1617%3A070917-21&catid=192%3A2-102017&Itemid=238&lang=ru.
14. Скакун О. Ф. *Теорія держави і права* : підруч. / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
15. Стасюк О. Адміністративно-правовий статус органів прокуратури України [Електронний ресурс] / О. Стасюк // *Наше право*, 2016. – № 1. – С. 66–72. – Режим доступу : <http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/>.
16. Термін «суб'єкт права» : відомості із електронної енциклопедії «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%B1%27%D1%94%D0%BA%D1%82_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0.
17. Термін «суб'єкт»: відомості із академічного тлумачного словника української мови (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/sub.jekt>.
18. Цимбалюк В. С. Суб'єкти інформаційного права та інформаційної діяльності [Електронний ресурс] / В. С. Цимбалюк // *Правова інформатика*, 2010. – № 3(27). – С. 29–32. Режим доступу : <http://ippi.org.ua/vs-timbalyuk-sub%D1%94kti-informatsiinogo-prava-ta-informatsiinoi-diyalnosti>.
19. Чечерський В. І. Конституційно-правовий статус органів прокуратури в Словаччині, Польщі, Чехії та Україні (порівняльно-правове дослідження) : автореф. на дис. на ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 р. / В. І. Чечерський // *Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*, К., 2006. – 22 с.
20. Шевчук В. І. *Вступ прокурора у цивільний процес, ініційований іншими особами* / В. І. Шевчук // *Університетські наукові записки*. 2011 – № 4(40). – С.133–140.

References

1. Byelyakov, K.I., (2012). *Informatsiyna diyal'nist': zmist ta pidkhody do klasyfikatsiyi* [Information activities: content and approaches to classification]. *Informatsiya i pravo*, 1(4), 63-69. [in Ukrainian].
2. *Vysnovok № 3 (2008). Rol'prokuratury za mezhamy sfery kryminal'noho prava* [Conclusion №. 3 (2008). Role of the Public Prosecutor outside the scope of criminal law]. *Konsul'tatyvnoyi rady yevropeys'kykh prokuroriv, pryynyatyu SSRE na 3-mu plenarnomu zasidanni, Strasburh*. <https://www.gp.gov.ua>. Retrieved from https://www.gp.gov.ua/ua/cto.html?_m=publications&_t=rec&id=101556 [in Ukrainian].
3. Kovalenko, L. P. (2014). *Informatsiyne pravo Ukrayiny: problemy stanovlennya ta rozvytku*. [Information Law of Ukraine: Problems of Formation and Development]. Doctor's thesis. Kharkiv. [in Ukrainian].
4. *Konstytutsiya Ukrayiny* [Constitution of Ukraine]: *Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. <http://zakon2.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page> [in Ukrainian].
5. Kormych, B. A. (2011). *Informatsiyne pravo*. [Information Law.]. Kharkiv: BURUN i K. [in Ukrainian].
6. Nesterenko, I.V. (2015). *Prokuror yak subyekt vidnosyn administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny. osoblyvist yoho pravovoho statusu u porivnyanni z pravovym statusom inshykh uchasykiv protsesu* [The prosecutor as the subject of administrative judicial proceedings of Ukraine. the peculiarity of his legal status in comparison with the legal status of other participants in the process]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. 35, 158-162, part II. Vol. 2. [http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.35\(2\)/part_2/42.pdf](http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.35(2)/part_2/42.pdf). Retrieved from [http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.35\(2\)/part_2/42.pdf](http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.35(2)/part_2/42.pdf) [in Ukrainian].
7. Orlyk, D. (2016). *Uchast prokurora v dokazuvanni pid chas dosudovoho rozsliduvannya* [Participation of the prosecutor in proving during the pre-trial investigation]. *Chasopys tsyvilnoho i kryminal'noho sudochynstva*, 4(19), 107-112. <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Image_file_name=PDF/Chcks_2014_4_10.pdf [in Ukrainian].
8. Palyukh, A. I. *Uchast prokurora v dokazuvanni pid chas dosudovoho rozsliduvannya* [Participation of the prosecutor in proving during the pre-trial investigation]. Candidate's thesis. <http://ena.lp.edu.ua>. Retrieved from http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/34171/1/avt_Paluch.pdf [in Ukrainian].
9. Podolyaka, S. A. (2012). *Uchast prokurora u tsyvil'nykh spravakh* [The Public Prosecutor's Participation in Civil Cases]. *Naukovi pratsi MAUP*, 4, 142-147 [in Ukrainian].
10. Podolyaka, S. (2016). *Metodolohiya doslidzhennya prokuratury yak sub"yekta administratyvnoho protsesu* [Methodology of the prosecutor's office as a subject of the administrative process]. *Nashe parvo*, 4, 100. <http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua>. Retrieved from <http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/> [in Ukrainian].

11. Politskiy, V. S. (2013). *Pryntsypy informatsiyno-pravovykh vidnosyn [Principles of information and legal relations]*. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 1, 55-60. [in Ukrainian].
12. *Zakon Ukrayiny vid Pro dostup do publichnoyi informatsiyi [Law of Ukraine On access to public information from 13.01.2011 № 2939-VI]*. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny - Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. <http://zakon3.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> [in Ukrainian].
13. Svitlychnyy, O.P. (2017). *Subyekt vladnykh povnovazhen yak uchasnyk informatsiynykh pravovidnosyn [Subject of authority as a participant in information legal relations]* *Materialy Naukovo-praktychnoyi Internet-konferentsiyi – The materials of scientific practical Internet conference*. <http://www.legalactivity.com.ua>. Retrieved from http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1617%3A070917-21&catid=192%3A2-102017&Itemid=238&lang=ru [in Ukrainian].
14. Skakun, O.F. (2001). *Teoriya derzhavy i prava [Theory of State and Law]*. Kharkiv: Konsum. [in Ukrainian].
15. Stasyuk, O. (2016). *Administratyvno-pravovyy status orhaniv prokuratury Ukrayiny [The administrative and legal status of the prosecutor's office of Ukraine]*. *Nashe parvo*, 1, 66-72. <http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua>. Retrieved from <http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/> [in Ukrainian].
16. Termin «subyekt prava» [The term «subject of law»]: *vidomosti iz elektronnoyi entsyklopediyi «Wikipediya»*. <https://uk.wikipedia.org>. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%B1%27%D1%94%D0%BA%D1%82_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0 [in Ukrainian].
17. Termin «sub'yekt» [The term «subject of law»]: *vidomosti iz akademichnoho tlumachnoho slovnyka ukrayins'koyi movy (1970—1980)*. – [URL] : <http://sum.in.ua/s/sub.jekt> [in Ukrainian].
18. Tsybalyuk, V.S. (2010). *Subyekty informatsiynoho prava ta informatsiynoyi diyalnosti [Subjects of information law and information activity]*. *Pravova informatyka*, 3(27), 29-32. <http://ippi.org.ua>. Retrieved from <http://ippi.org.ua/vs-tsybalyuk-sub%D1%94kti-informatsiinogo-prava-ta-informatsiinoi-diyalnosti> [in Ukrainian].
19. Checherskyi, V.I. (2006). *Konstitutsiyno-pravovyy status orhaniv prokuratury v Slovachchyni, Pol'shchi, Chekhiyi ta Ukrayini (porivnyal'no-pravove doslidzhennya)*. [The constitutional and legal status of the prosecutor's offices in Slovakia, Poland, the Czech Republic and Ukraine (comparative legal study)]. Doctor's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
20. Shevchuk, V.I. (2011). *Vstup prokurora u tsyvil'nyy protses, initsiyovanyy inshymy osobamy [The Prosecutor's Introduction to the Civil Procedure Initiated by Other Persons]*. *Universytet-s'ki naukovi zapysky*, 4(40), 133-140 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.09.2018.

Євген Годованик,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та
публічного адміністрування
Маріупольського державного університету

МІСЦЕ ТА РОЛЬ СИСТЕМИ ПРАВА У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Визначено проблеми теоретико-методологічних аспектів визначення місця і ролі системи права у національній правовій системі як загальнотеоретичної та практично-прикладної категорії, що розглядається як фундаментальна основа розробки та ухвалення якісних та дієвих нормативно-правових актів відповідними компетентними суб'єктами конституційної правотворчості.

Ключові слова: конституційно-правова норма, правова система, конституційне право, система права, якість правотворчості.

Годованик Е.

Место и роль системы права в национальной правовой системе

Определены теоретико-методологические аспекты определения места и роли системы права в национальной правовой системе как общетеоретической и практически-прикладной категории, которая рассматривается как фундаментальная основа разработки и принятия качественных и эффективных нормативно-правовых актов соответствующими компетентными субъектами конституционного правотворчества.

Ключевые слова: конституционно-правовая норма, правовая система, конституционное право, система права, качество правотворчества.

Godovanyk Ye.

Location and the role of the system of law in the national legal system

The article is devoted to the problems of determining the theoretical and methodological aspects of determining the place and role of the legal system in the national legal system as a general theoretical and practical-applied category, which is considered as the fundamental basis for the development and adoption of high-quality and effective legal acts by the relevant competent subjects of constitutional law-making.

Keywords: constitutional law norm, system of law, constitutional law, legal system, quality of law-making.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку системи права як соціально-юридичного явища комплексне дослідження ефективності конституційно-правових норм, як вбачається, потребує насамперед формування нового теоретико-методологічного розуміння місця та ролі системи права загалом і зокрема системи конституційного права у національній правовій системі.

Враховуючи соціальну значимість питання про ефективність конституційно-правового регулювання та функціонування конституційно-правових норм у суспільному житті, недостатню теоретичну та методологічну розробленість проблеми визначення ефективності конституційно-правових норм в умовах сучасних інтеграційних та глобалізаційних процесів, важливим завданням є і розроблення актуальних теоретико-методологічних концептів розвитку національних систем права під впливом вказаних новітніх тенденцій, що безпосередньо детермінують якісні та кількісні зміни на первинному, базовому рівні функціонування системи права, яким виступають правові норми.

Метою дослідження є визначення місця і ролі системи права у сучасній національній правовій системі у контексті загальної конституційної модернізації суспільства та пошуку оптимальних шляхів підвищення ефективності конституційно-правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем ефективності правотворчості та правозастосування у конституційному праві присвячено праці таких видатних вітчизняних й зарубіжних науковців, як: С. С. Алексєєв, М. О. Баймуратов, О. В. Богачова, С. В. Богачов, Л. Д. Воеводін, Ю. О. Волошин, Л. Дюгі, Л. І. Заморська, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, К. Корсгаард, В. В. Лазарєв, А. Пінер, П. М. Рабинович, С. Г. Стеценко, В. Л. Федоренко, В. П. Шаганенко, Ю. С. Шемшученко та ін.

Водночас наявні дослідження не вирішують завдання щодо пошуку принципово нових підходів до визначення комплексної соціальної та юридичної моделі функціонування системи права, у тому числі –

з урахуванням інтеграційного чинника, що значно впливає на загальну ефективність та дієвість функціонування національних правових систем європейських держав, особливо зважаючи на інтенсифікацію процесу реалізації конституційної реформи в українському суспільстві на новітньому етапі його модернізаційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що поняттям «система» в будь-якій галузі пізнання визначається певна реально існуюча структурована цілісна сукупність елементів, поєднаних між собою внутрішніми зв'язками. Саме ці зв'язки, як слушно зазначає В. П. Шаганенко, здатні надавати внутрішньої організованості всім елементам будь-якої системи, перетворюючи її на диференційовану цілісність [1, с. 70].

Іншою важливою особливістю будь-якої системи є те, що вона може бути елементом системи більш високого рівня, а її структурні елементи можуть виступати як система нижчого рівня [2, с. 129].

Загалом системний підхід як методологічна основа наукового і практичного пізнання систем базується на фундаментальному принципі, відповідно до якого «всі прояви людського світу мають бути пов'язані один із одним в єдину велику раціональну схему» [3, с. 213]. Це відповідно зумовлює характеристику будь-якої системи через такі ознаки: 1) система складається з основних, а також із змінюваних елементів, властивостей тощо; 2) такі елементи є пов'язаними тим, що здобуває назву зв'язків, кореляцій, взаємовідносин, комунікації тощо; 3) такі зв'язки зазвичай мають не випадковий, закономірний характер, що забезпечує утворення певної структури із відповідним підпорядкуванням і певним ступенем ентропії, який є нижчим за максимально можливий рівень; 4) система існує в фізичному просторі, хоча межі такого простору не можуть бути точно визначені; 5) усі системи є онтологічно відкритими, оскільки немає жодної системи, яка б була повністю закритою зовні й не перебувала у взаємному обміні з навколишнім середовищем.

В той же час соціальні системи, окрім вказаних загальних, мають ще й спеціальні ознаки, а саме: 1) основною операцією, яка визначає особливість цієї системи й забезпечує її цілісність, є комунікація; 2) наявність інституціональних проявів, завдяки чому забезпечується стабільність відносин у часі й просторі [4, с. 112].

Іншими словами, систему (включаючи соціальну і, зокрема, правову) завжди можна представити як цілісну єдність елементів і структури [5, с. 165], тобто система права виступає не тільки у своїй власній якості та сутності, але ще і в якості структурного елемента та ключової підсистеми правової системи як сукупності усіх правових явищ, притаманних певній державній та суспільній організації на відповідному конкретно-історичному періоді її становлення й розвитку, тобто, як зазначає А. В. Поляков, право пізнається через свою структуру, але як специфічний феномен соціально існує у вигляді діючої конкретно-історичної правової системи [6, с. 260].

Як зауважує Д. Лук'янов, в юридичній літературі правова система переважно визначається через зв'язок із державою [7, с. 28], зокрема, як категорія, що надає «...багатовимірне відображення правової дійсності конкретної держави на її ідеологічному, нормативному, інституційному й соціально-економічному рівнях» [8, с. 282], тобто за своєю внутрішньою сутністю правова система є сукупністю юридичних засобів, якими оперує держава, як основний носій публічної влади, здійснюючи нормативний вплив на суспільні відносини [9, с. 232], навіть тоді, коли формально використовується категорія «правова система суспільства» [10, с. 3], адже у будь-якому разі підкреслюється, що йдеться про державно-організоване суспільство [11, с. 9].

Проявом цього є, зокрема, й той факт, що до кінця ХХ ст. поняття «правова система» переважно використовувалося для характеристики правових явищ, засобів і процесів, які існують усередині конкретної держави або є характерними для певної групи країн. За основу характеристики правової системи в межах такого підходу береться територіальна ознака, або, як зазначають окремі автори, «територіальний розподіл правової реальності на різні правові утворення – правові системи, які існують у межах окремих держав (національні правові системи) і регіонів (інтеграційні правові системи), а також у міждержавному масштабі (міжнародна правова система)» [7, с. 28–29; 12, с. 11].

Характеризуючи сучасні підходи до дефінітивного визначення поняття «правова система», необхідно відзначити такі її ключові характеристики, як ієрархічність, багаторівневність і структурованість, які є не тільки архітектонічними якостями системи як певної форми відображення правової дійсності, але і властивостями її практичного прояву, коли окремі рівні зумовлюють певні аспекти цього відображення, а цілісне функціонування постає як результат взаємодії всіх її сторін і рівнів [13, с. 610].

Водночас слід вказати і на ту обставину, що системи можуть відрізнятися між собою ступенем організованості їх елементів, причому ступінь організованості системи визначається залежно від різноманітності функціональних зв'язків, кількості та якості елементів і від стійкості структури, адже чим вища стійкість структури і чим більше функціональне навантаження на кожен елемент, тим вища організованість системи [5, с. 167]. При цьому кожна система характеризується не тільки наявністю певних зв'язків і відносин між утворюючими її елементами, а ще й нерозривною єдністю з навколишнім середовищем, у взаємодії з якою система проявляє свою цілісність [5, с. 167].

Аналогічним чином про сутність системи як явища оточуючої реальності висловлюється Н. Б. Крилов, на думку якого «...будь-якій системі притаманна внутрішня організація, структура» [14, с. 31]. Як вказує у цьому контексті Е. О. Поздняков, «...кожна складноорганізована система має свій особливий спосіб зв'язку елементів, що входять до системи» [15, с. 19]. За визначенням В. Г. Афанасьєва, «...структура – внутрішня організація цілісної системи, що являє собою специфічний спосіб взаємозв'язку компонентів, які складають його» [16, с. 107]. Погоджуючись з подібними міркуваннями, варто відзначити, що такі визначення цілком стосуються і такої складної багатоелементної системи, якою є система права як фундаментальний, системоутворюючий елемент національної правової системи.

Зважаючи на означені сутнісні характеристики системи як форми організації буття, будь-яка система, як слушно зазначає О. Л. Богініч, схильна до самоорганізації завдяки іманентності притаманних якостей власної системи [17, с. 57].

При цьому під самоорганізацією системи слід розуміти процес упорядкування, виникнення або трансформації структур у відкритій системі. Іншими словами, самоорганізація виникає як результат цілеспрямованих дій у межах більш широких соціальних систем [18, с. 432].

Основним структурним елементом системи права в юридичній літературі зазвичай визнається галузь права, а первинним – норма права. При цьому галузь права різні науковці визначають як:

- автономну в системі права сукупність правових норм та інститутів, якими регулюються однорідні суспільні відносини [19, с. 120];
- елемент системи права, що представляє собою зв'язану єдиними принципами і функціями сукупність правових норм, які з використанням властивих їм специфічних юридичних способів і засобів регулюють певну широку сферу однорідних суспільних відносин властивим їй методом правового впливу [20, с. 167];
- систему правових норм, інститутів права, що регулюють певну сферу суспільних відносин у межах конкретного предмета і методу правового регулювання з урахуванням принципів, завдань і мети такого регулювання [19, с. 172].

При цьому галузь права поділяється на взаємопов'язані елементи, які називаються інститутами права. Правовий інститут – це відокремлений комплекс правових норм, що є специфічною частиною галузі права і регулюють різновид певного виду суспільних відносин. Правова норма є первинною клітиною системи права, яка регулює типові суспільні відносини певного різновиду.

Серед науковців можна відзначити точку зору, відповідно до якої галузі права (у тому числі, конституційне право як базова, провідна галузь у структурі національної системи права) регулюють суспільні відносини певного роду, а інститути – певного виду, тобто предмет регулювання галузі співвідноситься з предметом регулювання інституту як рід і вид.

Висновки. Отже, у результаті проведеного дослідження місця та ролі системи права у національній правовій системі можна дійти до таких найважливіших висновків: а) система конституційного права виступає елементом самоорганізуючого механізму системи права, а система права відповідно зумовлює форми самоорганізації та способи функціонування національної правової системи, що об'єднує усі правові явища в межах певного соціуму державного, інтеграційного або міжнародного (міждержавного) рівня; б) до іманентних ознак системи права відносяться об'єктивна зумовленість, органічна єдність і узгодженість, структурна різноманітність, стабільність і динамізм, а також поділ (диференціація) і структурна ієрархічність; в) норма права є первинним елементом будь-якої системи права, який відображає об'єктивно існуючі у суспільстві або на міжсуспільному рівні соціальні реалії; г) правова система ЄС є самостійною, окремою правовою системою, що складається з усіх необхідних елементів будь-якої правової системи, таких як: суб'єкти права, правові норми та принципи, правові відносини (у тому числі правова поведінка, юридична практика та режим функціонування правової системи), правова ідеологія, правова свідомість, правові погляди, правова культура, а також зв'язки між вказаними елементами, що встановлюють результат їх взаємодії, а саме законність, правопорядок, які об'єднуються у п'ять підсистем правової системи: інституціональну, нормативну (регуля-

тивну), ідеологічну, функціональну, комунікативну; д) правова система ЄС нормативно базується на європейському праві у вузькому сенсі як сукупності правових норм, що вмістяться в актах Європейського Союзу та Європейських Співтовариств; ж) ЄС є об'єднанням особливого типу у світовій практиці, яке динамічно розвивається шляхом консолідації зусиль країн-учасниць та модернізації засобів та механізмів досягнення поставлених цілей; з) у правовій системі Європейського Союзу і Європейських Співтовариств з багатьох питань діє принцип пріоритету європейського права у вузькому сенсі стосовно національного права держав-членів, тобто йдеться про прямий, безпосередній вплив системи права інтеграційного об'єднання наднаціонального рівня на національні системи права як принципово нове явище сучасної політико-правової дійсності.

Список використаних джерел

1. Шаганенко В. П. Сутнісні характеристики системи права / В. П. Шаганенко // *Часопис Київського університету права*, 2012. – № 2. – С. 69–74.
2. *Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс : учеб.* / под ред. Ю. Н. Оборотова. – Одесса : Феникс, 2011. – 436 с.
3. Kenneth C. Bausch. *The Emerging Consensus in Social Systems* / Kenneth C. Bausch. – Springer Science+Business Media, LLC, 2001. – 419 p.
4. Giddens A. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration* / Anthony Giddens. – Polity Press, Cambridge, 1986. – 402 p.
5. Заморська Л. І. *Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні* / Л. І. Заморська. – Одеса : Фенікс, 2013. – 304 с.
6. Поляков А. В. *Общая теория права. Феноменолого-коммуникативный подход : курс лекций* / А. В. Поляков. – [2-е изд., доп.] – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 642 с.
7. Лук'янов Д. *Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем* / Д. Лук'янов // *Вісник Національної академії правових наук України*. – 2015. – № 2. – С. 27–35.
8. *Проблемы общей теории права и государства : учеб. [для вузов]* / В. С. Нерсесянц [и др.] ; под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : НОРМА, 2001. – 832 с.
9. *Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. Т. 2 : Теория права* / В. В. Борисов ; под ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – 1998. – 656 с.
10. Скакун О. Ф. *Правова система – держави, суспільства, регіону, світу? (щодо базових категорій порівняльного правознавства) : відкрита лекція* / О. Ф. Скакун. – К. ; Х. ; Сімферополь : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; *Логос*, 2007. – Вип. 12. – 32 с. – (Сер. наук.-метод. вид. «Акад. порівняльн. правознавства»).
11. Оксамытний В. В. *Правовые системы современного мира: проблемы идентификации : открытая лекция* / В. В. Оксамытний. – К. ; М. ; Симферополь : *Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины ; Логос*, 2008. – Вип. 10. – 36 с. – (Сер. науч.-метод. изд. «Акад. сравнит. правоведения»).
12. Дамирли М. А. *Сравнительное правоведение в поисках собственной идентичности : открытая лекция* / М. А. Дамирли. – К. ; Львов : ЗУКЦ, 2012. – Вип. 28. – 24 с. – (Сер. науч.-метод. изд. «Акад. сравнит. правоведения»).
13. *Философский энциклопедический словарь* / гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев [и др.] – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
14. Крылов Н. Б. *Правотворческая деятельность международных организаций* / Н. Б. Крылов ; отв. ред. И. И. Лукашук / – М. : Наука, 1988. – 170 с.
15. Поздняков Э. А. *Системный подход и международные отношения* / Э. А. Поздняков. – М. : Наука, 1976. – 169 с.
16. Афанасьев В. Г. *Системность и общество* / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 432 с.
17. *Дія права: інтегративний аспект* / кол. авторів ; відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2010. – 360 с.
18. Мельник Н. В. *Особливості дослідження теорії самоорганізації: синергетичний підхід* / Н. В. Мельник // *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. – 2014. – № 2. – С. 430–439.
19. Лисенков С. Л. *Загальна теорія держави і права : навч. посіб* / С. Л. Лисенков – К. : Юрисконсульт, 2006. – 355 с.
20. Крестовська Н. М. *Теорія держави і права: Елементарний курс* / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева–Х. : ТОВ «Одіссей», 2007. – 432 с.

References

1. Shaganenko, V.P. (2012). *Sutnisni kharakterystyky systemy prava [Essential Characteristics of the Law System]. Chasopys Kyiv's'koho universytetu prava – The Journal of the Kyiv University of Law, 2, 69-74. [in Ukrainian].*
2. Oborotova, Yu. N. (2011). *Obshcheteoreticheskaya yurisprudentsiya [General theoretical jurisprudence]. Odessa: Phoenix. [in Russian].*
3. Kenneth, C. Bausch (2001). *The Emerging Consensus in Social Systems – Springer Science+Business Media, LLC. [in English].*
4. Giddens, A. (1986). *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration . – Polity Press, Cambridge. [in English].*
5. Zamorska, L. I. (2013). *Pravova normatyvnist' ta yiyi instytutsionalizatsiya v Ukraini [Legal normativity and its institutionalization in Ukraine]. Odessa: Phoenix. [in Ukrainian].*
6. Polyakov, A.V. (2003). *Obshchaya teoriya prava. Fenomenologo-kommunikativnyy podkhod [The General Theory of Law. Phenomenological and communicative approach]. SPb. : Publishing house «Legal Center Press». [in Ukrainian].*
7. Lukyanov, D. (2015). *Pravova systema yak predmet porivnyal'no-pravovykh doslidzhen: kharakterystyka za teoriyeyu system [Legal system as a subject of comparative legal research: a characteristic on the theory of systems]. Visnyk Natsionalnoyi akademiyi pravovykh nauk Ukrainy -Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2, 27-35 [in Ukrainian].*
8. Nersesyants, V.S. (2001). *Problemy obshchey teorii prava i gosudarstva [Problems of the general theory of law and the state]. Moscow: NORMA. [in Russian].*
9. Marchenko, M.N. (Ed.), Borisov, V. V. (1998). *Obshchaya teoriya gosudarstva i prava. Akademicheskyy kurs [The general theory of state and law. Academic course]. Teoriya prava - The Theory of Law. Moscow: Zercalo. [in Russian].*
10. Skakun, O. F. (2007). *Pravova systema – derzhavy, suspilstva, rehionu, svitu? (shchodo bazovykh katehoriy porivnyal'noho pravoznavstva) : Vidkryta lektsiya [Legal system - state, society, region, world? (relative to the basic categories of comparative law): An open lecture]. Kyiv; Kharkiv; Simferopol: Institute of State and Law V. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine; Logos. (Senior sciences-method, the form «Academic Comparative Law»). [in Ukrainian].*
11. Oksamytny, V.V. (2008). *Pravovyye sistemy sovremennogo mira: problemy identifikatsii : Otkrytaya lektsiya [Legal systems of the modern world: problems of identification: Open lecture]. Simferopol: Institute of State and Law. V. M. Koretsky NAS of Ukraine; Logos, (Vol. 10), (p. 36), (Ser. Scientific. Method. Ed. «Acad. Compare. Jurisprudence»). [in Russian].*
12. Damirli, M. A. (2012). *Sravnitelnoye pravovedeniye v poiskakh sobstvennoy identichnosti : Otkrytaya lektsiya [Comparative Jurisprudence in Search of Own Identity: Open Lecture]. Lviv: ZUKTS. (Vol. 28), (p. 24). (Ser. Scientific. Method. Ed. «Acad. Compare. Jurisprudence»). [in Russian].*
13. Ilyichev, L.F, Fedoseev, P.N. (Eds.). (1983). *Filosofskiy entsiklopedicheskyy slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Soviet Encyclopedia [in Russian].*
14. Krylov, N. B. (1988). *Pravotvorcheskaya deyatel'nost' mezhdunarodnykh organizatsiy [Law-making activities of international organizations]. Lukashuk, I. I. (Ed.). Moscow: Science. [in Russian].*
15. Pozdnyakov, E. A. (1976). *Sistemnyy podkhod i mezhdunarodnyye otnosheniya [The Systems Approach and International Relations]. Moscow: Science. [in Ukrainian].*
16. Afanasyev, V. G. (1980). *Sistemnost' i obshchestvo [Systematicity and Society]. Moscow : Politizdat. [in Russian].*
17. Onischenko, N. (Ed.). (2010). *Diya prava: intehratyvnyy aspekt [Action law: integrative aspect]. Kyiv: Publishing house «Legal Opinion». [in Ukrainian].*
18. Melnyk, N.V. (2014). *Osoblyvosti doslidzhennya teoriyi samoorganizatsiy: synerhetychnyy pidkhid [Features of study of the theory of self-organization: a synergistic approach]. Visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Visnyk of Lviv State University of Internal Affairs, 2, 430-439. [in Ukrainian].*
19. Lysenkov, S. L. (2006). *Zahalna teoriya derzhavy i prava [General theory of state and law]. - Kyiv: Legal Counsel. [in Ukrainian].*
20. Krestovska, N. M., Matveev, L. G. (2007). *Teoriya derzhavy i prava [Theory of State and Law]. -Charkiv: Odysseus. [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 6.09.2018.

Сергій Гречанюк,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Тернопільського національного
економічного університету

Галина Терещук,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
конституційного, адміністративного
та фінансового права
Тернопільського національного
економічного університету

Лідія Мамчур,

помічник адвоката

ТЕОРІЯ ВЗАЄМОДІЇ В УПРАВЛІННІ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

Актуалізовано проблему дослідження виникнення та розвитку наукових положень, які визначають зміст наукової категорії «теорія взаємодії» в загальній теорії управління та управлінні правоохоронними органами.

Ключові слова: управління, взаємодія, правоохоронні органи, система.

Гречанюк С., Терещук Г., Мамчур Л.

Теория взаимодействия в управлении правоохранительными органами

Актуализирована проблема исследованию возникновения и развития научных положений, которые определяют содержание научной категории «теория взаимодействия» в общей теории управления и управлении правоохранительными органами.

Ключевые слова: управление, взаимодействие, правоохранительные органы, система.

Hrechanyuk S., Tereschuk H., Mamchur L.

Theory of Interaction in Law Enforcement Administration

The article is devoted to the problem – research of origin and development of scientific positions which determine maintenance of scientific category «interaction» in the general theory of management and management law enforcement authorities.

Keywords: management, interaction, law enforcement authorities, system.

Постановка проблеми. Сучасна концепція розвитку правоохоронної сфери пов'язана із появою нових структур та інституцій. Широке використання можливостей правоохоронних органів зумовлене їхніми завданнями та функціями та неможливе без тісної співпраці. Спільна діяльність у достатньо складних умовах, у яких нині реалізується правоохоронна функція, є запорукою та фактичною вимогою для можливості ефективного запобігання правопорушенням, а також гарантування підвищення правопорядку в країні. Тому питання розробки теоретичних аспектів взаємодії залишаються вкрай актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий науковий внесок у розробку різних аспектів взаємодії в державному управлінні, адміністративному праві, а також в теорії адміністративної діяльності зробили відомі вчені-юристи: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. Т. Білоус, І. Л. Бородін, І. П. Голосніченко, Є. О. Дідоренко, Є. В. Додін, Р. А. Калюжний, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, В. О. Шамрай, В. К. Шкарупа та ін.

Отже, **метою статті** є наукове узагальнення та аналіз теоретичних аспектів питань взаємодії в адміністративній діяльності правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід погодитися з В. Т. Білоусом у тому, що правоохоронні органи спеціально створюються для виконання правоохоронної діяльності та наділені відповідними повноваженнями. Вони є незалежними один від одного й утворюють єдину систему, системоутворюючим фактором якої є пріоритетне завдання, що полягає у забезпеченні законності та правопорядку [1, с. 29].

Під правоохоронними органами, на думку А. М. Кучука, слід розуміти спеціально уповноважені державні органи, що наділяються державно-владними повноваженнями з метою професійного здійснення на підставі та відповідно до чинного законодавства, а у випадках, встановлених законом, – у відповідній процесуальній формі із застосуванням правових засобів діяльності, спрямованої на охорону прав та свобод людини і громадянина, законності та правопорядку, усіх врегульованих правом суспільних відносин [2, с. 130].

На думку О. В. Тюріної, система правоохоронних органів – це сукупність спеціалізованих органів держави, що здійснюють правоохоронну діяльність. Правоохоронна діяльність виступає системоутворюючим чинником об'єднання правоохоронних органів (видів правоохоронних органів) в систему, цільовим призначенням якої є всебічна і повноцінна охорона і захист основних прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина [3].

У правовій науці є і більш спрощені моделі визначення правоохоронних органів, наприклад, через охоплення цим поняттям всіх державних органів і організацій, які хоча б наділені правоохоронними функціями [4, с. 71–72]; [5, с. 9].

Зазначені підходи до визначення правоохоронних органів свідчать про те, що сучасна правова наука сформувала достатньо комплексне уявлення про окремі елементи правоохоронної системи держави, а також окремі організаційні та правові засади функціонування конкретно взятих правоохоронних органів.

Проте якщо проаналізувати зміст та напрямки досліджень правоохоронної системи, можна констатувати, що, по-перше, вони носять яскраво виражений теоретичний характер, визначають функції правоохорони, місце в державному механізмі тощо, при цьому конкретним організаційним, управлінським засадам (за певними винятками) функціонування приділене другорядне значення; по-друге, дотепер спостерігається плюралізм поглядів на саму систему органів правоохорони; по-третє, в контексті нашого дослідження ми відзначаємо, що питання організації правоохоронних органів (та їхньої взаємодії) аналізується в багатьох наукових роботах, проте такі дослідження побудовані на конкретних прикладах, сформованих схемах, при цьому поза увагою залишається сама теорія взаємодії в управлінні правоохоронними органами. Тому актуальним завданням для сучасної правової та управлінської науки, яка досліджує правоохоронну систему, є формування та обґрунтування теорії взаємодії означених органів.

Теорія (грец. *theoria* – дослідження, спостереження) – найрозвинутіша форма наукового знання, яка дає цілісне, системне відображення закономірних та сутнісних зв'язків певної сфери дійсності [6]. Теорія – це пізнане, свідоме надбання практики, з'ясування її закономірностей, провідних тенденцій [7].

Насамперед слід відзначити, що спроб визначити подібну теорію у сучасних наукових роботах дотепер не проводилось. Тому слід погодитись з філософом К. Поппером, який у своїй концепції сформулював три основні вимоги до новітньої теорії знання. По-перше, нова теорія повинна виходити з простої, нової, плідної та об'єднуючої ідеї. По-друге, вона має бути такою, що незалежно перевіряється, тобто вести до представлення явищ, які дотепер не спостерігалися. Інакше кажучи, нова теорія має бути плідною в якості інструмента дослідження. По-третє, теорія має витримувати деякі нові та суворі перевірки. Теорією наукового знання і його зростання є епістемологія, яка в процесі свого формування стає теорією вирішення проблем, конструювання, критичного обговорення, оцінки і критичної перевірки конкуруючих гіпотез і теорій [8, с. 53]. Отже, теорія будується за схемою: вихідна проблема – попередня, пробна теорія (тобто теорія, за допомогою якої вона вирішується) – процес усунення помилок в теорії шляхом критики і експериментальних перевірок – нова, більш глибока проблема, для вирішення якої необхідно побудувати нову, глибшу і більш інформативну теорію.

Розвиток науки, тобто отримання нового знання, є складним творчим процесом, що має певну логічну послідовність в діяльності дослідника. Загалом він відповідає поступальному характеру розвитку форм наукового знання [9, с. 32].

Підтримуємо авторів навчального посібника «Методологія наукового дослідження» А. Я. Баскакова та М. В. Туленкова у тому, що «...основними формами становлення нового знання є науковий факт, наукова проблема, гіпотеза та теорія. Їхній творчий розвиток і визначає логічну послідовність процесу наукового дослідження, а саме: виявлення фактів дійсності, їхнє пояснення і узагальнення; постановка і формулювання наукової проблеми; формування і обґрунтування наукової гіпотези; побудова теорії й визначення шляхів її практичної реалізації» [9, с. 32]. Вважаємо цілком вивіреною таку позицію вчених щодо логіки наукового процесу і, беручи її за основу, вважаємо за доцільне проаналізувати його елементи в контексті організації взаємодії правоохоронних органів.

1. Науковий факт. Установлення наукового факту є ключовим моментом побудови теорії, адже саме цей елемент процесу є вихідним і створює передумови самого дослідження, побудови наукової гіпотези і актуальності певного наукового знання. В. І. Вернадський з цього приводу зазначав, що «...вірно науково встановлений факт по суті завжди дає більше, ніж заснована на ньому теорія. Він є правильним і для майбутньої теорії, і залишається незмінним в історичній зміні теорій» [10, с. 3].

Факт – це явище, яке наділене певною автономністю від сформованої на його основі теорії. Це пояснюється насамперед тим, що факти — це динамічні процеси, які змінюються внаслідок розвитку об'єктивної дійсності. Натомість теорія фіксує наукові факти на певному етапі їхньої появи або існування (стадія отримання та фіксування наукового факту). На цьому етапі формується певний емпіричний базис і використовуються усі доступні методи, які носять як практичний, так і теоретичний характер. У подальшому відбуваються процеси, пов'язані з аналізом та оцінкою зібраних фактів, їхнє опрацювання, науковий опис тощо.

У контексті об'єкта дослідження цього підрозділу і зазначеного вище науковим фактом необхідно визнати існування постійних зв'язків між різними правоохоронними органами, державними та неурядовими інституціями. Наукові праці останніх років свідчать про наявність численних досліджень окремих аспектів взаємодії між різними правоохоронними структурами, а практика їхньої діяльності свідчить про її системність, неможливість самостійно (без організації спільної діяльності) реалізувати правоохоронну функцію держави. Саме це і виражає характеристику даного наукового факту.

2. Наукова проблема. Труднощі наукового пошуку найбільше виражаються у так званих проблемних ситуаціях, коли існує наукове знання, його рівень і понятійний апарат виявляються недостатніми для вирішення нових завдань пізнання і практики. Усвідомлення розбіжностей між обмеженістю наявного наукового знання і потребами його подальшого розвитку якраз і призводить до постановки нових наукових проблем. Наукова проблема – це форма наукового знання, зміст якого складає те, що досі не пізнане людиною, але що потрібно пізнати, тобто це знання про незнання, це питання, що виникло в ході пізнання або практики і вимагало науково-практичного рішення. В проблемі поєднується її емпірична і теоретична основа [9, с. 37–38].

Наукові проблеми виникають внаслідок відкриття нових фактів або відображення нових якостей вже існуючих фактів. Тому наукова проблема визначення та формування теорії взаємодії прямо пов'язана з відсутністю на тлі значних наукових розробок окремих питань організації взаємодії, комплексних узагальнень та концептуальних напрацювань взаємодії в управлінні правоохоронними органами. На перший погляд, видається недостатня обґрунтованість такої постановки проблеми, проте, зважаючи на те, що дослідження окремих засад взаємодії різних правоохоронних органів відбуваються без загальнотеоретичних постулатів, базуючись на конкретних прикладах, визначеннях, можна констатувати новизну, актуальність та практичне значення теорії взаємодії в управлінні правоохоронними органами.

3. Гіпотеза виражає науково обґрунтоване припущення, що пояснює причину явища, хоча достовірність цього припущення сьогодні ще не доведена, не підтверджена практикою. Гіпотеза має конкретний вираз у певній науковій пропозиції. Вона має бути доведена або спростована (відкинута).

Гіпотеза теорії взаємодії в управлінні правоохоронними органами розглядається крізь призму існування в межах загальної теорії управління окремих теоретичних засад, які визначають комплекс управлінських дій щодо організації взаємодії правоохоронних органів. При цьому ми не намагаємось створити нове наукове знання, а прагнемо виокремити його як частину вже існуючої теорії управління. Саме таке місце, на наш погляд, відводиться теорії взаємодії в управлінні правоохоронними органами.

Зважаючи на це, теорія взаємодії в управлінні правоохоронними органами є окремим інститутом науки управління правоохоронними органами.

Ця гіпотеза дозволяє дійти висновку, що формування окремої науки, яка б визначала теорію взаємодії в управлінні правоохоронними органами, не вбачається доцільним.

Висновок. Отже, теорія взаємодії в управлінні правоохоронними органами є складовою частиною загальної теорії управління, яка визначає закономірності та особливості організації внутрішньосистемної і внутрішньоструктурної взаємодії правоохоронних органів, а також їхньої взаємодії з державними та недержавними формуваннями.

Список використаних джерел

1. Білоус В. Т. Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю (адміністративно-правовий аспект) : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук за спеціальністю 12.00.07 р. / В. Т. Білоус // Нац. ун-т внутрішніх справ. – Харків, 2004. – 443 с.

2. Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. Юрид. наук за спец. 12.00.01 р. / А. М. Кучук // Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2007. – 213 с.
3. Тюріна О. В. Сучасні системи правоохоронних органів (порівняльно-правове дослідження) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. Юрид. наук за спец. 12.00.01 р. історія правових і політичних вчень / О. В. Тюріна // Нац. академія внутрішніх справ України, К., 2001. – 184 с.
4. Осадчий В. Правоохоронні органи як суб'єкти кримінально-правового захисту / В. Осадчий // Право України, 1997. – № 11. – С. 71–75.
5. Судебные и правоохранительные органы Украины : учеб., под ред. проф. А. М. Бандурки. – Харьков : Ун-т внутр.дел, 1999. – 350 с.
6. Причепий Є. М. Філософія : посіб. / Є. М. Причепий, А. М. Черній, В. Д. Гвоздецький, Л. А. Чекаль. – К. : Академія, 2001. – 576 с.
7. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підруч. / О. М. Бандурка. – Харків : Ун-т внутр. справ, 1998. – С. 33.
8. Кохановский В.П. Философия для аспирантов : учеб. пособ. – [Изд. 2-е]. / В. П. Кохановский, Е. В. Золотухина, Т. Г. Лешкевич, Т. Б. Фатхи. – Ростов н/Д : Феникс, 2003. – 448 с.
9. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования : Учеб. пособ. – [2-е изд., испр.] / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков. – К : МАУП, 2004. – 216 с.
10. Вернадский В. И. История минералов земной коры : В 2 т. Т. 1.– Пг. : Науч. хим.-техн. изд-во, 1923. – Вып. 1. – 208 с.

References

1. Bilous, V.T. (2004). *Koordinatsiya upravlinnya pravoookhoronnymy orhanamy Ukrayiny po borot'bi z ekonomichnoyu zlochynnistyuu (administratyvno-pravovyy aspekt)*. [Coordination of management of law enforcement agencies of Ukraine in combating economic crime (administrative and legal aspect)]. Doctor's thesis. Kharkiv. [in Ukrainian].
2. Kuchuk, A.M. (2007). *Teoretyko-pravovi zasady pravoookhoronnoyi diyal'nosti v Ukrayini*. [Theoretical and legal principles of law-enforcement activity in Ukraine]. Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Tyurina, O.V. (2001). *Suchasni systemy pravoookhoronnykh orhaniv (porivnyal'no-pravove doslidzhennya)* [Modern systems of law enforcement bodies (comparative legal research)]. Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Osadchyy, V. (1997). *Pravoookhoronni orhany yak sub'yekty kryminalno-pravovoho zakhystu* [Law enforcement bodies as subjects of criminal law]. *Pravo Ukrayiny*, 11, 71-75. [in Ukrainian].
5. Bandurky, A.M. (Ed.), (1999). *Sudebnye upravookhranytel'nye orhany Ukrayny* [Judicial and Law Enforcement Bodies of Ukraine]. Kharkiv: Un-t vnutr.del. [in Ukrainian].
6. Prychepiy, Ye.M., Cherniy, A.M., Hvozdet'sky, V.D., Chekal, L.A. (2001). *Filosofiya: [Philosophy]*. Kyiv: «Akademiya». [in Ukrainian].
7. Bandurka, O.M. (1998). *Upravlinnya v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrayiny: [Office of Internal Affairs of Ukraine]*. Kharkiv: Un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].
8. Kokhanovskyy, V.P., Zolotukhyna, E.V., Leshkevych, T.H., Fatkhy, T.B. (2003). *Fylosofyya dlya aspyrantov [Philosophy for post-graduate students]: Uchebnoe posobyе*. Rostov n/D: «Fenyks». [in Russian].
9. Baskakov, A. YA., Tulenkov, N. V. (2004). *Metodolohyya nauchnoho yssledovanyya [Methodology of scientific research]*. Kyiv: MAUP. [in Russian]
10. Vernad'sky, V. Y. (1923). *Ystoryya myneralov zemnoy kory [History of minerals in the earth's crust]*. (Vol. 2), (issue 1) [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 25.09.2018.

Віталій Кондратенко,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри галузевого права

та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка

СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ У СФЕРІ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано види адміністративно-правових засобів забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю у сфері трудової діяльності. Зроблено висновки, що у нашій державі переважна кількість вказаної категорії людей не мають постійної зайнятості, що зумовлено неадекватністю окремих зі вказаних юридичних засобів, запропоновано конкретні законодавчі зміни щодо поліпшення даної ситуації.

Ключові слова: адміністративно-правові засоби, зайнятість, органи публічної адміністрації, право на працю, особи з інвалідністю, трудова діяльність.

Кондратенко В.

Система адміністративно-правових засобів забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю у сфері трудової діяльності

Проанализированы виды административно-правовых средств обеспечения прав и свобод лиц с инвалидностью в сфере трудовой деятельности. Сделаны выводы, что в нашем государстве подавляющее количество указанной категории людей не имеют постоянной занятости, что предопределено неадекватностью отдельных из указанных юридических средств, предложены конкретные законодательные изменения относительно улучшения данной ситуации.

Ключевые слова: административно-правовые средства, занятость, органы публичной администрации, право на труд, лица с инвалидностью, трудовая деятельность.

Kondratenko V.

The system of administrative legal backer-ups of rights and freedoms of persons is with disability in the field of labor activity

Kinds are analysed administrative legal backer-ups of rights and freedoms of persons with disability in the field of labor activity. Drawn conclusion that in our state repressing amount of the indicated category of people does not have permanent employment that predefined ineffectiveness of separate from the indicated legal facilities, concrete legislative changes are offered in relation to the improvement of this situation.

Keywords: administrative legal facilities, employment, organs of public administration, right to work, persons with disability, labor activity.

Постановка проблеми. Право громадян на працю є однією із головних конституційних засад, що передбачає одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії та роду занять. Органи публічної адміністрації створюють умови для ефективної зайнятості населення, сприяють працевлаштуванню, підготовці та підвищенню професійної кваліфікації, а при необхідності забезпечують перепідготовку осіб, вивільнюваних у результаті переходу на ринкову економіку. Забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від індивідуальних ознак. Для осіб з інвалідністю вчасне працевлаштування виступає гарантією їхньої самореалізації та соціальної інтеграції. Кількість зайнятих осіб цієї категорії у країні вказує на рівень соціально-економічного розвитку, дієвості проведення соціальної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративно-правового забезпечення права на працю осіб з інвалідністю розглядалося низкою вітчизняних науковців. На особливу увагу заслуговують праці наступних вчених: Н. А. Іщенко, М. С. Кастро, А. М. Куца, О. Б. Лисицина, Є. Ю. Соболев, О. В. Паровишник, С. В. Пасічніченко, М. В. Чічкань та ін.

Метою статті є з'ясування складових системи адміністративно-правових засобів забезпечення права на працю осіб з інвалідністю з метою визначення дієвих шляхів розвитку відповідного законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основною формою початку трудової діяльності слугує працевлаштування, яке розуміється як процедура організації та реалізації передбачених чинним законодавством сукупності формальностей з метою здобуття роботи, яка надасть право на отримання заробітної плати та іншого передбаченого трудовим договором прибутку, а також створює належні умови для застосування до працюючої особи відповідних соціальних гарантій. Суб'єктами аналізованих правовідносин виступають держава в особі спеціально уповноважених органів публічної адміністрації, роботодавці та особа, яка претендує на вакансію.

На відміну від переважної більшості суспільних правовідносин, працевлаштування вимагає активності всіх зазначених суб'єктів, зокрема: держава встановлює нормативний порядок та умови функціонування ринку праці, забезпечує реалізацію та захист конституційного права на працю, здійснює контроль (нагляд) у сфері працевлаштування, притягує винних осіб за порушення трудового законодавства до юридичної відповідальності; роботодавці різних рівнів, які потребують нових працівників, провадять низку організаційних заходів з метою заповнення вакансій особами, які максимально відповідають кваліфікаційним вимогам пропонованих посад; здобувачі роботи здійснюють пошук підходящих вакансій з різних джерел інформації, налагоджують взаємозв'язок з роботодавцями, оформлюють пакет документів необхідних для працевлаштування, проходять передбачене стажування тощо.

У рамках юриспруденції питання працевлаштування людей з інвалідністю першочергово розглядаються представниками трудового права [1]. Різні вчені працевлаштування осіб з інвалідністю розглядають як початкову стадію особливого соціально-правового захисту у сфері їхньої трудової діяльності. З цього моменту держава застосовує відповідні правові механізми щодо реалізації права на працю, що реалізується за допомогою норм адміністративного, конституційного, трудового права з урахуванням правового статусу вказаної категорії осіб.

У відповідності до Законів України «Про зайнятість населення» та «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» зазначена категорія осіб з урахуванням індивідуальних програм реабілітації на рівні з іншими можуть працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка законодавчо не заборонена [2]. Всі особи з інвалідністю, які не досягли пенсійного віку, згідно з Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» мають додаткові правові та соціально-економічні гарантії у сприянні працевлаштуванню з боку органів публічної адміністрації.

Серед основних форм державного сприяння працевлаштуванню осіб з інвалідністю слід виокремити такі: а) створення нових робочих місць, у тому числі спеціальних робочих місць, з адаптацією обладнання, технічного оснащення і пристосуванням до особливих трудових потреб; б) встановлення нормативів працевлаштування для роботодавців у залежності від загальної кількості наявних робочих місць; в) забезпечення умов для виконання роботи вдома; г) здійснення реєстрації у Державній службі зайнятості як безробітних з подальшим пошуком підходящої роботи; д) залучення до оплачуваних громадських робіт за їхньою згодою; е) гарантування можливості безпосереднього звернення до підприємств, установ, організацій, насамперед, де настала інвалідність, для підбору робочого місця.

Суб'єкти владних повноважень за допомогою закріпленого в адміністративному законодавстві правового інструментарію зобов'язують або стимулюють роботодавців до працевлаштування осіб з інвалідністю. Фізичні та юридичні особи, які використовують найману працю, зобов'язані виділяти та створювати робочі місця для працевлаштування осіб з інвалідністю, у тому числі спеціальні робочі місця, з необхідними умовами праці, враховуючи вимоги індивідуальних програм реабілітації, а також забезпечувати соціально-економічні гарантії, передбачені законодавством.

З метою певного поліпшення ситуації щодо залучення людей з інвалідністю до праці, пропонуємо такі зміни до законодавства: абз. 1 ч. 2 ст. 14 Закону України «Про зайнятість населення» викласти у такій редакції: «Для працевлаштування зазначених у частині першій цієї статті громадян підприємствам, установам та організаціям з чисельністю штатних працівників понад 20 осіб встановлюється квота у розмірі 5% середньооблікової чисельності штатних працівників за попередній календарний рік»; абз. 1 ст. 19 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» доповнити реченням такого змісту: «якщо працює від 25 осіб – у розмірі 5% середньооблікової чисельності штатних працівників за попередній календарний рік».

Роботодавці, у яких за основним місцем роботи працює понад вісім осіб, зобов'язані зареєструватися у відділеннях Фонду соціального захисту інвалідів, які функціонують у кожному обласному центрі та м. Києві. Відповідна процедура передбачена Порядком реєстрації підприємств, установ, організацій та фізичних осіб, що використовують найману працю, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 70 від 31.01.2007 р. З метою реєстрації роботодавець має подати особисто чи надіслати рекомендованим листом за своїм місцем державної реєстрації заяву за формою згідно з наказом Мінсоцполітики України № 98 від 14.03.2007 р.

Поряд із процедурою реєстрації органи публічної адміністрації зобов'язують роботодавців, які використовують найману працю восьми і більше осіб, щорічно до 1 березня подавати звіти про зайнятість і працевлаштування осіб з інвалідністю до регіональних відділень Фонду соціального захисту інвалідів [3]. Загальний порядок звітування закріплено у відповідних положеннях Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» та постанови Кабінету Міністрів України № 70 від 31.01.2007 р. Відповідно, Інструкцією щодо заповнення форми № 10-ПІ (річна) «Звіт про зайнятість і працевлаштування інвалідів», затвердженою наказом Мінсоцполітики України № 42 від 10.02.2007 р., визначено форму, зміст, порядок складання та подачі звіту. Недотримання нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю та неподання Фонду соціального захисту інвалідів відповідного звіту про зайнятість є адміністративним правопорушенням, за яке згідно з абз. 2 ст. 188¹ КУпАП передбачено штраф.

Окремі протиправні дії не включені до аналізованої дефініції, у тому числі відмова реєструватися або невчасна реєстрація роботодавця у відділеннях Фонду соціального захисту інвалідів; невчасна подача звіту або внесення до нього неправдивих чи неповних відомостей. Більше того, викликає зауваження розмір адміністративного стягнення, який на сьогодні не взмозі виконувати свою попереджувальну функцію. Отже, слід відповідні законодавчі зміни до ст. 188¹ КУпАП.

Суттєвим фактором забезпечення працевлаштування осіб з інвалідністю виступає накладення адміністративно-господарських санкцій на юридичних і фізичних осіб, які використовують найману працю, де середньооблікова чисельність працюючих осіб з інвалідністю менша, ніж установлено нормативом. З позиції вітчизняного законодавця такі санкції є заходами організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків. Вони застосовуються уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності. У відповідності до ст. 239 Господарського кодексу України передбачено низку видів адміністративно-господарських санкцій, серед яких до роботодавців може застосовуватися адміністративно-господарський штраф.

Під адміністративно-господарські санкції потрапляють роботодавці, які недотримуються квот забезпечення необхідної кількості робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю. У результаті чого виникає примусове зобов'язання перед державою самостійно нарахувати та сплати до Фонду соціального захисту інвалідів певної суми коштів залежно від загальної чисельності працівників.

З метою налагодження створення робочих місць для осіб з інвалідністю необхідне раціональне використання адміністративно-господарських санкцій [4]. Слід прописати у ст. 20 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» та Порядку використання суми адміністративно-господарських санкцій та пені за невиконання нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів, що надійшли до державного бюджету, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 70 від 31.01.2007 р., положення щодо обов'язкового використання понад 70% відповідних коштів для працевлаштування осіб з інвалідністю.

Також пропонуємо запровадити правовий механізм добровільної реєстрації роботодавців як платників збору до Фонду соціального захисту інвалідів за невиконання нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю з одночасним передбаченням фінансових преференцій для таких платників. Збір складатиме розмір середньої заробітної плати у роботодавця в обчисленні за 12 місяців за кожне місце невиконаного нормативу робочих місць, не зайнятих особами з інвалідністю. Крім того, важливим є затвердження порядку реалізації узгоджених дій державних органів та органів місцевого самоврядування щодо працевлаштування осіб з інвалідністю, що дозволить більш ефективно здійснювати моніторинг відповідної діяльності роботодавців.

Адміністративно-правових засобів, які у своїй сукупності забезпечують вторинне працевлаштування осіб з інвалідністю за рахунок реєстрації як безробітного у Державній службі зайнятості з подальшим підшукуванням роботи за спеціальною законодавчою процедурою, також є потужним і дієвим юридичним інструментом застосовним органами публічної адміністрації для залучення цієї категорії осіб до

трудової діяльності [5]. У відповідності до ст. 18-1 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» особа з інвалідністю, яка не досягла пенсійного віку, бажає працювати, має право бути зареєстрованою у державній службі зайнятості як безробітна. Ця державна установа здійснює пошук підходящої роботи відповідно до рекомендацій медико-соціальної експертної комісії, з урахуванням наявних у здобувача роботи кваліфікації та знань.

До відповідних адміністративно-правових засобів забезпечення працевлаштування осіб з інвалідністю слід віднести такі: адміністративно-правові положення, в яких закріплено порядок реєстрації та підбору підходящої роботи для безробітних осіб з інвалідністю, а також механізм взаємодії державних органів та установ щодо працевлаштування; організація обов'язкового направлення безробітних до роботодавців щодо проходження ними професійного навчання; видача організаційно-розпорядчих документів регіональними та базовими центрами зайнятості щодо окремих аспектів забезпечення працевлаштування осіб з інвалідністю.

Суб'єктами владних повноважень щодо контролю (нагляду) за дотриманням законодавства про працю, зокрема виконання роботодавцями нормативів робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю, є Міністерство соціальної політики України, Держпраці України, Фонд соціального захисту інвалідів, їхні територіальні підрозділи. Окремими повноваженнями у цій сфері, відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», постанови Кабінету Міністрів України № 295 від 26.04.2017 р., зокрема з питань своєчасної та у повному обсязі оплати праці, оформлення трудових відносин, наділені виконавчі органи міських рад міст обласного значення та сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад.

Державний контроль (нагляд) за додержанням законодавства про працю здійснюється уповноваженими посадовими особами – інспекторами праці Держпраці України та виконавчих органів місцевого самоврядування, у формі проведення інспекційних відвідувань та невіізних інспектувань інспекторами праці. Перевірки мають плановий та позаплановий характер, за результатами яких складається акт і у випадку виявлення порушень законодавства про працю – припис про їхнє усунення. Вказані особи безпосередньо здійснюють державний контроль за дотриманням юридичними та фізичними особами, які використовують найману працю, законодавства про працевлаштування осіб з інвалідністю у частині: реєстрації у Фонді соціального захисту інвалідів; подання звітів про зайнятість та працевлаштування інвалідів; виконання нормативу робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів.

Висновки. Подальший законодавчий розвиток з питань створення належних умов реалізації трудової діяльності людей з інвалідністю має охоплювати всі основні адміністративно-правові засоби забезпечення працевлаштування, які слід розділити на три групи. Перша група – сукупність адміністративно-правових засобів, які забезпечують первинне працевлаштування осіб з інвалідністю за рахунок створення роботодавцями спеціальних робочих місць, дотримання встановлених нормативів робочих місць та ін. Друга група – сукупність адміністративно-правових засобів, які забезпечують вторинне працевлаштування осіб з інвалідністю за рахунок реєстрації як безробітного у Державній службі зайнятості з подальшим підшукуванням роботи за спеціальною законодавчою процедурою. Третя група – сукупність адміністративно-правових засобів, які забезпечують працевлаштування осіб з інвалідністю за результатами реалізації контрольних (наглядових) повноважень органів публічної адміністрації.

З метою поліпшення ситуації щодо забезпечення постійної трудової зайнятості людей з інвалідністю слід здійснити такі заходи: підвищити нормативи робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю; розширити перелік адміністративних правопорушень, передбачених абз. 2. ст. 188¹ КУпАП, за які роботодавці можуть бути притягнуті до відповідальності; запровадити правовий механізм добровільної реєстрації роботодавців як платників збору та сплати цього збору до Фонду соціального захисту інвалідів за невиконання нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю; затвердити порядок реалізації узгоджених дій державних органів та органів місцевого самоврядування щодо працевлаштування осіб з інвалідністю.

Список використаних джерел

1. Пономаренко Л. О. *Розвиток професійної орієнтації в Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч.* / Л. О. Пономаренко, Н. А. Стельмах. – Ч. : НДППН, 2009. – 196 с.
2. *Закон України Про зайнятість населення № 5067-VI : прийнятий 5 лип. 2012 року // Відомості Верховної Ради України.* – 2013. – № 24. – Ст. 243.
3. *Закон України Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні № 2961-IV : прийнятий 6 жовт. 2005 року // Відомості Верховної Ради України.* – 2006. – № 2–3. – Ст. 36.

4. *Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення № 842 : прийнята 17 верес. 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/842-2008-n>.*
5. *Програма Державної служби зайнятості щодо професійної орієнтації на 2017–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FN036268.html.*

References

1. *Ponomarenko, L.O., & Stelmah, N.A. (2009). Rozvitok profesijnoyi orientatsiyi v Ukraini [Development of professional orientation is in Ukraine]. Cherkasi: NDIPN [in Ukrainian].*
2. *Zakon Ukrainy Pro zaynyatist naseleння : pryiniaty 5 lyp. 2012 roku № 5067-VI [Law of Ukraine on employment of population from July 5 2012, № 5067-VI]. (2013). Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, 24, art. 243 [in Ukrainian].*
3. *Zakon Ukrainy Pro rehabilitatsiyu osib z invalidnistyu v Ukrainy : pryiniaty 6 zhovt. 2005 roku № 2961-IV [Law of Ukraine on the rehabilitation of persons with disability in Ukraine from October 6 2005, № 2961-IV]. (2006). Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, 2-3, art. 36 [in Ukrainian].*
4. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennya Kontseptsii derzhavnoi systemy profesijnoyi orientatsiyi naseleння : pryiniata 17 veres. 2008 roku № 842 [Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine on Conception of the state system of professional orientation of population from September 17 2008, № 842]. (2008). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/842-2008-n> [in Ukrainian].*
5. *Programa Derzhavnoi sluzhbi zaynyatosti schodo profesijnoyi orientatsiyi na 2017-2020 roky [The program of Government service of employment is in relation to a professional orientation on 2017-2020] (n.d.). <http://search.ligazakon.ua> Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FN036268.html/ [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 16.10.2018.

Natalia Kravchuk,

*Doctor of Economics, Assistant Professor,
Head of the Department of International Law,
International Relations and Diplomacy of the
Ternopil National Economic University*

Yaryna Zhukorska,

*PhD in Law, Assistant Professor of the
Department of International Law,
International Relations and Diplomacy of the
Ternopil National Economic University*

Anastasiya Lutsyshyn,

*NHL Stenden University of Applied Science
Leeuwarden, the Netherlands*

LEGAL REGULATION OF INFORMATION ACTIVITY IN THE INTERNET

Обґрунтовано особливості модифікації правового регулювання інформаційного контенту в глобальній мережі інтернет, у тому числі щодо інформаційної діяльності компаній, а також щодо захисту приватних прав інтернет-користувачів, регламентування збору й поширення їхніх персональних даних. Розкрито сутність понять «інтернет-право» та «кібер-право», доведено об'єктивну необхідність їхньої гнучкості та адаптивності до змін в умовах цифрового суспільства. Аргументовано, що інтернет як глобальна мережа інформаційного простору базується на свободі слова, проте потребує уніфікованих правил і правового регулювання цифрового контенту.

Ключові слова: *цифрове суспільство, інформаційний простір, правове регулювання інформаційного контенту, інтернет-право, кібер-право.*

Introduction. The Internet – a tool people use daily thought in most cases do not know how it actually works and what the rules of the game are. The Internet came across fairly not that long time ago (29 y.o.) as a disruptive innovation and therefore caused the big changes to industries all over the planet and all across the markets. Companies and daily Internet users needed not only to figure out how the new platform works, what the possibilities and limitations are, but also to learn how to use it legally in the new Digital Era. Philip Kotler in his book «Marketing 4.0» (2017) states next: «... the technologies we are seeing today are not new. But they have been converging in recent years, and the collective impact of the convergence has greatly affected marketing practices around the world. New trends are emerging from this: the «sharing» economy, the «now» economy, omnichannel integration, content marketing, social CRM, and many other things» (Kotler, Kartajaya, & Seitaiwan, 2017). It is already possible to say «looking on the past experience» when talking about the Internet since the changes are so huge and rapid that the Internet 10 years ago and now are almost two different things. Today, the Internet can be seen as a land on its own, and therefore the rules and regulations are the essential elements for the Internet to exist.

«Internet law» or as it is also called «cyberlaw», basically is «legal principles and legislation govern the use of the internet in all its forms» (Up Counsel, 2018). From the given definition it is clear that the concept of cyberlaw is very vague. It can be explained by the fact that while in the offline world there are «areas of the law» (e.g. corporate law, civil and political rights, criminal law, etc.) in the online world, Internet law cannot be identified as one solid and stable field of practice. It (cyberlaw) incorporates and applies principles from several traditional fields (Up Counsel, 2018). Such a difference in the structure of law formation between the offline and online world can be explained by two main struggles, namely the complexity of the Internet and global interface of the Internet. Explaining these two in a more detailed way, the breadth and complexity of the internet requires the cyberlaw to be flexible enough in order to cover countless real and theoretical possibilities. Moreover, because the Internet is a global interface, it makes no sense for every single country's government create a separate set of rules and regulations, instead, the Internet should be seen as a land all its own, independent of national policy. However, there is no secret that it will be extremely hard for all the countries to agree on one set of rules and regulations that abide by internationally due to the cultural differences (Up Counsel, 2018). Therefore, there are no wonders that many people today do believe that the Internet is not actually «regulable» at all. Such state of reality is not only uncertain but also dangerous, because without the proper law all «Internet criminals» are unpunishable.

General Objective. The objective of this paper is to explain the importance of creating a set of rules and regulations that will be applicable to online activity worldwide.

Main Question. Who should regulate online activity, the law or Internet intermediaries?

1. Internet Law in the Music Industry

Mark Avsec in 2016 during his speech for TEDx held in Cleveland State University gave a great example of technology and law coexistence. He made an example about the music industry when with the development of the Internet the file share has caused a big drop in music sales. Unlike with such innovation as a CD which was a great opportunity for music companies to increase their revenues by selling exactly same products but in a different format, the Internet was a more complex innovation dealing with which was not possible without new laws and regulations.

In the very beginning, the new mp3 conversion available online was unprotected and therefore could be shared, downloaded or streamed for free without any real threat. Music labels and the publishers tried to figure out how to fight back, the answer was – the law. Even though, file sharing music without permission was illegal people were still doing that. This made labels sue almost everyone, thinking that in such a way they are enforcing the law while in reality, they were alienating the market. Therefore, the conclusion can be done, labels were fighting not with the problem – «illegal file sharing» but with the technology itself. This, in turn, is a great example of the statement «Technology Leads. The Law Follows.» Since if there would be even the smallest possibility to have it the way around, music labels would have sued file-sharing out of existence. Therefore, instead, they needed to leverage the change in order to see already existed opportunity. That was what Steve Jobs and Daniel Ek did with their iTunes and Spotify respectively. From the perspective of the law, in February 2015 the Copyright Office issued a report «Copyright and the Music Marketplace», where they are recommending comprehensive reforms to the exciting music licensing structure (TEDx C. S., 2016).

Today, for instance, the rules and regulation of the music industry need to cover so many aspects and protect artists and companies from possible threats that the system starts to be very vague and confusing. For example, there are minimum six types of music license among which synchronization license (when music is paired with some form of visual media), master license (as additional license to synchronization one but applies to pre-recorded version only) and public performance license (when music is played in stores, jukeboxes, or any other form of public performance) (Musicbed, 2018).

As it mentioned above, Spotify as a company figured out how to perform within Digital Era legally. In a recent report by Michelle Castillo for CNBC it was revealed that «Spotify said it paid \$9.76 billion in royalties to artists, music labels and publishers since it launched in 2006» and the company needs to use two types of licensing simultaneously, namely public performance rights and mechanical rights because of the fact that they are a streaming platform (Castillo, 2018). The complexity of the process of buying music has a negative effect on the company from the perspective of finding investors. At the same time, the company became the largest streaming music service with 71 million paying subscribers and 159 million monthly active listeners as of December 2017. On a daily basis, they need to solve legal issues with song owners, the three big record labels (Universal Music Group, Sony Music Entertainment Group, and Warner Music Group) and Music and Entertainment Rights Licensing Independent Network (Merlin) for digital recordings from independent labels. Even with the years of experience and the big team of professionals Spotify still gets lawsuits as for example recent one with Wixen Music Publishing that claimed Spotify was using thousands of their songs illegally that worth \$1.6 billion (Castillo, 2018). This in turn, perfectly illustrates how complex the problem is and how hard it is for the companies to make sure they are not breaking a law while operating within the Digital Era.

2. How Internet Law Regulates Online Privacy

Another important aspect of the law that should be discussed is online privacy. While many people still believe they can keep their information, messages, or search history private it stopped being true a long time ago. Today whole portfolios are made based on the scope of the social media platforms we use, our searching engine data and even calls and messages. That personal information worth billions of dollars and is highly popular to be purchased by companies of a different kind. Therefore, it can be said that today our private information is our assets. This can be explained by the fact that such companies as Google or Facebook sell personal data for \$200 and \$116 respectively as of 2015 (TEDx B., 2015).

The information that is available online does not end on the information you insert or post yourself but also includes all the records about you in such institutions as university, hospital and so on as well as we need to be aware of location tracking, possibility of cameras and microphones on laptops, smartphones and even televisions to

be hacked and recorded without us users noticing that. Governments of different countries are trying to somehow regulate that by passing new laws. For example, «White House: Consumer Privacy Bill of Rights» (Chernichaw, 2015), «Canada's opt-in rules could change marketing as we know it» (Fotta, 2015), «European Council approves EU General Data Protection Regulation» (Evans, 2015) and so on. However, our personal information is so desirable that companies try to think how to get it in a legal way, by for instance asking users to click the «agree» button under the so-called «agreements». Those in turn, pop up on our screens as small text which in most cases we even do not read through while in reality, they consist of 20,745 words (iTunes agreement for users) that might contain such bullet points which allow the company not only to access our private data but also use it for different purposes.

First, it is important to define the term «personal data». According to the European Commission «personal data – is any information that relates to an identified or identifiable living individual. Different pieces of information, which collected together can lead to the identification of a particular person, also constitute personal data. Personal data that has been de-identified, encrypted or pseudonymized but can be used to re-identify a person remains personal data and falls within the scope of the law.» (European Commission, 2018). The law in the framework of the Internet is shifting. One of the biggest changes was the enforcement in 2016 for Europe's General Data Protection Regulation (GDPR) – a set of rules for companies on management of personal data. And while the GDPR was passed to be applied only to EU citizens' data it is understandable that because of the global nature of the Internet the GDPR is affecting nearly every online service. This set of rules are based on the Privacy Shield and Data Protection Directive (passed by EU earlier). After passing the GDPR the process of obtaining personal data became way harder than before, explained by the fact that «any time a company collects personal data on an EU citizen, it will need explicit and informed consent from that person». In addition to that, the new law allows users to revoke that consent or request all the data a company has from them as a way to verify that consent (Russell, 2018). When talking about how effective it will be in a long run it should be said that it is hard to predict thought it is clear that the new law tries to regulate the data collection and ensure it is not used in a harmful way by checking what companies are collecting.

3. How Internet Law Can Influence Freedom of Speech

Another aspect that should be discussed is «freedom of speech». Because of the original idea of the Internet – to be able to reach and share information, there are no clear understanding on what can and what cannot be posted online. This in turn lead to the creation of hate groups, where violent hate speech are espoused. Today, more and more people believe that those (hate groups) should be controlled more strictly and even start to be banned. A complex overlap of «freedom of speech» and almost «terrorism», creates when we talk about hate groups (e.g. the neo-Nazi website The Daily Stormer). Natasha Tusikov the author of the book «Chokepoints: Global Private Regulation on the Internet» states that as for today though there are no real rules and regulations on how to distinguish what should be banned on the Internet since it overcomes the borders of the freedom of speech. Therefore, more and more companies «voluntarily» ban or remove such «ambiguous» content (e.g. child sexual abuse content, extremism and the illicit trade in counterfeit goods) (Tusikov, 2017).

However, are these «volunteers» doing the right thing? More specifically, is this a company that should decide what should and what should not be displayed or is this the law that should do this? For instance, Matthew Prince (CEO of Cloudflare) warned that the situation in which content is banned on the website because of the public pressure is actually a huge problem regarding the whole idea of freedom of speech (Tusikov, 2017). This perfectly illustrates the essential need in the set of global regulations regarding online behavior. Because as for today, Internet intermediaries have the potential to be powerful regulators on a wide variety of issues. This is explained by the fact that platforms can act swiftly and without court orders since they can censor any content or ban users under their terms-of-service agreements. In addition to that, with the constant development of the Internet itself, the use of automated tools to identify and remove «problematic» content is growing. Meaning that something can be taken down only because a certain word was found. Another problem is that because there are no clear regulations companies can use «mission-creep» when rules first enacted against child abuse or terrorism are later applied to other distinctly less-harmful issues, such as the unauthorized downloading of copyrighted content (Tusikov, 2017). Therefore, it can be said that while today such «volunteers» are doing good by censoring violent hate speech tomorrow they can start censoring other speeches that may be considered controversial by some. This, in turn, is ruining the concept of «freedom of speech» as a whole because while they (platforms) act like «good policemen», in reality, they are creating rules that have no legal background though implies worldwide enabling people to be sure that they have a possibility to share their opinion without being afraid to be seen as extremists in the eyes of the society or being banned because «their opinion does not lie under the beliefs of

current government». This is a real threat because there is a tendency for big companies to become large and start controlling over meaning that if nothing is going to change soon enough we as the Internet users will be able to see just one side of the coin (like if we would have just one newspaper or just one news channel). Meaning that by depending on a «few giant networks», a «small number of companies will largely determine what can and cannot be online.» (Tusikov, 2017). However, here the question arises «is this really what we want?». Should it be companies like Facebook and Twitter to decide – independently, arbitrarily and secretly – what content we can access and share? Absolutely not! Instead, there is an urgent need in a clear set of rules to enable intermediaries to respond consistently, transparently and with respect for due process (Tusikov, 2017). In such a way, the control of specific crises like «fake news», terrorism and hate groups will be replaced by the control of the Internet as a whole and thus ensure the safety and transparency of the platform is used daily by millions of people that deserve to share and reach thought without fear but under the law.

Conclusion. All of these illustrates how beneficial and simultaneously harmful the Internet is. However, by realizing the complexity of the problem that might occur if not paying attention to it show us, regular daily Internet users, how essential the law is. The law was protecting our privacy, our rights and safety for years and now the system is going through the hard times. As it was explained in the literature review, music industry, for instance, suffer from the lack of structure in the Internet law. Due to the fact that the rules and regulation of the music industry need to cover a lot of aspects the system turned to be vague and confusing. This in turn, negatively influence companies that work within this market. Even huge players like Spotify have hard times solving legal issues with song owners, big record labels and Independent Networks that license digital recordings from independent labels.

Furthermore, more and more laws are passed when talking about online privacy. This is a huge area of law that need to ensure that all the data like messages, search history, personal information, the records in such institutions as university, hospital and so on as well as location tracking, etc. is not only collected but also sold to the companies of a different kind without people knowing about it. That personal information worth billions of dollars and therefore companies try to think how to get it in a «legal way». For instance, asking users to click the «agree» button under the so-called «agreements» that might contain such bullet points which allow the company not only to access our private data but also use it for different purposes. And even though as it was stated above, the GDPR was passed it applies only to EU citizens' data. Thus, it should not be forgotten that because of the global nature of the Internet the rules and regulations should be created not by each country separately but be a consensus and apply worldwide.

Finally, nevertheless the original idea of the Internet was to be a platform that promotes freedom of speech, today it becomes clear that information is censored. Because there is no clear understanding on what can and what cannot be posted online as for today there are still no real rules and regulations on how to distinguish what should be banned on the Internet since it overcomes the borders of the freedom of speech. And while some people are afraid that Internet starts to become a dangerous place with «ambiguous» content (e.g. child sexual abuse content, extremism and the illicit trade in counterfeit goods). Other believe that soon the Internet from the open platform can turn into carefully censored information base. This is explained by the fact that platforms (intermediators) can decide what can and what cannot be posted without court orders but under their own terms-of-service agreements. This illustrates that indeed, there is an urgent need in a clear set of rules to enable intermediaries to respond consistently, transparently and with respect for due process.

All in all, it is clear that Internet law is a very confusing and vague set of rules and regulations that cover multiple areas of law. Therefore, it is important to create a set of regulations that will be applied worldwide and will control online activity instead of specific crises like «fake news,» terrorism and hate groups. This will ensure that the Internet is the safe and transparent platform that is used daily by millions of people who deserve to share and reach thought without fear but under the law. It is clear that when it comes to our rights it should be a clear idea of consequences to all the acts that take place online and those should be respected globally. We, as users, should know our rights and be able to protect ourselves and our families from the harmful effects that might be caused by so far poorly regulated Internet.

Bibliography

1. Castillo, M. (2018, April 27). *Spotify IPO filing reveals how insanely complicated it is to license music rights*. Retrieved from CNBC: <https://www.cnbc.com/2018/02/28/how-spotify-licenses-and-pays-for-music-rights.html>.
2. Chernichaw, A. (2015, April 8). *White House Re-Introduces Consumer Privacy Bill of Rights Act*. Retrieved from White & Case: <https://www.whitecase.com/publications/article/white-house-re-introduces-consumer-privacy-bill-rights-act>.

3. *European Commission. (2018). What is personal data? Retrieved from European Commission: https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection/reform/what-personal-data_en.*
4. *Evans, M. (2015, June 15). European Council approves EU General Data Protection Regulation draft; final approval may come by end of 2015. Retrieved from Data Protection Report: <https://www.dataprotectionreport.com/2015/06/european-council-approves-eu-general-data-protection-regulation-draft-final-approval-may-come-by-end-of-2015/>.*
5. *Fotta, J. (2015, April 25). Canada's opt-in rules could change marketing as we know it. Retrieved from Venture Beat: <https://venturebeat.com/2015/04/25/canadas-opt-in-rules-could-change-marketing-as-we-know-it/>*
6. *Kotler, P., Kartajaya, H., & Seitaiwan, I. (2017). Marketing 4.0. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.*
7. *Musicbed. (2018). Types of Music Licenses. Retrieved from Musicbed: <https://www.musicbed.com/knowledge-base/types-of-music-licenses/28>.*
8. *Russell, B. (2018, May 25). Everything you need to know about GDPR 66. Retrieved from The Verge: <https://www.theverge.com/2018/3/28/17172548/gdpr-compliance-requirements-privacy-notice>.*
9. *TEDx, B. (Director). (2015). The Future of Your Personal Data - Privacy vs Monetization / Stuart Lacey / TEDxBermuda [Motion Picture].*
10. *TEDx, C. S. (Director). (2016). Technology Changes, The Law Follows // Mark Avsec / TEDxClevelandStateUniversity [Motion Picture].*
11. *Tusikov, N. (2017, August 22). Why it's a Mistake to Celebrate the Crackdown on Hate Websites. Retrieved from The Conversation: <https://theconversation.com/why-its-a-mistake-to-celebrate-the-crackdown-on-hate-websites-82810>.*
12. *Up Counsel. (2018). Internet Law: Everything You Need to Know. Retrieved from Up Counsel: <https://www.upcounsel.com/internet-law>.*

Стаття надійшла до редакції 22.10.2018.

Анна Мельник,

*аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
юридичного факультету Тернопільського
національного економічного університету*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ НАГЛЯД І КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ

Досліджено особливості адміністративно-правового статусу суб'єктів нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства

Ключові слова: *нагляд; контроль; забезпечення трудових прав; органи державної влади.*

Мельник А.

Административно-правовой статус органов государственной власти, которые осуществляют надзор и контроль за соблюдением законодательства о труде

Исследованы особенности административно правового статуса субъектов надзора и контроля за соблюдением трудового законодательства

Ключевые слова: *надзор; контроль; обеспечения трудовых прав; органы государственной власти.*

Melnik A.

Administrative and legal status of state authorities which supervise and monitor the observance of labor legislation

The article is devoted to the study of the peculiarities of the administrative and legal status of the subjects of supervision and control over observance of labor legislation

Keywords: *supervision; control; provision of labor rights; public authorities.*

Постановка проблеми. Для забезпечення реалізації конституційного права на працю в Україні створено систему державних та громадських органів, що здійснюють нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю. При цьому одним з головних законодавчих принципів їх діяльності є незалежність від роботодавця, навіть якщо ним виступає держава.

Суб'єкти нагляду та контролю – це теж суб'єкти адміністративних правовідносин, хоча їх діяльність і безпосередньо пов'язана з трудовими правовідносинами та має значний вплив на них. Завдяки їх зусиллям досягається захист інтересів найманих працівників, відновлення порушених прав та недопущення нових порушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання регулювання відносин щодо нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства розглядалися у наукових працях багатьох відомих фахівців із різних галузей права: Н. Б. Болотіної, В. С. Венедіктова, Л. Я. Гінзбурга, В. В. Жернакова, М. І. Іншина, О. В. Смирнова, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишевої, О. М. Ярошенка та ін.

Метою статті є визначення та короткий огляд повноважень основних органів, що здійснюють нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю, а також дослідження їх основних повноважень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч.1 ст. 259 Кодексу законів про працю України, Державний нагляд та контроль за додержанням законодавства про працю юридичними особами незалежно від форми власності, виду діяльності, господарювання, фізичними особами-підприємцями, які використовують найману працю, здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Відповідно до ч. 2 Центральні органи виконавчої влади здійснюють контроль за додержанням законодавства про працю на підприємствах, в установах і організаціях, що перебувають у їх функціональному підпорядкуванні, крім органів доходів і зборів, які мають право з метою перевірки дотримання податкового законодавства здійснювати такий контроль на всіх підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності та підпорядкування.

У ст. 260 Кодексу законів про працю визначений перелік органів державного управління, що здійснюють нагляд за охороною праці. Це – Державна служба України з питань праці; Державна інспекція ядерного регулювання України; Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Державна санітарно-епідеміологічна служба України [1].

Ці органи утворюють систему органів нагляду й контролю за дотриманням законодавства про працю й охорону праці підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та діють на підставі відповідних нормативно-правових актів, регламентуючих їх діяльність. Органи державного нагляду за охороною праці не залежать від будь-яких господарських органів, суб'єктів підприємництва, об'єднань громадян, політичних формувань, місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування, їм не підзвітні й не підконтрольні.

Додамо, що поряд з вищезазначеними органами, державний контроль за дотриманням трудового законодавства здійснюють також Кабінет Міністрів України, суди, адміністрації підприємств, установ, організацій.

Особливе місце в механізмі захисту прав і свобод людини й громадянина належить органам конституційного контролю. Конституційні права і свободи, як зазначає А. Козлов, сприймаються як норми Конституції та інших законів, які безпосередньо обмежують владу, а тому потрібен контрольний механізм за дотриманням владою правового статусу особи [2, с. 368]. Роль такого контрольного механізму поряд з іншими органами державної влади та організаціями здійснюють й органи конституційної юрисдикції.

Конституційний суд України є одним з найважливіших суб'єктів контролю за дотриманням як всього національного законодавства загалом, так і трудового законодавства. Контроль за дотриманням трудового законодавства з боку Конституційного Суду – особливий вид судового контролю, що стоїть окремо від контролю з боку судів загальної юрисдикції, у тому числі спеціальних судів. Це зумовлено як спеціальним статусом Конституційного Суду, так і предметом його відання, що знайшло своє відображення в Основному законі країни. Таким чином, хоча і опосередковано, але Конституційний Суд виконує функції контролюючого органу у сфері державного управління. Надаючи офіційне тлумачення найважливіших актів України, він контролює дотримання законності у цій сфері, сприяє тим самим розвитку та укріпленню прогресивних управлінських правовідносин у суспільстві.

Багаточисельні порушення Конституції України та законів потребують активації роботи Конституційного суду, інших державних інституцій із забезпеченню законності. Існує необхідність активації його діяльності також і в аспекті забезпечення прав та свобод громадян. В умовах перехідного періоду до ринкової економіки стан дотримання роботодавцями трудових прав найманих працівників є дуже актуальною проблемою. Значною мірою ці порушення стосуються недотримання та ігнорування роботодавцями конституційних норм. Конституційний суд забезпечує верховенство конституційних норм, їх пряму дію, створює правові прецеденти.

Найбільш ефективний контроль за додержанням законодавства України про працю здійснюють суди загальної юрисдикції, які розглядають переважно більшість справ, пов'язаних з порушеннями прав та свобод людини і громадянина.

Суди відіграють важливу роль у розбудові демократичної правової держави, є надійним гарантом додержання прав і свобод людини, забезпечення злагоди у суспільстві. Демократизація суспільства, наближення до стандартів регулювання суспільних відносин світової цивілізації неможливі без підвищення ролі судової влади в питаннях державного контролю. У демократичній правовій державі на судову владу покладено вирішення практично всіх суспільно значущих конфліктів. «Суспільство вважається демократичним, а держава правовою, – підкреслює О. Ф. Андрійко, – за умови, коли не органи виконавчої і не законодавчої влади, а саме суд розв'язує конфліктні ситуації, що виникають у результаті спорів» [3, с. 76]. Судовий контроль за дотриманням законодавства специфічний у порівнянні з іншими видами контролю. Незалежність суду, відсутність у суддів якої б то не було відомчої зацікавленості, широка гласність обговорення, усне і безпосереднє дослідження усіх доказів є загальновизнаними характеристиками судової процедури.

Судовий контроль з боку судів загальної юрисдикції найбільш доцільно розглянути через ступінь втручання суду у діяльність відповідного органу. Тут виділяють пряму (безпосередню) та непряму (опосередковану) форму втручання. При розгляді цивільних справ за позовами, у тому числі і таких, де однією зі сторін є орган державного управління, суд (суддя) оцінює їх з точки зору відповідності закону, приймає певне рішення у справі, яким може змінити чи відмінити управлінське рішення (акт управління), і фактично втручається в управлінську сферу діяльності органу управління. Це насамперед справи про незаконне

звільнення (коли суд поновлює на роботі), про відшкодування збитків, заподіяних сторонами трудового договору одна одній.

Особливість судового контролю полягає в тому, що він: а) здійснюється судовою гілкою влади; б) провадиться не систематично, не повсякденно, як, наприклад, контроль з боку спеціалізованих контролюючих органів або прокурорський нагляд, а одноразово при розгляді конкретних справ у судах.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини та громадянина. Уповноважений Верховної Ради з прав людини є суб'єктом багатьох конституційно-правових відносин, пов'язаних з забезпеченням прав та свобод людини. Правовий статус регламентується Законом «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Відповідно до ст. 3 цього Закону, метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений, є: захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; додержання та повага до прав і свобод людини і громадянина суб'єктами, зазначеними у ст. 2 цього Закону; запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню; сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі; поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина; запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу [4].

Правовий статус Уповноваженого Верховної Ради з прав людини визначається ст. 4 цього закону, відповідно до якої Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. Діяльність Уповноваженого доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відміняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод. Повноваження Уповноваженого не можуть бути припинені чи обмежені у разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України або її розпуску (саморозпуску), введення воєнного або надзвичайного стану в Україні чи в окремих її місцевостях [4]. Враховуючи те, що основні трудові права працівників є конституційними, вважаємо за необхідне Уповноваженого Верховної Ради з прав людини виділити як самостійний специфічний орган парламентського контролю за додержанням законодавства про працю.

Вищим державним органом, що здійснює державний контроль за дотриманням законодавства про працю, є Кабінет Міністрів України. Він розробляє і забезпечує проведення державної політики в галузі охорони праці подає на затвердження Верховною Радою України загальнодержавну програму поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища; спрямовує і координує діяльність міністерств, інших центральних органів виконавчої влади щодо створення безпечних і здорових умов праці та нагляду за охороною праці; встановлює єдину державну статистичну звітність з питань охорони праці. Кабінет Міністрів України здійснює контроль за діяльністю міністерств, державних комітетів і відомств, за дотриманням ними законодавства. Він сприяє тому, щоб ці органи у повному обсязі використовували свої повноваження, заслуховує їх звіти, доповіді та інформацію про виконання завдань, що стоять перед ними, про розвиток відповідних галузей [4].

Державна служба України з питань праці (Держпраці) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, і який реалізує державну політику у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поведження з вибуховими матеріалами промислового призначення, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, на випадок безробіття (далі – загальнообов'язкове державне соціальне страхування) в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб.

Держпраця України узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерства та в установленому порядку подає їх Міністрові соціальної політики, готує та подає в установленому порядку пропозиції щодо формування державної політики у сферах нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість

населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій; координує відповідно до законодавства роботу міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб; здійснює контроль за виконанням функцій державного управління охороною праці міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими держадміністраціями та органами місцевого самоврядування; здійснює державний контроль за дотриманням законодавства про працю юридичними особами, у тому числі їх структурними та відокремленими підрозділами, які не є юридичними особами, та фізичними особами, які використовують найману працю.

Сьогодні, враховуючи зміни у законодавстві, в Україні державний нагляд за дотриманням законодавства правил і норм з охорони праці здійснюють спеціальні інспекції, комітети та інші органи, в які входять: Державна інспекція ядерного регулювання України; Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Державна санітарно-епідеміологічна служба України.

Відповідними контрольними повноваженнями в цій сфері наділені також центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування (ст. 263 КЗпП), трудові колективи через вибраних ними уповноважених осіб та профспілкові організації в особі своїх виборних органів і представників, адміністрація власників підприємств, закладів і організацій [1].

Місцеві державні адміністрації відповідно до ст.16 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» № 586-XIV від 9 квітня 1999 р. в межах, визначених Конституцією та законами України, здійснюють на відповідних територіях державний контроль за охороною праці та своєчасною і не нижче визначеного державою мінімального розміру оплатою праці. Для реалізації наданих повноважень, згідно зі ст. 28 Закону, вони мають право проводити перевірку стану додержання Конституції України та Законів України, інших актів законодавства органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами, керівниками підприємств, установ, організацій, їх філіалів та відділень незалежно від форми власності та підпорядкування.

Громадський контроль за дотриманням законодавства про охорону праці здійснюють трудові колективи через обраних ними уповноважених та професійні спілки в особі своїх виборних органів і представників. Це регламентовано ст. 41 Закону України «Про охорону праці», відповідно до якої, громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснюють професійні спілки, їх об'єднання в особі своїх виборних органів і представників.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що зміст контрольно-наглядової діяльності органів нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю та охорону праці певною мірою виявляється і в їх компетенції. В процесі реалізації контрольно-наглядових функцій компетентні органи держави можуть застосовувати комплекс прав, наданих їм для використання в правовідносинах з підлеглими чи непідлеглими об'єктами управління. Крім того, як уже відзначалось, для забезпечення ефективності контрольно-наглядової діяльності органи управління в сфері охорони праці всіх рівнів наділені певними спеціальними повноваженнями.

Водночас існування значної кількості різноманітних контролюючих органів за дотриманням трудового законодавства в багатьох випадках ускладнює правове регулювання в цій сфері.

Список використаних джерел

1. *Кодекс Законів про працю України : редакція від 11.10.2018, підстава – 2542-VIII// [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n1400>.*
2. *Козлов А. Є. Конституционное право / А. Є. Козлов – М. : Юрист, 1997. – 480 с.*
3. *Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : дис... док. юр. наук. / О. Ф. Андрійко – К., 1999. – 395 с.*
4. *Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: редакція від 03.08.2017, підстава – 2136-VIII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>.*
5. *Про охорону праці : редакція від 20.01.2018, підстава - 2249-VIII// [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>.*

References

1. *Kodeks Zakoniv pro pratsyu Ukrayiny vid 11.10.2018, pidstava - 2542-VIII// [Economic Code of Ukraine from 11.10.2018, basis - 2542-VIII//]. (1971). <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n1400> [in Ukrainian].*
2. *Kozlov, A.YE. (1997). Konstitutsyonnoe pravo [Constitutional law]. Moscow: Lawyer [in Russian].*
3. *Andriyko, O.F. (1999). Orhanizatsiyno-pravovi problemy derzhavnoho kontrolyu u sferi vykonavchoyi vlady [Organizational-legal problems of state control in the field of executive power]. Doctor's thesis. [in Ukrainian].*
4. *Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z prav lyudyny vid 03.08.2017 [About the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights from 03.08.2017]. <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].*
5. *Zakon Ukrainy «Pro okhoronu pratsi» vid 20.01.2018, pidstava - 2249-VIII [Law of Ukraine «About the protection of labor» from 20.01.2018, basis - 2249-VIII]. <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12> [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 18.09.2018.

Анна Мокрицька,

*к.е.н., доцент кафедри економічної безпеки
та фінансових розслідувань
Тернопільського національного
економічного університету*

ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ РОЗПІЗНАВАННЯ ДОСТОВІРНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС

Проводиться огляд історичних фактів і можливостей виявлення (детекції) брехні, які були властиві різним народам у різний час, від глибокої давнини і до нашого часу. Розглянуто історичні аспекти розпізнавання достовірності інформації інструментальними методами, зокрема методами психодіагностики за допомогою поліграфа.

Ключові слова: брехня; поліграф; детекція брехні; поліграфологічне дослідження, методи оцінки достовірності інформації; психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа; інструментальні методи виявлення прихованої інформації з використанням поліграфа.

Мокрицкая А.

Инструментальные возможности распознавания подлинности информации: исторический экскурс

Проводится обзор исторических фактов и возможностей обнаружения (детекции) лжи, которые были присущи разным народам в разное время, от глубокой древности и до наших дней. Рассмотрены исторические аспекты распознавания достоверности информации инструментальными методами и в частности методами психодиагностики с помощью полиграфа.

Ключевые слова: ложь, полиграф, детекция лжи, полиграфическое исследование, методы оценки достоверной информации, психофизиологические исследования с использованием полиграфа, инструментальные методы выявления скрытой информации с использованием полиграфа.

Mokrytska A.

Instrumental possibility of recognition reliability of information: historical overview

This article gives an overview of important historical facts and peculiarities of the verification of lies that were characteristic of different peoples at different times, from ancient times to our time. The historical aspects of recognition of information authenticity by means of instrumental methods and, in particular, psychodiagnostic methods using a polygraph are considered.

Keywords: : lie, polygraph, lie detection, polygraphic research, methods for evaluating reliable information, psychophysiological research on the use of a polygraph, instrumental methods for detecting hidden information using a polygraph.

Постановка проблеми. Проблема пошуку надійних об'єктивних технологій для виявлення прихованої людиною значимої інформації в останні десятиліття набула особливого значення і актуальності. Це пов'язано насамперед з активним використанням різноманітних методів «детекції брехні» в психологічній практиці та оперативно-розшуковій діяльності. Відповідно практичний інтерес до розвитку і застосування інструментальних і поведінкових методів виявлення обману пов'язаний із загальним зростанням в країні економічної та кримінальної злочинності, збільшенням числа терористичних актів, поширенням незаконно придбаної зброї, наркотиків, використанням підроблених документів і т. ін. З нещодавня також спостерігається активне впровадження в психологічну практику кадрового тестування методів інструментального психофізіологічного опитування із застосуванням поліграфа, який досить часто використовується в комерційних і державних організаціях при проведенні структурованих опитувань і скринінгових перевірках. Використання психофізіологічних методів реєстрації показників центральної та периферичної нервової системи також різко підвищує ефективність психологічної діагностики та корекційної роботи, оскільки дозволяє спеціалісту об'єктивно виявити найбільш особистісно значущі для людини проблемні зони та поведінкові ситуації, а також проводити моніторинг ефективності корекційних заходів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різноманітні аспекти, пов'язані з методами оцінки достовірності інформації та, зокрема з інструментальними методами психодіагностики за допомогою поліграфа, вивчаються різноманітними фахівцями у галузі психології, історії та юриспруденції. Дослідженнями обраної тематики займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Р. С. Белкін, О. В. Белошина, В. А. Варламов, С. Д. Гусарев, В. М. Князев, О. В. Линник, О. І. Мотлях, Ю. К. Орлов, А. П. Сошніков, Т. Р. Морозова, Ю. І. Холодний, Б. В. Хомуленко, В. В. Черней та ін. Однак у зв'язку з тим, що використання поліграфа на сьогодні законодавством чітко не врегульовано, ця тема залишається актуальною й потребує дослідження.

© Анна Мокрицька, 2018

Постановка завдання. У науковому плані проблема достовірності виявлення прихованої інформації має тривалу історію і включає різні аспекти побудови адекватної методологічної та теоретичної основи використання психофізіологічних методів для виявлення і опису складних психологічних і когнітивних процесів, що реалізують поведінку людини в ситуаціях навмисного приховування інформації. Зважаючи на зазначене, метою статті є висвітлення історичних аспектів розпізнавання достовірності інформації інструментальними методами.

Виклад основного матеріалу. Психофізіологічний стан особи, підозрюваної в скоєнні злочину, значення виявлення цього стану для вирішення питання про причетність даної особи до події, яка розглядається, емоційні реакції людини, що володіє істотною інформацією, здавна привертала увагу вчених, слідчих і юристів-практиків.

Уже в далекій давнині люди помічали, що страх перед викриттям і відповідно покаранням супроводжується певними змінами (доступними зовнішньому спостереженню) динаміки деяких фізіологічних функцій.

Різні народи в різні історичні епохи намагались використовувати такі цінні спостереження з метою «виявлення брехні» (є й інші поняття, такі як «виявлення обману, неправди, приховування або підміна інформації», «детекція брехні» та ін.) [1–3]. Історичні приклади відносяться до психофізіологічної парадигми виявлення внутрішніх «прихованих процесів», спрямованих на приховування чи підміну справжньої, правдивої інформації.

З історії відомо, що у різних народів були вироблені спеціальні прийоми і ритуали для визначення обману і виявлення брехуна. Уже в ті далекі часи було помічено, що у людини, яка вчинила злочин через страх перед можливим викриттям, відбуваються різні зміни фізіологічних функцій. Наприклад, у Давньому Китаї підозрюваний у злочині піддавався випробуванню рисом: він повинний був набрати в рот жменю сухого рису і вислухати обвинувачення. Вважалося, що якщо рис залишався в роті сухим (від страху викриття припинялося слиновиділення), то вина підозрюваного була доведена.

Жорстокий спосіб для встановлення істини застосовувався випробуванням отрутами, які не тільки визначали винного, але і як би з божественною невблаганністю карали його за злочин. Найбільш нешкідливим, але ефективним способом виявлення винного був метод з використанням віслюка. Методика детекції брехні за допомогою «хвоста віслюка» в зміненому вигляді активно використовувалася в деяких регіонах планети. Так, на Мадагаскарі в одному з племен чаклун для встановлення осіб, причетних до вбивства тубільця, здійснював такий обряд: вбивав півня, обскубував його і спалював пир'я. Потім він обмазував тушку півня попелом від пир'я і наказував підозрюваному помацати його рукою – той, хто був причетний до вбивства, після цього повинний був померти. Чаклун визначав винних по чистих руках.

Спосіб з півнем побутував колись і на Русі. Випробування проводилося в лазні, сараї, де було слабке освітлення. Під перевернутим кошиком усаджували чорного півня, рясно посипаного подрібненим деревним вугіллям. Півень повинний був подати знак, якщо серед людей, що до нього доторкнулися, виявиться винний. Коли після випробування всі піднімали руки, то у причетного до злочину вони виявлялися чистими [4, с. 247]. Суворий метод, заснований на обмеженні слиновиділення при хвилюванні, використовували араби.

Встановлення істини за часів китайської династії, яка правила десь у 2 500 році до н. е., ґрунтувалося на інтуїтивному знанні та практичних спостереженнях про взаємозв'язок між емоціями людини і супроводжуючими їх об'єктивними фізіологічними змінами, зокрема змінами частоти пульсу. Зміни частоти пульсу підозрюваного під час дачі ним свідчень служили для розпізнавання його внутрішнього стану та винесення на його основі вироку.

Лікар із Середньої Азії Абу Алі ібн Сіно (Авіценна, 980–1037) пропонував спостерігати за пульсом підозрюваного при перерахуванні таких провокуючих слів, як назви вулиць, будинків, імен і всього того, що пов'язано зі злочиним [4, с. 248].

Нещирість, брехня, обман об'єктивно існують у всіх сферах життєдіяльності людини, будь-то в корисливих цілях або так звана «брехня в порятунок». Але якби цілі брехня не переслідувала, людина завжди прагнула пізнати істину, протягом століть відшукуючи і удосконалюючи прийоми її виявлення [4, с. 248].

Одним із таких прийомів виявлення прихованої інформації є інструментальний метод психофізіологічного дослідження (опитування) з використанням поліграфа.

Природничонаукові і теоретичні передумови для психофізіологічних методів виявлення у людини прихованої інформації з метою встановлення істини були закладені вже на початку XVIII ст. Однією з перших наукових публікацій, присвячених зазначеній проблематиці, можна вважати трактат англійського романиста, журналіста і памфлетиста Даніеля Дефо «Ефективний проект безпосереднього попередження вуличних пограбувань і припинення всяких інших заворушень ночами», який був опублікований у 1730 році. Великий романист звернув увагу на те, що у злодія існує тремтіння (тремор) у крові, який при перевірці викрие його. Тобто якщо при дачі показань перевіряти пульс підозрюваного, то хвилювання за

винність у скоєнні злочину приведе до його прискорення, а отже, і вкаже на причетність людини. Сам принцип діагностики по пульсу був добре відомий у колі освічених людей того часу [8, с. 55].

Початком створення кількісних методів психодіагностики можна вважати другу половину XIX ст., коли під керівництвом німецького психолога Вільгельма Вундта в 1879 р. у місті Лейпциг була створена перша в світі експериментальна психологічна лабораторія, де з метою психодіагностики стали застосовувати технічні пристрої та прилади. Поштовхом для розвитку технічних засобів інструментальної психофізіологічної діагностики людини можна вважати дослідження італійського фізіолога Анжело Моссо, який продемонстрував досліди зі зміни тиску крові і частоти пульсу залежно від змін внутрішньої емоційної напруженості люди [9].

Свій науковий підхід до виявлення брехні наприкінці 19 ст. сформував італійський криміналіст Ч. Ломброзо. Чезаре Ломброзо запропонував використовувати на підозрюваних в скоєнні злочинів гідроплетизмограф – прилад, що вимірює пульс і кровонаповнення судин [9; 10]. Використовувана ним процедура полягала в тому, що він показував людині зображення якогось об'єкта з місця злочину або ж просто згадував про якийсь факт вчиненого злочину, потім фіксував фізіологічні зміни, аналізуючи зміни частоти пульсу підозрюваного, і робив відповідні висновки [10].

Після успіхів, досягнутих Ч. Ломброзо, в 1914 р. італійський фізіолог В. Бенуссі аналізував зміни параметрів дихання, які супроводжують брехню. Порівнюючи тривалість вдиху і видиху людини, він виявив, що збільшення тривалості вдиху відповідало спробі обманути. Це дозволило підвищити достовірність оцінки змін дихання при виявленні брехні.

Об'єднуючи деякі з дихальних ознак за методом В. Бенуссі, а також використовуючи роботи юриста Марстона 1917 р. з вивчення кров'яного тиску, Дж. Ларсон став використовувати поліграф, який фіксував параметри і записував їх за допомогою чорнила, розроблений доктором Дж. Маккінзі в 1908 р., в якому були об'єднані датчики кров'яного тиску, пульсу і дихання. Дж. Ларсон у поліграфі застосував плетизмограф, який дозволяв вимірювати відносну зміну кров'яного тиску і обсяг крові. Уже в 20-ті роки Дж. Ларсон демонстрував високу достовірність в результатах тестування при «сліпій» оцінці графіків (перевірка отриманого результату іншим експертом).

У 1926 р. Л. Кілер, учень Ларсона, модифікував його апаратуру так, щоб вона стала достатньою компактною, а в 1931 р. додав до датчиків гальванометр для фіксації шкірно-гальванічної реакції, чим вніс істотний внесок в процес детекції брехні [2, с. 28].

У 1941 р. психолог Університету Вашингтону доктор Вульф отримав завдання від Американської психологічної асоціації на предмет визначення надійності застосовуваної процедури поліграфного опитування [1, с. 56].

Грунтуючись на огляді літератури, власних спостереженнях за застосуванням методик, спілкуванні з людьми, що мають значний досвід в проведенні процедури поліграфного опитування, Вульф відзначив, що кількість добре навчених, грамотних поліграфологів не є достатньою. У травні 1944 р. судовим зібранням американської психіатричної асоціації було дано дозвіл на право проведення процедури поліграфного опитування.

Дж. Рід – один з головних розробників основних поліграфних методик, вніс великий внесок в те, щоб процедура поліграфного опитування стала науковою та об'єктивною процедурою [1, с. 76]. У 1945 р. Дж. Рід сконструював новий поліграф, який доповнив поліграф Л. Кілера реєстрацією м'язових рухів. Таким чином, у результаті наукових досліджень за допомогою роботи медичних, а часом і технічних пристроїв першовідкривачам вдалося встановлювати і реєструвати психофізіологічні реакції людського організму:

– в області фізіології кровообігу серцево-судинної системи за методиками Ч. Ломброзо, Марстона, Дж. Ларсона;

– в області фізіології дихальної (респіраторної) системи за методикою В. Бенуссі;

– в області шкірно-гальванічних реакцій людини в момент пред'явлення обстежуваному зовнішнього подразника (стимулу).

Як зазначає в своєму дослідженні П. Прукс [7], діагностична апаратура принципово більше не змінювалася. В основному удосконалювалися датчики. Можна сказати, що на основі фізіологічних досліджень був сконструйований комплекс точних медичних приладів, який здатний безперервно синхронізувати динаміку таких реакцій, як тиск крові, частота пульсу, глибина і частота дихання, шкірно-гальванічні реакції, міру м'язового напруження, а також ще ряд показників, що знімаються і реєструються поліграфом у обстежуваного.

На сьогодні поліграф являє собою технічний пристрій, що дозволяє відстежувати динаміку психофізіологічних реакцій обстежуваної особи у відповідь на пропоновані йому стимули за рахунок

переведення фізіологічних показників активності дихальної, серцево-судинної системи, електричної активності шкіри і т. ін. в електричні сигнали, які відображаються у вигляді графіків.

Сучасні прилади мають таке призначення:

- фіксація психофізіологічної інформації, посилення і попередня її обробка;
- оцифрування сигналів, кодування і введення їх у комп'ютерну програму;
- оперативна оцінка поточного психофізіологічного стану опитуваного;
- виявлення стресових реакцій обстежуваного на пред'явлені стимули.

Сучасні поліграфи забезпечують прийом сигналів від датчиків до десяти незалежних каналів, основними з яких є:

- реєстрація верхнього (грудного) дихання;
- реєстрація нижнього (черевного) дихання;
- реєстрація шкірно-гальванічної реакції;
- реєстрація фотоплетизмограми;
- реєстрація механічного протидії тестування – тремору;
- реєстрація оцінки психофізіологічного стану обстежуваного.

Паралельно з науковими дослідженнями в області фізіологічних реакцій розвивалися і методичні принципи проведення обстеження з використанням поліграфа.

Так, в США видатний поліграфолог Д. Раскін в судовому засіданні підтвердив, що базовий науковий принцип, що лежить в основі використання поліграфа, полягає в тому, що організм людини певним чином реагує на стимули. При пред'явленні подразників виникають реакції, контрольовані вегетативною нервовою системою.

Вагомий внесок у розвиток цієї теми вніс радянський психолог А. Р. Лурія. Його робота на цю тему була надрукована в США і сприяла розвитку досліджень, що зрештою призвели до появи сучасного детектора брехні. Він в 20-х роках ХХ століття писав, що «...єдина можливість вивчити механіку внутрішніх «скритих» процесів зводиться до того, щоб об'єднати ці приховані процеси з будь-якими одночасно протікаючими поруч доступними для об'єктивного спостереження процесами..., в яких внутрішні закономірності та співвідношення знаходили б своє відображення» [4].

Трохи пізніше він сформулює, що базовим методичним принципом, на якому базується психофізіологічний спосіб виявлення прихованої інформації, є з'єднання прихованих процесів, які протікають в психіці людини (що знаходиться в ситуації спеціально організованого спостереження за ним), з швидкоплинними (за секунди) змінними деяких фізіологічних процесів, які реєструються за допомогою допоміжних технічних засобів [4].

Л. Кілер поліпшив поліграфний метод, використовуючи стимулюючу підготовку (передтестова бесіда) і власне тести. Такі тести дозволяли порівнювати реакції на ряд незначних питань, які не пов'язані зі злочином, з реакцією на запитання, які мають відношення до злочину.

Висновки. Отже, оцінка достовірності інформації – напрям в галузі сучасної психодіагностики, який на сучасному етапі сформувався в окрему прикладну галузь – психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа. Поліграф (від грец. *poly* – багато, *graphos* – пишу) – медико-біологічний прибор, який дозволяє синхронно і безперервно фіксувати прояви активності вегетативної нервової системи людини, що відповідає на запитання, що задаються поліграфологом. У ході процедури здійснюється реєстрація кількох фізіологічних показників, а саме: змін особливостей дихання людини, параметрів об'ємного кровотоку і шкірно-гальванічної реакції).

З моменту свого виникнення метод зазнав істотних змін: збільшилася кількість реєстрованих параметрів, аналогові прилади змінилися комп'ютерними поліграфами, був розроблений ряд стандартизованих і валідних тестових методик, емпіричним шляхом були встановлені оптимальні або близькі до оптимальних правила обрахунку та інтерпретації отриманих результатів.

До цих пір застосування поліграфа викликає багато суперечок і суперечливих думок як серед теоретиків в цій області, так і серед практиків. До сьогодні не сформований єдиний теоретичний підхід до обґрунтування причин реагування вегетативної нервової системи людини при повідомленні ним недостовірної інформації або явної брехні.

Проте не варто применшувати значення інструментального методу виявлення прихованої інформації з використанням поліграфа і в наші дні, оскільки пройти перевірку на ньому можна в будь-який час, довівши свою непричетність до тієї чи іншої події, якщо це необхідно, знаючи про те, що чесній людині боятися нічого, а винного буде знайдено.

Список використаних джерел

1. Варламов В. А. Детектор лжи / В. А. Варламов. – СПб. : Советская Кубань, 1998 г. – 368 с.
2. Зеленин В. С. Методическое руководство по проведению полиграфного обследования / В. С. Зеленин. – М. : Академия управления МВД России, 2002. – 154 с.
3. Князев В. М. История развития детекции лжи. Практика применения полиграфа в различных странах [Электронный ресурс] / В. М. Князев // Российский полиграф. – Вып. 5. – Режим доступа : http://www.poligraftest.ru/stati1/zhurnal_rossijskij_poligraf_vypusk_5/istoriya_razvitiya_detekcii_lzhi_praktika_primeneniya_poligrafa_v_razlichnyh_stranah_nachalo.
4. Линник О. В. Використання поліграфа для розкриття злочинів (історико-правові аспекти) / О. В. Линник // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – № 4(59). – 2012. – С. 246–252.
5. Лурия А. Р. Этапы пройденного пути. Научная автобиография / А. Р. Лурия – М., 1982. – 143 с.
6. Мочагин П. В. Детекция лжи: психофизиологическое исследование и основы информационной технологии выявления скрываемой информации [Электронный ресурс] / П. В. Мочагин, А. М. Сметанин // Вестник ИжГТУ. – 2013. – № 1(57). – Режим доступа : <https://elibrary.ru/item.asp?id=18936199>.
7. Прукс П. Уголовный процесс: научная «детекция лжи» [текст] / П. Прукс – Тарту, 1992. – 203 с.
8. Холодный Ю. И. Проблемы использования испытаний на полиграфе: приглашение к дискуссии / Ю. И. Холодный, Ю. И. Савельев // Психологический журнал. – Т. 17. – 1996. – № 3. – С. 53–69.
9. Хомуленко Б. В. Історія виникнення поліграфа : давні і сучасні методи верифікації брехні / Б. В. Хомуленко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. – 2011. – Вип. 38. – С. 202–208. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psychol_2011_38_24.
10. Reid J. E. Truth and Deception: The Polygraph (lie Detector) Technique. / J. E. Reid, F. E. Indau – Baltimore: Williams & Wilkins, 1977. – 169 p.

References

1. Varlamov, V.A. (1998), *Detektor lzhi [Lie detector]*, Sovetskaja Kuban', St. Petersburg, [in Russian].
2. Zelenin, V. S. (2002), *Metodicheskoe rukovodstvo po provedeniju poligrafnoho obsledovanija [Methodological guide for conducting a polygraph examination]*, Akademija upravlenija MVD Rossii, Moscow. [in Russian].
3. Knjazev, V. M. *Istoriya razvitiya detektsii lzhi. Praktika primeneniya poligrafa v razlichnykh stranakh [The history of the development of lie detection. The practice of using a polygraph in different countries]*, (Vol. 5), Rossijskij poligraf. <http://www.poligraftest.ru>. Retrieved from http://www.poligraftest.ru/stati1/zhurnal_rossijskij_poligraf_vypusk_5/istoriya_razvitiya_detekcii_lzhi_praktika_primeneniya_poligrafa_v_razlichnyh_stranah_nachalo. [in Russian].
4. Lynnyk, O. V. (2012). *Vykorystannya polihrafa dlya rozkryttja zlochyniv (istoryko-pravovy aspekty) [Use of a polygraph for the disclosure of crimes (historical and legal aspects)]*. Naukovyj visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy (ekonomika, pravo)- Scientific Herald of the National University of the State Tax Service of Ukraine (Economics, Law). (vol 4), pp. 246-252. [in Ukrainian].
5. Lurija, A. R. (1982), *Jetapy projdennoho puti. Nauchnaja avtobiografija [Stages of the path traveled. Scientific autobiography]*, Moscow, Russia. [in Russian].
6. Mochagin, P. V. and Smetanin, A. M., (2013). *Detektsiya lzhi: psikhofiziologicheskoye issledovaniye i osnovy informatsionnoy tekhnologii vyyavleniya skryvayemoy informatsii [Lie Detection: a psycho-physiological study and the basics of information technology to detect hidden information]*, Vestnik IzhGTU. (Vol. 1), <https://elibrary.ru>. Retrieved from <https://elibrary.ru/item.asp?id=18936199> [in Russian].
7. Pruks, P. (1992), *Ugolovnyj process: nauchnaja «detekcija lzhi» [Criminal procedure: scientific lie detection]*, Tartu. [in Russian].
8. Holodnyj, Ju. I. and Savelev, Ju. I. (1996) *Problemy ispolzovaniya ispytaniy na poligrafe: priglasheniye k diskussii [Problems of using polygraph tests: an invitation to the discussion]*, Psihologicheskij zhurnal - Psychological Journal. (Vol. 17) pp. 53–69, [in Russian].
9. Khomulenko, B. V. (2011). *Istoriya vynyknennya polihrafa : davni i suchasni metody veryfikatsiyi brekhni [The history of the emergence of the polygraph: the ancient and modern methods of verifying the lie]*, Visnyk Kharkivskoho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia - Bulletin of the Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. Psychology. (Vol. 38), pp. 202-208 <http://nbuv.gov.ua>. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psychol_2011_38_24 [in Ukrainian].
10. Reid J. E. and Indau F. E. (1977), *Truth and Deception: The Polygraph (lie Detector) Technique*, Williams & Wilkins, Baltimore. [in English].

Стаття надійшла до редакції 27.09.2018.

Ольга Сезонова,
завідувач відділення планування навчального
процесу навчально-методичного відділу
Харківського національного
університету внутрішніх справ

СИСТЕМА ТА ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Розглянуто повноваження суб'єктів владних повноважень у сфері адміністративно-правового забезпечення діяльності закладів вищої освіти. Проаналізовано вітчизняне законодавство з питань освіти, яке стосується функціонування Кабінету Міністрів України та інших центральних органів виконавчої влади. Запропоновано систему суб'єктів адміністративно-правового забезпечення діяльності закладів вищої освіти.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення; заклади вищої освіти; органи виконавчої влади; освітні послуги; публічна адміністрація.

Сезонова О.

Система и полномочия субъектов административно-правового обеспечения предоставления образовательных услуг заведениями высшего образования

Рассмотрены полномочия субъектов властных полномочий в сфере административно-правового обеспечения деятельности заведений высшего образования. Проанализировано отечественное законодательство по вопросам образования, которое касается функционирования Кабинета Министров Украины и других центральных органов исполнительной власти. Предложена система субъектов административно-правового обеспечения деятельности заведений высшего образования.

Ключевые слова: административно-правовое обеспечение; заведения высшего образования; органы исполнительной власти; образовательные услуги; публичная администрация.

Sezonova O.

System and plenary powers of subjects of administrative legal providing of grant of educational services by establishments of higher education

In the article plenary powers of subjects of imperious plenary powers are considered in the field of the administrative legal providing of activity of establishments of higher education. A home legislation on questions education, that touches functioning of Cabinet of Ministers of Ukraine and other central executive bodies, is analysed. The system of subjects of the administrative legal providing of activity of establishments of higher education is offered.

Keywords: administrative legal providing; establishments of higher education; executive bodies; educational services; public administration.

Постановка проблеми. В умовах розвитку ринкової економіки інтелектуальний потенціал визначається рівнем становлення освітньої та наукової сфер, станом культурної та духовної спадщини, адже в його основі закладена природна здатність акумулювати все нові знання, генерувати нові ідеї, що стають основним джерелом економічного зростання. Освіта є базовим елементом цивілізованого соціуму, відповідає за стан освіченості суспільства, його здатність до розвитку та самовдосконалення. Адміністративно-правове забезпечення діяльності закладів вищої освіти в Україні включає в себе сукупність способів, засобів, заходів і окремих правових механізмів, врегульованих нормами адміністративного законодавства. Ключова роль у цьому аспекті належить уповноваженим органам державної влади. Наділяючись відповідними управлінськими та владно-розпорядчими повноваженнями згідно з вітчизняним законодавством, вони уможливають формування та реалізації державної політики у сфері вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заклади вищої освіти досить часто ставали предметом дослідження у межах науки державного управління, економічного, педагогічного та іншого спрямування. Адміністративно-правове забезпечення їхньої діяльності суб'єктами публічної адміністрації розглядалися окремими науковцями, серед яких: В. А. Грабовський, Л. І. Коробко, А. В. Мазак, В. І. Пальчикова, Н. С. Ракша, Р. В. Шаповал, В. І. Шилова та ін.

Метою статті є з'ясування повноважень та системи адміністративно-правового забезпечення діяльності закладів вищої освіти з урахуванням відповідного вітчизняного адміністративного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина у різних сферах суспільного життя, зокрема формує та реалізує державну політику щодо освіти, сприяє розвитку та здійснює державну підтримку науково-технічної та інноваційної діяльності у нашій державі [1]. Крім того, важливою складовою його функціонування виступає спрямування та координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, насамперед МОН України, а також здійснення контролю за їх діяльністю.

Спираючись на положення ст.ст. 113–117 Конституції України, ст. 2, 19–21 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», ст. 63 Закону України «Про освіту», базовими завданнями Кабінету Міністрів України щодо адміністративно-правового забезпечення діяльності закладів освіти є здійснення за допомогою адміністративно-правових засобів і заходів визначення та реалізації пріоритетів державної політики у сфері освіти, організаційно-правове та фінансове забезпечення діяльності та освітнього процесу закладів освіти.

Найважливіше місце у системі адміністративно-правового забезпечення діяльності закладів освіти закономірно належить Міністерству освіти і науки України (далі – МОН України). Це міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, а також забезпечення здійснення державного контролю за діяльністю закладів освіти [2].

Згідно з вітчизняним законодавством діяльність МОН України спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, однак зазначене не применшує роль відомства як самостійного владного суб'єкта, що може за власної ініціативи приймати важливі стратегічні документи. Мова йде про Комунікаційну стратегію МОН України на 2017–2020 рр., Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 р., схвалені рішенням колегії МОН України № 4/1-15 від 26.05.2017 р. та ін. Більше того, відомство здійснює нормативно-правове забезпечення функціонування системи освіти у межах своїх повноважень, про що свідчить напрацьований масив наказів, листів та інших нормативно-правових актів у сфері діяльності закладів освіти.

Зважаючи на діяльність МОН України щодо адміністративно-правового забезпечення діяльності закладів освіти, слід систематизувати повноваження цього міністерства таким чином: участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері освіти; вироблення стратегії та прогнозування розвитку системи освіти; нормативно-правове врегулювання освітньої діяльності та освітнього процесу; інформаційне, організаційно-правове, методичне та наукове забезпечення діяльності закладів освіти на зовнішньому та внутрішньому рівнях; вироблення та впровадження системи оцінки якості освіти; здійснення адміністративних процедур в освітній діяльності; здійснення державного контролю та моніторинг освітньої діяльності; організація взаємодії з органами публічної влади України та зарубіжних країн, а також міжнародне співробітництво у сфері освіти.

Наступним суб'єктом адміністративно-правового забезпечення діяльності закладів освіти є новостворена є Державна інспекція навчальних закладів України (далі – ДІНЗ України). Згідно з Положенням про Державну інспекцію навчальних закладів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 538 від 16.10.2014 р., ДІНЗ України – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через МОН України, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного контролю за діяльністю, зокрема закладів освіти [3].

У межах своїх повноважень ДІНЗ України має право застосовувати низку адміністративно-правових засобів з метою забезпечення контролю за виконанням суб'єктами надання освітніх послуг положень законодавства з питань освіти. Основним інструментом щодо зазначеного виступає інспектування закладів освіти у відповідності до Порядку державного інспектування навчальних закладів, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 353 від 03.05.2012 р., та з дотриманням вимог Критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з надання освітніх послуг у системі загальної середньої та професійно-технічної освіти і визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду Державною інспекцією навчальних закладів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 311 від 30.03.2011 р.

Діяльність закладів освіти інспектується шляхом проведення комплексної або вибіркової перевірки, що може бути плановою або позаплановою, виїзною або невиїзною. У ході перевірки посадові особи

ДІНЗ України першочергово з'ясовують ступінь дотримання вимог державних стандартів освіти та виконання положень відповідного законодавства, а крім того, визначаються та аналізуються якісні та кількісні показники організації освітнього процесу, наукової роботи, ефективність використання матеріально-технічної бази тощо.

В адміністративно-правовому забезпеченні діяльності закладів освіти особливе значення відводиться забезпеченню якості освіти з боку уповноваженого органу публічної адміністрації – Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (далі – НАЗЯВО). Під якістю освіти слід розуміти збалансовану відповідність освіти як системи, процесу і результату, встановленим потребам, вимогам, цілям, нормам, стандартам, що визначаються окремими фізичними та юридичними особами, громадськими формуваннями, суспільством і державою загалом [4].

У відповідності до ст.ст. 17–22 Закону України «Про вищу освіту», та Статуту Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 244 від 15.04.2015 р., цей постійно діючий колегіальний орган є юридичною особою публічного права зі статусом неприбуткової організації, що здійснює реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти. НАЗЯВО наділене значними повноваженнями у сфері адміністративно-правового забезпечення діяльності закладів вищої освіти, будучи найважливішим суб'єктом відповідної взаємодії з МОН України.

НАЗЯВО бере активну участь у розробці та погодженні державних стандартів вищої освіти, приймає рішення про акредитацію чи відмову в акредитації освітніх програм, проводить ліцензійні експертизи та готує експертні висновки щодо можливості видачі ліцензій на провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти [5]. Отже, аналізований колегіальний орган є першою ланкою адміністративно-правового забезпечення діяльності закладів вищої освіти, який в адміністративному порядку на підставі експертних висновків визначає відповідність закладів освіти державним стандартам і ліцензійним умовам провадження освітньої діяльності, встановлює належність освітніх програм тощо.

Центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані суб'єкти надання освітніх послуг, є важливою складовою системи адміністративно-правового забезпечення діяльності закладів загальної середньої, професійно-технічної, вищої та іншої передбаченої законодавством освіти. Згідно зі ст. 65 Закону України «Про освіту» державні органи, до сфери управління яких належать заклади освіти, наділені наступними повноваженнями: беруть участь у реалізації освітньої політики та формуванні стандартів освіти; розробляють умови прийому до закладів професійно-технічної, фахової передвищої та вищої освіти; здійснюють аналіз, моніторинг якості освітньої діяльності закладів освіти, що перебувають у сфері їх управління; здійснюють повноваження засновника щодо державних закладів освіти, що перебувають у їхньому підпорядкуванні.

Зауважимо на тому, що на законодавчому рівні у нашій країні у сфері освітньої діяльності передбачено положення щодо створення державою умов для здобуття освіти мистецького, спортивного, військового та наукового спрямування. На сьогодні МОН України не уповноважене здійснювати повне адміністрування закладами спеціалізованої освіти всіх рівнів, окрім наукового спрямування, а тому ключову роль відіграють інші державні органи, у тому числі Міністерство оборони України, Міністерство культури України та Міністерство молоді та спорту України. Поряд із базовим законодавством у сфері освіти, ці відомства у своїй діяльності щодо адміністративно-правового забезпечення діяльності суб'єктів надання освітніх послуг керуються розгалуженою системою нормативно-правових актів.

Адміністративно-правове забезпечення діяльності відповідних закладів освіти здійснюється також низкою інших центральних органів виконавчої влади, зокрема Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством аграрної політики та продовольства України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством екології та природних ресурсів України.

Висновки. Аналіз вітчизняного законодавства у сфері провадження освітньої діяльності дозволяє сформувати таку систему суб'єктів адміністративно-правового забезпечення діяльності закладів вищої освіти:

1) центральна ланка – Кабінет Міністрів України, який формує та сприяє реалізації державної політики у сфері вищої освіти, здійснює адміністративно-правове регулювання базових напрямів діяльності суб'єктів надання освітніх послуг;

2) керівна ланка – МОН України, яке згідно зі своїми повноваженнями: адміністративно-правовим способом врегулює більшість напрямів освітньої діяльності та освітнього процесу; впроваджує систему оцінки якості освіти; надає адміністративні послуги та здійснює адміністративні процедури в освітній діяльності; реалізує загальний державний нагляд (контроль) і моніторинг освітньої діяльності;

3) контрольна ланка: а) Державна інспекція навчальних закладів України, яка здійснює інспектування закладів освіти з метою виявлення порушень законодавства з питань освіти, державних стандартів і ліцензійних умов провадження освітньої діяльності; б) Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, яке бере участь у розробці державних стандартів вищої освіти; приймає рішення про акредитацію чи відмову в акредитації освітніх програм; проводить ліцензійні експертизи щодо можливості видачі ліцензій на провадження освітньої діяльності;

4) спеціалізована ланка – Міністерство оборони України, Міністерство культури України та Міністерство молоді та спорту України, які за допомогою сукупності відповідних адміністративно-правових засобів створюють належне підґрунтя діяльності спеціалізованих закладів освіти військового, мистецького та спортивного спрямування;

5) допоміжна ланка – сукупність інших центральних органів виконавчої влади, до сфери управління яких належать заклади освіти, які у межах своєї компетенції беруть участь у реалізації відповідної освітньої політики та формуванні стандартів вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Про Кабінет Міністрів України: Закон України № 794-VII від 27.02.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.
2. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України : постанова Кабінету Міністрів України № 630 від 16.10.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-n>.
3. Про затвердження Положення про Державну інспекцію навчальних закладів України : постанова Кабінету Міністрів України № 538 від 16.10.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538-2014-n>.
4. Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти: постанова Кабінету Міністрів України № 244 від 15.04.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2015-n>.
5. Про вищу освіту: Закон України № 1556-VII від 01.07.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro Kabinet Ministriv Ukrainy» vid 27.02.2014 № 794-VII. [Law of Ukraine «About Cabinet of Ministers of Ukraine»: from 27.02.2014 № 794-VII] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18> [in Ukrainian].
2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy»: vid 16.10.2014 № 630 [Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine «About claim of Statute about Department of education and science of Ukraine»: from 16.10.2014 № 630] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-n> [in Ukrainian].
3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavnu inspekciyu navchalny zakladiv Ukrainy»: vid 16.10.2014 № 538 [Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine «About claim of Statute about the State inspection of educational establishments of Ukraine»: from 16.10.2014 № 538] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538-2014-n> [in Ukrainian].
4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro utvorennya Nacionalnogo agentstva iz zabezpechennya yakosti vyshhoyi osvity Ukrainy»: vid 15.04.2015 № 244 [Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine «About formation of the National agency from providing of quality of higher education»: from 15.04.2015 № 244] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2015-n> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu: vid 01.07.2014 r. № 1556-VII [Law of Ukraine «About higher education»: from 01.07.2014 № 1556-VII] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 4.10.2018.

Євген Соболь,

доктор юридичних наук, професор, завідувач
кафедри державно-правових дисциплін
та адміністративного права
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ «СУБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ»

Розглянуто реалізацію людиноцентристського підходу в діяльності органів публічної адміністрації крізь призму проведення адміністративної реформи. Проаналізовано мету, завдання та очікувані результати адміністративної реформи. Зазначено, що разом з євроінтеграційними процесами, які відбуваються в державі, неабияке значення у формуванні та законодавчому закріпленні понять, серед яких вагоме значення відводиться поняттю та переліку органів публічної адміністрації.

Ключові слова: публічна адміністрація, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, адміністративна реформа.

Соболь Е.

Формирование правовой категории «субъект публичной администрации»

Рассмотрена реализация человекоцентристского подхода в деятельности органов публичной администрации сквозь призму проведения административной реформы. Проанализированы цели, задачи и ожидаемые результаты административной реформы. Отмечено, что вместе с евроинтеграционными процессами, которые происходят в государстве, существенное значение отводится формированию и законодательному закреплению понятий, среди которых большое значение имеет понятие и перечень органов публичной администрации.

Ключевые слова: публичная администрация, органы исполнительной власти, органы местного самоуправления, административная реформа.

Sobol E.

Formation of the legal category «subject of public administration»

The article discusses the implementation of a man-centric approach in the activities of public administration bodies through the prism of administrative reform. Analyzed goals, objectives and expected results of administrative reform. It was noted that, together with the European integration processes that take place in the state, significant importance is given to the formation and legislative consolidation of concepts, among which the concept and list of public administration bodies is of great importance.

Keywords: public administration, executive authorities, local governments, administrative.

Постановка проблеми. Сьогодні триває розбудова України як правової демократичної держави, в якій народний суверенітет є найвищою соціальною цінністю. Саме тому, як доречно підкреслює С. В. Петков, необхідне оновлення правової бази відносин держави з особою, які мають здійснюватися не лише в напрямі модернізації відповідальності людини перед державою, а й навпаки – влади перед людиною, що за сучасних умов є способом організації влади всього українського суспільства. Також одним із напрямів зовнішньої політики нашої країни має стати входження до європейських інституцій з метою створення європейської держави з високим рівнем життя [12, с. 4].

У вказаному ракурсі особливого значення набуває вироблення нових ефективних правових механізмів і подальше реформування у сфері реалізації та захисту прав і свобод кожного пересічного громадянина, що за позитивних результатів вказуватиме на сформованість та підтримання глобальних цивілізаційних цінностей широкими верствами населення та національною публічною адміністрацією. Належне забезпечення прав і свобод кожного індивіда свідчатиме про високий рівень демократизації громадянського суспільства та належну реалізацію принципу верховенства права.

Ці обставини зумовлені, зокрема, євроінтеграційними намаганнями нашої держави перейняти демократичні міжнародні стандарти у сфері повноцінного не тільки «утвердження політичних, громадянських, економічних та інших прав, свобод людини», а й відповідного їх забезпечення в діяльності органів

публічної адміністрації. Усе зазначене в комплексі свідчить про необхідність визначення сформованої часом правової категорії «органи публічної адміністрації», яка набула свого поширення в межах довідкової літератури та численних наукових праць, але до цього часу не знайшло свого відповідного закріплення в межах діючого законодавства.

Метою цієї статті є аналіз та визначення авторського бачення поняття публічна адміністрації в контексті реалізації положень адміністративної реформи та подальших кроків демократизації адміністративного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прийняття Конституції України, а слідом і вироблення Концепції адміністративної реформи, що була покладена в основу реформування системи публічного управління Указом Президента України № 810/98 від 22.07.1998 [14], стало початком якісно нового етапу в розвитку суспільства і держави, створило базу для її реформування. Одним із завдань реформування правової системи держави є проведення адміністративно-правової реформи. Для цього передбачається послідовна реалізація як національних законів, так і вимог міжнародно-правових актів [7, с. 3].

Загалом під адміністративно-правовою реформою більшість вітчизняних науковців, розуміють комплекс політико-правових заходів, які полягають у структурних, функціональних і державно-службових перетвореннях, насамперед у сфері виконавчої влади з метою перетворення її з владно репресивного механізму на організацію, що служить суспільству, і створення на цій основі ефективної системи публічного управління. Водночас однією із переваг адміністративної реформи, на відміну від інших вітчизняних реформ, є те, що вона з самого початку отримала належно теоретично опрацьовану методологічну базу її проведення [8, с. 7–8].

Метою адміністративної реформи в Україні є формування системи публічного управління, яка стане близькою до потреб і запитів людей, а головним пріоритетом її діяльності буде служіння народові, національним інтересам. Ця система має бути підконтрольною громадянам, прозорою, побудованою на наукових принципах і ефективною.

Для досягнення мети адміністративної реформи, згідно з Концепцією адміністративної реформи, реалізуються ряд завдань: запровадження нової ідеології функціонування публічної адміністрації як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних і громадських послуг; формування ефективної організації публічної влади як на центральному, так і на місцевому рівнях; формування сучасної системи місцевого самоврядування; організація на нових засадах державної служби та служби в органах місцевого самоврядування; створення сучасної системи підготовки та перепідготовки управлінських кадрів; запровадження раціонального адміністративно-територіального устрою.

Перелік завдань адміністративної реформи в Україні зумовлює її визначення як демократичних перетворень в державі та суспільстві, за якого реалізація та захист прав і свобод людини та громадян є першочерговою ціллю публічної влади. Більше того, повноцінний правовий і соціальний захист людини з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування засвідчуватиме про провадження діяльності національної публічної адміністрації згідно з міжнародними демократичними стандартами. Водночас питання організаційної структури, функцій, кадрового забезпечення, взаємовідносин між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими інституціями, наділеними повноваженнями публічної адміністрації, є важливим, але не першочерговим завданням.

На думку В. А. Дерещ, В. М. Селіванова, А. М. Школик, у підсумку зазначені заходи мають сприяти належному забезпеченню реалізації принципу верховенства права в сфері адміністративно-правового регулювання, поєднаним із рішучим переходом до «людиноцентристської» ідеології. Покладений в її основу інститут прав людини спрямований змінити і вигляд власне публічного управління, вчиняючи значний вплив як на вітчизняну концепцію, так і на практику творення сучасної системи адміністрування в Україні [5, с. 240]; [18, с. 7].

Фундатор людиноцентристської теорії побудови держави та діяльності публічної адміністрації В. Б. Авер'янов розвивав останнє твердження у низці своїх наукових праць, підкреслюючи, насамперед нова адміністративно-правова доктрина передбачає суттєву зміну розуміння суспільної цінності галузі адміністративного права. На противагу існуючому однобічному визначенню її переважно як регулятора владно-організаційного впливу держави на суспільні відносини і процеси ця галузь у сучасному європейському розумінні виступає основним регулятором гармонійних взаємовідносин між публічною адміністрацією – суб'єктами державної влади і місцевого самоврядування та громадянами.

В основу ж нової адміністративно-правової доктрини має бути покладена протилежна – людиноцентристська ідеологія, згідно з якою держава має, умовно кажучи, «служити» інтересам громадян (тобто

діяти на благо людини) шляхом усебічного забезпечення пріоритету її прав, свобод та законних інтересів у сфері діяльності публічної адміністрації [1, с. 7–10]; [2, с. 240–247]; [3, с. 87–92].

О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк та Д. М. Лук'янець також наголошують на людиноцентристському підході, вказуючи, що вільне й ефективне здійснення прав людини – одна з головних ознак демократичного суспільства і правової держави. Отже, права людини мають стати не якимось похідним завданням здійснюваних у сфері публічної влади перетворень, а їх найголовнішою метою, яка покликана принципово змінити історичну парадигму стосунків між державою і людиною.

Крім того, ці науковці додають, що глибинний сенс цієї зміни полягає в тому, щоб місце домінуючої в минулому ідеології «панування» держави над людиною посіла протилежна ідеологія «служіння» держави інтересам людини. Такий перехід можливий лише за умови дійсного запровадження передбаченого Конституцією України принципу верховенства права (ст. 8), який вимагає підпорядкування діяльності державних інститутів потребам реалізації та захисту прав людини, забезпечення їх пріоритетності перед іншими цінностями демократичного суспільства. Отже, найперше завдання якісного розвитку публічної влади в Україні полягає в необхідності рішучого подолання існуючої недооцінки ролі та місця держави у вирішенні проблеми прав і свобод людини, яка традиційно обмежується переважно захистом порушених прав [4, с. 147].

Вказану тезу цілком підтримує Г. І. Лиско, додаючи, що перехід до людиноцентристської концепції державорозуміння потребує суттєвого переосмислення характеру відносин між органами публічної адміністрації та приватними (фізичними та юридичними) особами. Відповідно до цієї концепції, роль держави зводиться до надання суспільству послуг, а отже, її основне завдання – забезпечення можливості осіб реалізувати належні їм права, зокрема у відносинах з публічною адміністрацією. Однією із заповунок успішної реалізації цього завдання є зважена та продумана дозвольна політика, за якої отримання дозволу фізичною чи юридичною особою є простою, прозорою та доступною процедурою [9, с. 152].

Слід погодитися у тому числі з С. Г. Стеценком щодо того, що зміна «державоцентристської» ідеології на «людиноцентристську», та пріоритет служіння з боку держави людині стануть значним позитивним демократичним досягненням як українського суспільства, так і правового наукового усвідомлення вказаних досягнень [19, с. 47–48]. За таких умов рівень забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини вийде на новий позитивний рівень.

На вимогу вітчизняного законодавця та з урахуванням людиноцентристського підходу адміністративно-правова реформа в Україні реалізується у відповідних напрямках: створення нової правової бази, що регламентуватиме діяльність публічної адміністрації; формування нових інститутів, організаційних структур та інструментів здійснення публічного управління, а також кадрове забезпечення нової системи публічного управління; зміцнення та формування нових фінансово-економічних основ функціонування публічної адміністрації; наукове та інформаційне забезпечення системи публічного управління, формування механізмів наукового та інформаційного моніторингу її функціонування, реалізація та впровадження яких відбувається й до сьогодні.

У цьому контексті неабияке значення відводиться подальшому формуванню та законодавчому закріпленню понятійного апарату у досліджуваному напрямі, переосмисленню оновленої доктрини адміністративного права, формуванню демократичних підходів у визначенні предмету та системи адміністративного права.

Неабияке значення в цьому контексті відіграє подальше наукове дослідження та формування поняття та переліку суб'єктів публічної адміністрації.

Досліджуючи питання діяльності органів публічної адміністрації у напрямі утвердження та забезпечення прав людини, слід зауважити, що формування сталої наукової та законотворчої думки в Україні щодо сутності цієї правової категорії є відносно новим та актуальним на сьогодні процесом. Однак ці прагнення обмежуються лише копіюванням адміністративно-правових категорій, які використовуються в окремих країнах світу, з подальшою імплементацією у вітчизняне законодавство, а вимагають широкого переосмислення та з'ясування базових механізмів їхньої реалізації та відповідного застосування законодавцем. Як слушно зауважує Т. О. Коломоєць, у цьому випадку відбувається не просто процес заміни термінів, а ідеологічно відмінне змістовне наповнення одного з основних інститутів адміністративного права. Саме тому в сучасній адміністративно-правовій доктрині дедалі активніше простежується тенденція до звуження застосування терміна «державне управління» і навпаки, – активного запровадження використання термінів «публічне управління», «публічна адміністрація» та «органи публічної влади» [224, с. 167].

Термін «публічна адміністрація» (англ. Public Administration) (від латин. сл. «publicus» – суспільний та «administration» – управління) є істотним компонентом правових норм, прийнятих на рівні ЄС – у договорах і нормативно-правових актах, який згадується в різних контекстах. Водночас у загальних рисах сутність цього поняття зводиться до того, що це – інституції та органи Співтовариства, органи центральної адміністрації держав-членів, публічні інституції регіонального, місцевого чи інших характерів, а також інші органи, діяльність яких регулюється нормами публічного права або діями держав-членів [20, с. 28–29].

В опублікованому Радою Європи в 1997 році Керівництві державам-членам рекомендаційного характеру під «адміністративною владою» розуміється будь-яке об'єднання або особа, уповноважена приймати рішення чи застосовувати заходи, що складають адміністративний акт. Загалом йдеться про центральні, регіональні та локальні адміністративні й політичні державні органи; фізичних і юридичних осіб, які здійснюють публічні функції або адміністративну владу; фізичних і юридичних осіб, що діють з публічного інтересу, а також приватні компанії, що фінансуються з державних фондів [21, с. 38].

Отже, органи публічної влади згідно із законодавством ЄС – це сукупність загальнодержавних, регіональних і місцевих органів державного управління, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, а також інших державних і недержавних інституцій, уповноважених на виконання публічних функцій.

Одним із перших прецедентів щодо пропозиції закріплення на вітчизняному законодавчому рівні терміна «публічна адміністрація» був проект Концепції реформування публічної адміністрації в Україні, розроблений недержавним аналітичним центром «Центр політико-правових реформ» [22], згідно з яким публічна адміністрація – органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти, які відповідно до закону чи адміністративного договору мають повноваження забезпечувати виконання законів, діяти в публічних інтересах (виконання публічних функцій).

Однак запропоновані ініціативи не були втілені в життя, хоча наукові пошуки з досліджуваного питання серед вітчизняних і зарубіжних учених не припиняються. Так, В. Б. Авер'янов під «публічною адміністрацією» розуміє органи виконавчої влади та виконавчі органи місцевого самоврядування [4, с. 117]. На думку М. С. Міхровської, сенс цієї конструкції полягає у тому, що до цього часу вітчизняне адміністративне право та теорія управління оперували двома такими поняттями, як «державне управління» та «міське самоврядування». Але світова практика включає ці два поняття в одну якісно нову систему регулювання суспільних відносин [21, с. 90].

Виходячи з того, що слово «адміністрація» походить не від латинського «administration» (управління), а від ministrare (служити), І. Б. Коліушко та В. П. Тимошук дотримуються позиції, що підпорядкованість політичній владі та служіння публічним інтересам є головним завданням у діяльності публічної адміністрації. Отже, на думку авторів, публічна адміністрація – організація і діяльність органів та установ, підпорядкованих політичній владі, які забезпечують виконання закону, діють у публічних інтересах і наділені прерогативами публічної влади [22, с. 12].

З метою визначення поняття публічної адміністрації А. М. Школик використовує два підходи. Згідно з першим (структурним) публічна адміністрація – це сукупність різних організацій, що виконують публічні функції (органи виконавчої влади та виконавчі органи місцевого самоврядування; державні та комунальні підприємства і установи, які виконують окремі публічні функції). У контексті структурного підходу термін адміністрація застосовується доволі часто і в Україні, наприклад, обласні державні адміністрації.

За другим підходом (процедурним) автор визначає публічну адміністрацію як сукупність організаційних дій, діяльності та заходів, які виконуються різними суб'єктами й інституціями на підставі закону та у межах, визначених законом для досягнення публічного інтересу [23, с. 10].

Дещо іншу думку мають В. В. Корженко та Н. М. Мельтюхова, наголошуючи, що публічна адміністрація у вузькому розумінні передбачає функціонування виконавчої гілки влади і професійну діяльність державних службовців. У широкому розумінні – діяльність законодавчої, виконавчої та судової гілки влади, а також системи адміністративних інститутів [24, с. 7–29]. Останнє трактування публічної адміністрації є найбільш прийнятним серед наведених, оскільки охоплює весь механізм публічного управління, а також створює належні умови його функціонування.

Відносно попереднього розуміння поняття суб'єктів публічної адміністрації слід навести погляд Т.О. Коломоєць, яка зазначає, що з урахуванням цільової спрямованості та змістовного наповнення публічної адміністрації як процесуальної категорії цілком логічним є те, органи публічної адміністрації в організаційно-структурному розумінні можуть бути не лише органи виконавчої влади, а й інші органи, наділені владними повноваженнями [25, с. 80].

Висновки. З урахуванням викладеного, органи публічної адміністрації як концептуальна категорія або поняття у широкому розумінні – це сукупність усіх гілок державної влади, закріплених у Конституції України, органів місцевого самоврядування та інших інституцій, наділених компетенцією публічної влади.

Так, Верховна Рада України бере участь в адміністративних правовідносинах через функціонування апарату та комітетів, тим самим забезпечує законотворчу складову органів публічної влади, формує та виробляє обов'язкові для виконання стандарти, положення та вимоги, а також визначає державну політику в усіх сферах життя суспільства.

Діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування – функціональна складова органів публічної адміністрації, що забезпечує сталість реалізації публічного управління в Україні.

Представники контрольно-наглядової функції в державі (державні органи наділені контрольно-наглядовими повноваженнями) – контрольно-наглядова складова органів публічної – створюють належні умови щодо законності й прозорості діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, інших адміністративних інституцій.

Водночас органи судової влади – правозахисна складова органів публічної влади – забезпечують у межах насамперед адміністративного судочинства вирішення спірних питань щодо реалізації функцій органів державної влади та місцевого самоврядування, а також забезпечення прав і свобод людини та громадянина в судовому порядку.

Діяльність установ, підприємств та організацій, які мають державну або комунальну форму власності, фінансуються з державного чи місцевих бюджетів (фондів) як допоміжна складова органів публічної влади, спрямована на вирішення окремих завдань публічного управління у різних сферах життєдіяльності суспільства. Отже, загалом суб'єкти публічної адміністрації (публічної влади) – це сукупність загальнодержавних, регіональних і місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, а також інших адміністративних і громадянських інституцій, уповноважених на виконання публічних функцій.

Органи публічної влади у практичній площині як поняття у вузькому розумінні переважно передбачає діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. На сьогодні таке розуміння у нашій державі внаслідок політичних, історичних та інших обставин, превалює у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Авер'янов В. Б. *Нагальні завдання формування української доктрини адміністративного права: євроінтеграційний аспект* / В. Б. Авер'янов, А. А. Пухтецька // *Вибори та демократія*. – 2007. – № 3 (13)/2007. – С. 6–15.
2. Авер'янов В. Б. *Предмет регулювання адміністративного права та його «публічно-сервісна» складова* / В. Б. Авер'янов // *Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право*; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Юстиніан, 2007. – 228 с.
3. Авер'янов В. Б. *Людиноцентристська ідеологія як основа реформування українського адміністративного права в умовах інтеграційного процесу* / В. Б. Авер'янов // *Держава та регіони*. – 2010. – Вип. 2. – С. 87–92. – (Сер. «Право»).
4. *Виконавча влада і адміністративне право* : наук. вид. / за заг. ред. В.Б. Авер'янов. – К. : Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. – 668 с.
5. *Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право* / В. Б. Авер'янов, В. А. Дерезь, А. М. Школик [та ін.]. – К. : Юстиніана, 2007. – 288 с.
6. *Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України* / О. М. Бориславська, І. Б. Заверуха, А. М. Школик [та ін.]; Центр політико-правових реформ. – К., Москаленко О. М., 2012. – 212 с.
7. *Клименко М.М. Народний суверенітет, як основа адміністративно-правової реформи в Україні* : навч. посіб. / М. М. Клименко ; за заг. ред. В.П. Петкова. – К. : Дакор, 2011. – 216 с.
8. *Коліушко І.Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні* : моногр. / І. Б. Коліушко. – К. : Факт, 2002. – 260 с.
9. *Лиско Г.І. До питання природи дозвільного провадження та його місця у адміністративній процедурі* / Г. І. Лиско // *Вісник Львівського університету*. – 2013. – Вип. 58. – С. 152–156. – (Сер. юридична).
10. *Малиновський В. Я. Стан і перспективи адміністративної реформи в Україні* / В. Я. Малиновський // *Наукові праці. Політологія*. – 2013. – Вип. 200. – Т. 212. – С. 18–22.

11. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua>.
12. Петков С. В. Адміністративно-правова реформа в Україні : практикум / С.В. Петков. – Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2010. – 225 с.
13. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України № 591-р. від 18.06.2014 р. // Урядовий кур'єр від 23.07.2014. – № 131.
14. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України № 810/98 від 22.07.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 21.
15. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р // Офіційний вісник України. – 2014. – № 30. – Ст. 831.
16. Про чергові заходи щодо дальшого здійснення адміністративної реформи в Україні : указ Президента України № 345/2001 від 29.05.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – Ст. 985.
17. Пухтецька А. А. Європейський адміністративний простір і принцип верховенства права : моногр. / відп. ред. В. Б. Авер'янов. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2010. – 140 с.
18. Селіванов В.М. Людський вимір політики трансформації державного управління в Україні / В. М. Селіванов // Право України. – 2004. – № 10. – С. 4–10.
19. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навч. посіб. – [вид. 3-тє, перероб. та доп.] / С. Г. Стеценко. – К. : Атіка, 2011. – 624 с.
20. Механізми координації європейської політики : практика країн-членів та країн-кандидатів / Н. Гнидюк, А. Новак-Фар, Я. Гонцяж, І. Родюк. – К. : Міленіум, 2003. – 384 с.
21. Мосов С. П. Теоретичні аспекти державного управління : моногр. / С. П. Мосов, Н. Р. Нижник. – Чернівці : Технодрук, 2011. – 248 с.
22. Реформа публічної адміністрації в Україні : Проекти концепції та законів / упоряд: І. Коліушко, В. Тимошук. – К. : Центр політико-правових реформ, 2005. – 192 с.
23. Міхровська М. С. Державне управління та публічна адміністрація : шлях до демократії / М. С. Міхровська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 87. – С. 90–93.
24. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / автор-упоряд. В. П. Тимошук. – К. : Факт, 2003. – 496 с.
25. Школик А. М. Порівняльне адміністративне право : навч. посіб. / А. М. Школик. – Л. : ЗУКЦ, 2007. – 308 с.
26. Публічне адміністрування в Україні / заг. ред. В. В. Корженка, Н. М. Мельтюхової : навч. посіб. – Х. : Магістр, 2011. – 306 с.
27. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. / Т. О. Коломоєць. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 576 с.

References

1. Averianov, V.B., Pukhtetska, A.A. (2007). Nahalni zavdannia formuvannia ukrainskoi doktryny administratyvnoho prava: yevrointehratsiinyi aspekt [The urgent tasks of forming the Ukrainian doctrine of administrative law: the Eurointegration aspect]. *Vybory ta demokratsiia – Elections and democracy*, 3, 6-15. [in Ukrainian].
2. Averianov, V.B. (2007). Predmet rehuliuвання administratyvnoho prava ta yoho «publichno-servisna» skladova [Subject of regulation of administrative law and its «public-service» component]. Averianova, V.B.(Ed.). *Derzhavne upravlinnia: yevropeiski standarty, dosvid ta administratyvne pravo - Public Administration: European standards, experience and administrative law*. – Kyiv : Yustinian. [in Ukrainian].
3. Averianov, V. B. (2010). Liudynotsentrystska ideolohiia yak osnova reformuvannia ukrainskoho administratyvnoho prava v umovakh intehratsiynoho protsesu [Human-centered ideology as the basis for reforming Ukrainian administrative law in the context of the integration process]. *Derzhava ta rehiony. Seriia Pravo - State and regions. Series Law*. (issue 2). (pp. 87-92). [in Ukrainian].
4. Averianov, V.B. (2002). Vykonavcha vlada i administratyvne pravo : naukove vydannia [Executive power and administrative law: scientific publication]. Kyiv : Vydavnychi Dim «In-Yure». [in Ukrainian].
5. Averianov, V.B., Derets, V.A., Shkolyk, A.M. (2007). Derzhavne upravlinnia: yevropeiski standarty, dosvid ta administratyvne pravo [Public administration: European standards, experience and administrative law]. Kyiv : Yustyniana. [in Ukrainian].

6. Boryslavska, O. M., Zaverukha, I. B., Shkolyk, A. M. (2012). *Detsentralizatsiia publichnoi vlady: dosvid yevropeiskyykh krain ta perspektyvy Ukrainy* [Decentralization of public authority: experience of European countries and prospects of Ukraine]; Center for Political and Legal Reforms Tsentri polityko-pravovykh reform – Mechanisms for coordinating European politics: the practice of member countries and candidate countries. Kyiv: Moskalenko O. M. [in Ukrainian].
7. Klymenko, M.M. (2011). *Narodnyi suverenitet, yak osnova administratyvno-pravovoi reformy v Ukraini* [People's sovereignty as the basis of administrative-legal reform in Ukraine]. Pietkova, V.P.(Ed.). Kyiv : Dakor. [in Ukrainian].
8. Koliushko, I.B. (2002). *Vykonavcha vlada ta problemy administratyvnoi reformy v Ukraini* [Executive power and problems of administrative reform in Ukraine]. Kyiv : Fakt, 260. [in Ukrainian].
9. Lysko, H.I. (2013). *Do pytannia pryrody dozvilnoho provadzhennia ta yoho mistsia u administratyvni protseduri* [The question of the nature of permissive proceedings and its place in the administrative procedure]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna - Visnyk of Lviv University. The series is legal. (issue 58)*, (pp. 152–156). [in Ukrainian].
10. Malynovskiy, V. Ya. (2013). *Stan i perspektyvy administratyvnoi reformy v Ukraini* [The state and prospects of administrative reform in Ukraine]. *Naukovi pratsi. Politolohiia - Scientific works. Politicalogy. (issue 200)*, (Vol. 212), (pp. 18-22). [in Ukrainian].
11. *Ofitsiinyi sait Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy* [Official site of the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine]. <http://www.minregion.gov.ua>. Retrieved from <http://www.minregion.gov.ua>. [in Ukrainian].
12. Pietkov, S.V. (2010). *Administratyvno-pravova reforma v Ukraini* [Administrative and Legal Reform in Ukraine]. Zaporizhzhia: Publishing House KPU. [in Ukrainian].
13. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo realizatsii Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini»* : vid 18.06.2014 № 591-r // [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Plan of Measures to Implement the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine»: from June 18, 2014, № 591-r //]. *Uriadovy Courier*, 131. [in Ukrainian].
14. *Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro zakhody shchodo vprovadzhennia Kontseptsii administratyvnoi reformy v Ukraini»* : vid 22.07.1998 № 810/98 // [Decree of the President of Ukraine «On Measures to Implement the Concept of Administrative Reform in Ukraine»: from July 22, 1998, No. 810/98 //]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 21. [in Ukrainian].
15. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini»* : vid 01.04.2014 № 333-r // [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approving the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine»: from April 1, 2014 No. 333-p //]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine*, 30, 831. [in Ukrainian].
16. *Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro chervoni zakhody shchodo dalshoho zdiisnennia administratyvnoi reformy v Ukraini»* : vid 29.05.2001 № 345/2001 // [Presidential Decree «On the next steps for the further implementation of administrative reform in Ukraine»: from May 29, 2001 № 345/2001]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine*, 22, 985. [in Ukrainian].
17. Pukhtetska, A. A. (2010). *Yevropeyskyi administratyvnyi prostir i pryntsyp verkhovenstva prava* [European administrative space and the rule of law principle]. Averianov, V. B. (Ed.). Kyiv : Publishing House «Yuridicheskaya Dumka», 140 [in Ukrainian].
18. Selivanov, V.M. (2004). *Liudskiy vymir polityky transformatsii derzhavnogo upravlinnia v Ukraini* [Human Dimension of the Transformation of Public Administration in Ukraine]. *Pravo Ukrainy - The Law of Ukraine*, 10, 4-10. [in Ukrainian].
19. Stetsenko, S.H. (2011). *Administratyvne pravo Ukrainy* [Administrative Law of Ukraine]. Kyiv : Atika. [in Ukrainian].
20. Hnydiuk, N. (red.), Novak-Far, A., Hontsiash, Ya., Rodiuk, I. (2003). *Mekhanizmy koordynatsii yevropeiskoi polityky : praktyka krain-chleniv ta krain-kandydativ* [Mechanisms for coordinating European politics: the practice of member countries and candidate countries]. Kyiv: Milenium. [in Ukrainian].
21. Mosov, S. P., Nyzhnyk, N. R. (2011). *Teoretychni aspekty derzhavnogo upravlinnia* [Theoretical aspects of public administration]. Chernivtsi : Tekhnodruk. [in Ukrainian].

22. Koliushko, I., Tymoshchuk, V. (2005). *Reforma publichnoi administratsii v Ukraini : Proekty kontseptsii ta zakoniv [Public Administration Reform in Ukraine: Concept and Law Projects]*. Kyiv : Tsentр polityko-pravovykh reform. [in Ukrainian].
23. Mikhrovska, M. S. (2011). *Derzhavne upravlinnia ta publichna administratsiia : shliakh do demokratii [Public Administration and Public Administration: The Way to Democracy]*. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka - Bulletin of the Taras Shevchenko National Taras Shevchenko National University. 87, 90–93. [in Ukrainian].
24. Tymoshuk, V. P. (2003). *Administratyvna protsedura ta administratyvni posluhy. Zarubizhnyi dosvid i propozytsii dlia Ukrainy [Administrative procedure and administrative services. Foreign experience and suggestions for Ukraine]*. Kyiv : Fakt. [in Ukrainian].
25. Shkolyk, A. M. (2007). *Porivnialne administratyvne pravo [Comparative administrative law]*. Lviv : ZUKTs. [in Ukrainian].
26. Korzhenka, V. V., Meltiukhovoі, N. M. (2011). *Publichne administruvannia v Ukraini [Public administration in Ukraine]*. Kharkiv : Mahistr. [in Ukrainian].
27. Kolomoiets, T. O. (2011). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative Law of Ukraine]*. Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.10.2018.

Оксана Яремко,

доцент, к.ю.н., доцент кафедри міжнародного права, міжнародних відносин та дипломатії юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету

ПРАВО НА ПОВАГУ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄСПЛ У СПРАВАХ ПРО ПРИМУСОВЕ ПОВЕРНЕННЯ ТА ПРИМУСОВЕ ВИДВОРЕННЯ ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ

Досліджено проблему незастосування судами України під час розгляду справ про примусове повернення та примусове видворення за її межі іноземців та осіб без громадянства прецедентної практики Європейського суду з прав людини, що стосується права на повагу до сімейного життя. Вказано на недостатності врахування під час вирішення питання про примусове повернення та про примусове видворення за межі України лише наявності факту порушення іноземцем чи особою без громадянства міграційного законодавства, а також факту ухилення від виїзду з України після закінчення дозволеного строку перебування. Зауважено, що такі рішення мають виноситись пропорційно, зокрема із дотриманням необхідного балансу між несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямовані ці рішення.

Ключові слова: примусове повернення, примусове видворення, територіальний орган міграційної служби, прецедентна практика, право на повагу до сімейного життя, принцип пропорційності.

Яремко О.

Право на уважение к семейной жизни: проблемы применения практики ЕСПЧ по делам о принудительном возвращении и принудительном выдворении за границы Украины.

Исследована проблема неприменения судами Украины при рассмотрении дел о принудительном возвращении и принудительном выдворении за ее пределы иностранцев и лиц без гражданства прецедентной практики Европейского суда по правам человека, касается права на уважение семейной жизни. Указано на недостаточности учета при решении вопроса о принудительном возвращении и о принудительном выдворении за пределы Украины только наличия факта нарушения иностранцем или лицом без гражданства миграционного законодательства, а также факта уклонения от выезда из Украины после окончания разрешенного срока пребывания. Замечено, что данные решения должны выноситься пропорционально, в частности по соблюдению необходимого баланса между неблагоприятными последствиями для прав, свобод и интересов лица и целями, на достижение которых направлены эти решения.

Ключевые слова: принудительное возвращение, принудительное выдворение, территориальных орган миграционной службы, прецедентная практика, право на уважение семейной жизни, принцип пропорциональности.

Yaremko O.

Right to respect for family life: problems of the application of the European Court of Human Rights' practice concerning forced return to Ukraine and banishment from Ukraine.

The problem of the non-use by Ukrainian courts of the judicial practice of the European Court of Human Rights concerning the right to respect for family life upon consideration of the cases on the forced return to Ukraine and banishment from Ukraine of the foreigners or stateless persons have been researched in the article. It is pointed out on the insufficiency of consideration upon consideration of the cases on the forced return to Ukraine and banishment from Ukraine of only the fact of violation of legislation on migration by the foreigner or stateless person as well as of the fact of avoiding of exit out of the country at the expiration of the allowed period of residence. It is noticed that such judgements should be entered proportionally in particular with keeping necessary balance between unfavourable consequences for the rights, freedoms and interests of the person and the aims, on achievement of which those decisions are directed.

Keywords: forced return, banishment, territorial body of migration service, judicial practice, right to respect for family life, principle of proportionality.

Постановка проблеми. Аналіз законодавства і правозастосовчих актів, що стосуються примусового повернення і примусового видворення за межі України іноземців та осіб без громадянства, свідчить про невідповідність їх у значній мірі міжнародним стандартам прав людини. Насамперед мова йде про

порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції) – «Право на повагу до приватного і сімейного життя», де світовою спільнотою проголошено: «Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції» (ч. 1) [1].

Аналіз досліджень і публікацій проблеми. Окремі аспекти проблеми примусового повернення і примусового видворення іноземців та осіб без громадянства досліджено у працях таких вітчизняних науковців, як М. Аркелян, Н. Демчик, В. Зуй, К. Лук'янець, І. Коновалова та ін. В основному вивчалися питання, що стосуються: правового регулювання примусового повернення та примусового видворення за межі України; повноважень державних органів у сфері примусового повернення та примусового видворення за межі України; особливостей примусового повернення або примусового видворення іноземців та осіб без громадянства; особливостей адміністративного провадження у даній категорії справ тощо.

Проте проблема застосування вітчизняними судами під час розгляду справ про примусове повернення та примусове видворення за межі України іноземців та осіб без громадянства прецедентної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що стосується права на повагу до сімейного життя, як нам вбачається, не досліджувалася ніким.

Метою цієї наукової розвідки є дослідження права на повагу до сімейного життя в контексті проблеми застосування практики ЄСПЛ у справах про примусове повернення та примусове видворення за межі України.

Виклад основного матеріалу. Часто іноземці та особи без громадянства, перебуваючи на території України, створюють сім'ї, у них з'являються діти. І примусове повернення або ж примусове видворення їх з України через порушення законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства має наслідком обмеження реалізації ними низки суб'єктивних прав і законних інтересів, що виникають із сімейно-правових відносин (сім'ї, батьківства, материнства тощо). Тим більше, що «Іноземцям та особам без громадянства щодо яких винесено судом постанову про примусове видворення за межі України забороняється подальший в'їзд в Україну строком на п'ять років» (абз. 3 ч. 1 ст. 30 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства») [3].

Частиною 1 ст. 26 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» передбачено, що іноземець або особа без громадянства можуть бути примусово повернуті в країну походження або третю країну, якщо їх дії порушують законодавство про правовий статус іноземців та осіб без громадянства або суперечать інтересам забезпечення національної безпеки України чи охорони громадського порядку, або якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України за рішенням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграції, органу Служби безпеки України або органу охорони державного кордону (стосовно іноземців та осіб без громадянства, які затримані ними у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України), з подальшим повідомленням протягом 24 годин прокурору про підстави прийняття такого рішення. У рішенні про примусове повернення зазначається строк, протягом якого іноземець або особа без громадянства повинні виїхати з України. Зазначений строк не повинен перевищувати 30 днів з дня прийняття рішення [3].

Відповідно до ч. 8 ст. 26 вищезазначеного Закону примусове повернення з України не застосовується до іноземців та осіб без громадянства, які не досягли 18-річного віку [3].

Як свідчить вітчизняна судова практика, наявність факту порушення іноземцем чи особою без громадянства міграційного законодавства (ст. 203 КУпАП «Порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні і транзитного проїзду через територію України») [2]), а також факту ухилення від виїзду з України після закінчення дозволеного строку перебування є достатніми у вирішенні питання про примусове повернення (органами, уповноваженими на прийняття рішення про примусове повернення з України) та про примусове видворення за межі України (судом).

При прийнятті рішення або ж при винесенні постанови з вищезазначеного питання майже завжди залишаються поза увагою такі обставини, як: факт перебування у цивільному або офіційно зареєстрованому шлюбі з іноземною особою, що на законних підставах проживає на території України, чи з особою, яка має громадянство України; майновий стан особи щодо якої вирішується питання про примусове повернення (примусове видворення) чи її подружжя; наявність дитини, народженої на території України; відсутність даних про будь-які дії вищезгаданої особи, що суперечили б інтересам безпеки України чи охорони громадського порядку, здоров'я і захисту прав та інтересів громадян України; необхідність дотримання у прийнятті рішення (постанови) пропорційності, тобто дотримання необхідного балансу між несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (постанова).

Рішення про примусове повернення або ж постанова про примусове видворення за межі України ґрунтуються лише на положеннях міграційного законодавства, значна частина яких не відповідає «духу права». Рідко коли суб'єкти правозастосування посилаються на конституційні норми, норми сімейного чи міжнародного законодавства. Не так часто в такій категорії справ зустрічаємо і застосування практики Європейського суду з прав людини.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» при розгляді справ суди застосовують Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [4]. У ній (Конвенції) в ч. 1 ст. 8, як ми уже зазначали, проголошено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя.

Частина 2 ст. 8 Конвенції застерігає: «Органи державної влади не можуть втручатися у здійсненні цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [1].

Відповідно у вирішенні питання про примусове повернення чи примусове видворення за межі України іноземця чи особи без громадянства первинне значення має шанобливе ставлення державних органів України до права на повагу до сімейного життя вищезазначених осіб і членів їх сімей.

Оскільки Конвенція у ч. 2 ст. 8 вказує на виняткові випадки, за яких є можливим обмеження права на повагу до сімейного життя [1], то й обов'язок доказування про наявність таких випадків у конкретно розглядуваній в суді справі лежить лише на державних органах, до компетенції яких входить вирішення питання про примусове видворення або ж примусове повернення за межі України, а не на іноземцю чи особі без громадянства щодо яких власне й приймається (виноситься) дане рішення. Проте, як свідчать сучасні правові реалії України, ця обставина на практиці вітчизняними судами ігнорується.

Так, територіальними органами міграційної служби та судами не береться до уваги відсутність даних про будь-які дії іноземців та осіб без громадянства, що суперечили б інтересам безпеки України чи охорони громадського порядку, здоров'я і захисту прав та інтересів громадян України.

Також слід наголосити й на тому, що рішення про примусове повернення та про примусове видворення за межі України приймаються непропорційно, зокрема, без дотримання необхідного балансу між несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія).

У контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини із ст. 8 Конвенції слід зазначити, що роз'єднання сім'ї шляхом прийняття рішення про примусове повернення або примусове видворення одного із її подружжя (батька чи матері) часто становить порушення права на повагу до сімейного життя. Зокрема, у низці своїх рішень Європейський суд з прав людини зазначив, що видворення особи з країни, де проживають її близькі члени родини, становить порушення її права на повагу до сімейного життя, яке гарантується положеннями ст. 8 Конвенції, і в кожному випадку має розглядатися пропорційно переслідуваній меті відповідно до вимог Конвенції.

Так, у рішенні справі «Каплан та інші проти Норвегії» від 24 липня 2014 р. (заява №32504/11) Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що депортація пана Каплана і подальша заборона щодо його в'їзду в країну становили собою непропорційне втручання у право на повагу до сімейного життя подружжя та їх дітей. Зокрема, Європейський суд з прав людини зауважив, що проживання батька з дітьми на території Норвегії та подальша заборона в'їзду до країни не відповідають найкращому забезпеченню інтересів дитини для цілей ст. 8 Конвенції [5].

Європейський суд з прав людини звернув увагу й на те, що заявник не порушив законодавство Норвегії, за винятком декількох незначних порушень правил дорожнього руху, що відповідно не є підставою для прийняття органами міграційної служби рішення про його видворення.

У рішенні щодо справи «Меємі проти Франції» Європейський суд з прав людини зазначив, що саме держава має підтримувати громадський порядок, зокрема шляхом застосування своїх повноважень відповідно до усталеного міжнародного права та виконання своїх договірних зобов'язань, здійснювати контроль за в'їздом і проживанням іноземців, а також вирішувати питання щодо видворення іноземців, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень [6].

Проте їхні (мова йде про органи державної влади, насамперед, органи міграційної служби) рішення у цій сфері в тій мірі, в якій вони можуть становити втручання у право, передбачене ч. 1 ст. 8 Конвенції,

мають бути необхідними в демократичному суспільстві, тобто виправдані під впливом соціальної необхідності та, зокрема, співмірні (пропорційні) переслідуваній законній меті.

З огляду на міцність зв'язків Меємі із Францією та насамперед той факт, що видворення його з території Франції розлучило його з неповнолітніми дітьми та дружиною, Європейський суд з прав людини констатував порушення ст. 8 Конвенції у зв'язку з тим, що вказане видворення заявника було непропорційним переслідуваній меті.

Ця правова позиція Європейського Суду з прав людини – необхідність дотримання «пропорційності між заходами, що застосовувалися владою, та правовими цілями, що переслідувалися» – висловлена також і в рішеннях у справах «Мустакім проти Бельгії» [7] та «Беррехаб проти Нідерландів» [8].

Висновки. Отже, в Україні рішення про примусове повернення або ж постанова про примусове видворення за її межі ґрунтуються лише на положеннях міграційного законодавства, значна частина яких не відповідає «духу права». Рідко коли суб'єкти правозастосування посилаються на конституційні норми, норми сімейного, міжнародного законодавства, а також на прецедентну практику ЄСПЛ, що стосується права на повагу до сімейного життя.

Під час винесення рішення про примусове повернення або ж постанови про примусове видворення за межі України іноземців і осіб без громадянства часто відбувається незаконне обмеження з боку органів державної влади права на повагу до сімейного життя. Рішення приймаються із порушенням принципу пропорційності: переслідуючи мету реалізації міграційної політики у протидії із законною імміграцією, виносяться на практиці рішення, що мають наслідком порушення конституційних, сімейних, міжнародних прав, які впливають із відносин сім'ї, дитинства, материнства і батьківства.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Ради Європи від 04 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_004/card2#Card.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення № 8073-X від 07 грудня 1984 р. Дата оновлення: 06 лютого 2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
3. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України № 3773-VI від 22 вересня 2011 р. Дата оновлення: 27 вересня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України № 3477-IV від 02 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Каплан та інші проти Норвегії» № 32504/11 від 24 липня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.migrants.org.ua/article/oglyad-praktiki-ievropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-z-pitan-zahistu-prav-lyudini-v-konteksti>.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Меємі проти Франції» № 85/1996/704/896 від 26 вересня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www1.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3741%3A2014-05-30-09-44-01&catid=238%3A2014-01-16-12-18-54&Itemid=202#.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мустакім проти Бельгії» № 12313/86 від 18 лютого 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unhcr.org.ua/attachments/article/866/CASE%20OF%20MOUSTAQUIM%20v.%20BELGIUM%20%20Russian%20Translation.pdf>.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Беррехаб проти Нідерландів» № 10730/84 від 21 червня 1988 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unhcr.org.ua/attachments/article/866/CASE%20OF%20BERREHAB%20v.%20THE%20NETHERLANDS%20%20Russian%20Translation.pdf>.

References

1. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod Rady Yevropy vid 04 lystopada 1950 r.* [The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of the Council of Europe] (1950, November 04). <http://zakon5.rada.gov.ua>. Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_004/card2#Card [in Ukrainian].
2. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07 hrudnia 1984 r. № 8073-X* [Code of Ukraine on Administrative Offenses] (1984, December 07) <http://zakon2.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukrainian].

3. *Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva : Zakon Ukrainy vid 22 veresnia 2011 r. № 3773-VI [On the legal status of foreigners and stateless persons] (2011, September 22).* <http://zakon5.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3773-17> [in Ukrainian].
4. *Pro vykonannya rishen ta zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny : Zakon Ukrainy vid 02 hrudnia 2012 r. № 3477-IV [On the implementation of decisions and application of the European Court of Human Rights practice] (2012, December 02).* <http://zakon3.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> [in Ukrainian].
5. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Kaplan ta inshi proty Norvehii» № 32504/11 vid 24 lypnia 2014 r. [Judgment of the European Court of Human Rights in Kaplan and others v. Norway] (2014, July 24).* <http://www.migrants.org.ua>. Retrieved from <http://www.migrants.org.ua/article/oglyad-praktiki-ievropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-z-pitan-zahistu-prav-lyudini-v-konteksti> [in Ukrainian].
6. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Meemi proty Frantsii» № 85/1996/704/896 vid 26 veresnia 1997 r. [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Meemi v. France] (1997, September 26).* <http://www1.ombudsman.gov.ua>. Retrieved from http://www1.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3741%3A2014-05-30-09-44-01&catid=238%3A2014-01-16-12-18-54&Itemid=202# [in Ukrainian].
7. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Mustakim proty Belhii» № 12313/86 vid 18 liutoho 1991 r. [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Mustacem v. Belgium] (1991, February 18).* <http://unhcr.org.ua>. Retrieved from <http://unhcr.org.ua/attachments/article/866/CASE%20OF%20MOUSTAQUIM%20v.%20BELGIUM%20%20Russian%20Translation.pdf> [in Ukrainian].
8. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Berrekhhab proty Niderlandiv» № 10730/84 vid 21 chervnia 1988 r. [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Berrehab v. The Netherlands] (1988, June 21).* <http://unhcr.org.ua>. Retrieved from <http://unhcr.org.ua/attachments/article/866/CASE%20OF%20BERREHAB%20v.%20THE%20NETHERLANDS%20%20Russian%20Translation.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.10.2018.

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.122

Наталія Бутрин-Бока,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
цивільного права і процесу юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

Мирослав Іванчук,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

ПРАВО ГРОМАДЯН НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

Досліджено деякі аспекти права громадян на охорону здоров'я. Зазначено, що враховуючи сучасний стан національного медичного законодавства та проведення низки реформ у галузі медицини, ця проблематика являється актуальною. Здійснено правовий аналіз та зроблено певні висновки.

Ключові слова: право громадян, медична допомога, охорона здоров'я, медична реформа.

Иванчук М., Бутрин-Бока Н.

Право граждан на охрану здоровья

Исследованы некоторые аспекты права граждан на охрану здоровья. Обозначено, что с учетом современного состояния национального медицинского законодательства и проведения ряда реформ в отрасли медицины, эта проблематика представляется актуальной. Осуществлен правовой анализ и сделаны определенные выводы.

Ключевые слова: право граждан, медицинская помощь, здравоохранение, медицинская реформа.

Ivanchuk M., Butryn-Boka N.

A right for citizens on a health protection.

This article is devoted research of some aspects of right for citizens on the guard of zdorovyia. Recognition the modern state of national medical legislation and to the leadthrough of row of reforms in industry of medecini, this problematika appears arkhiaktual'noy. For this reason, authors carried out a legal analysis and did certain conclusions.

Keywords: right for citizens, medicare, health protection, medical reform.

Однією з найбільш актуальних проблем сучасності є проблема прав людини. Цьому питанню присвячена значна кількість статей у Конституціях переважної більшості країн світу. Вже одна із перших статей Конституції України (ст. 3) проголошує, що людина, її життя і здоров'я, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. При цьому утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3) [1, ст. 3].

© Наталія Бутрин-Бока, Мирослав Іванчук, 2018

Слід зауважити, що ці права і свободи людини були закріплені ще в Розділі IV Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року [2].

Громадянин може реалізувати особисте право на здоров'я шляхом звернення до поліклініки, лікарні, диспансеру. Вступивши у правовідносини з медичним закладом, громадянин реалізує особисте немайнове право на кваліфіковану медичну допомогу, вибір лікаря певного вузького профілю, інформацію про стан свого здоров'я, консультації різних лікарів за фахом, які наповнюють конкретикою зміст права на здоров'я та визначають конкретні його межі в конкретному випадку.

19 жовтня 2017 року був прийнятий Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [3].

Цей Закон визначає державні фінансові гарантії надання необхідних пацієнтам послуг з медичного обслуговування (медичних послуг) та лікарських засобів належної якості за рахунок коштів Державного бюджету України за програмою медичних гарантій. Так, стаття 35 цього Закону гласить: «Первинна медична допомога» – це медична допомога, що передбачає надання консультацій, проведення діагностики та лікування найбільш поширених хвороб, травм, отруєнь, патологічних, фізіологічних (вагітність) станів, здійснення профілактичних заходів і т. п. На основі та на виконання вищевказаного Закону Міністерство охорони здоров'я України видало Наказ №503 від 19 березня 2018 року «Про затвердження Порядку вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та форми декларацій про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу». Цим Наказом затверджено «Порядок вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу». Цей Порядок регулює вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу відповідно до ч. 4 ст. 9 Закону України «Про державні фінансові гарантії...», а також Наказ № 504 від 19 березня 2018 року «Про затвердження порядку надання первинної медичної допомоги».

Враховуючи положення Цивільного кодексу України, особисті немайнові права відокремлюють у особливий вид прав громадян (ст. 269–270). Особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту [4, с. 269].

До особистих немайнових прав відносять і право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу, право на інформацію про стан здоров'я [4, с. 283–285]. Цивільні немайнові права за своїм характером є нематеріальними, вони позбавлені економічного змісту за своєю сутністю. Це означає, що особисті немайнові права не можуть бути оцінені у грошовій одиниці, для них є характерною безоплатність, відсутній еквівалент, а їхня реалізація, здійснення супроводжується майновими еквівалентними обов'язками інших осіб. Об'єктами немайнових прав можуть виступати нематеріальні (духовні) блага, які є невіддільними від особистості, в тому числі й здоров'я людини.

Особисте немайнове право – це суб'єктивне право, що виникає у зв'язку з можливістю одержання прав, позбавлених економічного змісту, тісно пов'язане з особистістю управомоченого та індивідуалізує його, має специфічні підстави виникнення та припинення [5, с. 157].

Конституція заклала принципово нові підвалини розвитку та зміцнення правової, демократичної, соціальної держави. Ці положення засвідчують прагнення незалежної держави відійти від зверхніх поглядів на саму людину як «гвинтика» державного механізму та права людини, що були характерними в соціальній практиці СРСР і визнати верховенство загальнолюдських цінностей, якими є і права людини, в тому числі й невід'ємне право громадян на охорону здоров'я, проголошене та закріплене у ст. 49 Конституції.

Очевидно, немає потреби ще раз аргументувати це право як найвищу соціальну цінність. Конституція України тим самим приєдналася до європейського та світового сприйняття цього питання, при цьому закріпила його вирішення як обов'язкове для держави і для усіх учасників суспільних відносин. Яскравим свідченням цього є прийняття Концепції розвитку охорони здоров'я в Україні, затверджену Указом Президента України № 1313 від 7 грудня 2000 року, спрямоване на реалізацію положень Конституції України та законів України щодо забезпечення доступної, кваліфікованої медичної допомоги кожному громадянину України, запровадження нових, ефективних механізмів фінансування та управління у сфері охорони здоров'я, створення умов для формування здорового способу життя [6].

На початку третього тисячоліття людство має досить специфічне надбання. Це – величезні масштаби загальнолюдського прогресу, включаючи і так званого робота «Софію» – кращого представника робототехніки, яка набирає оберти у світовому масштабі.

На наш погляд, є реальна можливість створення найближчим часом штучного інтелекту, який дорівнює інтелекту людини, або перевищує його [7, с. 123]. Вбачаються підстави для визнання «електронної особи (особистості)» суб'єктом цивільно-правових відносин. А це вимагає дослідження ознак штучного інтелекту в контексті цивільного права та відповідної йому доктрини, що є перспективним для даної галузі

та сприятиме налагодженню та розвитку системних зв'язків інших суміжних напрямків. Тому досить прогнозовано очікувати появу в Цивільному кодексі України розділу та відповідних статей, присвячених «електронній особі (особистості)». Включаючи ознаки електронної особи (особистості), та ознаки штучного інтелекту як суб'єкта цивільних правовідносин.

Наділення штучного інтелекту статусом «електронна особа (особистість)» як суб'єкта правовідносин не повинно зустріти несприйняття у сфері правової доктрини та на законодавчому рівні так само, як подібне стабілізування щодо юридичних осіб [7, с. 123–125].

Як в Україні, так і в світовому масштабі наростають різко негативні наслідки діаметрально протилежного спрямування. Останні проявляються у грандіозному забрудненні навколишнього середовища, масова вирубка лісів у світовому масштабі, включаючи парниковий ефект на планеті та її наростаючої деградації.

Регресивні процеси мають різко динамічний характер та визивають гостру потребу випереджаючого зростання витрат на охорону навколишнього середовища. Вимагають оперативного подолання наслідків планетарних катастроф екологічного типу, наприклад, аварії на ЧАЕС у 1986 р., підвищення безпеки та поліпшення і охорони здоров'я громадян в масштабах країни. У вирішенні названих проблем особливого значення набуває переосмислення прогресивним людством шляхів свого подальшого розвитку, включаючи проблеми прав людини. Для України це завдання має стати одним із пріоритетних, йому мають бути підпорядковані як державна політика (внутрішня та зовнішня), господарська діяльність, так і наукові розробки прогресивних вчених різних галузей науки.

Необхідно зауважити, що історія самої ідеї про права людини бере свій початок із сивої давнини V–VI ст. до н. е.

В той же час за Київської Русі з'явилися початки медичного законодавства, які відносилися до кримінальної галузі, таким чином існувала відповідальність за скоєний злочин у медичній діяльності. Першими подібні закони були прийняті за часів Ярослава Мудрого у XI ст. Згідно з законом, за шкоду, заподіяну лікуванню, лікар ніс відповідальність як навмисний злочин [16, с. 86].

Пізніше з'явилися закони з охорони громадського здоров'я у XVII ст. і був створений відповідний орган Медична поліція [17, с. 58]. Потім церковним статутом Володимира Великого (1015 рік), яким у той час регламентувалися державно-церковна діяльність і лікарні, були оголошені церковними установами, які підпорядковувалися Єпископу [17, с. 58]. Так, безоплатна медична допомога регулювалася нормами церковного статуту, а світська діяльність – нормами Руської Правди.

Відповідно, в Біблії розміщені положення про цінність та недоторканість людського життя, рівності людей. Стародавні римляни у свій час стверджували «*Valetudo magnum bonum est*», що в перекладі з латинської означає «здоров'я – найбільше багатство».

До змісту прав людини та їх розподілу в суспільстві потрібно підходити конкретно-історично. Сучасний каталог прав людини, який зафіксований у міжнародно-правових документах та конституціях правових держав, є результатом тривалого історичного становлення еталонів і стандартів, які стали нормою сучасного демократичного суспільства. Вирішальним етапом в розвитку прав людини стали буржуазно-демократичні революції XVII–XVIII ст., які висунули не тільки широкий набір прав людини, а також принципи свободи та формальної рівності, які стали основою універсальності прав людини [8, с. 12].

Більш активний період у розвитку ідеї про права людини припадає на епоху Відродження та Просвітництва. Так, наприклад, у XVII–XVIII ст. ця ідея прослідковується в теорії природного права, що дозволила оцінювати з позиції справедливості діюче в державі позитивне право, проводити його перетворення в напрямку гуманізму та свободи.

Гуго Гроцій, Джон Локк, Барух Спіноза, Жан-Жак Русо, Шарль-Луї Монтеск'є, Томас Джефферсон, Імануїл Кант, І. Бентам утверджують права особи (на життя, свободу, власність та ін.) як священні імперативи і закладають основу сучасного розуміння прав людини [9, с. 209].

Кожен народ зробив свій ваговий внесок у розвиток ідеї про права людини, відповідно, виношуючи та вирішаючи дану проблему залежно від історико-соціальних та економічних обставин свого бачення. Видатні ідеї про права людини, які базуються на теорії про природне право, реалізовані у законодавчих актах держав Європи, Азії та світу загалом.

Так, наприклад, Декларація незалежності США 1776 року закріпила фундаментальний принцип, на якому базується демократична форма правління: «Ми вважаємо самоочевидною істиною, що всі люди створені рівними, що вони наділені Творцем певними невід'ємними правами, серед яких право на життя, свободу та прагнення на щастя».

Представляє великий інтерес у цьому аспекті Французька Декларація Прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 року, яка проголосила «природні, невідчужувані й священні права людини: «особиста свобода, власність, безпека і опір гнобленню; необмеженість сфери вияву свободи людини і обмеженість сфери дії державної влади і притягнення до кримінальної відповідальності лише на основі закону» та ін.

Вказані документи США і Франції стали свого роду моделлю (еталоном, зразком) для закріплення в чинному законодавстві особистих та політичних прав людини [9, с. 210].

Належність людині певних прав від народження потребує їхньої гарантії та захисту держави. Цю ідею плекали, відстоювали, збагачували та боролися за її реалізацію усе життя видатні мислителі України, такі як: П. Орлик, Т. Шевченко, М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський та багато інших прогресивних людей. Так, в проекті Конституції П. Орлика (1710 року) декларується ідея «виправлення та піднесення своїх природжених прав і вольностей», відношення «усіякого природного права і рівності» [9, с. 210].

Здоров'я – це стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, який дозволяє людям вести соціальне і економічне продуктивне життя [10]. Це положення чітко закріплене у преамбулі Статуту Всесвітньої Організації охорони здоров'я.

Представляє великий інтерес у цьому аспекті й визначення самого поняття «охорона здоров'я». В юридичній літературі по-різному трактується це питання. Так, наприклад, І. Я. Синюта вважає, що «... це система заходів, відновлення максимального досяжного рівня фізичного і психічного стану людського організму, які зобов'язані вживати органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації, а також людина і населення в інтересах як кожної фізичної особи, так і суспільства [11, с. 13]. В той же час, Ц. І. Вінслоу стверджує, що: «...це – наука і мистецтво запобігання захворюванням та інвалідності, продовження життя, поліпшення фізичного і психічного здоров'я у спосіб організованих зусиль суспільства щодо поліпшення довкілля, контролю за інфекційними хворобами, а також травматизмом, навчання людей особистої гігієни, організації служб діагностики, лікування та реабілітації, розвитку соціальних механізмів, які дають змогу кожному члену суспільства жити відповідно до адекватних стандартів, які дозволяють зберігати здоров'я» [11, с. 19].

Вищевказані дефініції «охорони здоров'я» заслуговують на увагу, але за формою мають широкий та розпливчастий характер, хоча за своєю суттю є правильними.

Думається, що в цьому випадку визначення «охорони здоров'я» має бути більш лаконічним і стислим, а вже сама розшифровка дефініції – теоретичний алгоритм цього поняття, який можна тлумачити набагато ширше та системно.

Не вдаючись у обговорення цього запитання далі, слід підкреслити, що більшість прогресивних держав світу право на життя та право на охорону здоров'я не тільки визнали, засвоїли громадянами, але і закріпили у своїх конституціях. Крім того, право на життя і здоров'я, як природне і невід'ємне право будь-якої людини, було визнано Організацією Об'єднаних Націй та закріплено в такому міжнародно-правовому акті всесвітнього масштабу, як Загальна Декларація прав людини 1948 року [12, с. 22].

Таким чином, проблеми природних прав людини, громадянина в другій половині ХХ ст. була визнана не тільки на конституційному рівні деяких прогресивних держав світу – США, Італія, Франція, Іспанія, але і на міжнародно-правовому просторі. Разом з тим заслуговує зауваження те, що не всі конституції держав базувалися на теорії природного права. Багато з них були створені на основі юридико-позитивіського підходу щодо розуміння права, а це призводило до розуміння і отождолення права і закону, або на базі марксистсько-ленінської теорії, як це було в СРСР, згідно з якою права людини «даруються» державою [12, с. 22].

Належність людині прав від народження передбачає гарантію та захист їх державою, що вимагає відповідно законодавчого оформлення. В той же час обмеження чинної влади держави правами і свободами не зменшує її ролі у суспільстві. Адже права людини, які не закріплені в позитивному праві (нормативних актах), часто унеможливають реалізацію державою функції відносної гарантії охорони, а також їх законного захисту.

Необхідно розрізнити поняття «суспільство» і «громадянське суспільство», «державна» і «суспільство». Державна у своєму розвитку виділилася із суспільства на певному етапі його зрілості і насамперед залежить від розвиненості цього суспільства: тобто це означає, що яке суспільство – така і держава. В силу розвитку суспільства, переходу його від нижчого ступеня до вищого змінюється і держава. З поступовим удосконаленням суспільства держава стає демократичною, тобто у ній реалізується народовладдя, економічна свобода, свобода особи, а в майбутньому із формуванням громадянського суспільства держава стає правовою [9, с. 210].

Громадянське суспільство (в перекладі на нім. «burgerliche gesellschaft») це система взаємодії в межах права вільних та рівноправних громадян, їх об'єднань, що добровільно сформувалися і перебувають у відносинах конкуренції та солідарності, поза безпосереднім втручанням держави, призначеної створювати умови для їх вільного розвитку [9, с. 90].

Тому право на охорону здоров'я як одне з природних, загально визнаних прав людини вимагає в кожній державі свого конституційного закріплення. Так, в статті 32 Конституції Італії з цього приводу відзначається: «Республіка охороняє здоров'я як основне право індивіда та інтерес колективу і гарантує безоплатне лікування для бідних» [13, с. 118].

Болгарська Конституція в ст. 52 регулює це право більш детально:

1. Громадяни мають право на страхування здоров'я, що гарантує їм доступну медичну допомогу і на безоплатне користування медичним обслуговуванням за умов і порядку, визначеному законом.

2. Охорона здоров'я громадян фінансується державним бюджетом, роботодавцями, особистими і колективними страховими внесками та іншими джерелами за умов і в порядку, визначеному законом.

3. Держава охороняє здоров'я громадян і сприяє розвитку спорту та туризму.

4. Ніхто не може підлягати примусовому лікуванню і санітарним заходам, крім випадків, передбачених законом [13, с. 118].

Найбільш логічним та послідовним виразом вирішення даної проблеми в міжнародно-правовому аспекті є правило, яке закріплене в ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [14, с. 17], де вказано, що кожна людина має право на медичну допомогу та медичний догляд у разі хвороби. Підтримуючи та розвиваючи міжнародно-правову позицію відносно охорони здоров'я Конституція України у ст. 49 закріпила право громадян на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, тим самим чітко їх розмежовуючи [15, с. 126]. Зміст права на охорону здоров'я згідно зі ст. 49 та ст. 50 Конституції України забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Для цього держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Крім того, у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно, а існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. При цьому необхідно підкреслити, що держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Зміст права громадян на охорону здоров'я визначається також ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я [10]. Це право передбачає життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування і забезпечення, яке є необхідне для підтримки здоров'я людини; безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; і т. д. [15, с. 126].

Ст. 10 Основ закріплює обов'язки громадян в галузі охорони здоров'я, зокрема:

а) піклуватись про своє здоров'я та здоров'я дітей та не шкодити здоров'ю інших громадян;

б) у передбачених законодавством випадках проходити профілактичні медичні огляди, робити щеплення;

в) подавати невідкладну допомогу іншим громадянам, які знаходяться у загрозовому для життя і здоров'я стані тощо.

Важливо також підкреслити, що серед особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування фізичної особи, Цивільний кодекс України називає право кожної фізичної особи на охорону здоров'я (ст. 280 ЦК).

Загальним питанням прав у сфері охорони здоров'я також присвячено статті 283-287; 290 Цивільного кодексу. Крім того, окремі норми, які мають безпосереднє відношення до цього права, розміщені також у інших статтях ЦК України.

Таким чином, охорона здоров'я, як найважливіша сфера соціально-економічного життя громадянського суспільства може виступати предметом комплексного наукового дослідження. Різні погляди та підходи науковців на цю проблему сприяють її розвитку та вдосконаленню.

Специфіка права на охорону здоров'я інтегративно проявляється у формуванні самостійної галузі права – медичного права.

Найбільш актуальним напрямом дослідження цієї проблеми є обґрунтування необхідності та змісту Медичного кодексу України.

Крім того, дослідження основних напрямів консолідації та кодифікації законодавства у галузі охорони здоров'я є найбільш перспективним напрямом аналізу ролі держави у гарантуванні права українських громадян на охорону здоров'я.

Список використаних джерел

1. Конституція України : – К. : Паливода А. В., 2017. – С. 5.
2. Декларація про державний суверенітет України – К : Вид-во «Україна», 1991. – С. 8.
3. Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19 жовтня 2017 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018. – № 5. – ст. 31.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>.
5. Карамішев Д. В. Проблеми забезпечення конституційних гарантій та реалізації державної політики охорони здоров'я в Україні. – Медичне право України / Д. В. Карамішев Я. Ф. Радиси, Н. М. // Удовиченко проблеми становлення та розвитку : матер. І Всеукраїнської наук.-практ. конф. (19–20 квітня 2007 р., м. Львів). – ЛОБФ «Медицина і право», 2007. – С. 157.
6. Указ Президента України «Про Конвенцію розвитку охорони здоров'я населення України» № 1313/2000 від 7 грудня 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 49. – Т. 1. – Ст. 2116.
7. Радутний О. Суб'єктність штучного інтелекту у кримінальному праві / О. Радутний // Право, 2018. – № 1. – С. 123.
8. Права человека; ответ. ред. докт. юрид. наук Е. А. Лукашева, член-кор. РАН. М, 1999. – С. 12.
9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. / О. Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України № 2801-ХІІ від 19 листопада 1992 р. (ВВР, 1993. – № 4. – Ст. 19).
11. Загальне медичне право : навч. Посіб. : альбом схем 0.0.2рін – Ужгород : Вид-во «ФОП Сабоф А. М.», 2017. – С. 19.
12. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. – К., Наукова думка, 1922. – С. 22.
13. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – Т. 1. – М., 1993. – С. 118.
14. Устав (Конституция) Всемирной организации здравоохранения в Нью-Йорке 22 июля 1946 г. : Всемирная организация здравоохранения. Основные документы. – Женева, 1988.
15. Коментар до Конституції України. – К., 1996. – 376 с.
16. Ю. В. Назарко. Генеза права на охорону здоров'я людини і громадянина в Україні та світі / Ю. В. Назарко // Юридична Україна, 2017. – № 7–8. – С. 86.
17. Головченко О. М. Історія медицини / О. М. Головченко, Я. В. Гоміткевич. – Тернопіль : Лілея, 2004. – 248 с.

References

1. Palyvoda, A. V. (2017) *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution Ukraine]* pp.5 [in Ukrainian].
2. *Deklaratsiia pro derzhavnyi suvernitet Ukrainy (1991) [Declaration on State Sovereignty of Ukraine (1991)]* Ukraine, vyd-vo [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy «Pro derzhavni finansovi harantii medychnoho obsluhovuvannia naseleння» vid 19 zhovtnia 2017 r. [Law of Ukraine «On State Financial Guarantees of Medical Care of the Population» of October 19, 2017] (2018) Information from the Verkhovna Rada, 5, article 31 [in Ukrainian].*
4. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 roku [The Civil Code of Ukraine]. (2003, January 16). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy . Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua> [in Ukrainian].*
5. *Karamyshev, D. V. Radysh, Ya. F., Udovychenko, N. M. (2007). Problemy zabezpechennia konstytutsiinykh harantii ta realizatsii derzhavnoi polityky okhorony zdorovia v Ukraini. Medychne pravo Ukrainy: problemy stanovlennia ta rozvytku. [Problems of ensuring constitutional guarantees and implementation of the state health policy in Ukraine. Medical law of Ukraine: problems of formation and development]. Proceedings of the 1th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Medicine and Law». (pp.157). Lviv: Lobf [in Ukrainian].*
6. *Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Konventsiiu rozvytku okhorony zdorovia naseleння Ukrainy» vid 7 hrudnia 2000 r. № 1313/2000. [Decree of the President of Ukraine «On the Convention on the Protection of the Health of the Population of Ukraine»]. (2000 December 7 № 1313/2000) Ofitsijnyj visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, 49, Vol. 1 art. 2116. [in Ukrainian].*
7. *Radutnyi, O. (2018). Subiektnist shtuchnoho intelektu u kryminalnomu pravi. [The Subjectivity of Artificial Intelligence in Criminal Law.] Pravo, 1, pp.123. [in Ukrainian].*
8. *Lukasheva, E. A., (1999). Prava cheloveka. [Human Rights]. Doctor's thesis. chlen-kor. RAN. M. [in Russian]*
9. *Skakun, O. F. (2006). Teoriia derzhavy i prava (Entsyklopedychnyi kurs). [Theory of state and law (Encyclopedic course)]. Kharkiv: Espada. [in Ukrainian]*

10. *Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia. Zakon Ukrainy vid 19 lystopada 1992 r. № 2801-XII. [Fundamentals of Ukrainian Health Law. Law of Ukraine dated November 19, 1992 № 2801-XII.]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, 4, article 19[in Ukrainian].*
11. *Sabof, A. M. (2017). Zahalne medychno pravo: Navchalnyi posibnyk: Albom skhem 0.0.2rin. [General Medical Law: Tutorial: Album Schemes 0.0.2rin]. Uzhhorod: «FOP Sabof A. M». [in Ukrainian].*
12. *Prava liudyny. Mizhnarodni dohovory Ukrainy, deklaratsii, dokumenty. (1922). [Human Rights. International treaties of Ukraine, declarations, documents]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].*
13. *Konstitutsionnoe (gosudarstvennoe) pravo zarubezhnyih stran (1993). [Constitutional (state) law of foreign countries]. Moscow. (Vol. 1). [in Russian]*
14. *Ustav (Konstitutsiya) Vsemirnoy organizatsii zdavoohraneniya v Nyu-Yorke 22 iyulya 1946 g. Vsemirnaya organizatsiya zdavoohraneniya. Osnovnyie dokumentyi. (1988). [Charter (Constitution) of the World Health Organization in New York July 22, 1946 World Health Organization. Basic documents.]. Geneva. [in Russian]*
15. *Komentar do Konstytutsii Ukrainy. (1996). [Commentary on the Constitution of Ukraine]. Kyiv. pp.376. [in Ukrainian]*
16. *Nazarko, Yu. V., (2017). Heneza prava na okhoronu zdorovia liudyny i hromadianyna v Ukraini ta sviti. [Genesis of the right to health protection of a person and a citizen in Ukraine and in the world]. Yurydychna Ukraina- Legal Ukraine, 7-8(pp.86). [in Ukrainian]*
17. *Holovchenko, O. M., Homitkevych, Ya. V. (2004). Istoriia medytsyny. [Historical medicine]. Ternopil: Lileia [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 25.09.2018.

Оксана Гнатів,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права і процесу
Тернопільського національного
економічного університету

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТИ НЕРУХОМОСТІ У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ШЛЯХОМ ВИЗНАННЯ ПРАВочИНІВ НЕДІЙСНИМИ

Досліджено практику реалізації захисту права власності на об'єкти нерухомості у договірних зобов'язаннях шляхом визнання правочинів недійсними. Подано пропозиції щодо удосконалення захисту права власності на об'єкти нерухомості шляхом визнання правочинів недійсними у договірних зобов'язаннях.

Ключові слова: захист, власність, об'єкти нерухомості, договірні зобов'язання, недійсні правочини.

Гнатів О.

Защита права собственности на объекты недвижимости в договорных обязательствах путем признания сделок недействительными

Исследована практика реализации защиты права собственности на объекты недвижимости в договорных обязательствах путем признания сделок недействительными. Представлены предложения по совершенствованию защиты права собственности на объекты недвижимости путем признания сделок недействительными в договорных обязательствах.

Ключевые слова: защита, собственность, объекты недвижимости, договорные обязательства, недействительные сделки.

Gnativ O.

Protection of the rights of ownership to objects of real estate in contractual obligations the way of recognizing the rules of negligence

The article investigates the practice of realization of protection of property rights to real estate objects in contractual obligations by recognizing transactions as invalid. The proposals on improving the protection of the property right to real estate objects are made by recognizing the transactions as invalid in contractual obligations.

Keywords: protection, property, real estate objects, contractual obligations, invalid transactions.

Постановка проблеми. Договірні зобов'язально-правові способи захисту права власності на об'єкти нерухомості застосовуються за підстав порушення умов договорів. Ці способи застосовуються у разі порушення однієї зі сторін договору його умов, тобто невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань. Ми пропонуємо розглянути такий договірний зобов'язально-правовий спосіб захисту, який найбільш відповідає саме захисту права власності на об'єкти нерухомості, як визнання правочинів недійсними.

Незважаючи на базовий для систематики цивільного права характер категорій власності й права власності на об'єкти нерухомості, відносини, що регламентуються зобов'язальним правом як інститутом цивільного права, є найрозгалуженішими й породжують у практиці найрізноманітніші й найскладніші правові ситуації.

Стан дослідження. Слід зазначити, що деякі питання цієї проблематики розглядали в роботах окремі автори, зокрема: Ю. М. Андреев, В. В. Бутнєв, І. В. Болокан, С. М. Братусь, М. І. Гаврилюк, О. В. Дзера, І. О. Дзера, С. Є. Донцов, В. В. Джунь, С. Е. Демський, І. П. Домбровський, Г. В. Єременко, О. С. Йоффе, І. С. Канзафарова, О. М. Клименко, О. С. Красільнікова, Т. С. Ківалова, В. М. Коссак., Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, С. М. Романович, Я. М. Романюк, З. В. Ромовська, Є. А. Суханов, І. В. Спасибо-Фатєєва, Є. О. Харитонов, Р. Б. Шишка, Я. М. Шевченко, О. С. Яворська, Г. Б. Яновицька та ін., разом з тим достатньої уваги цій проблематиці не приділялось.

Основний виклад матеріалу. Традиційно поняття зобов'язання визначається через категорію різновиду цивільно-правових відносин. Саме ця наукова позиція втілена у чинному законодавстві України: ч. 1 ст. 508 ЦК України прямо зазначає, що зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати

роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Втім у нашому випадку найбільш доцільним і правильним розглядати зобов'язання у традиційному ракурсі суто цивілістичної конструкції як відносно цивільне правовідношення, що опосередковує динаміку відносин власності у сфері приватного права.

У зв'язку з появою нових формулювань, підходів та оцінювальних категорій у ЦК України між ним та спеціальним законодавством виникають певні колізії щодо недійсності правочинів, а це призводить до неоднакового тлумачення і застосування судами законодавства у цій сфері, а також знижує ефективність такого способу захисту права власності на об'єкти нерухомості. Зазначені фактори є причиною помилок, що допускають суди при розгляді спорів про недійсність правочинів, тому вивчення таких питань та узагальнення судової практики вирішення спорів цієї категорії є необхідним.

Визнання правочинів недійсними із застосуванням відповідних правових наслідків згідно ст. 16 ЦК України розглядається як один із способів захисту цивільних прав загалом. Зважаючи на те, що переважна більшість правочинів вчиняється щодо майна, що належить особам на праві власності, вважаємо цей спосіб захисту договірним зобов'язально-правовим способом захисту права власності на об'єкти нерухомості.

Я. М. Романюк вважає, що передумовою захисту цивільних прав є дотримання законодавства і на стадії вчинення правочину. Наприклад, наданням письмової обіцянки зробити дарунок у майбутньому можуть бути порушені права інших осіб, якщо предмет дарування є об'єктом спільної сумісної власності. Згідно з ч. 2 ст. 369 ЦК України розпорядження майном, що є у спільній сумісній власності, здійснюється за згодою всіх співвласників. Водночас законодавець керується засадою, що вчинення одним зі співвласників правочину щодо розпорядження спільним майном вважається таким, що вчинений за згодою всіх співвласників. Звідси вже на стадії вчинення правочину мають бути дотримані вимоги законодавства з метою недотримання порушення охоронюваних прав та інтересів. У випадках нотаріального посвідчення правочину, пов'язаного з відчуженням об'єкта права спільної сумісної власності, нотаріус повинен отримати згоду інших співвласників [2, с. 196–197].

У нашому випадку важливо встановити момент набрання чинності правочину, адже це положення є актуальне для двосторонніх правочинів (договорів) про відчуження майна, оскільки згідно зі ст. 210 ЦК України правочин підлягає державній реєстрації лише у випадках, встановлених законом. Згідно з постановою № 5 від 07.02.2014 року Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику в справах про захист права власності на об'єкти нерухомості та інших речових прав» право власності на майно за договором, який підлягає нотаріальному посвідченню, виникає у набувача з моменту такого посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним. Проте якщо права на нерухоме майно підлягають державній реєстрації, то право власності у набувача виникає з дня такої реєстрації відповідно до закону (стаття 334 ЦК) та з урахуванням положення про дію закону в часі на момент виникнення спірних правовідносин (стаття 5 ЦК) [1]. Частина 4 статті 334 ЦК України зазначає, що права на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, виникають з дня такої реєстрації відповідно до закону. Тобто Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своїй постанові чітко пов'язує виникнення права власності на об'єкти нерухомості у покупця з державною реєстрацією права власності на об'єкти нерухомості. Також зазначає, що до державної реєстрації права власності на об'єкти нерухомості за новим набувачем покупець за договором про відчуження майна, виконаним сторонами, не має права розпоряджатися цим майном, оскільки право власності на нього зберігається за продавцем, проте має право на захист свого володіння на підставі статті 396 ЦК. При цьому звертає увагу, що після оплати вартості проданого майна і передання його покупцеві, але до державної реєстрації переходу права власності на об'єкти нерухомості, продавець також не має права ним розпоряджатися, оскільки це майно є предметом виконаного продавцем зобов'язання, яке виникло з договору про відчуження майна (пункт 1 частини першої статті 346 ЦК), а покупець є його законним володільцем.

Ми не згодні з такою позицією щодо визнання моменту переходу права власності на об'єкти нерухомості. Оскільки згідно з позицією Пленуму ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ після виконання сторонами договору, право власності залишається ще за продавцем, а покупець до моменту державної реєстрації права власності на об'єкти нерухомості має право на захист свого володіння як законний володільець. Вважаємо, виходячи з того, що право власності є абсолютним правом, яке включає в себе право володіння, користування та розпорядження, то не може одночасно продавець і покупець бути власником

майна, що є предметом договору. Згідно з цивільним законодавством, договір вважається укладеним з моменту досягнення згоди зі всіх істотних умов договору та дотримання належної форми. Тому вважаємо, що право власності у покупця виникає у момент укладення договору і його нотаріального посвідчення, а не з моменту державної реєстрації права власності на об'єкти нерухомості. Варто законодавцю внести зміни в ЦК України та в Закон України «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обтяжень», які вказують на те, що права на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, виникають з дня такої реєстрації. З метою захисту права власності на об'єкти нерухомості буде правильно момент виникнення права власності на об'єкти нерухомості у нового набувача пов'язувати з моментом укладення договору і його посвідчення.

Повертаючись до теми дослідження зазначаємо, що О. С. Яворська вважає, що захищаючи своє право власності через визнання правочину недійсним, власник, таким чином, може вимагати: 1) повернення майна, що стало предметом правочину, в натурі. Така вимога, на відміну від віндикації, впливає із зобов'язального характеру відносин сторін. Тобто порушення права власності на об'єкти нерухомості відбулося в рамках зобов'язального правовідношення, підстави виникнення якого (правочин, договір) було визнано недійсними; 2) якщо майно не збереглося в натурі, власник вправі вимагати відшкодування його вартості за цінами, які існують на момент відшкодування. Саме за цією ознакою визнання правочину недійсним як спосіб захисту права власності на об'єкти нерухомості відрізняється від віндикації, оскільки предметом віндикації може бути майно в натурі, визначене індивідуальними ознаками. Якщо майно загнило, то власник має право на відшкодування збитків, а не на віндикацію майна; 3) власник має право на відшкодування збитків, завданих недійсним правочином, та моральної шкоди [5, с. 239].

Певні проблеми виникають, коли визнається недійсним правочин, який вчинено в результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною відповідно до ст. 232 ЦК України. Так, особа, яка укладає договір від імені іншої сторони в силу відносин представництва, робить це на шкоду інтересам довірителя.

Сама суть відносин представництва полягає в тому, що представник у силу наданих йому повноважень своїми діями створює, змінює чи припиняє права та обов'язки довірителя. Він повинен виявляти не свою волю, а волю довірителя, діяти в його інтересах і створювати права й обов'язки, яких він бажав.

Для застосування ст. 232 ЦК України необхідно, щоб мав місце протиправний умисел у представника однієї сторони та в іншої сторони, наявність змови між ними, невідповідність умов правочину волевиявленню довірителя і настання для нього несприятливих наслідків.

У розрізі нашого дослідження хочемо звернути увагу на те, що захист права власності на об'єкти нерухомості передусім залежить від наслідків недійсності правочину. Загальним наслідком недійсності правочину є реституція. Для застосування реституції достатньо лише недійсності вчиненого правочину та його виконання. При цьому жодні інші обставини не повинні братися до уваги. Як правильно відзначає М. Сидоренко про необхідність повернення речі або її компенсації внаслідок учинення недійсного правочину, такі наслідки мають бути розглянуті як безпосередній результат визнання правочину недійсним [3, с. 130].

Виходячи зі змісту реституції в зобов'язально-правових відносинах захисту права власності на об'єкти нерухомості, її метою є поновлення того майнового становища сторін, яке існувало до вчинення недійсного правочину. Ставлячи за мету поновлення майнового становища сторін, реституція покликана виконувати насамперед правовідновлювальну функцію. Проте в науці цивільного права зазначену функцію у захисті права власності на об'єкти нерухомості виконує не лише реституція, але й цивільно-правова відповідальність. Вона як один зі способів захисту права власності на об'єкти нерухомості настає за порушення права власності на об'єкти нерухомості іншої особи, що спричиняє негативні наслідки майнового характеру, аналогічно наслідкам недійсного правочину. Відновлювальний характер порушеного становища обох правових явищ зумовлює необхідність визначити чи належить реституція до мір цивільно-правової відповідальності, а якщо ні – визначити її місце в системі правоохоронних відносин власності. Незважаючи на однакову мету, яку покликані виконувати реституція та цивільно-правова відповідальність, вони є зовсім різними юридичними явищами. Тому ми не згодні з пропозиціями вчених про те, що для реституції створюється якийсь особливий, виключний режим, не властивий для приватноправових способів захисту [4, с. 96]. Реституція є найбільш прийнятним способом захисту права власності на об'єкти нерухомості за недійсним правочином, який відповідає і приватноправовим засадам, і справедливості.

Особливістю реституції як наслідку недійсного правочину в захисті права власності на об'єкти нерухомості полягає у можливості її застосування незалежно від наявності вини і заподіяної таким правочином шкоди, на що вже зверталась увага в юридичній літературі. Реституцію нікчемного правочину поро-

джує наявність таких юридичних фактів, як встановлена законом нікчемність правочину та його виконання хоча б однією стороною. Факт наявності вини та заподіяної шкоди для поновлення сторін у становище, яке існувало до вчинення правочину, законодавець не бере до уваги у розрізі застосування реституції при захисті права власності на об'єкти нерухомості, проте при цивільно-правовій відповідальності наявність цього елементу є обов'язковим. Вина правопорушника та заподіяна шкода може впливати лише на додаткові наслідки нікчемних правочинів. Так, відповідно до п. 4 ст. 221 ЦК України дієздатна сторона, крім обов'язку повернути майно, одержане від малолітньої особи, зобов'язана також відшкодувати збитки, завдані укладенням недійсного правочину, якщо в момент учинення правочину вона знала або могла знати про вік другої сторони. Вважаємо за доцільне внести зміни в ст. 216 ЦК України, котра перелічує основні правові наслідки недійсності правочину та доповнити її фактом наявності вини осіб, що вчиняли недійсний правочин.

Висновки. Враховуючи практичний інтерес, в разі порушення права власності на об'єкти нерухомості слід визнавати недійсним лише перший правочин, унаслідок якого порушено право власності. Видається правильним, якщо справа стосується договору, укладеного самим власником, то його відносини з контрагентом за договором мають договірний (зобов'язальний) характер, отже, і спосіб захисту повинен бути зобов'язальним (наприклад, визнання договору недійсним і застосування реституції як наслідку його недійсності). Але якщо контрагент власника за недійсним договором у подальшому відчужив одержане від власника за цим договором майно третій особі, то у відносинах з набувачем власник може використати лише речово-правові способи захисту (наприклад, витребування майна з чужого незаконного володіння), оскільки вони (власник і нинішній володілець) не перебували в договірних (зобов'язальних) відносинах одне з одним.

Список використаних джерел

1. *Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав* : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 5 від 07.02.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
2. Романюк Я. М. «Недійсність» та «нікчемність» правочину / Я. М. Романюк // *Вісник Львівського університету*. – 2010. – № 50. – С. 196–197.
3. Сидоренко М. Загальні і спеціальні наслідки недійсності угод // *Право України*. – 2012. – № 11. – С. 130–135.
4. Тузов Д. О. *Реституция при недействительности сделок и защита добросовестного приобретателя в российском гражданском праве* / Д. О. Тузов. – М. : Статут, 2007. – 206 с.
5. Яворська О. С. *Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України* : навч. посіб. / О. С. Яворська – К. : Атіка, 2008. – 256 с.

References

1. *Postanova Plenumu Vyschoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozgliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav «Pro sudovu praktyku v spravakh pro zakhyst prava vlasnosti ta inshykh rechovykh prav» vid 07.02.2014 - Resolution of the Plenum of the High Specialized Court of Ukraine for the consideration of civil and criminal cases «On judicial practice in matters concerning the protection of property rights and other real rights» from 07.02.2014.* <http://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> [in Ukrainian].
2. Romaniuk, Ya. M. (2010). «Nedijsnist» ta «nikchemnist» pravochynu [«Invalidity» and «insignificance» of the transaction]. *Visnyk Lvivskoho universytetu- Bulletin of Lviv University*, 50, 196-197 [in Ukrainian].
3. Sydorenko, M. (2012). *Zahalni i spetsialni naslidky nedijsnosti uhod Kyiv* [General and special effects of invalidity of transactions]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine* [in Ukrainian].
4. Tuzov, D. O. (2007). *Restytutsiya pry nedejstvuytel'nosti sdelok y zaschyta dobrosovestnoho pryobretatelja v rossijskom hrashdanskom prave* [Restitution in case of invalidity of transactions and protection of a bona fide purchaser in Russian civil law]. *Statut – Statute, Moscow*, [in Russian].
5. Yavorska, O.S. (2008). *Pravove rehuliuвання vidnosyn vlasnosti za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy* [Legal regulation of property relations under the civil legislation of Ukraine]. *Kyiv: Atika* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.09.2018.

Інна Зайцева-Калаур,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри економічної безпеки та фінансових
розслідувань юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОЦЕДУРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

Досліджено правові та організаційні аспекти охорони та захисту комерційної таємниці; виділено основні етапи процесу віднесення інформації до комерційної таємниці; проаналізовано сучасну, дієву систему охорони та захисту інформації, що є комерційно-цінним для суб'єкта господарювання.

Ключові слова: інформація, комерційна таємниця, охорона комерційної таємниці, захист комерційної таємниці, суб'єкт господарювання.

Зайцева-Калаур І.

Организационно-правовые процедуры обеспечения охраны и защиты коммерческой тайны субъекта хозяйствования

Исследованы правовые и организационные аспекты охраны и защиты коммерческой тайны; выделены основные этапы процесса отнесения информации к коммерческой тайне; проанализирована современная, действенная система охраны и защиты информации, которая является коммерчески ценной для предприятия.

Ключевые слова: информация, коммерческая тайна, охрана коммерческой тайны, защита коммерческой тайны, субъект хозяйствования.

Zaitseva-Kalaur I.

Organizational and legal procedures for protection of a commercial secret of business subsidiary

The scientific article is devoted to the study of legal and organizational aspects of the protection of commercial secrets; the main stages of the process of assigning information to commercial secrets are highlighted; modern, effective system of information protection that is commercially valuable for a business entity is analysed.

Keywords: information, commercial secret, protection of commercial secrets, business subsidiary.

Постановка проблеми. Встановлення та застосування режиму «комерційна таємниця» до інформації, що є комерційно-цінною для суб'єкта господарювання, є одним з першочергових питань забезпечення його економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам охорони та захисту комерційної таємниці присвячені праці таких науковців: Г. Андрощук, Ю. Носік, О. Сліпачук, А. Сляднева, С. Чікін, В. Черненко та ін. Автори аналізують сучасний стан нормативно-правового регулювання даного інституту, досліджують охорону комерційної таємниці в країнах Європейського Союзу, розглядають заходи правового та організаційного характеру щодо її збереження тощо. Незважаючи на багатий науковий доробок у цій сфері, питання охорони та захисту комерційної таємниці залишаються актуальними і сьогодні. Відсутність спеціального закону про комерційну таємницю покладає на суб'єкта господарювання завдання самостійно встановлювати та застосовувати режим «комерційна таємниця» до інформації, яка є важливою та цінною для підприємства. Це надає як широкі можливості для останнього, так і вимагає великих зусиль та відповідальності при прийнятті ним рішень.

Постановка завдання. Охарактеризувати поетапно процес віднесення інформації до комерційної таємниці, дослідивши дієву систему охорони та захисту даного правового інституту.

Для того, щоб інформація зберігалася у режимі «комерційна таємниця», суб'єкт господарювання має спланувати й організувати дії правового характеру. Насамперед це – внесення відповідних положень до установчих документів.

В установчих документах з посиланням на статті 505, 506 ЦК України [1] та статті 36, 135, 155, 162 ГК України [2] передбачити право підприємства відносити інформацію, що йому належить, до комерційної

таємниці та право приймати внутрішні документи, якими визначається її склад, обсяг та порядок захисту інформації, що є конфіденційною або комерційною таємницею.

На базі вищезазначених документів підприємство планує та організовує розробку, прийняття й упровадження основних документів підприємства. Це документи, які безпосередньо забезпечують захист комерційної таємниці підприємства, та документи, які забезпечують захист комерційної таємниці підприємства при прийомі персоналу.

До документів, які безпосередньо забезпечують захист комерційної таємниці підприємства, належать:

1. Положення про організацію роботи з комерційною таємницею підприємства та іншою конфіденційною інформацією (Положення про комерційну таємницю). У положенні врегульовують заходи з організації охорони та захисту комерційної таємниці, порядок роботи з інформацією, що є комерційною таємницею, зобов'язання працівників щодо збереження комерційної таємниці, порядок розкриття інформації, що містить комерційну таємницю, відповідальність за порушення пов'язані з комерційною таємницею та ін.

2. Перелік відомостей які відносяться до інформації з обмеженим доступом.

3. Положення щодо спеціального діловодства для документів, які містять інформацію з обмеженим доступом.

4. Положення про інформаційну безпеку при роботі з матеріальними носіями, що містять комерційну таємницю.

5. Інструкція про порядок виконання запитів, що надходять від правоохоронних органів, судів та інших державних установ.

6. Інструкція про проведення перевірок щодо дотримання норм інформаційної безпеки при роботі з матеріальними носіями, що містять комерційну таємницю.

Документи, які забезпечують захист комерційної таємниці підприємства при прийомі персоналу складають:

1. Трудовий договір (контракт), посадові інструкції, де прописуються питання, що стосуються роботи з комерційною таємницею та відповідальності за порушення права на використання комерційної таємниці у тому числі після звільнення працівника з посади;

2. Зобов'язання працівників підприємства щодо збереження інформації з обмеженим доступом.

3. Положення про нерозголошення комерційної таємниці підприємства та інші положення, правила, зобов'язання, підпис працівника на яких є підставою для захисту підприємством своїх інтересів.

4. Опис вимог щодо угод з третіми сторонами стосовно доступу, оброблення, передавання або управління інформацією підприємства.

Процедура віднесення інформації до комерційної таємниці – це складне багатоаспектне явище, що передбачає застосування заходів правового та організаційного характеру щодо охорони та захисту комерційної таємниці суб'єкта господарювання.

Процедура віднесення інформації до комерційної таємниці передбачає декілька чітко визначених етапів.

На першому етапі відбувається актуалізація певної інформації, яка потребує захисту у статусі «комерційна таємниця». Далі необхідне ретельне вивчення обраної інформації як секретної і складання робочого варіанту Положення про комерційну таємницю та Переліку відомостей, що становлять комерційну таємницю підприємства. Відповідний перелік конфіденційної інформації може бути сформований за такими напрямками: кадрова політика підприємства, фінансова діяльність підприємства, цінова політика підприємства, збутова діяльність підприємства, забезпечення безпеки підприємства.

Для виконання такого завдання керівник підприємства призначає відповідальну особу за режим секретності щодо конфіденційної інформації, та комерційної таємниці та комісію з питань комерційної таємниці. Формувати перелік відомостей, що становлять комерційну таємницю підприємства потрібно із залученням фахівців профільних підрозділів за кожним із напрямків. Тоді існуватиме можливість у разі виникнення спірних питань щодо належності тієї чи іншої інформації до категорії «комерційна таємниця» залучати в якості експертів фахівців таких підрозділів. Саме такі особи навіть за наявності в інформації основних ознак комерційної таємниці, можуть визначати у кожному конкретному випадку наскільки небезпечним є її розголошення.

У вітчизняному законодавстві відсутні вимоги та регламентації, що стосуються структури та змісту Положення про комерційну таємницю. Але, незважаючи на відмінності в сферах діяльності, структурах,

кількості працівників і керівного складу підприємств, дослідники формують деякі загальні рекомендації щодо його змісту:

1. Загальні положення.
2. Визначення переліку відомостей, що становлять комерційну таємницю та конфіденційну інформацію підприємства.
3. Порядок захисту комерційної таємниці та конфіденційної інформації підприємства.
4. Порядок видачі працівниками документів, відомостей, передання інформації, що становить комерційну таємницю та конфіденційну інформацію підприємства контрагентам, клієнтам і державним органам.
5. Процедура наймання (звільнення) працівника/співробітника підприємства.
6. Відповідальність за розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю та конфіденційну інформацію підприємства.
7. Прикінцеві положення.
8. Додатки.

У розділі 2 цього положення перелік відомостей доцільно охарактеризувати загальними поняттями, а для їх докладного визначення посилатися на Перелік відомостей, що становлять комерційну таємницю підприємства [3, с. 57].

У Додатках можуть бути наведені типові документи, що стосуються питань комерційної таємниці, наприклад: «Службова записка з пропозицією віднесення інформації до комерційної таємниці», «Зобов'язання працівника щодо нерозголошення комерційної таємниці та конфіденційної інформації», «Угоди про конфіденційність з відвідувачами підприємства» тощо.

Другий етап – керівник підприємства видає наказ про затвердження та впровадження на підприємстві Положення про комерційну таємницю підприємства та порядку ознайомлення з ним.

Наступний етап – комісія формує Перелік відомостей, що становлять комерційну таємницю підприємства. На цьому етапі передбачено встановлення терміну засекречування інформації. За періодом існування комерційну таємницю можна поділити на короткострокову таємну інформацію та довгострокову таємну інформацію. Як правило, часовий відлік засекречення короткострокової інформації – до 6 місяців, довгострокової – від 6 місяців і довше.

Четвертий етап передбачає затвердження Переліку відомостей, що становлять комерційну таємницю підприємства і складається з двох стадій:

1) присвоєння за кожним видом інформації відповідного грифу секретності. «Особливо секретно» – відомості, оволодіння якими негативно позначиться на усій діяльності підприємства, та «секретно» – відомості, оволодіння якими може спричинити шкоду за окремим напрямком діяльності підприємства;

2) затвердження та підписання керівником підприємства Переліку відомостей, що становлять комерційну таємницю. Усім відомостям, що перелічені у вказаному документі, офіційно наданий статус комерційної таємниці підприємства [3, с. 82].

Перелік відомостей, що становлять комерційну таємницю, має періодично корегуватися. Відомості, які втратили своє значення, стали загальнодоступними чи втратили комерційну цінність тощо, мають вилучатися, а вноситись нові, що потребують захисту.

П'ятий етап – це встановлення матеріальних носіїв інформації, що становлять комерційну таємницю підприємства. Носіями конфіденційної інформації можуть виступати людина, документи, продукція, офіційні засоби інформації, технічні засоби. При цьому людина є сполучною ланкою між усіма іншими носіями комерційної таємниці, оскільки розробляє і затверджує документацію; є виробником продукції; готує матеріали для видання, оголошення та показу в засобах масової інформації; працює за комп'ютерами, друкарською машинкою, з телефонними апаратами, факсами та іншими технічними засобами. За кожним видом конфіденційної інформації вирішується, в якій якості вона буде існувати. Комерційна таємниця може мати декілька носіїв, що треба враховувати при визначенні способів її захисту, а також тих осіб, які нею володіють.

На *шостому етапі* визначаються конкретні особи, що володіють конфіденційною інформацією, або можуть мати доступ до неї.

Розголошення комерційної таємниці здебільшого пов'язано з тим, що керівник підприємства недостатню увагу приділяє вивченню особистості особи, допущеної до роботи з комерційною таємницею.

Надаючи право доступу до інформації з грифом «комерційна таємниця» керівник повинен:

– визначити потребу співробітника в конфіденційній інформації при виконанні ним службових обов'язків;

- здійснити перевірку співробітника у зв'язку з допуском до комерційної таємниці;
- ознайомити співробітника з мірою відповідальності за порушення законодавства про незаконне збирання, поширення та використання комерційної таємниці;
- оформити письмове зобов'язання працівника про нерозголошення комерційної таємниці, що буде йому довірена.

При перевірці співробітника на допуск необхідно брати до уваги таке:

- досягнення ним дієздатного віку 18 років;
- наявність судимості за злочини, пов'язані з розголошенням державної чи комерційної таємниці, а також у фінансово-господарській сфері;
- наявність психічних захворювань, схильність до вживання алкоголю та наркотиків;
- факти надання в процесі підготовки матеріалів для оформлення допуску недостовірних відомостей про себе;

– наявність підозрілих зв'язків із співробітниками підприємств-конкурентів [4, с. 61].

Сьомий етап – вибір способів захисту комерційної таємниці на підприємстві.

Щоб розробити дійову систему захисту комерційної таємниці, необхідно вивчити всі можливі шляхи незаконного оволодіння нею.

Найбільш частими протиправними діями, що дозволяють оволодіти конфіденційною інформацією підприємства, є:

- підкуп співробітників підприємства, що володіють або мають доступ до конфіденційної інформації;
- підслуховування телефонних переговорів;
- дистанційне звукове прослуховування;
- копіювання носіїв інформації;
- розшифровка радіовипромінювання комп'ютерів, факсів, телетайпів;
- візуальний та слуховий контроль приміщення;
- розміщення мікропередавачів в приміщеннях і автомобілях;
- використання шпигунів-професіоналів;
- переманювання працівників конкурента;
- засилання агентів до службовців або фахівців конкурента.

Незаконному оволодінню комерційною таємницею сприяють низький рівень контролю за досягненням заходів безпеки, незадовільні умови праці, неефективна система заохочування працівників, економія на технічних засобах захисту, плінність кадрів, недосконала система праці тощо.

Дієвими способами захисту є:

1. Створення режимно-секретного підрозділу з функціями підтримки і контролю за дотриманням встановленого режиму секретності, діяльність якого визначається відповідними інструкціями, положеннями чи наказами.

Як основні функції режимно-секретного підрозділу доцільно визначити такі :

- розробка, впровадження та забезпечення функціонування дозвільної системи доступу до інформації;
- розробка й упровадження маркування документації та носіїв інформації, віднесеної до комерційної таємниці та дій щодо їх збереження;
- розробка та впровадження секретного діловодства;
- планування й організація дій технічного характеру щодо охорони носіїв інформації та інформаційних мереж;
- дії, що спрямовані на виявлення витоку інформації, джерел такого витоку та локалізації негативних наслідків тощо;
- планування, організація та здійснення дій психологічного характеру: інструктаж персоналу, роз'яснювальна робота, перевірки та ін.;
- контроль, аналіз і надання рекомендацій з поліпшення.

У разі доцільності на режимно-секретний підрозділ можуть бути покладені функції забезпечення захисту майна та персоналу підприємства [4, с. 60].

2. На підприємстві потрібно забезпечити жорсткий режим доступу до інформації конфіденційного характеру. Це передбачає:

- пропускний режим до приміщень, де зберігаються відомості, що становлять комерційну таємницю;

– ретельний підбір кадрів, що працюють з конфіденційною інформацією. Відомо, що чим менше людей мають доступ до таких відомостей, тим більше ймовірність зберегти їх в таємниці. Отже, необхідне обмежене коло осіб, що можуть мати доступ до тієї чи іншої секретної інформації.

У разі звільнення співробітника, який був допущений до комерційної таємниці, ним підписується попередження-зобов'язання про нерозголошення відомостей, які стали йому доступні в процесі роботи на підприємстві. Мета відбору такого попередження-зобов'язання про нерозголошення – профілактика розголошення співробітником, що звільняється, комерційної таємниці та створення юридичних підстав для відшкодування збитків у разі розголошення таких відомостей.

3. Введення відповідного маркування носіїв з конфіденційною інформацією.

Відомості, що становлять комерційну таємницю, можуть бути диференційовані підприємством за ступенем важливості з присвоєнням відповідного грифу.

Наприклад:

1. Для конфіденційної інформації – гриф «Для службового користування» або «ДСК».

2. На підприємстві, як правило, встановлюється триступенева система важливості комерційної таємниці, яка позначається такими обмежувальними грифами:

«Комерційна таємниця – особливо важливо» («КТ-ОВ») «Комерційна таємниця – суворо конфіденційно» («КТ-СК») «Комерційна таємниця – конфіденційно» («КТ-К»).

Вищезазначене маркування наноситься на носії з інформацією, а в разі зберігання інформації в електронному вигляді, гриф має передувати відкриттю безпосередньо інформації.

4. Забезпечення збереженості документів, що містять комерційну таємницю.

Документи, що містять комерційну таємницю, потребують особливого режиму зберігання. Їх треба зберігати у службових приміщеннях у шафах (сейфах), сховищах, що надійно замикаються й опечатуються.

Документи, видані для роботи працівникам-виконавцям, повертають до служби діловодства (секретарю) або в архів того самого дня. У деяких випадках з дозволу керівника служби діловодства чи особи, відповідальної за архів підприємства, документи можуть зберігатися у працівника протягом терміну, потрібного йому для виконання завдання, за умови цілковитого забезпечення їх збереженості. При цьому документи не дозволяється залишати на столі, закінчивши роботу, їх треба покласти до шафи, що замикається, або сейфа [5, с. 44].

Документи, що містять комерційну таємницю, не дозволяється виносити за межі підприємства. Лише за умови потреби їх погодження з фахівцями з інших підприємств, що територіально розташовані в одному населеному пункті, керівник підприємства може видати працівникам письмовий дозвіл на вивезення цих документів за межі підприємства.

Працівникам, відрядженим з виробничою метою до інших населених пунктів, забороняється мати при собі документи, що містять комерційну таємницю підприємства. Такі документи заздалегідь пересилають за призначенням.

Наявність документів, що містять комерційну таємницю, щорічно переглядає комісія, спеціально призначена наказом керівника підприємства. До складу комісії входять особи, яким доручено облік і зберігання цих документів, а також працівники режимно-секретного підрозділу підприємства.

В архівах і бібліотеках, де зберігається значна кількість документів із грифом обмеженого доступу, перевірка їх наявності може проводитися *один раз на n'ять років* [5, с. 45].

Результати перевірок завжди оформляють протоколом. Виявивши у ході перевірки втрату документів з грифом «КТ» або розголошення відомостей, що містять комерційну таємницю, про це терміново доповідають керівництву підприємства, керівникам режимно-секретного відділу і служби діловодства, а також службі безпеки підприємства, якщо така на підприємстві є.

Для розслідування факту втрати документів або розголошення інформації, що міститься в них, наказом керівника підприємства призначається комісія, висновок якої, незалежно від результатів, затверджує керівник підприємства.

5. *Застосування технічних засобів захисту комерційної таємниці.* Технічні заходи захисту базуються на використанні різних електронних пристроїв і спеціальних програм, що входять до складу системи обробки інформації та виконують функції захисту. Наприклад, пошукові прилади, прилади охорони провідних комунікацій, програмне забезпечення, апаратура для виявлення диктофонів, системи акустичного і віброакустичного шумлення, скануючі засоби, засоби виявлення каналів витоку інформації, встановлені спеціального обладнання для спостереження за приміщеннями організації тощо.

6. Підвищення лояльності працівників включають правильно організовану роботу з працівниками підприємства (кадрову політику) і застосування матеріальних та моральних стимулів. Одним із важливих завдань керівника потрібно вважати вірно організований добір співробітників, створення сприятливого соціально-психологічного клімату всередині організації, формування «професійного патріотизму». Завдяки вирішенню питань соціального захисту працівників, організації відпочинку та дозвілля, медичного обслуговування керівник створює в колективі таке сприятливе середовище, що зводить до мінімуму ймовірність усвідомленого заподіяння шкоди підприємству його ж працівниками. Не варто нехтувати і впровадженням системи матеріальних винагород, створенням можливостей для професійного зростання та для участі персоналу в прийнятті рішень. Від умов роботи, що створює керівництво для своїх підлеглих, залежить стан психологічної атмосфери в колективі, тому отримуючи максимальне задоволення від своєї роботи, працівник здатен виконувати свої обов'язки найбільш плідно. Розвиток у них зацікавленості в успіхах підприємства має бути спрямований на те, щоб звести до мінімуму плінність кадрів і разом з тим – втрату інтелектуального потенціалу підприємства і можливість розголошення конфіденційної інформації.

Таким чином, суб'єкт господарювання, який має намір скористатися своїм правом на комерційну таємницю, повинен самостійно спланувати і організувати усі дії правового та організаційного характеру, щоб забезпечити можливість використовувати та охороняти інформацію в режимі «комерційна таємниця». Ефективність її захисту залежатиме від докладених зусиль з боку власника-розпорядника такої інформації. Втім, враховуючи реалії сьогодення, особливу увагу слід приділити питанням, які за даними наукових досліджень більшою мірою впливають на захист комерційно-цінної інформації. По-перше, – це невідпинний розвиток інформаційних технологій, що дають можливість швидкого копіювання та поширення цінної інформації. Часто такі дії відбуваються без дозволу на те власника. Тому важливо особливу увагу приділити застосуванню технічних засобів захисту комерційної таємниці, використовуючи надійні інформаційні системи, ліцензійне програмне забезпечення тощо. По-друге, варто більше уваги приділити питанням підвищення лояльності працівників. Вжиття відповідних заходів дасть змогу покращити продуктивність, закріпити кадри, зменшити їх плінність і завдяки цьому мінімізувати ризик розголошення комерційної таємниці.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. №435 // *Офіц. вісник України*, 2003. – № 11. – Ст. 461.
2. Господарський кодекс України : за станом на 16 січня 2003 р. // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2003. – 192 с.
3. Локотецька О. Система захисту комерційної таємниці підприємства / О. Локотецька // *Бізнес Інформ*. – 2011. – №12. С. – 81–83.
4. Чікін С. Управління комерційною таємницею на підприємстві: дії організаційного, технічного та психологічного характеру / С. Чікін, В. Черненко // *Теорія і практика інтелектуальної власності*. – 2011. – № 5. – С. 56–64.
5. Загорецька О. Особливості роботи з документами, що містять комерційну таємницю підприємства / О. Загорецька // *Довідник кадровика*, 2011. – № 09 (111). – С. 40–46.

References

1. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine].* (2003, January 16). *Offic. Bulletin of Ukraine [in Ukrainian]*.
2. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Commercial Code Ukraine].* (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: *Parlam. vyd-vo [in Ukrainian]*.
3. *Lokotetska, O. (2011). Systema zakhystu komertsyynoyi tayemnytsi pidpryyemstva [The system of protection of commercial secret of the enterprise].* *Biznes Inform – Business Inform*, 12, 81-83 [in Ukrainian].
4. *Chikin, S. & Chernenko V. (2011). Upravlinnya komertsyynoyu tayemnytseyu na pidpryyemstvi: diyi orhanizatsiynoho, tekhnichnoho ta psykholohichnoho kharakteru [Management of commercial secrets in the enterprise: actions of organizational, technical and psychological character].* *Teoriya i praktyka intelektualnoyi vlasnosti – The theory and practice of intellectual property*, 5, 56-64 [in Ukrainian].
5. *Zahoretska, O. (2011). Osoblyvosti roboty z dokumentamy, shcho mistyat komertsyynu tayemnytsyu pidpryyemstva [Features of work with documents containing the commercial secret of the enterprise].* *Dovidnyk kadrovyka – Handbook of HR*, 9, 40-46 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 2.10.2018.

Наталія Майка,
кандидат юридичних наук,
державний реєстратор КП «РОН»МСП

ДОГОВІРНІ ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВА СУПЕРФІЦІЮ

Розглянуто договірні підстави виникнення права суперфіцію. Досліджено елементи договірних підстав. Класифіковано види договірних зобов'язань, враховуючи природу суперфіціарного права.

Ключові слова: договірні підстави виникнення права користування земельною ділянкою для забудови; договір про встановлення права суперфіцію; договір про відчуження суперфіціарного права.

Майка Н.

Договорные основания возникновения права суперфиция

Рассмотрены договорные основания возникновения права суперфиция. Исследованы элементы договорных оснований. Классифицированы виды договорных обязательств, учитывая природу суперфициарного права.

Ключевые слова: договорные основания возникновения права пользования земельным участком для застройки; договор об установлении права суперфиция; договор об отчуждении суперфициарного права.

Maika N.

Contract grounds for the right of superficies

In article is considered the contractual grounds of the right superficies. The elements of contractual reasons are explored. The types of contractual obligations are classified into account the nature of superfiary law.

Keywords: contractual grounds of the right use land for development; agreement on the establishment of the right superficies; the contract on the alienation of the right superficies.

Постановка проблеми. Законодавчі зміни, внесені до Цивільного та Земельного кодексів України, які відбулися з 2008 року, дещо внесли корективи до інституту суперфіцію. Зокрема таких засад, як обмеженого строку щодо земель державної та комунальної власності; щодо обмеження відчуження земель неprivatної власності тощо. Незважаючи на законодавчі реформації, що відбулися, та нестабільний розвиток ринку нерухомості, суперфіції залишається корисною та простішою альтернативою набуття речових прав на нерухомість, а отже заслуговує на увагу дослідження таких підстав його виникнення, як договір.

Стан дослідження. Окремі аспекти дослідження виникнення речового права на забудову чужих земельних ділянок порушували в працях М. С. Долинська, Н.В. Ільків, В. О. Кутателадзе, С. І. Шимон, Д. М. Яценко та ін.

Метою дослідження даної статті є аналіз договірних підстав виникнення права користування земельною ділянкою для забудови на основі чинних норм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до діючих положень законодавства, однією з підстав виникнення права користування чужою земельною ділянкою для забудови є договір (ч. 1 ст. 413 ЦК України [1], ч. 1 ст. 102-1 ЗК України [2]). Однак хоча законодавець і визначив можливість виникнення права суперфіцію на підставі договору, проте існує досить багато прогалин щодо застосування цих норм.

На це звертає увагу також Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ, який у п. 40 Постанови Пленуму «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» № 5 від 07.02.2014 р. визначає, що під час розгляду позовних вимог та спорів щодо права користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій) судам потрібно враховувати, що відповідно до ст. 102-1 ЗК України право на суперфіцій виникає на підставі відповідного договору між власником земельної ділянки та особою, яка має намір користуватися такою ділянкою для забудови відповідно до ЦК України. З урахуванням вимог земельного законодавства укладення договорів суперфіцію, їх умови, строки, права і обов'язки, а також підстави припинення регулюються главою 34 ЦК України [3, с. 27].

Аналіз норм законодавства України дозволяє застосувати вже перевірений спосіб аналізу відповідних договірних конструкцій, а саме крізь призму його елементів.

З огляду на правову природу права суперфіцію як відчужуваного права договори, які опосередковують виникнення права обмеженого користування земельними ділянками для забудови, поділяються на два види: договори суперфіцію а) договори, на підставі яких право суперфіцію встановлюється вперше; б) договори, на підставі яких право суперфіцію переходить від суперфіціарія до нового правонабувача.

Перша категорія є найбільш поширеною, а тому саме з них і розпочнемо аналіз цієї конструкції.

Суб'єктами договорів про встановлення права суперфіцію є власник нерухомості з одного боку та користувач, – з іншого. Відповідно до ст. 413 ЦК України власник земельної ділянки має право надати її в користування іншій особі для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель (суперфіцій). Таким чином, суб'єктами суперфіцію можуть бути будь-які фізичні та юридичні особи, а також територіальні громади і держава в особі уповноважених органів, адже суперфіцій може також встановлюватись і щодо земель державної або комунальної форми власності. Стосовно особи суперфіціарія окремо відзначимо, що ним може бути будь-яка дієздатна фізична або юридична особа, які виявили намір встановлення права користування земельною ділянкою з метою забудови. У зв'язку з цим додатково вимогою до такого суб'єкта може бути наявність дозволу на початок будівництва або ж відповідної ліцензії на виконання робіт у разі, коли такі роботи провадяться самим суперфіціарієм.

Мета (ціль) договору про встановлення суперфіцію. Як витікає із положень законодавства, в договорах про встановлення суперфіцію сутність договору складає розпорядження власника щодо передачі належної йому на праві власності земельної ділянки у довгострокове користування з метою забудови. Ціль договору перебуває у площині матеріальних благ, які сторона отримає за результатами укладеного договору або її інтересу, а тому вбачається, що для суперфіціарія інтерес складають майнові вигоди, які він отримує внаслідок встановлення права суперфіцію – можливість забудови відповідної ділянки з метою будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель. Така конструкція є особливо актуальною сьогодні в межах забудови території міст, коли власники будівель, споруд бажають отримати додаткові гарантії та гарантувати можливість користування будівлею та земельною ділянкою, наданою під забудову на тривалий період. Тому метою (ціллю) такого договору буде отримання тих майнових благ (вигод) внаслідок забудови земельної ділянки, наданої у користування, на які суперфіціарій не міг розраховувати без встановлення обмеженого права користування такою земельною ділянкою.

Предмет (об'єкт) договору. Предметом договору про встановлення суперфіцію є право користування чужою земельною ділянкою з метою забудови. Щодо обсягу здійснення такого права зазначимо, що він визначається договором. Як правило, в договорі чітко визначаються обсяг та межі користування земельною ділянкою з огляду на цільове призначення будівлі, яку планується спорудити на такій земельній ділянці.

Об'єктом договору про встановлення суперфіцію є земельна ділянка, яка надається під забудову. Слід відзначити, що особливості забудови визначаються зазвичай не стільки договором, скільки технічною документацією для забудови та містобудівними нормами у випадку, коли земельна ділянка знаходиться в межах населених пунктів [4].

До істотних (необхідних) умов договору про встановлення суперфіцію слід віднести умови про об'єкт та предмет. Об'єкт, тобто земельна ділянка, і відомості про таку земельну ділянку є основною істотною умовою. Так, у договорі повинні вказуватись її цільове призначення, кадастровий номер, місцезнаходження, мета її надання (збудова) та використання, вид та обсяги будівництва.

Предмет договору суперфіцію також є істотною умовою. Зі змісту ч. 1 ст. 413 ЦК України випливає, що його предметом є право користування особою чужою земельною ділянкою для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель. Деякі автори вважають, що предметом є не право, а дії щодо здійснення такого права. Так, М. С. Долинська зазначає, що предметом договору є дії суперфіціарія з користування земельною ділянкою для будівництва певних видів споруд чи будівель [5, с. 147]. Інший вчений В. О. Кутателадзе зазначає, що при формулюванні предмета договору слід детальніше встановити вимоги щодо характеристик будівлі (споруди), яка повинна бути збудована, тобто місце розташування, площу, поверховість, здійснення благоустрою та інші технічні характеристики, які будуть основою для подальшого проектування та будівництва, тобто своєрідне «технічне завдання» для користувача [6, с. 148]. Ми повністю погоджуємося із вченим, що предмет договору про встановлення права забудови земельної ділянки (суперфіцію) повинен містити чітку, зрозумілу характеристику запланованого будівництва. Найбільш прийнятним, на нашу думку, є додання до цього договору додатку проекту на будівництво. Разом з тим у частині визначення дій як предмету договору про встановлення права користування слід висловити певні застереження, адже предметом є безпосередній правовий результат, на який спрямований договір – встановлення права, а тому визначати предметом суперфіціарія дії означає допускати логічну помилку, внаслідок якої відносини із встановлення права суперфіцію перетворюються на відносини щодо вчинення дій, а це складає сутність зобов'язальних відносин.

Щодо плати та строку зазначимо: низка авторів відносить вказані умови до істотних [7, с. 15]. Такий висновок засновується на тому, що умова про оплату передбачена чинним законодавством (ст. 414

ЦК України). Разом з тим ч. 1 ст. 414 ЦК України передбачається, що власник земельної ділянки, наданої для забудови, має право на одержання плати за користування нею. Розмір плати, її форма, умови, порядок та строки її виплати встановлюються договором. Однак сторонами договору може бути визначено безоплатність користування, що не є заборонено законодавством. Проте потрібно зважити, що право забудови земельної ділянки є певним обмеженням прав власника земельної ділянки, тому в разі відсутності умови про плату істотною умовою такого договору повинна стати умова відшкодування збитків, завданих користуванням земельною ділянкою.

Аналогічна позиція стосується і строку. Умова про строк не є істотною, тому повинна бути включена до договору, якщо сторони про це домовилися, оскільки право користування чужою земельною ділянкою для забудови може бути встановлено на визначений або невизначений строк. Це положення не стосується земель державної чи комунальної власності, в цьому випадку строк користування для забудови не може перевищувати 50 років.

Оскільки суперфіцій є відчужуваним правом, окрім договорів, які його встановлюють, він може виникати і на підставі договорів, за якими відбувається його відчуження (договір купівлі-продажу, договір дарування тощо).

Розглядаючи майнові права як предмет договору відчуження, передання прав – необхідно визначити, що законодавець розуміє під цією категорією. Згідно з ч. 2 ст. 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» під майновими правами, які можуть оцінюватися, визнаються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, в тому числі права, які є складовими частинами права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права [8]. Частина 2 ст. 190 ЦК України визнає майнові права неспоживною річчю та речовими правами. Суперфіцій, так як і емфітевзис, є майновими відчужуваними правами. Тому ці речові права можуть бути об'єктом відчуження.

Внаслідок відчуження чи передання вищевказаних прав, речові правовідносини змінюються, але не припиняються. При цьому відчужуваним та переданими в користування буде речове право, яке виникло на підставі договору із власником. С. І. Шимон вказує, що оборотоздатними речовими є лише такі права, які можливо відчужувати без зміни власника [9, с. 51–56], і ми повністю погоджуємось із вченою.

Договорами відчуження речових прав можна назвати договір купівлі-продажу та договір дарування. За своєю природою такі договори є зобов'язально-правовими із речовими правовими наслідками, адже конструкція відповідного зобов'язання (купівлі-продажу, дарування) тут використовується з метою відчуження, передачі права користування чужою земельною ділянкою для забудови від правоволодільця до правонабувача. Таким чином, внаслідок укладення таких договорів має місце набуття права суперфіцію у похідного правоволодільця.

Предметом договору купівлі-продажу можуть бути майнові права. До договору купівлі-продажу майнових прав застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не впливає зі змісту або характеру цих прав. Із зазначеного випливає, що необхідною умовою є врахування змісту речового права (суперфіцію), що визначено главами 34 ЦК України, ЗК України.

Проаналізуємо його істотні умови. Предмет цього договору становить обсяг прав щодо користування особою чужою земельною ділянкою для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель.

Ціна договору є істотною умовою залежно від того, чи право суперфіцію відчужується на основі купівлі-продажу чи шляхом дарування. Вбачається, що у випадку відсутності в договорі купівлі-продажу ціни товару або порядку її визначення ціна визначається, виходячи із звичайних цін, що склалися на аналогічні товари на момент укладення договору – у цьому випадку ціна не може бути менша, ніж ціна первинного договору (ст. 691 ЦКУ).

Строк виконання зобов'язань за договором: відповідно до ст. 663 ЦК України продавець зобов'язаний передати відповідне речове право набувачу в строк, встановлений договором купівлі-продажу, а якщо зміст договору не дає можливості визначити цей термін – відповідно до положень ст. 530 ЦК України.

Щодо особливостей договору дарування речових прав в літературі висловлюються різні точки зору, які, зрештою, аргументують одну з двох позицій. Згідно з першою речові права не можуть бути предметом дарування. Відповідно до другої деякі речові права можуть відчужуватися окремо від речі, в тому числі й за договором дарування [10, с. 326–331].

Аналіз законодавства та правозастосовної практики дозволяє нам зробити висновок, що речові права на чужу нерухомість (суперфіцій, емфітевзис) є майновими, відчужуваними правами, а отже, й можуть

бути предметом договору дарування. Правове регулювання договору дарування суперфіцію здійснюється главою 55 ЦК України із врахуванням специфіки регулювання глави 34 ЦК України, глави 16-1 ЗК України.

Договір дарування майнового права є одностороннім, реальним або консенсуальним, безоплатним. Договір дарування майнового права, так як і договір дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому, укладається у письмовій формі. У разі недодержання письмової форми цей договір є нікчемним, враховуючи специфіку предмета дарування.

Певними особливостями зумовлена передача в дар майнового права. Специфіка предмета договору дарування майнових прав зумовлює необхідність письмової форми правочину. Аналогічна ситуація складається в разі, коли укладення договору не збігається з моментом передачі дарунка. В цьому випадку має місце консенсуальна угода. Недотримання письмової форми угоди є підставою для визнання її недійсною [11, с. 37]. такий договір належить і до категорії реальних угод, коли момент укладення договору збігається із моментом передачі майна у користування обдаровуваному.

Договір дарування суперфіцію є безоплатним, тому дарувальник не має права вимагати від обдаровуваної особи зустрічних дій майнового характеру. Сторонами договору є власник земельної ділянки і особа, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель. З аналізу норм випливає, що особа, яка наділена повноваженнями щодо надання земельної ділянки, є тільки власник земельної ділянки (ч. 1 ст. 413 ЦК України).

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновки, що право суперфіцію виникає на підставі договірних зобов'язань, які поділяються за такими критеріями:

- первинності, договори, які безпосередньо встановлюють це право (власне договір про встановлення права суперфіцію, в тому числі спадковий та шлюбний договори);
- похідні договори, на підставі яких уже встановлене право користування відчужується / передається (купівля-продаж, дарування, міна).

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. // *Офіційний вісник України*, 2003. – № 11. – Ст. 461.
2. Земельний кодекс України № 2768-III від 25.10.2001 р. // *Відомості Верховної Ради України*, – 2002. – № 3. – Ст. 27.
3. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав: постанова Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ №5 від 07.02.2014 р. // *Бізнес-Бухгалтерія-Право. Податки. Консультації*, 2014 – №35. – Ст. 27.
4. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України № 3038-VI від 17.02.2011 р. // *Офіційний вісник України*, 2011. – № 18. – Ст. 735.
5. Долинська М. С. Особливості укладення та нотаріального посвідчення договорів щодо права користування земельною ділянкою для забудови (суперфіцію) / М.С. Долинська // *Науковий вісник ЛьвДУВС*, 2012. – № 4. – С. 145–153. – (Сер. юридична).
6. Куталадзе В. О. Право користування чужою земельною ділянкою для забудови за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В. О. Куталадзе // *Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.»*. Одеса, 2011. – 195 с.
7. Яценко Д. М. Право користування чужою земельною ділянкою для забудови : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Д. М. Яценко // *Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*, К., 2010. – 16 с.
8. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оцінну діяльність в Україні : Закон України № 2658-III від 12.07.2001 р. // *Відомості Верховної Ради України* 2001. – № 47. – Ст. 251.
9. Шимон С. І. Реалізація обов'язку передання «товару» в зобов'язаннях купівлі-продажу речей та майнових прав / С. І. Шимон // *Вісник Академії адвокатури України*, 2011. – № 3. – С. 51–56.
10. Ільків Н. В. Суперфіцій як альтернативний спосіб набуття права на забудову земельної ділянки / Н. В. Ільків // *Науковий вісник ЛьвДУВС*, 2010. – № 2. – С. 117–127. – (Сер. юридична).
11. Договір дарування: роз'яснення Мін'юсту України від 16.03.2011 р. // *Бізнес-Бухгалтерія-Право. Податки. Консультації*, 2013. – № 6. – С. 37.

References

1. *Цивільний кодекс України (2003)* [Civil Code of Ukraine]. *Офіційний вісник України – Official Bulletin of Ukraine*, 11, 461 [in Ukrainian].
2. *Земельний кодекс України (2001)* [Land Code of Ukraine]. *Відомості Верховної ради України – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 27 [in Ukrainian].
3. *Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав: постанова Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ (2014)* [On judicial practice in matters concerning the protection of property rights and other substantive rights: the decision of the High specialized court of Ukraine on consideration of civil and criminal cases]. *Бізнес-Бухгалтерія-Право. Податки. Консультація –Business Accounting-Law. Taxes Consultation*, 35, 27 [in Ukrainian].
4. *Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України (2011)* [The Law of Ukraine On regulation of urban development activities]. *Офіційний вісник України. – Official Bulletin of Ukraine*, 18, 735 [in Ukrainian].
5. *Dolynska, M.S. (2012) Особливості укладення та нотаріального посвідчення договорів щодо права користування земельною ділянкою для забудови (суперфіції)* [Features of the conclusion and notarization of contracts on the right to use a plot of land for development (superficies)] *Науковий вісник LvDUVS (серія іурідична) – Scientific newsletter Lviv DUVS (legal series)*, 4, 145-153 [in Ukrainian].
6. *Kutakadze, V.O. (2010)ю Право користування чужою земельною ділянкою для забудови за цивільним законодавством України* [The right to use a foreign land plot for development under civil legislation of Ukraine]. *Candidate's thesis. Sumy: SumSU* [in Ukrainian].
7. *Yacenko, D. M. (2010)ю Право користування чужою землею для забудови* [The right to use another's land for development]. *Extended abstract of Doctor's thesis. Sumy: SumSU* [in Ukrainian].
8. *Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність»: 12 лип. 2001 року. № № 2658-III* [[Law of Ukraine «On appraisal of property, property rights and professional appraisal activity in Ukraine»]. *Відомості Верховної Ради України – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo* [in Ukrainian].
9. *Shymon, S.I. (2011) Реалізація обов'язку передання «товару» в зобов'язаннях купівлі-продажу речей та майнових прав* [Realization of the obligation to transfer “goods” in obligations of sale and purchase of goods and property rights]. *Вісник академії адвокатури України – Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 3, 51-56 [in Ukrainian].
10. *Ilkiv, N.V. (2010) Суперфіції як альтернативний спосіб набуття права на забудову земельної ділянки* [Superfits as an alternative way of acquiring the right to build a land plot]. *Науковий вісник LvDUVS (серія іурідична) – Scientific newsletter Lviv DUVS (legal series)*, 2, 117-127 [in Ukrainian].
11. *Договір дарування: роз'яснення Міністру України 16 бер. 2011 року* [A gift treaty: explanations to the Ministry of Justice of Ukraine]. *Бізнес-Бухгалтерія-Право. Податки. Консультація –Business Accounting-Law. Taxes Consultation*, 2013, 6, 37. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.10.2018.

Наталія Марценко,

кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри міжнародного права, міжнародних
відносин та дипломатії юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ ЖИТЛА У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Проведено порівняльно-правове дослідження поняття «житло» у національному та міжнародному праві. Відзначено неоднозначний погляд законодавця на розуміння даного поняття та більш вузьке його розуміння порівняно із нормами міжнародного права. Внесено пропозиції щодо вдосконалення чинного житлового законодавства в частині правової регламентації поняття «житло» у національному праві.

Ключові слова: житло, квартира, житлове приміщення, проживання, нерухоме майно, об'єкт цивільних прав.

Марценко Н.

Сравнительно-правовая характеристика понятия жилья в национальном и международном праве.

Проведен сравнительно-правовое исследование понятия «жилище» в национальном и международном праве. Отмечено неоднозначный взгляд законодателя на понимание данного понятия, и более узкое его понимание по сравнению с нормами международного права. Внесены предложения по совершенствованию действующего жилищного законодательства в части правовой регламентации понятия жилье в национальном праве.

Ключевые слова: жилье, квартира, жилое помещение, проживание, недвижимое имущество, объект гражданских прав.

Martsenko N.

Comparative legal characteristic of the concept of housing in national and international law.

The comparative legal study of the concept of «housing» in the national and international law was conducted. The controversial view of the legislator on the understanding of this concept, and its narrower understanding in comparison with the norms of international law has been noted. Proposals concerning the improvement of the existing housing legislation in the part of legal regulation of the concept of housing in the national law have been made.

Keywords: housing, apartment, living room, residence, real estate, object of civil rights.

Постановка проблеми. Питання, пов'язані з розумінням суті та змісту поняття «житло», не втрачають своєї актуальності, оскільки будучи одним із найважливіших об'єктів цивільних правовідносин, ця правова конструкція неоднозначно розуміється як у законодавстві й практиці правозастосування, так і у науці. Постійний інтерес науковців до розуміння житла також пов'язаний із тим, що питання житла і житлових правовідносин знаходяться на вістрі соціального замовлення суспільства, будучи умовою та показником належного рівня життя та соціального статусу особи. Попри це неузгодженість норм чинного законодавства у житлових питаннях та активна інтеграція вітчизняної правової системи у європейський правовий простір зумовлюють необхідність здійснення наукових досліджень, що дадуть змогу удосконалити чинне законодавство саме в частині розуміння особливостей правової конструкції житла як об'єкта цивільних прав та правовідносин.

Аналіз останніх досліджень. Питанню дослідження житла у різних галузях права займається багато науковців, однак слід відзначити таких провідних цивілістів, як М. К. Галянчик, О. О. Кармаза, Є. О. Мічурін, Р. Б. Шишка, наукові праці котрих стали основою для доктринального та правового розуміння змісту, сутності житла як приватноправової категорії.

Постановка завдання. Однак розвиток та ускладнення цивільних правовідносин зумовлює постійну потребу у науковому переосмисленні теоретичних і нормативних положень та вирішенні проблем житлового права з огляду на достатньо високий рівень розвитку міжнародних правових положень у сфері житлового права. Тому дане дослідження спрямоване на комплексний аналіз поняття «житло» у національному та міжнародному праві задля формування єдності у доктринальному розумінні даної правової категорії.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід відзначити, що у законодавстві нашої країни існує декілька підходів до визначення поняття «житло». Відповідно до ст. 4 ЖК УРСР (далі – ЖК) житловий фонд охоплює сукупність жилих будинків і жилих приміщень на всій території України, що визнані у встановленому порядку житлом, придатним для проживання громадян незалежно від форми власності [1]. Стаття 50 ЖК передбачає, що жила приміщення, надане громадянам для проживання, має бути благоустроєним відповідно до умов даного населеного пункту, відповідати встановленим санітарним і технічним вимогам.

В одному із проектів ЖК України збережено усталений підхід до розуміння житла через його функціональне призначення: житлом розуміється приміщення, призначене для постійного і переважного проживання (квартира, кімната) [4].

Схоже змістове наповнення містить норма ч. 2 ст. 15 ЖК РФ, де *жилим приміщенням* визнається ізольоване приміщення, яке є нерухомим майном і придатне для постійного проживання громадян (відповідає встановленим санітарним та технічним правилам та нормам, іншим вимогам законодавства) [3].

Не визнаються житлом приміщення, не призначені та не пристосовані для постійного чи тимчасового проживання (відокремлені від жилих будівель – погребі, гаражі, інші будівлі господарського призначення). Тобто діюче українське, російське житлове законодавство та проект ЖК України містять вузьке розуміння поняття «житло», відмінне від європейського підходу, що підтверджується далі у даній статті.

Власне придатність приміщення для проживання в ньому людини регламентується саме житловим законодавством України. Так, згідно зі ст. 6 ЖК жили будинки і жили приміщення призначаються для постійного або тимчасового проживання громадян [1]. Вважається, що поняттям «жילה приміщення», ст. 6 ЖК охоплює і нежилі за своїм функціональним призначенням приміщення, що є його частиною (комори, балкони, лоджії тощо).

При визначенні приміщення як житлового слід керуватися державними будівельними нормами ДБН В.2.2-15-2005 «Житлові будинки. Основні положення» та ДБН В.22-9-99 «Громадські будинки та споруди», а також нормативними вимогами державних наглядових органів із забезпеченням проектами стійкості будівель, надійності їх експлуатації, протипожежної безпеки, екологічних та санітарно-гігієнічних правил і норм щодо складових частин комплексу та їх функціональної належності [5]. Отже, за житловим законодавством України жила приміщення має відповідати (архітектурним, будівельним, санітарним, пожежним тощо) вимогам приміщення, що призначене для проживання людини.

Цивільно-правове розуміння поняття житла закріплено в ст. 379 ЦК України: житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них [2]. У цивільному праві житло розглядається як різновид нерухомості, з визначеними щодо неї правами, функціонально призначеною для проживання фізичної особи. В ЦК України (ст. 379) закріплено поняття житла в контексті об'єкта права власності та предмета відповідних цивільно-правових правочинів, що зумовлює його відмінності від житла як категорії конституційного права.

Цивільно-правова категорія житла, на відміну конституційно-правового розуміння зазначеної конструкції, має правовий режим нерухокої речі, завжди наділений властивостями оборотоздатного майна, яке «...повинно допускати фізичну можливість вчинення дії, предмета угоди». Так, в конституційному праві, наприклад, термін «житло» означає обране місце, адресно-географічні координати якого визначають приміщення, спеціально призначене для вільного проживання людини.

Конституційно-правове поняття «житло» ширше категорії «житлове приміщення», оскільки включає не лише житлові будинки, квартири та їх ізольовані частини, але й інші споруди, які традиційно використовуються для проживання (чум, яранга, циганська кібітка тощо). Тобто розуміння поняття житла в різних значеннях переважно зумовлене істотними відмінностями змісту терміну «житло» в конституційному і цивільному праві.

Відповідно до Податкового кодексу України до житлового фонду відноситься житловий будинок, прибудова до житлового будинку, квартира, котедж, кімнати у багатосімейних квартирах [6]. При цьому житловий будинок і його різновиди розуміються як будівлі капітального типу, які споруджені з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначені для постійного проживання у них.

Кримінальне законодавство ширше тлумачить поняття «житло» у порівнянні з цивільним та житловим законодавством. Так, в Постанові Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06.11.2009 р. «Про судову практику у справах про злочини проти власності» житло розглядається як приміщення, призначене для постійного або тимчасового проживання людей (будинок, квартира, дача, номер у готелі тощо). До житла прирівнюються також ті його частини, в яких може зберігатися майно (балкон, веранда, комора тощо), за винятком господарських

приміщень, не пов'язаних безпосередньо з житлом (гараж, сарай тощо). Поняття «інше приміщення» включає різноманітні постійні, тимчасові, стаціонарні або пересувні будівлі чи споруди, призначені для розміщення людей або матеріальних цінностей (виробниче або службове приміщення підприємства, установи чи організації, гараж, інша будівля господарського призначення, відокремлена від житлових будівель тощо) [7].

Таким чином, згідно з чинним законодавством України, житлом слід вважати приміщення, що призначене або пристосоване для постійного чи тимчасового проживання в ньому людей (жиле приміщення), а також усі складові частини такого приміщення.

Видається, що законодавець використовує термін «житло» для позначення узагальнюючого нерухомого об'єкта цивільних прав, здатного задовольнити потребу фізичної потреби у проживанні. Цей термін застосовується до всіх видів житлових приміщень, незалежно від форми власності на таку нерухомість. Недолік наведених випадків легального визначення поняття житла полягає в тому, що всі вони ґрунтуються на орієнтовному переліку основних видів житла і недостатньо чітких їх визначальних родових ознаках, що створює невизначеність у чіткому розумінні родового поняття та окремих видів житла.

Цікавою в плані розуміння житла є і судова практика, яка визнає житлом купе провідника, каюту члена команди морського чи річкового судна, будівельний вагончик, збірний будинок та іншу тимчасову споруду, яка спеціально пристосована і використовується для тривалого проживання людей.

Згідно з вимогами ст. 17. ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як джерело права [8].

Щодо практики Європейського суду з прав людини, то аналіз рішень даного Суду дає змогу стверджувати, що поняття «житло» у розумінні ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.) охоплює не лише житло фізичних осіб. Воно може поширюватися на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їх філії та інші приміщення. Слід звернути увагу на те, що поняття «житло» в сенсі ст. 8 Конвенції означає швидше «домівка» і тлумачиться достатньо широко.

Цим поняттям охоплюються: місце, облаштоване особою як її дім, навіть якщо його заснування не відповідало чинному законодавству (наприклад, циганське шатро, як це визнано в рішенні у справі «Баклі проти Сполученого Королівства» від 25 вересня 1996 р.); місце, куди особа має намір повернутися чи де було її постійне помешкання (рішення у справі «Гіллоу проти Сполученого Королівства» від 24 листопада 1986 р.); житло, яке має статус «службового» (справа «Новоселецький проти України» від 22 лютого 2005 р.); власність, яку особа щороку займає певний проміжок часу; приміщення, пов'язані з професійною діяльністю адвоката, наприклад його офіс (рішення у справі «Німіц проти Німеччини» від 16 грудня 1992 р.; «Смірнов проти Росії» від 7 червня 2007 р.) чи нотаріуса (рішення у справі «Пантелеєнко проти України» від 29 червня 2006 р.); офісні приміщення (рішення у справі «Бук проти Німеччини» від 28 квітня 2005 р.; рішення у справі «Ромен і Шміт проти Люксембургу» від 25 лютого 2003 р.) та інші.

Що стосується слова «житло», Європейський Суд з прав людини відзначає, що в деяких державах-учасницях, а саме в Німеччині, воно поширюється на службові приміщення, а згідно з законодавством Франції може поширюватися на діловий офіс типу адвокатського. Не завжди можна провести чітке розмежування також і тому, що вести діяльність, яка належить до професійної чи ділової, можна з таким же успіхом зі свого місця проживання і навпаки, – можна займатися справами, які не стосуються професійної сфери, в офісі чи комерційних службових приміщеннях. Тому однозначним і очевидним є той факт, що поняття «житло», використовуване в ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, тлумачиться Європейським судом з прав людини набагато ширше, ніж місце для проживання фізичної особи (включаються також самостійне будівництво, офісні приміщення, складські приміщення, місця для тимчасового перебування).

Принциповими є і положення розділу дванадцятого Рамкового документу з Глобальної стратегії в галузі житла, де під поняттям «житло» розуміється діяльність, сам процес проживання, а також об'єкти житла та житлове середовище [9]. У Рамковому документі з Глобальної стратегії в галузі житла зазначено, що житло є фізичною та соціальною структурою, що функціонує у різних просторових масштабах (будинки, житлові райони, міста та інші населені пункти, регіони та держави) [10].

Тому, проаналізувавши рішення Європейського Суду та дану Глобальну стратегію в галузі житла, слід відзначити, що у саме поняття «житло» на сучасному етапі розвитку міжнародного права вкладається широкий зміст. Комплексний підхід до розуміння правової категорії «житло» особливо важливим є для України, котра працює над якісним удосконаленням житлового законодавства.

В літературі, зважаючи на комплексне регулювання житлових відносин і визначальні особливості кожної пов'язаної з таким регулюванням галузей права, розглядають житло в загально-правовому і галузевому,

у вузькому та широкому розумінні. Сам термін «житло» виступає узагальнюючим поняттям певної групи об'єктів, які належать до нерухомості і можуть бути об'єктом цивільних правовідносин [11, с. 96].

На думку С. Мічуріна, житло – це квартири багатоквартирних будинків, одноквартирні будинки, кімнати в квартирах одноквартирних будинків та інші приміщення, що придатні для постійного чи тимчасового проживання осіб і які є завершеним будівництвом та віднесені в законному порядку до житлового фонду [12, с. 7].

Є у літературі і позиція по те, що до житла слід також прирівняти льохи, комори, гаражі, які відокремлені від житла [13, с. 107]. Така думка є суперечливою, оскільки такі приміщення не призначені для проживання і не є житлом, хоч і тісно пов'язані із повсякденним побутом.

Видається, що термін «житло» є досить вдалим родовим поняттям його видів, а також юридичним родовим еквівалентом будь-яких із видів житла і зміни різноманітності термінів (житло, жилий будинок, жиле приміщення, кімната у квартирах тощо) на більш узагальнююче й універсальне поняття, покликане виконувати функції родової правової конструкції. Додаткова актуальність виявлення родового поняття житла викликана тим, що чинне законодавство не дає однозначного юридичного визначення понять «окрема квартира» та «інше ізольоване житлове приміщення».

Важливо, що категорія житла є загально-родовою та не має юридичного значення самостійного об'єкта права, оскільки повноваження щодо такого об'єкта реалізуються через визнані правом різновиди житла у вигляді житлового будинку, квартири, іншого приміщення, призначених та придатних для постійного проживання в них згідно з положеннями норм цивільного законодавства України.

Так, житло у вузькому розумінні – це призначений для постійного проживання і визнаний цивільним правом різновид нерухомого майна, яким визнається житловий будинок та квартира, тобто житлові приміщення, спеціально призначені для постійного проживання людей. Такий підхід у розумінні поняття «житло» знайшло закріплення в ст. 379 ЦК України.

У широкому значенні під житлом зазвичай розуміють індивідуально визначену річ особливого роду у вигляді споруди або приміщення, спеціально призначені для проживання людей: житлові будинки, квартири, кімнати разом з відповідною допоміжною площею (кухня, коридор, ванна кімната, прихожа тощо), а також різного роду інші об'єкти житлового будинку (ліфт і ліфтове господарство, інше інженерне обладнання).

Тому, враховуючи аналіз чинного законодавства і практику його застосування, «житло» слід розглядати як об'єкт житлових правовідносин і як родове поняття, яке узагальнює в собі окремі об'єкти нерухомості, які відносяться до житлових приміщень.

Варто відзначити, що в умовах євроінтеграції надалі слід враховувати практику Європейського суду щодо вирішення питання про віднесення тих чи інших об'єктів до житла. Дуже важливо гармонізувати норми вітчизняного житлового права з нормами міжнародного права і привести їх у відповідність до визнаних міжнародних стандартів у сфері житлових відносин.

Список використаних джерел

1. *Житловий кодекс УРСР від 30.06.1983 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>.*
2. *Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV від 16.01.2003 року // Офіційний вісник України, 2003. – № 11. – Ст. 461.*
3. *Житловий кодекс Російської Федерації від 22 грудня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_51057/.*
4. *Проект Житлового кодексу України (реєстраційний №2307-д від 04.09.09 р.) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=36021.*
5. *Державні будівельні норми «Будинки і споруди. Жилі будинки. Основні положення. ДБН В.2.2-15-2005» : Наказ Держбуду України № 80 від 18 травня 2005 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>.*
6. *Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. // Офіційний вісник України, 2010. – № 92. – Т. 1. – С. 3248.*
7. *Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 6 листопада 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/CE23FEBC771D9FCBC2257682004D020E?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=CE23FEBC771D9FCBC2257682004D020E&Count=500&>.*

8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України № 3477-IV від 23.02.2006 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
9. Виногорова Г. В. Поняття «належне житло» в міжнародно-правових джерелах і законодавстві України // Правове регулювання економіки, 2015. – № 15. – С. 138–149.
10. Рамковий документ з Глобальної стратегії в галузі житла (Діяльність Програми ООН з населених пунктів, двадцять четверта сесія, Найробі, 15–19 квітня 2013 року) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ООН-Хабітат. – Режим доступу : <http://unhabitat.org>.
11. Галантич М. К. Теоретико-правові засади реалізації житлових прав громадян в умовах ринкових перетворень : моногр. / М. К. Галантич. – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПН України, 2006. – 512 с.
12. Мічурін Є. О. Цивільний договір як один із засобів реалізації права на житло : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Є. О. Мічурін. – Х., 2000. – 16 с.
13. Назаров В. Право особи на недоторканість житла та його обмеження у кримінальному провадженні // Юридична Україна, 2009. – № 5. – С. 105–110.

References

1. Zhytlovyi kodeks URSR vid 30.06.1983 r. [Housing Code of the Ukrainian SSR]. (n.d.). <http://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10> [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine]. (2003, January 16). *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny - Official Bulletin of Ukraine*. [in Ukrainian].
3. Zhytlovyi kodeks Rosiys'koyi Federatsiyi [Housing Code of the Russian Federation]. (n.d.). <http://base.garant.ru>. Retrieved from <http://base.garant.ru/12145525/> [in Russian].
4. Proekt Zhytlovoho kodeksu Ukrayiny [Project of the Housing Code of Ukraine]. (n.d.). <http://w1.c1zakon.rada.gov.ua> Retrieved from http://w1.c1rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=36021 [in Ukrainian].
5. Derzhavni budivel'ni normy «Budynky ta sporudy. Zhyli budynky. Osnovni polozhennya.» [State building codes Buildings and structures. Residential buildings. Substantive provisions]. (2005). *Nakaz Derzhbudu Ukrayiny vid 18 travnya 2005 roku № 80 [Order of the State Building Committee of Ukraine]. (DBN V.2.2-15-2005 from May 18 2005)*. Retrieved from <http://rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Podatkovyy kodeks Ukrayiny [Tax Code of Ukraine]. (2010, December 02). *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny - Official Bulletin of Ukraine*. [in Ukrainian].
7. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochyny proty vlasnosti [On judicial practice in cases of crimes against property]. *Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrayiny [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine]. (2009, 6 November)*. (n.d.). <http://www.scourt.gov.ua>. Retrieved from <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/CE23FEBBC771D9FCBC2257682004D020E?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=CE23FEBBC771D9FCBC2257682004D020E&Count=500&> [in Ukrainian].
8. Pro vykonannya rishen ta zastosuvannya praktyky Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny [On the implementation of decisions and application of the European Court of Human Rights practice]. (2006, February 23). (n.d.). <http://zakon2.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> [in Ukrainian].
9. Vynohradova, H. V. (2015). Ponyattya «nalezhne zhytlo» v mizhnarodno-pravovykh dzherelakh ta zakonodavstvi Ukrayiny [The concept of «proper housing» in the international legal sources and legislation of Ukraine]. *Pravove rehulyuvannya ekonomiky - Legal regulation of the economy*, 15, 138-149 [in Ukrainian].
10. Ramkovyy dokument iz Hlobal'noyi stratehiyi v zhytlovomu sektori [Framework Document on the Global Housing Strategy]. *Diyal'nist' Prohramy OON z naselenykh punktiv - UN Program on Human Settlements. (2013, 15-19 April)*. (n.d.). <http://unhabitat.org>. Retrieved from <http://unhabitat.org> [in Ukrainian].
11. Halantych, M. K. (2006), *Teoretyko-pravovi zasady realizatsiyi zhytlovykh prav hromadyan u umovakh rynkovykh peretvoren': monohrafiya [Theoretical and legal principles of realization of housing rights of citizens in the conditions of market transformations]*. Kyiv: NDI pryvatnoho prava ta pidpryyemnytstva APN Ukrayiny [in Ukrainian].
12. Michurin, YE. O. (2000). *Tsyvil'nyy dohovir yak odyn iz zasobiv realizatsiyi prava na zhytlo [Civil contract as one of the means of realization of the right to housing]*. Extended abstract of candidate's thesis. Sumy: Kharkiv [in Ukrainian].
13. Nazarov, V. (2009). *Pravo osoby na nedotorkannist' zhytla ta yoho obmezheniya v kryminal'niy spravi [The right of the person to the integrity of the home and its restrictions in criminal proceedings]*. *Yurydychna Ukrayina - Legal Ukraine*, 105-110 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.09.2018.

Юлія Труфанова,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права і процесу
Тернопільського національного
економічного університету

НЕВИЗНАЧЕНИЙ СТРОК ЯК ВОЛЯ СТОРІН ПРИ УКЛАДЕННІ ДОГОВОРУ НАЙМУ (ОРЕНДИ)

Розкрито особливості укладання договору найму (оренди) на невизначений строк. Підтримано позицію, що використання у тексті договору найму поняття «невизначений строк» аж ніяк не слід розцінювати як неузгодженість волі сторін стосовно строку найму.

Ключові слова: договір найму (оренди), істотна умова, строк дії договору, невизначений строк.

Труфанова Ю.

Неопределенный срок как воля сторон при заключении договора найма (аренды)

Раскрыты особенности заключения договора найма (аренды) на неопределенный срок. Поддержана позиция, что использование в тексте договора найма понятия «неопределенный срок» никоим образом нельзя расценивать как несогласованность воли сторон относительно срока найма.

Ключевые слова: договор найма (аренды), существенное условие, срок действия договора, неопределенный срок.

Trufanova Yu.

Indefinite period as the will of parties in concluding the lease (rent) agreement

The peculiarities of concluding an indefinite lease (rent) agreement are disclosed. The notion is supported, stating the use of the «indefinite period» in the body of the agreement is not to be regarded as a misunderstanding between the desires of the parties in relation to the term of lease.

Keywords: lease (rent) agreement, fundamental condition, duration of the agreement, indefinite period.

Постановка проблеми. Поняття договору, укладеного на невизначений строк, міститься у більшості правових систем світу. Така конструкція застосовується у випадках, коли сторони бажають продовжувати договірні стосунки доки це вигідно обом контрагентам або якщо точно неможливо передбачити необхідний час користування річчю.

Однак сучасна судова практика виявляє нечіткість окремих законодавчих положень з цього питання, що зумовлює потребу науково-теоретичного осмислення їх змісту з метою підвищення якості правового регулювання відносин найму та ефективності правозастосовної діяльності у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій науковців свідчить про необхідність узгодження положень ЦК України та ГК України стосовно можливості укладання договору на невизначений строк.

Постановка завдання. Метою наукового дослідження є визначити особливості укладання договору найму (оренди) на невизначений строк.

Виклад основного матеріалу. Договір найму (оренди) є однією з найдавніших договірних конструкцій, сфера застосування якої сьогодні поширюється як на підприємницьку діяльність, так і на задоволення побутових потреб, що зумовлює широкомасштабність застосування цієї договірної конструкції у майновому обігу. Однією з причин затребування найму (оренди) є його гнучкість порівняно з жорсткою конструкцією права власності, що створює додаткові можливості для організації виробництва та управління його ресурсами. При цьому договір найму (оренди), створює максимально сприятливі умови як для розвитку бізнесу, так і для реалізації побутових потреб населення, задовольняючи інтереси як власників капіталу в отриманні певних благ, так і осіб, які таким капіталом не володіють, але потребують використання його корисних властивостей.

Серед науковців і практиків немає єдиного підходу у визначенні переліку істотних умов договору найму (оренди). У науці цивільного права існує підхід, за яким істотною умовою договору найму (оренди) в силу законодавчого регулювання визнається лише предмет договору [1, с. 351]. Л. Т. Кокоєва погоджується із дослідниками, які визнають істотною умовою – за загальним правилом – лише визначеність об'єкта оренди. Зокрема, на думку вченої, строк і орендна плата за договором оренди становлять елементи його

предмета і входять в легальне визначення договору, дозволяють відмежувати його від суміжних договорів, але не можуть бути зараховані до істотних умов. Для підтвердження своєї позиції автор проводить аналогію з договором купівлі-продажу, щодо якого ціна також є кваліфікаційною умовою для цього договору, але безсумнівно, що договір вважається укладеним і без зазначення такої умови в силу положень закону [2, с. 21]. Прихильники такої позиції аргументують це положеннями ч. 1 ст. 762 та ч. 2 ст. 763 ЦК України, які передбачають можливість укладання договору найму (оренди) без зазначення строку його дії та плати за користування річчю. Автори, які підтримують протилежну концепцію, відзначають: «Той факт, що відповідними нормами ЦК існування договірних відносин з найму майна не ставиться в залежність від наявності в договорі умов, які встановлюють плату за користування майном та строк найму, не дає підстав вважати, що зазначені умови не є істотними. Положення ЦК містять норми диспозитивного характеру, згідно з якими визначають умови про строк та плату за найм у тому випадку, якщо вони не врегульовані безпосередньо в договорі» [3, с. 356].

Підтримує таку позицію і судова практика. Так, відповідно до п. 2.6 постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 29.05.2013 № 12 «Про деякі питання практики застосування законодавства про оренду (найм) майна», на основі аналізу статей 759-762 ЦК України до істотних умов належить предмет договору, плата за користування майном та строк користування ним [4]. В обох наукових позиціях виокремлено як спільні, так і відмінні риси. Прибічники обох концепцій визнають, що строк дії договору та плата за користування річчю є кваліфікаційними умовами договору найму, які виділяють його серед інших видів договорів.

Істотним умовам договору присвячена ст. 638 ЦК України. Відповідно до другого абзацу цієї статті істотними умовами договору є умови: 1) про предмет договору; 2) умови, визначені законом як істотні, або є необхідними для договорів такого виду; 3) а також усі ті умови, до яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди. Така норма надає однакове юридичне значення умовам, безпосередньо зазначеним у законі як істотні, та умовам, які є обов'язковими для договорів такого виду. Цей аргумент є основоположним для визнання строку дії договору та плати за користування річчю як істотних умов договору найму (оренди). Прихильники антитетичної концепції при віднесенні умов договору до істотних надають визначального значення нормі першого абзацу частини першої статті 638 ЦК України, згідно з якою договір вважається укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору.

Отже, обидві позиції нормативно обґрунтовані. Надання більш вагомому юридичного значення одній з двох норм, розміщених в межах однієї частини однієї статті нормативно-правового акта, видається безперспективним. Однак більш детальний аналіз норм ч. 1 ст. 762 та ч. 2 ст. 763 ЦК України дозволяє зробити висновок, що позиція, згідно з якою законодавець допускає можливість існування договору найму (оренди) з непогодженими сторонами умовами щодо плати за користування річчю та строку дії договору, не цілком коректна.

Для підтвердження цієї тези проаналізуємо текст коментованих норм. Відповідно до ч. 1 ст. 762 ЦК України «За користування майном з наймача справляється плата, розмір якої встановлюється договором найму. Якщо розмір плати не встановлений договором, він визначається з урахуванням споживчої якості речі та інших обставин, які мають істотне значення» (курсив -виділено автором). Коментована норма є диспозитивною – сторони можуть визначити розмір плати за користування речі в договорі, а можуть погодитися на порядок визначення розміру плати за користування річчю і не зазначити конкретного розміру плати за користування річчю в тексті договору. В останньому випадку якщо у тексті договору немає умови про плату за користування річчю, це свідчить саме про вибір сторонами порядку визначення плати за користування річчю, передбаченому абз. 2 ч. 1 ст. 762 ЦК України. Цивільне законодавство передбачає можливість вираження своєї волі на вчинення правочину мовчанням сторін (ч. 3 ст. 205 ЦК України). Слід зазначити, що який би варіант сторони не обрали, питання плати за користування річчю буде однозначно врегульоване – або положеннями договору, або нормою закону. Така пильна увага законодавця до способів вираження умов оплати за користування річчю навпаки підтверджує правильність підходу, згідно з яким плата за користування річчю є істотною умовою договору найму (оренди). Ситуація, за якої сторони «забули» встановити плату за користування річчю на етапі укладення договору є абсурдною, оскільки основною метою наймодавця від укладення цього договору є саме отримання прибутку від передавання речі в користування наймачеві. Оплатність користування речі є умовою, яка відрізняє договір найму (оренди) від договору позички, який є безоплатним. Отже, підхід законодавця, виражений в ч. 1 ст. 762 ЦК України, спрямований на безумовну визначеність істотної умови договору найму (оренди) – плати за користування річчю.

Договір найму (оренди) завжди є строковим. Згідно з ч. 2 ст. 763 ЦК України, якщо строк найму не встановлений у договорі, то він вважається укладеним на невизначений строк. Водночас сторони мають право односторонньої відмови від договору у будь-який момент за умови письмового попередження контрагента про неї протягом визначеного законом або договором строку. У цьому випадку позицію законодавця можна пояснити проаналізованими вище мотивами стосовно конструкції ч. 1 ст. 762 ЦК України. Сторони договору найму не можуть під час укладення договору «упустити» строковість передавання речі в користування, тому що ця умова є кваліфікаційною для договорів цього виду і становить особливий інтерес як для наймача, так і для наймодавця. Отже, відсутність у тексті договору слід розцінювати як мовчазну згоду сторін на укладення договору найму на невизначений строк. Сторони можуть передбачити у тексті договору умову, згідно з якою договір укладений на невизначений строк. Конструкція ч. 2 ст. 763 ЦК України жодним чином не обмежує свободу сторін на укладення договору та не виключає строку його дії як необхідної для такого виду договорів умови з переліку істотних умов договору найму, а спрямована на захист його сторін зменшенням ймовірності визнання договору неукладеним та урегулювання істотної умови договору найму – строку найму за будь-яких умов.

Отже, істотними умовами договору найму (оренди) є умови про його предмет, строк дії та плату за користування речі. Ситуацію, за якої сторони не зазначили в тексті договору умови про строк найму та плату за користування речі, потрібно трактувати не як недосягнення сторонами згоди з істотних умов договору, а як згоду сторін на застосування до відносин найму правил визначення цих умов, встановлених у ч. 1 ст. 762 та ч. 2 ст. 763 ЦК України, виражену у мовчазній формі, що передбачено ч. 3 ст. 205 ЦК України.

Строк дії договору найму (оренди) не лише визначає часовий період користування майном, а й впливає на форму укладення договору. Так, відповідно до ст.ст. 793, 794 ЦК України договір найму будівлі строком на три або більше років підлягає нотаріальному посвідченню, а право користування, яке виникає на його підставі, – державній реєстрації. У цьому випадку можуть виникнути дискусії з приводу необхідності нотаріального посвідчення договору найму (оренди) укладеного на невизначений строк та державної реєстрації прав, що виникають на його підставі. Вважаємо доцільним, оскільки строк дії оренди за таким договором може становити три і більше років, то варто їх укладати відповідно до вимог ст. ст. 793, 794 ЦК України. Недотримання ж таких умов нівелює такий договір. Саме до такого висновку прийшов ВС України у постанові від 14 травня 2012 року у справі № 48/234 [5].

Як вірно зазначає І. Р. Калаур, можливість укладання договору найму на невизначений строк зумовлено щонайменше двома факторами: по-перше, практика багатовікового існування відносин найму довела, що не завжди виправданою є необхідність визначати строк найму майна в договорі, адже, укладаючи договір, кожна його сторона переслідує конкретну мету, яка інколи може залежати від суб'єктивних чи об'єктивних обставин, що унеможливує раціонально визначити строк найму; по-друге, строк договору найму зазвичай визначається вказівкою на період у часі або конкретну дату, проте на практиці інколи укладають договори найму, припинення яких залежне від дії або події, яка обов'язково буде вчинена або настане, але невідомо коли [6, с. 70].

Поняття договору, укладеного на невизначений строк, знайоме більшості правових систем світу. Така конструкція застосовується у випадках, коли сторони бажають продовжувати договірні стосунки доки це вигідно обом контрагентам або якщо точно неможливо передбачити необхідний час користування річчю.

Слід зазначити, що ч. 7 ст. 180 ГК України містить певні конструктивні недоліки, які ставлять під сумнів можливість укладення на невизначений строк господарських договорів. На таку ситуацію натрапляємо у постанові (далі – ВС України) від 21.06.2012 у справі № 5009/110. Правова позиція суду звучить:

«Згідно з п. 1.1 договору, цілісний майновий комплекс передається в користування на визначений строк, а пунктом 7.1 договору передбачено, що даний договір укладається на невизначений строк. Відповідно до ч. 1 ст. 251 ЦК України, строком є певний період у часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

В силу положень ч. 7 ст. 180 ГК України, строком дії господарського договору є час, впродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору. Отже, при укладенні договору оренди цілісного майнового комплексу №PDS 000777 від 13.07.2011р. сторони в обов'язковому порядку повинні були досягнути згоди щодо певного періоду у часі (строку) впродовж якого вони перебуватимуть в орендних правовідносинах.

Між тим, сторонами не досягнуто згоди щодо істотної умови договору оренди – строку його дії. Згідно з ч. 8 ст. 181 ГК України, у разі якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся).

З огляду на те, що суди попередніх інстанцій дійшли правильного висновку про відсутність правових підстав для задоволення позову у зв'язку з неукладенням договору, ухвалені у справі рішення та постанови підлягають залишенню без змін» [7].

Таке правозастосування касаційною інстанцією норм матеріального права викликає певні зауваження. Безспірним є визнання договору неукладеним, якщо сторони не досягли згоди щодо істотних умов. Однак у цьому випадку важко сказати, що сторони не погодили строк договору найму. У розглянутій справі сторони зазначили у тексті договору, що він укладається на невизначений строк. Водночас словосполучення «невизначений строк» аж ніяк не означає, що узгодити строк договору сторонам не вдалося. Сам факт згадування у тексті договору строку його дії та порядку його визначення повинен бути доказом досягнення згоди з цієї умови. Законодавець передбачив можливість сторін укласти договір найму (оренди) на «невизначений строк» (саме це словосполучення використане у ч. 2 ст. 763 ЦК України) і спрогнозував правові особливості таких договорів – надання сторонам права односторонньої відмови від договору. Обмеження використання в діловому обігу договірної конструкції договору найму (оренди), укладеного на невизначений строк, суперечить ч. 2 ст. 763 ЦК України та одному з основних принципів цивільного законодавства – свободи договору (п. 3 ч. 1 ст. 3 ЦК України). Невизначеність строку договору оренди в цьому випадку не можна ототожнювати з його неузгодженістю між сторонами, що і є підставою для визнання договору неукладеним.

Автори одного із коментарів до ЦК України вважають, що словосполучення «невизначений строк» означає відсутність домовленості про встановлення строку договору; що сторони під час укладання договору визначають тільки момент, коли «починається» договір найму, проте без встановлення його кінцевого моменту [8, с. 368]. Однак думка згаданих авторів потребує уточнення. Якби між сторонами не існувало домовленості щодо встановлення строку договору, це було б наслідком або визнання договору неукладеним (у зв'язку з недосягненням згоди щодо істотних умов договору найму (оренди)), або визнання виняткового правового регулювання умов укладення договору найму (оренди), згідно з яким законодавець дозволив не узгоджувати сторонам деякі умови договору. Обидва правові наслідки не відповідають меті та конструкції ч. 2 ст. 763 ЦК України. У ЦК України у коментованій нормі вказує на один з імовірних моментів закінчення строку дії такого договору: місяць після попередження однієї із сторін про відмову від договору для рухомого місяця та три місяці для нерухомого. Договір або закон можуть встановлювати й інші строки. Проте скасувати можливість відмови від договору сторони не можуть. Таким чином, навіть якщо у договорі не деталізовано підстави його припинення, його укладення на невизначений строк не можна сприймати як таке, що укладене назавжди чи щодо якого сторони не досягли згоди про строк найму. Більш доречно вважати такі договори укладеними до того часу поки вони потрібні. Момент закінчення договору, укладеного на невизначений строк, можна передбачити завжди, проте не завжди у класичному часовому вимірі, що не може свідчити про відсутність домовленості сторін про узгодження такої істотної умови договору найму.

Діловий обіг зацікавлений у наявних договірних конструкціях, доки це вигідно їхнім контрагентам. У багатьох галузях економіки потреба використання речей, отриманих в найм (оренду), зумовлена певним циклом, тривалість якого важко, а іноді й неможливо завчасно визначити. Наприклад, через кліматичні зміни точний період жнив передбачити неможливо. Зважаючи на температуру чи інші чинники, не завжди можливо визначити строк найму. Проте якщо передбачити, що договір найму укладений на невизначений строк, а строк повідомлення про відмову становить 10 днів (такий строк лише виключно для прикладу і має бути узгоджено сторонами) (курсив – виділено автором), то на практиці виконання такого договору буде значно зручнішим, ніж класичне встановлення його календарної тривалості. У наведеному прикладі через кліматичні та інші особливості сторони змушені були б продовжити строк найму внесенням відповідних змін, що є менш зручним. Крім згаданого, є багато інших випадків, коли потреба найму зумовлена певними процесами, а не календарними днями, що спливають. Без сумніву, сторони розуміють можливу тривалість найму та можуть відмовитися від договору, якщо його подальше виконання стане неприйнятним. Вважаємо, що використання у тексті договору найму поняття «невизначений строк» аж ніяк не можна розцінювати як неузгодженість волі сторін стосовно строку найму, що має наслідком його неукладеність. Відповідні зміни потрібно внести і до ЦК України та ГК України, оскільки їх потребує практика ділового обігу.

Висновки. Якщо у договорі найму сторони не зазначають його фактичний строк, такий договір вважається укладеним на невизначений строк і відповідно є підставою виникнення правовідношення найму майна.

Потребують узгодження положення ЦК України та ГК України стосовно можливості укладання договору на невизначений строк.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 7 : Загальні положення про зобов'язання та договір / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : ФО-П Лисяк Л. С., 2012. – 736 с. – Серія «Коментарі та аналітика».
2. Кокоева Л. Т. Основные проблемы гражданско-правового регулирования арендных отношений : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.03 / Луиза Темболатовна Кокоева – Саратов, 2004. – 43 с.
3. Цивільне право України : підруч. : у 2. т. // В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, В. І. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Т. 2. – 552 с.
4. Про деякі питання практики застосування законодавства про оренду (найм) майна: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України № 12 від 29.05.2013 р. [Електронний ресурс] // Вісник Верховного суду України, 2013. – № 4. – С. 37. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-13>.
5. Постанова Вищого господарського суду України від 14.05.2012 р. у справі № 48/234 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24053946>.
6. Калаур І. Р. Договірні зобов'язання з передання майна в користування: проблеми теорії та практики : моногр. / І. Р. Калаур. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2014. – 480 с.
7. Постанова Вищого господарського суду України від 21.06.2012 р. у справі №5009/110/12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24907816>.

References

1. Spasybo-Fatyeyevoyi, I. V. (Ed.). (2012). *Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny: Naukovo-praktychnyy komentar (poyasnennya, tлумachennya, rekomendatsiyi z vykorystannnyam pozytsiy vyshchyykh sudovykh instantsiy, Ministerstva yustyttsiyi, naukovtsiv, fakhivtsiv)* [Civil Code of Ukraine: Scientific and practical commentary (explanation, interpretation, recommendations using the positions of higher courts, the Ministry of Justice, scientists, specialists)]. *Zahalni polozhennya pro zobovyazannya ta dohovir - General provisions of the obligation and the contract. Series «Comments and analytics».* (Vol. 7). Kharkiv: FO-P Lisyak L. S. [in Ukrainian].
2. Kokoeva, L. T. (2004). *Osnovnyye problemy grazhdansko-pravovogo regulirovaniya arendnykh otnosheniy* [The main problems of civil law regulation of rental relations]. Doctor's thesis. Saratov. [in Russian].
3. Borysova, V. I., Baranova, L. M., Zhylinkova, V. I. (2004). *Tsyvilne pravo Ukrayiny* [Civil law of Ukraine]. Borysovoyi, V. I., Spasybo-Fatyeyevoyi, I. V., Yarotskoho, V. L. (Eds.). (Vols. 2). Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
4. *Postanova Plenumu Vyshchoho hospodars'koho sudu Ukrayiny «Pro deyaki pytannya praktyky zastosuvannya zakonodavstva pro orendu (naym) mayna» vid 29 travnia 2013 № 12* [Resolution of the Plenum of the Supreme Economic Court of Ukraine «On some issues of the practice of applying legislation on leasing (hiring) property» from May 29, 2013, №4]. *Visnyk Verkhovnoho sudu Ukrayiny - Bulletin of the Supreme Court of Ukraine.* <http://zakon1.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-13> [in Ukrainian].
5. Kalaur, I. R. (2014). *Dohovirni zobovyazannya z peredannya mayna v korystuvannya: problemy teorii ta praktyky* [Contractual obligations for the transfer of property for use: problems of theory and practice]. Ternopil. [in Ukrainian].
6. *Postanova Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrayiny vid 21.06.2012 r. u spravi №5009/110/12* [Resolution of the Supreme Economic Court of Ukraine from 21.06.2012 in case number 5009/110/12]. *Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen – Unified State Register of Court Decisions.* <http://www.reyestr.court.gov.ua>. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24907816> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.09.2018.

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 343

*Анна Драгоненко,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевого права
та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка*

ДІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ТА ПРОТОКОЛІВ ДО НЕЇ ЧЕРЕЗ ПРАКТИКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Досліджено дію Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї через практику Європейського Суду з прав людини як міжнародно-правового джерела кримінального права України. Встановлено, що рішення Європейського Суду з прав входять в правову систему України.

Ключові слова: Європейський Суд з прав людини, рішення, юридична природа, законодавство.

Dragonenko A.

The effects of the European convention on the protection of human rights and fundamental freedoms and protocols to them by the European court of human rights as a international legal source of Ukraine's criminal law

The article examines the effect of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms and the Protocols thereto through the practice of the European Court of Human Rights as an international legal source of criminal law in Ukraine. It has been established that the decisions of the European Court of Human Rights are part of the legal system of Ukraine.

Ключевые слова: Европейский Суд по правам человека, решения, юридическая природа, законодательство.

Dragonenko A.

The effects of the European convention on the protection of human rights and fundamental freedoms and protocols to them by the European court of human rights as a international legal source of Ukraine's criminal law

The article examines the effect of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms and the Protocols thereto through the practice of the European Court of Human Rights as an international legal source of criminal law in Ukraine. It has been established that the decisions of the European Court of Human Rights are part of the legal system of Ukraine.

Keywords: European Court of Human Rights, decision, legal nature, legislation.

© Анна Драгоненко, 2018

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» Україна повністю визнає на своїй території дію статті 25 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції) 1950 року щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції.

Після вступу в силу закону про ратифікацію Конвенції у вітчизняній правовій науці почався інтенсивний процес осмислення її дії та визначення місця в національній правовій системі. Члени юридичної спільноти на сьогоднішній день не дійшли до будь-якого консенсусу в цих питаннях. Це можна пояснити новизною і складністю зазначеної проблеми.

Аналіз досліджень та публікацій. Щодо дії Конвенції висловлювалися вітчизняні науковці: Д. В. Кирилюк, В. О. Котюк, Д. В. Кухнюк, Л. А. Луць, Б. В. Малишев, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, В. Т. Нор, С. В. Шевчук, Г. Г. Шмельова.

Метою статті є дослідження дії Конвенції через практику ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Автори Конвенції розуміли те, що реальність і ефективність її дії будуть залежати від правових механізмів, за допомогою яких можуть бути забезпечені офіційна констатація порушення її державою-учасником і настання відповідних наслідків у зв'язку з цим. Тому в Конвенції з'явився Розділ II, який передбачає створення ЄСПЛ з метою забезпечення дотримання зобов'язань, які прийняті державами-учасниками.

Конвенція не тільки проголосила основоположні права і свободи людини, а й створила особливий механізм їх захисту. Спочатку цей механізм передбачав три органи, які несли відповідальність за забезпечення дотримання зобов'язань, які прийняли на себе держави-учасниці Конвенції, Європейської комісії з прав людини, ЄСПЛ та Комітет міністрів Ради Європи. З 1 листопада 1998 року, в зв'язку з вступом в силу Протоколу № 11 до Конвенції перші два з цих органів були замінені єдиним, постійно діючим ЄСПЛ.

Відповідно до Конвенції кількість суддів, які входять до складу ЄСПЛ, дорівнює числу країн-учасниць Ради Європи. Суддя, обраний від держави, яка виступає стороною у справі, є *ex-officio* – член палати та Великої палати; в разі відсутності такого судді або якщо він не може брати участь у засіданні, ця держава призначає особу, яка виступає як суддя.

ЄСПЛ покликаний забезпечувати неухильне дотримання і виконання норм Конвенції державами-учасницями. Суд виконує покладене на нього завдання шляхом розгляду і вирішення конкретних справ, які прийняті ним до розгляду на основі індивідуальних скарг, що подані фізичною особою, групою осіб, неурядовою організацією або державою-членом Ради Європи, на порушення положень Конвенції іншою державою-членом Ради Європи.

Ратифікація Конвенції та визнання юрисдикції ЄСПЛ означає і те, що діяльність всіх органів державної влади, особливо судових, їх рішення і процедури, а також рішення законодавчих органів, не повинні суперечити положенням Конвенції, тим паче, що відповідно до ст. 9 Конституції України вона утворює складову частину національної правової системи.

Відповідно до ст. 46 Конвенції нагляд за виконанням рішень ЄСПЛ здійснює Комітет міністрів Ради Європи. Комітет покликаний стежити не тільки за своєчасною виплатою грошової компенсації, а й за тим, як держава-учасниця Конвенції виправляє розбіжності норм, які стали очевидними в результаті рішення ЄСПЛ, його внутрішнього кримінального права або позиції судової практики до стандартів Ради Європи.

Юридично рішення, винесене ЄСПЛ, обов'язкове лише для держави-відповідача у справі. Однак значимість рішень ЄСПЛ виходить за національні межі, впливаючи на кримінальне право і правозастосовчу практику інших держав-учасниць Конвенції.

ЄСПЛ не дає вказівок законодавцю, не здійснює абстрактний контроль національного кримінального законодавства або правозастосовчої практики, не має права давати розпорядження про вжиття заходів, що мають юридичні наслідки. ЄСПЛ не має права також скасувати за скаргою заявника вирок або рішення, винесене судом. Конвенції є міжнародно-правовим договором суверенних держав і не передбачає наділення ЄСПЛ такими повноваженнями.

Рішення ЄСПЛ складаються з таких розділів.

1. Процедура (хронологія процесуальних дій з моменту передачі справи до ЄСПЛ).

2. Фактичні обставини справи, включаючи внутрішнє кримінальне законодавство і судову практику за цією справою.

3. Нарешті, найбільша частина «Питання права», що включає розгорнуте мотивування і постанову. В обов'язковому порядку до цього тексту додаються окремі (особливі і ті, які доповнюють) думки суддів.

Прийняте рішення по справі на основі скарги заявника ЄСПЛ, яке визнало факт порушення однієї або декількох статей Конвенції державою-учасницею договору, передається керівництву цієї держави, яке має вжити відповідних заходів щодо виконання судового рішення.

Рішення ЄСПЛ направляється міністром юстиції цієї країни в судові органи, які причетні до розгляду цієї справи, із вказівкою – уважно ознайомитися зі змістом рішення і вжити відповідних заходів.

Відповіддю на рішення ЄСПЛ є прийняття генеральним прокурором або судом вищої інстанції держави-порушника конкретних заходів із встановлення випадку порушення положень Конвенції, що може проявитися в таких діях, як скасування винесеного вироку у справі заявника і передача його справи на повторний судовий розгляд.

Важливою подією у справі утвердження верховенства права та європейських підходів до розуміння прав людини в діяльності вітчизняних судів стало прийняття Верховною Радою України Закону від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», у ст. 17 якого визначено обов'язок судів України при розгляді справ застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права [1].

Як показує практика, рішення ЄСПЛ змушують не тільки державу-відповідача, а й інші держави Ради Європи вживати заходів щодо коригування або зміни відповідних кримінально-правових норм.

У деяких випадках факт визнання скарги прийнятною та прийняття її до розгляду ЄСПЛ змушував державу, до якої пред'являлась скарга, внести зміни в чинне кримінальне законодавство, в систему управління або правозастосовчу практику судових органів.

Як правило, матеріальна компенсація, як це передбачено в ст. 41 Конвенції, призначається у «випадках необхідності». ЄСПЛ у своїх рішеннях вказує, що саме собою визнання порушення Конвенції становить собою достатню компенсацію. Все це свідчить про те, що санкція у вигляді компенсації не є головним заходом впливу на державу-відповідача. ЄСПЛ встановлює факт порушення державою Конвенції, щоб в подальшому було усунуто причини такого порушення. І в цьому полягає головна мета виконання рішень ЄСПЛ.

Як підкреслював голова Суду Л. Вільдхабер, контроль, який здійснюється ЄСПЛ, «...це – механізм безпеки, який має вплив на вирішення тих питань, які вислизують від строгого контролю національних органів» [2, С. 92]. ЄСПЛ не виступає в якості наглядової інстанції щодо рішень національних судових та інших правозастосовних органів, не має права коригувати правотворчість держави-учасниці Конвенції.

Разом з тим держави-учасниці Конвенції не можуть ігнорувати рішення ЄСПЛ. І їх реакція полягає у виправленні тієї правової ситуації, яка призвела до порушення прав і свобод людини, передбачених Конвенцією та Протоколами до неї.

У підтвердженні цього необхідно звернутися до п. 8 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження», в якому вказується: «...підлягають примусовому виконанню рішення на підставі рішень ЄСПЛ з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», а також рішень інших міжнародних юрисдикційних органів у випадках, передбачених міжнародним договором України» [3]. Відповідно Рішення ЄСПЛ виконуються у вигляді виплати Стягувачеві відшкодування та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру або вжиття заходів загального характеру.

Заходи індивідуального характеру мають на меті припинення порушень, що тривають у часі, й усунення наслідків порушень, скоєних в минулому, з метою відновлення, наскільки це можливо, ситуації, яка мала місце до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*).

Характер і необхідність таких заходів залежать від обставин справи. ЄСПЛ неодноразово підтверджував принцип, згідно з яким держави вільні у виборі засобів для досягнення бажаного результату, тобто усунення наслідків допущеного порушення. Проте ЄСПЛ вказує, що така свобода дій здійснюється під контролем Комітету міністрів, у рамках його компетенції з нагляду за виконанням рішень ЄСПЛ.

Одним з найцікавіших з юридичної точки зору заходів індивідуального характеру, прийнятих при виконанні рішень ЄСПЛ, є перегляд внутрішніми судами справи, в якому було встановлено порушення Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

На підставі практики Комітету міністрів можна виділити дві основні умови, за яких перегляд може стати необхідністю. По-перше, мова повинна йти про грубі порушення, які породжують сумніви з приводу обґрунтованості результату судового розгляду. По-друге, порушення повинно мати дуже серйозні наслідки для заявника, які не можуть бути усунені присудженням виплати відшкодування.

Заходами загального характеру є ті заходи, які держава зобов'язана вжити для того, щоб запобігти в майбутньому новим порушенням, подібним до тих, які були виявлені рішеннями ЄСПЛ.

Важливість заходів загального характеру полягає в тому, що вони виходять за межі конкретної справи і зачіпають широке коло осіб. Вжиття заходів загального характеру має на меті насамперед аналіз причин, що призвели до порушення Конвенції, і пошук шляхів усунення цих причин.

У деяких справах причина полягає в помилкових діях певних посадових осіб, і констатація порушення, таким чином, не свідчить про існування в державі-відповідачеві будь-якої структурної проблеми. Нерідко трапляється, що порушення Конвенції вчиняється державними органами в результаті суворого виконання ними законних розпоряджень, які перебувають в протиріччі з тією чи іншою нормою Конвенції. У цих випадках законодавчі зміни будуть необхідні для того, щоб запобігти новим порушенням Конвенції.

Історія свідчить, що найчисленніші порушення Конвенції пов'язані не з явною невідповідністю законів її положенням, а з проблемами, що лежать в сфері правозастосовчої практики державних органів, насамперед судів. Зміна судової практики може стати необхідним заходом загального характеру з метою запобігання нових порушень Конвенції. Таким чином, ключова роль при виконанні рішень ЄСПЛ належить саме суддям.

Пряма дія рішень ЄСПЛ здатна автоматично запобігти новим порушенням Конвенції, які вже були виявлені в попередніх рішеннях. У тих країнах, де має місце пряма дія рішень ЄСПЛ, публікація судового рішення в юридичних виданнях, які добре розповсюджуються, іноді може бути достатньою для його виконання, оскільки суди автоматично беруть до уваги опубліковане рішення і відповідно запобігають подібним порушенням у своїй практиці.

Пряма дія рішень ЄСПЛ в національному кримінальному праві, безумовно, становить унікальну особливість механізму Конвенції.

Рішення ЄСПЛ – це каталізатор вільних і самостійних дій держави щодо вдосконалення кримінального законодавства і правозастосовчої практики, формування правової політики, яка логічно впливає з його рішень.

ЄСПЛ не має на меті нав'язування державам однакових підходів, його метою є встановлення мінімальних загальноєвропейських стандартів, покликаних забезпечити ефективний захист прав людини на національному рівні. Більш того, як вважає Л. Вільдхабер, «...акцент повинен бути зроблений не тільки «на тиск», а й на надання допомоги у вирішенні проблем, виявлених ЄСПЛ» [2, с. 95].

Природним є те, що зобов'язання виплати відшкодування відрізняється від зобов'язання щодо усунення умов та причин, що призвели до порушення Конвенції, бо в останньому випадку держава-відповідач самостійно, на власний розсуд вибирає шляхи і способи вирішення цього завдання.

Слід підкреслити, що не тільки держави, проти яких було прийнято рішення ЄСПЛ, а й інші держави, які самостійно виявили аналогічні порушення Конвенції, в силу сумлінності виконання міжнародних зобов'язань, взятих при ратифікації Конвенції, не чекаючи відповідної реакції ЄСПЛ, можуть і повинні змінити кримінально-правові норми або практику їх застосування, які не відповідають положенням Конвенції та Протоколів до неї. На це звертає увагу Закон України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», у ст. 17 якого визначено обов'язок судів України при розгляді справ застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права. У цьому сенсі можна говорити про обов'язковий характер рішень ЄСПЛ.

Тому в національне кримінальне право входять Конвенції та ратифіковані Україною Протоколи до неї в правовій інтерпретації ЄСПЛ.

Положення, які наведені вище, ставлять перед судовою практикою питання з'ясування не тільки самого факту порушення того чи іншого права, передбаченого Конвенцією та Протоколами до неї, а й чи міститься в рішенні ЄСПЛ його правові позиції.

Вважаємо, що з'ясування змісту рішень ЄСПЛ та їх облік в законодавчій і правозастосовчій практиці є одним з напрямків виконання державами-учасницями Конвенції своїх зобов'язань.

Відповідно до ст. 32 Конвенції, «дія ЄСПЛ поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення і застосування положень Конвенції і Протоколів до неї, які можуть бути подані йому на розгляд, відповідно до статей 33, 34 і 47 Конвенції».

Аналіз цих норм дозволяє зробити деякі висновки, які безпосередньо впливають з тексту Конвенції. По-перше, відповідно до ст. 32 Конвенції, тільки ЄСПЛ, наділений виключною компетенцією офіційно тлумачити положення Конвенції та роз'яснювати порядок її застосування.

По-друге, ЄСПЛ в своїй постанові не тільки констатує факт порушення Конвенції, або відсутність такого порушення, а й здійснює тлумачення окремих конвенційних положень, які застосовуються ЄСПЛ під час розгляду цієї справи.

По-третє, з Конвенції прямо випливає те, що тлумачення Конвенції, здійснене ЄСПЛ, є обов'язковим для будь-якої держави, яка є стороною у справі.

Тим не менш, не позбавлене уваги інше питання, як далеко може зайти ЄСПЛ у тлумаченні положень Конвенції при вирішенні конкретних справ і в якій мірі таке тлумачення може сприйматися як обов'язкове судами України.

При ратифікації Конвенції Україна зробила заяву про визнання юрисдикції ЄСПЛ.

Формально рішення ЄСПЛ не є обов'язковими для держав, не які брали участі у процесі, але фактично держави слідують практиці, оскільки контрольні органи Конвенції визнають себе пов'язаними попередніми рішеннями.

Інший аспект проблеми тлумачення пов'язаний з різними варіантами її застосування. Оскільки Конвенція застосовується як частина правової системи України, отже, має місце тлумачення її положень судами. Але тлумачення здійснює і сам ЄСПЛ. Тому заслуговує на увагу позиція О. В. Колісника про те, що під час здійснення судочинства національні суди повинні посилатися на висновки Європейського суду як на безпосереднє джерело права. Вони мають не тільки виходити з формального тлумачення норм права, а й додержуватися притаманної рішенням Європейського суду ідеї справедливості й гуманності й втілювати її у своїх рішеннях [4, С. 47]. Очевидно, що пріоритетним має стати саме тлумачення Конвенції, що дається ЄСПЛ, оскільки про це говорить і ст. 32 Конвенції.

Як зазначив з цього приводу сам ЄСПЛ у своєму рішенні від 9 лютого 1967 року «Про мови в Бельгії», «Саме ця норма (ст. 32 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) наділяє ЄСПЛ компетенцією *ratione materiae* щоразу, коли постає питання тлумачення або застосування цієї Конвенції».

Текст самої Конвенції містить досить розпливчасті формулювання. ЄСПЛ в силу своєї компетенції розробляє положення, які її конкретизують. При цьому судові рішення в частині тлумачення, як правило, не дублюють Конвенцію, а навпаки, встановлюють положення в процесуальній і в матеріальній сферах, які безпосередньо не впливають з її тексту, які спрямовані на детальну регламентацію порядку реалізації закріплених в ній прав; визначають зміст конкретного права і гарантії його дотримання.

Ці положення, які зафіксовані в рішеннях ЄСПЛ, мають значення стандарту, якому держава повинна слідувати з метою недопущення порушення Конвенції і який повинен дотримуватися ними в майбутньому при повторенні аналогічних ситуацій. Отже, рішення ЄСПЛ містять положення, які конкретизують Конвенцію, та не є актами одноразового застосування, а містять норми, що регламентують поведінку держав у питаннях застосування Конвенції.

За роки існування ЄСПЛ у результаті його діяльності склався особливий нормативний комплекс, який визнається всіма державами і не викликає суперечок. Проблема виникає в іншому, чи є рішення ЄСПЛ обов'язковими для дотримання кожною державою, або рішення ЄСПЛ лише рекомендації, які ні до чого не зобов'язують держави.

Коріння цієї проблеми лежать в юридичній природі рішень ЄСПЛ. ЄСПЛ не може скасувати рішення, винесене органом державної влади або національним судом, не дає вказівок законодавцю, не здійснює абстрактний контроль національного кримінального законодавства або судової практики, немає права давати розпорядження про вжиття заходів, які мають юридичні наслідки. Разом з тим, відповідно до ст. 41 Конвенції, поряд з виплатою відшкодування держави, щодо яких прийнято рішення про порушення ними її положень, вживають заходів щодо усунення таких порушень, в тому числі і шляхом внесення змін до кримінального законодавства та правозастосовчу практику [5, с. 122].

Так, статтею 17 Закону передбачено застосування судами при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права.

Таким чином, законодавець закріпив пріоритетне значення над національним законодавством України, не тільки положення Конвенції, а й практики ЄСПЛ, що відповідно може досить позитивно вплинути на забезпечення принципу верховенства права, як одного з основних принципів демократичної держави.

Так, відповідно до рішень ЄСПЛ, наприклад у:

- 1) Австрії був змінений кримінально-процесуальний кодекс;
- 2) Бельгії були внесені поправки до кримінального кодексу та законодавство про бродяжництво;
- 3) Німеччині були змінені положення кримінально-процесуального кодексу, які стосуються досудового утримання під вартою, прийняті різні заходи з приводу прискорення розгляду кримінальних і цивільних справ та юридично визнається зміна статі;
- 4) Нідерландах були внесені зміни в кодекс про військові злочини і в законодавство про утримання під вартою осіб, які страждають психічними захворюваннями;
- 5) Ірландії спрощена процедура судового розгляду і створені системи цивільно-правової допомоги та консультацій;
- 6) Італії був введений в дію новий кримінально-процесуальний кодекс, згідно з яким було змінено закон, який регулює тримання під вартою підозрюваних;
- 7) Швеції прийнято законодавство, яке регулює видачу дозволів на будівництво і введений порядок судового перегляду рішень уряду;
- 8) Швейцарія внесла зміни в кодекс про військові злочини і повністю переглянула організацію судової системи і процедуру кримінального правосуддя стосовно федеральної армії, а також кримінальний кодекс в частині, яка стосується позбавлення волі у виправних центрах;
- 9) у Франції довелося змінити закон про охорону таємниці телефонних переговорів;
- 10) Сполученому Королівстві змінені закони в таких сферах, як свобода інформації, захист особистого життя, тюремні правила, законодавство про психіатричну допомогу і виплата компенсації за несправедливе правосуддя на адміністративному рівні.

Наведені приклади показують, що рішення ЄСПЛ не зводяться тільки до захисту та відновлення права, яке було порушено, а також до тлумачення Конвенції та Протоколів до неї відповідно до ст. 32. Україна як держава-учасниця Конвенції незалежно від того, винесено чи ні відносно неї рішення ЄСПЛ, яке встановило факт порушення її положень, повинна внести зміни в національне кримінальне законодавство і правозастосовчу практику з метою усунення можливого або існуючого протиріччя між Конвенцією і кримінальним законодавством, що доводить обов'язковість рішень ЄСПЛ в національному кримінальному законодавстві.

Крім того, відповідно до Положення про Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. № 784, в його обов'язок входить аналіз практики Суду, передусім у справах проти України, з метою виявлення причин, що призвели чи можуть призвести до порушення Конвенції, готує відповідні аналітичні огляди та висновки [6].

Однак зазначені обов'язки держав не впливають безпосередньо з рішення ЄСПЛ. Європейський Суд під час розгляду справи виконує інші завдання.

По-перше, він встановлює, які дії або бездіяльність держави є порушенням Конвенції.

По-друге, ЄСПЛ визначає, яке саме положення Конвенції було порушено. При цьому ЄСПЛ виходить у своїй оцінці не тільки з буквального тлумачення Конвенції, а з тих конкретних норм, які були розроблені Судом задля розвитку того чи іншого її положення.

Посилання на норми, які містяться в остаточному рішенні у справі, а також які розроблені і застосовуються ЄСПЛ в інших рішеннях, а також на положення, які сформульовані та конкретизують Конвенцію, дозволяють розмірковувати про ступінь їх обов'язковості. Саме розуміння норми, яка міститься в рішенні ЄСПЛ, дозволяє державі зробити необхідні кроки в законодавчій та правозастосовчій сфері, спрямовані на точне дотримання Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Слід звернутися також до питання про те, чи входять рішення ЄСПЛ в правову систему України.

Так, Конституційний Суд України в п. 3 справи про заощадження громадян вказує: «Водночас Конституційний Суд України не звернув уваги на інші прецеденти з практики ЄСПЛ, на які у своєму виступі на пленарному засіданні вказав залучений до розгляду справи як спеціаліст доктор юридичних наук, професор П. М. Рабінович...». Прецедентний характер рішень ЄСПЛ визнав Верховний Суд України у рішенні від 28 жовтня 2005 р. у справі Мельниченка: «Рішення ЄСПЛ, якими надаються тлумачення та практика застосування положень Конвенції, є формою прецедентного права, що розширює нормативний обсяг Конвенції, встановлюючи нові загальнообов'язкові правила». Також і вже на законодавчому рівні було закріплено у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права». Розгляд ЄСПЛ індивідуальних скарг служить засобом виявлення дефектів у національному кримінальному законодавстві. З цієї точки

зору ЄСПЛ своїми рішеннями і правовими позиціями, що містяться в них, посилає змістовні «імпульси», направлені на вдосконалення кримінального права і пов'язаної з ним правозастосовчої практики.

У розвиток ст. 8 Конвенції було винесено декілька рішень ЄСПЛ про те, що в зміст таємниці приватного життя (порушення якої розцінюється за українським кримінальним правом злочином, який передбачений ст. 182 КК України «Порушення недоторканості приватного життя») повинні входити, наприклад: відомості медичного характеру, особливо відносно захисту таємниці відомостей про ВІЛ-інфікованих [7, с. 325]; відомості про сексуальну орієнтацію і психосоціальний тип особи; відомості про зміну статі та імені [7, с. 403] та інше. Вищесказане дозволяє зробити висновок, що рішення ЄСПЛ, в яких формулюється певне розуміння кримінально-правової норми, будучи юридично обов'язковими, є джерелом українського кримінального права.

Висновки. Отже, практика ЄСПЛ шляхом тлумачення положень Конвенції має велике значення в практиці судів. Важлива особливість рішень ЄСПЛ – особливе значення такого тлумачення, пов'язане з обмеженням можливості іншого тлумачення Конвенції. Тлумачення Конвенції здійснюється, виходячи з внутрішнього її сенсу в універсальному розумінні в демократичних країнах Європи. При цьому ЄСПЛ використовує рішення, винесені у справах проти одних країн, для мотивації своїх рішень у справах проти інших країн-членів Ради Європи, в тому числі й тих, які приєдналися до Конвенції вже після винесеного ЄСПЛ рішення.

Рішення ЄСПЛ використовуються не тільки для вирішення справи, яка знаходиться на розгляді, а й для прояснення в широкому сенсі, збереження і розвитку норм Конвенції і таким чином сприяють дотриманню державами своїх зобов'язань, які на них покладені як на учасників.

Сьогодні можна стверджувати, що всі норми, які містяться в розділі I Конвенції, а також норми Протоколів до неї, які доповнюють цей розділ, застосовуються так, як вони витлумачені в рішеннях ЄСПЛ.

Таким чином, в кримінальне право України входять Конвенція та Протоколи до неї, а також рішення ЄСПЛ, які містять тлумачення норм.

Список використаних джерел

1. Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ : Закон України від 23.02.2006 р. № 30. Дата оновлення 16.10.2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 18.10.2018).
2. Вильдхабер Л. Место Европейского Суда по правам человека в европейском конституционном ландшафте / Л. Вильдхабер // Конституционное правосудие на рубеже веков, 2002. – С. 92–98.
3. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 30. Дата оновлення 12.07.2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення: 18.10.2018).
4. Колісник О. В. Удосконалення здійснення судочинства в Україні в контексті практики ЄСПЛ : зб. наук. праць. / О. В. Колісник // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 474: Правознавство. Чернівці, 2008. – С. 46–51.
5. Туманов В. А. Европейский Суд по правам человека. Очерк организации и деятельности / В. А. Туманов. – М. : Изд-во НОРМА, 2001. – 304 с.
6. Положення про Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 р. № 784 (у ред. положення від від 09.09.2017 р. № 669) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/38718936> (дата звернення: 18.10.2018).
7. Вибрані рішення Європейського Суду з прав людини : в 2-х т. Т. 2. – К., Фенікс, 2006. – 688 с.
8. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та Протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. №475/97-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=475%2F97-%E2%F0> (дата звернення: 10.10.2018).

References

1. Zakon Ukrainy «Pro vykonannya rishenta zastosuvannya praktyky YESPL»: vid 23.02.2006 r. № 30. Data onovlennya 16.10.2012. [Law of Ukraine «On implementation of decisions and application of the practice of the ECHR» from 23February 2006, No. 30. Date of update 16.10.2012. <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (Applying Date: 10/18/2018). [in Ukrainian].

2. Wilhelm, L. (2002). *Mesto Yevropeyskogo Suda po pravam cheloveka v yevropeyskom konstitutsionnom landshafte* [Place of the European Court of Human Rights in the European constitutional landscape]. *Konstitutsionnoye pravosudiye na rubezhe vekov - Constitutional justice at the turn of the century*. [in Russian].
3. *Zakon Ukrayiny «Pro vykonavche provadzhennya»*: vid 02.06.2016 r. № 30. Data onovlennya 12.07.2018. [Law of Ukraine «On enforcement proceedings»: from 02.06.2016, № 30. Date of renewal 12.07.2018. <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (Applying Date: 10/18/2018). [in Ukrainian].
4. Kolisnik, O. V. (2008). *Udoskonalennya zdiysnennya sudochynstva v Ukrayini v konteksti praktyky YESPL*. [Improvement of Judicial Proceedings in Ukraine in the Context of ECHR]. *Scientific herald of Chernivtsi University: Collection of sciences, works. Whip 474: Jurisprudence*. Chernivtsi. [in Ukrainian].
5. Tumanov, V. (2001). *Yevropeyskiy Sud po pravam cheloveka. Ocherk organizatsii i deyatelnosti*. [European Court of Human Rights. Essay on organization and activities]. Moscow: Publishing House NORMA, [in Russian].
6. *Polozhennya pro Uryadovoho upovnovazhenoho u spravakh Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny: zatv. postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 31.05.2006 r. № 784* [Regulation on the Government Commissioner for European Court of Human Rights: Zat. by the decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 31, 2006 № 784 (in the redaction of the regulation from 09.09.2017 № 669)]. <https://www.kmu.gov.ua>. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/38718936> (application date: 10/18/2018). [in Ukrainian].
7. *Vybrani rishennya Yevropeyskoho Sudu z prav lyudyny: v 2 tomach* [Selected decisions of the European Court of Human Rights: in 2 volumes]. Kyiv, Phoenix. [in Ukrainian].
8. *Pro ratyfikatsiyu Konventsiyi pro zakhyst prav i osnovnykh svobod lyudyny 1950 roku, Pershoho protokolu ta Protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsiyi: Zakon Ukrayiny vid 17 lyunya 1997 r. № 475/97-VR*. [On ratification of the 1950 Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, First Protocol and Protocols No. 2, 4, 7 and 11 to the Convention: Law of Ukraine of July 17, 1997 No. 475/97-BP]. <http://zakon1.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=475%2F97-%E2%F0> (Applying Date: 10.10.2018) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.09.2018.

Юрій Пілюков,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права і процесу юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету,
провідний фахівець з наукової роботи
Тернопільського НДЕКЦ МВС України

Олександр Шрамко,

директор Тернопільського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ФОРМА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

Досліджено можливості судової експертизи як однієї з форм використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів. Проаналізовано окремі процесуальні вимоги до висновку експерта у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення.

Ключові слова: корупція, корупційні злочини, судова експертиза, спеціальні знання, допустимість, компетенція, компетентність.

Пілюков Ю.О., Шрамко О.М.

Судебная экспертиза, как форма использования специальных знаний при расследовании коррупционных преступлений.

Исследованы возможности судебной экспертизы как одной из форм использования специальных знаний при расследовании коррупционных преступлений. Проанализированы отдельные процессуальные требования к выводу эксперта в уголовных производствах о коррупционных преступлениях.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные преступления, судебная экспертиза, специальные знания, допустимость, компетенция, компетентность.

Pilyukov Y, Shramko O.

Judicial expertise as a form of use of special knowledge under investigation of corruption crimes.

The article examines the possibilities of forensic examination, as one of the forms of using special knowledge in the investigation of corruption crimes. Some procedural requirements for the expert conclusion in criminal proceedings on corruption offenses are analyzed.

Keywords: corruption, corruption crimes, forensic examination, special knowledge, admissibility, competence, competence.

Постановка проблеми. Важливою умовою розвитку держави є забезпечення її економічного зростання, покращення рівня життя та соціальних гарантій людей. Становлення України як незалежної та суверенної держави можливе лише за умов успішного проведення політичних, економічних та соціальних реформ, реформування правоохоронної системи та судової гілки влади. Події останніх років свідчать, що економічні та соціальні проблеми, високий рівень корупції у владних структурах стали однією з рушійних сил Революції Гідності, а боротьба з корупцією – головним пріоритетом у реформуванні всіх сфер життя українського суспільства і держави.

Ефективне запобігання та протидія корупції є однією з найважливіших проблем, яку намагається вирішити сучасна українська влада.

На виконання стратегії боротьби із корупцією в Україні були створені нові спеціалізовані антикорупційні правоохоронні органи: Національне антикорупційне бюро (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), а також Національне Агентство із запобігання корупції (НАЗК) – орган, який визначає антикорупційну політику в державі, зроблено перші кроки у створенні спеціалізованого антикорупційного суду України. Проте офіційна статистика засвідчує, що результати їх діяльності залишаються низькими та неефективними, що пояснюється широким спектром різних причин.

На наш погляд, причинами низької ефективності розслідування корупційних злочинів є: недостатній професійний рівень суб'єктів розслідування, невміння у межах чинного законодавства виявляти та документувати правопорушення цієї категорії, а також використовувати спеціальні знання, зокрема можливості судової експертизи як форми використання таких знань.

Аналіз досліджень та публікацій. Поняття спеціальних знань, їх види та форми у кримінальному судочинстві досліджувалися у наукових працях таких вчених, як: Л. Ю. Ароцкера, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга, Г. І. Грамовича, Г. Л. Грановського, В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, О. А. Кириченка, Н. І. Клименко, В. Я. Колдіна, І. П. Крилова, О. Н. Колесниченко, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, В. О. Образцова, М. І. Порубова, І. В. Постіка, О. Р. Россинської, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, М. О. Селіванова, В. Ю. Шепітька, В. І. Шиканова та ін.

Проведені дослідження є вагомим внеском у розвиток теоретичних засад використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Водночас питання щодо застосування спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних із корупцією, досліджені недостатньо повно. Саме ці обставини стали підставою для вибору теми статті та обґрунтовують її актуальність у боротьбі з корупцією на сучасному історичному етапі.

Метою статті є дослідження можливостей судової експертизи як однієї з форм використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Ефективне запобігання та протидія корупції є однією з найважливіших проблем, яку намагається вирішити сучасна українська влада. Актуальність її зумовлюється тим, що корупція провокує й поглиблює суспільні кризові явища, підриває імідж України на світовій арені, негативно впливає на економічні процеси, перешкоджає налагодженню конструктивного діалогу між представниками державної влади та громадськістю, руйнує засади розбудови демократичної, правової держави та громадянського суспільства.

На думку А. Яфонкіна, причинами виникнення і поширення корупції в Україні є комплекс негативних соціальних, правових та морально-психологічних факторів, серед яких: несприятливий режим підприємницької діяльності, вибірковість у наданні чиновниками економічних пільг для певних категорій підприємств, недосконалість адміністративних процедур, наявність у органів державної влади та осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, дискреційних повноважень, низький рівень оплати праці, недосконалість антикорупційного законодавства [7, с. 351].

І. В. Гора зазначає, що до типових порушень, які допускають службові особи, можна віднести: необґрунтоване прискорення виконання службової дії; порушення діючого порядку надходження й проходження документів; недотримання черговості вирішення питання; порушення відповідних правил оформлення документів; порушення порядку підготовки матеріалів до розгляду; спрощення порядку вирішення питання; недотримання діючих вимог щодо повноти наданих матеріалів, необхідних для прийняття рішення [1].

Наслідками поширення корупції є збитки в усій системі державного управління, національній економіці тощо. Так, за даними міжнародної організації Transparency International (TI), яка оприлюднила за 2017 рік щорічний світовий рейтинг Індексу сприйняття корупції (CPI) в світі, Україна посіла 130-те місце серед 180-ти країн. Таким чином, за винятком Росії, у рейтингу TI Україна стала найкорумпованішою країною Європи [4].

Аналіз статистичних даних щодо кримінальної корупції показує, що за період з 2013 по 2017 роки зареєстровано 13634 таких кримінальних проваджень, за цей же період досудове розслідування закінчено у 9340 провадженнях, що складає 68,5%. У ході розслідування кримінальних проваджень оголошено підозру 9861 особам, з них засуджено лише 4526, що складає 45,8%. Відносно 853 осіб провадження закрито, 175 осіб виправдано [5].

Такі результати свідчать про необхідність проведення наукових досліджень щодо удосконалення методик розслідування, розроблення нових способів, методів та технічних засобів виявлення, фіксації та вилучення слідів корупційних діянь, тактичних прийомів використання спеціальних технічних засобів, удосконалення та розроблення нових методик судових експертиз.

Виявлення та документування фактів корупційних злочинів має проводитись за певною схемою дій, відповідно до вимог чинного законодавства, з урахуванням практичного досвіду роботи правоохоронних органів.

Відомо, що кожне злочинне діяння вчинене суб'єктами злочину залишає сліди. Службові особи, вчиняючи і приховуючи свої злочинні корупційні дії, також залишають сліди своєї протизаконної діяльності. Саме виявлення слідів, їх фіксація, процесуальне оформлення, експертне дослідження та інтерпретація його результатів у висновках експерта формують основу доказової бази в кримінальному провадженні. Допущення помилок у зазначеному процесі суб'єктами розслідування корупційних злочинів призводить до втрати значної частини доказів на етапі судового розгляду, які визнаються недопустимими з причин

порушення процесуальних норм при їх здобутті. Відповідно кримінальні провадження цієї категорії не мають свого логічного завершення, а особи, які вчинили корупційні діяння, уникають відповідальності і, як наслідок, не дотримується одне з основних завдань кримінального судочинства, визначеного у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини [3].

Н. І. Клименко з-поміж інших шляхів боротьби з корупцією в Україні виділяє: удосконалення антикорупційної експертизи законодавчих актів та їх критеріїв; призначення інших судових експертиз для виявлення та встановлення фактів корупції під час розслідування окремих видів злочинів (службових, господарських тощо). На її думку, разом із проведенням реформи судочинства в Україні слід удосконалювати судово-експертну діяльність, поліпшувати її правове регулювання та організаційно-управлінські основи [2].

Отже, велике доказове значення в процесі досудового розслідування корупційних злочинів поряд із залученням спеціалістів, допитом експертів в суді, надання ними консультацій, має судова експертиза як одна з основних форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

При розслідуванні корупційних злочинів найчастіше проводять криміналістичні експертизи, експертизи матеріалів, речовин і виробів, комп'ютерно-технічні, фonoскопичні, відео-фonoскопичні, різноманітні товарознавчі, будівельно-технічні та оцінно-будівельні експертизи, експертизи вартості нерухомого майна та майнових прав на це майно, оцінно-земельні, судово-бухгалтерські, біологічні та інші експертизи.

До вирішуваних ними завдань можна віднести: встановлення виконавця рукописного тексту та підписів у документі на паперових носіях; належність слідів рук конкретним особам, що залишені на предметах неправомірної вигоди (грошах, інших матеріальних об'єктах); тотожність зразків речовини, якою помічено предмет незаконної вигоди з речовиною, наданою для нанесення такої мітки; тотожність зразків голосу людини з голосом на фонограмі; ринкової вартості дорожніх транспортних засобів, плавзасобів, суден, літальних апаратів, матеріальних цінностей, коштовностей, іншого майна; вартості будівель, будівельних робіт; відповідності зміни цільового призначення земельних ділянок, їх оцінка; документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товаро-матеріальних цінностей і грошових коштів; документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках та ін.

До криміналістичних експертиз, які найчастіше призначаються, можна віднести: судову техніко-криміналістичну експертизу документів та судово-почеркознавчу експертизу, об'єктами яких є різноманітні документи, оформлені у зв'язку з виконанням тих чи інших службових дій, а також рукописні тексти та підписи, виконані службовими особами.

В окремих випадках, якщо знищуються аркуші з рукописними записами у документах (наказах, дорученнях, книгах обліку вхідних та вихідних документів, блокнотах, зошитах тощо), проте залишаються втиснуті сліди рукопису на наступних аркушах цих документів, може бути призначена комплексна техніко-криміналістична та почеркознавча експертиза.

Для передачі предметів незаконної вигоди, наприклад - грошей, ювелірних виробів тощо, зазвичай використовують папір, поліетиленові пакети, валізи, на яких можуть бути виявлені сліди рук, потожирова речовина. В таких випадках доцільно призначати ідентифікаційну дактилоскопічну експертизу та експертизу біологічних виділень людини, результати яких можуть ототожнити особу, яка торкалася предметів пакування чи мала їх при собі.

Трапляються випадки, коли доказами за кримінальними провадженнями про корупційні злочини є результати фіксації переговорів та аудіозаписи безпосередньо самого факту одержання неправомірної вигоди або прийняття вигоди чи прийняття обіцянки-пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб.

В межах фonoскопичних та лінгвістичних експертиз вирішується комплекс ідентифікаційних та діагностичних завдань. Об'єктами експертного дослідження є звукова, у тому числі й мовленнєва інформація, яка зафіксована на фонограмі, а також носії й технічні засоби зняття й фіксації інформації, що є речовими доказами у кримінальному провадженні.

Спосіб вчинення одержання неправомірної вигоди й причетність конкретної особи до злочину можуть бути встановлені за наявності та локалізацією мікрочасток певної природи на різноманітних об'єктах навколишнього середовища, тілі, одязі злочинця-корупціонера.

Використання в процесі документування спеціальних хімічних речовин (СХР) дозволяє отримати матеріал щодо злочинної діяльності підозрюваних, дає можливість контролювати переміщення предметів неправомірної вигоди.

За допомогою експертизи спеціальних хімічних речовин можна довести факт та спосіб передавання особі грошових коштів, або інших цінностей, за умов виявлення такої спеціальної хімічної речовини на предметі незаконної вигоди, що вилучений у цієї особи, а також на її руках, інших частинах тіла та одязі, яка була перенесена з предмету незаконної вигоди в процесі їх контакту.

При розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних із корупцією, часто необхідно встановити вартість земельних ділянок, нерухомого майна, автотранспорту, літальних апаратів, суден, коштовностей, встановити нанесений збиток державі в результаті фіктивного підприємництва, ухилення від сплати податків, розкрадання.

До інших видів експертиз під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності, належать: трасологічні, балістичні, фототехнічні, матеріалознавчі експертизи тощо.

Враховуючи, що висновок експерта є джерелом доказів, він повинен відповідати певним критеріям, а саме належності, допустимості та достовірності.

Висновок експерта являє собою відомості отримані шляхом експертного дослідження, результат якого безпосередньо залежить від наданих експерту матеріалів на дослідження. У зв'язку з цим належність та допустимість висновку експерта залежить від законності здобуття відомостей та речових доказів у процесі проведення слідчих (розшукових) дій, які направляються експерту на дослідження [6, с. 101].

Головною необхідною умовою допустимості висновку експерта є дотримання процесуальної форми проведення експертизи та складання висновку, яка передбачає: дотримання вимог кримінального процесуального закону, належне процесуальне оформлення призначення та оформлення результатів експертизи, процесуальна самостійність та персональна відповідальність експерта за наданий ним висновок, безпосередність дослідження, об'єктивність і достовірність проведеного дослідження та висновку. У ч. 4 ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК) визначено, що запитання, які ставляться експерту, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі його спеціальних знань тобто його компетенції [3].

У частині 6 ст. 69 КПК вказано, що експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів. Зазначена норма зобов'язує експерта відмовитися від проведення експертизи не тільки внаслідок відсутності компетенції (наприклад, якщо сторона неправильно визначила вид експертизи), а й унаслідок некомпетентності – відсутності належних знань для відповіді на запитання, які перед ним поставлені [3].

Таким чином, з огляду на проведене дослідження, доцільно зробити такі **висновки**:

– по-перше, судова експертиза є найбільш вагомою та кваліфікованою формою використання спеціальних знань у процесі доказування обставин корупційного злочину;

– по-друге, використання спеціальних знань у формі призначення судових експертиз є одним із шляхів боротьби з корупцією;

– по-третє, можливості судової експертизи в процесі доказування корупційних злочинів далеко не вичерпані й потребують комплексного дослідження, удосконалення та розроблення нових способів і методів виявлення, фіксації та вилучення слідів, а також методик їх дослідження;

– по-четверте, належність і допустимість висновку експерта як джерела доказів залежить від: законності здобуття матеріалів (об'єктів дослідження), їх якості, правильності формулювання питань, які ставляться на вирішення експертизи, а також компетенції та компетентності самого експерта.

Список використаних джерел

1. Гора І. В. Експертне забезпечення досудового розслідування корупційних злочинів [Електронний ресурс] / І. В. Гора // Вісник Академії адвокатури України. – Режим доступу : <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/visnyk/article/download/905/855>.
2. Клименко Н. І. Щодо сутності корупції та антикорупційних судових експертиз / Н. І. Клименко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-in/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/viche_2012_6_7.pdf.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : Офіц. Вид. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Сайт Transparency International Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://ti-ukraine.org/research/indeks-korupsiyi-spi-2017>.

5. Сайт Міністерства внутрішніх справ України. «Статистика» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvs.gov.ua/ua/pages/274_statistika.htm.
6. Пілюков Ю. О. Процесуальні вимоги до висновку експерта у кримінальному провадженні / Ю. О. Пілюков // Актуальні проблеми правознавства, 2018. – № 3. – С. 99–102.
7. Яфонкін А. Щодо виконання антикорупційного законодавства в Україні / А. Яфонкін // Напрями удосконалення протидії правопорядку у сфері господарської діяльності. – Ірпінь, 2011. – С. 351–352.

References

1. Gora, I.V.(2016) *Ekspertne zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia koruptsiinykh zlochyniv [Expert support for pretrial investigation of corruption crimes]. Visnyk akademii advokatury. -Bulletin of the academy of advocacy of Ukraine, 35, 47-49.[InUkrainian].*
2. Klimenko, N.I.(2012) *Shchodo sutnosti koruptsii ta antykoruptsiinykh sudovykh ekspertiz [On the essence of corruption and anticorruption judicial expertise]. Viche. Scientific Library, 6, 15-17.[InUkrainian].*
3. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedural Code of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].*
4. *Sait Transparency International Ukraine [Sait Transparency International Ukraine]. <http://ti-ukraine.org/research/indeks-korupsiyi-cpi-2017> [in Ukrainian].*
5. *Sait Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy. «Statistics» [The site of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. «Statistics»]. http://mvs.gov.ua/ua/pages/274_statistika.htm. Retrieved from http://mvs.gov.ua/ua/pages/274_statistika.htm/ [in Ukrainian].*
6. *Pilyukov, Yu.O.(2018) Protseualni vymohy do vysnovku eksperta u kryminalnomu provadzhenni [Procedural requirements for the expert's opinion in criminal proceedings]. Actual problems of law.- 3. - 99-102. [in Ukrainian].*
7. *Yafonkin, A. (2011) Shchodo vykonannia antykoruptsiinoho zakonodavstva v Ukraini [On the implementation of anticorruption legislation in Ukraine]. Directions of improvement of counteraction of law and order in the field of economic activity. - Irpen, - 351-352. [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 8.10.2018.

Богдан Прокопів,
старший викладач кафедри
кримінального права та процесу
Тернопільський національний
економічний університет

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ НАБУ ТА НАЗК У СИСТЕМІ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Висвітлено особливості функціонування деяких спеціалізованих антикорупційних органів України: Національного антикорупційного бюро (НАБУ) та Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК). Досліджено специфіку їх діяльності та здійснено практично-порівняльний аналіз цілей їх створення та виконуваних функцій.

Ключові слова: корупція, боротьба з корупцією, антикорупційні органи, спеціалізовані антикорупційні органи, НАБУ, НАЗК.

Прокопов Б.

Специфика функционирования НАБУ И Назка В СИСТЕМЕ специализированном антикоррупционном органе УКРАИНЫ

Выделены особенности функционирования некоторых специализированных антикоррупционных органов Украины: Национального антикоррупционного бюро (НАБУ) и Национального агентства по вопросам предотвращения коррупции (НАВК). Исследована специфика их деятельности и осуществлено практически-сравнительный анализ целей их создания и выполняемых функций.

Ключевые слова: коррупция, борьба с коррупцией, антикоррупционные органы, специализированные антикоррупционные органы, НАБУ, НАВК.

Prokopiv B.

Specification of nabu and nuts functioning in the system of specialized anti-corruption bodies of ukraine

The article outlines the peculiarities of the functioning of some specialized anti-corruption bodies of Ukraine : the National Anti-Corruption Bureau (NABU) and the National Agency for the Prevention of Corruption (NAPC). There are investigated the specifics of their activity and carried out a practical comparative analysis of the purposes of their creation and performed functions.

Keywords: corruption, fight against corruption, anti-corruption bodies, specialized anti-corruption bodies, NABU, NAPC.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство потребує значних змін та реформ задля приведення сфер його життєдіяльності у відповідність до стандартів європейської та світової спільноти.

На сьогодні найпоширенішою проблемою є явище корупції, яке охоплює усі найважливіші галузі державного управління. Значного поширення це явище зазнало у політичній та економічній сферах. Саме тому кроки сьогоднішньої влади спрямовані на викорінення корупції з української держави.

Одним із важливих етапів зменшення проявів корупції є створення спеціальних антикорупційних органів. На сьогодні такими є Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Вищий антикорупційний суд, Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) та Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК).

Як зазначає В. А. Ведькал, проблема боротьби з корупцією носить не лише внутрішньодержавний, а й міжнародний характер, що зумовлює співпрацю України з міжнародними універсальними і регіональними організаціями, зокрема, ООН, Радою Європи, Європейським союзом та приведення національного законодавства у відповідність із прийнятими зобов'язаннями [4, с. 99].

У цьому науковому дослідженні буде висвітлено основні аспекти діяльності Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) та Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) та здійснено їх порівняльно-правовий аналіз.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання протидії корупції та функціонування антикорупційних органів є відносно новим для української юридичної науки. Це пов'язано з тим, що реформування законодавства у цій сфері відбулось нещодавно і теоретичні напрацювання з цього питання знаходяться на стадії розробки.

Однак ми можемо побачити дослідження питань протидії корупції у працях таких науковців, як: В. Кулік, Е. Дмитренко, О. Гладун, Д. Лук'янець, С. Клімова, Т. Ковальова, В. Ведькал, О. Мельниченко, В. Волик та ін.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз діяльності та функціонування деяких спеціалізованих антикорупційних органів: Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції, а також здійснення їх практико-порівняльного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчить досвід провідних країн світу, створення окремих антикорупційних органів, метою діяльності яких є запобігання та протидія корупційним проявам, є доволі позитивною практикою.

З метою приведення українського соціуму у відповідність європейським стандартам у нашій державі створено ряд антикорупційних органів. Однак на сьогодні ще рано говорити про те, чи вони повністю виправдовують мету свого створення та відповідають очікуванням громадян.

У відповідності до Конвенції ООН проти корупції (ратифікована Україною у 2006 році), кожна держава-учасниця має певні зобов'язання щодо реформування сфери боротьби з корупцією, а саме:

- 1) забезпечення існування органу або осіб, які спеціалізуються на боротьбі з корупцією за допомогою правоохоронних засобів;
- 2) надання такому органу або особам необхідної самостійності для того, щоб вони могли ефективно виконувати свої функції без неналежного впливу;
- 3) забезпечити достатню кваліфікацію та ресурси для співробітників такого органу [1].

Поштовхом до впровадження антикорупційної реформи та удосконалення антикорупційного законодавства України стала Революція Гідності.

Одним із наслідків антикорупційної реформи стало прийняття Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року та створення відповідної інституції – Національного антикорупційного бюро України, основною метою якого має бути забезпечення дотримання прав та свобод громадян у сфері запобігання корупції.

Відповідно до ст. 1 вищезазначеного закону, Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових.

Завданням Національного антикорупційного бюро України є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці [3].

Діяльність НАБУ повинна ґрунтуватися на принципах верховенства права, поваги до честі та гідності людини і громадянина, незалежності, неупередженості та відкритості для народного контролю.

Основними завданнями Національного антикорупційного бюро є:

- 1) здійснення досудових розслідувань кримінальних правопорушень, оперативно-розшукових заходів у разі вчинення правопорушень, віднесених законом до його підслідності;
- 2) перевірка доброчесності та добропорядності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- 3) взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими державними структурами у сфері запобігання та розкриття корупційних правопорушень;
- 4) здійснення інформаційно-аналітичної та статистичної роботи;
- 5) діяльність у сфері міжнародного співробітництва.

Враховуючи той факт, що Національне антикорупційне бюро є не лише антикорупційним, а й правоохоронним органом, то існує вірогідність виникнення корупції у його внутрішній структурі.

Однак законодавцем цей факт було враховано, тому ним створено гарантії незалежності, які мають на меті запобігання корупційним проявам серед працівників НАБУ.

Ці гарантії досягаються такими методами:

1. Законом визначено особливий порядок конкурсного відбору Директора Національного бюро та вичерпний перелік підстав припинення його повноважень.

Цей перелік також визначений Законом України «Про Національне антикорупційне бюро».

2. Відбір інших працівників бюро здійснюється на конкурсних засадах.

3. Усім працівникам НАБУ надано особливий правовий та соціальний захист та забезпечено належні умови оплати праці.

4. Законом встановлюється порядок фінансування та матеріально-технічного забезпечення діяльності.
5. Законодавчо забезпечений захист та особиста безпека працівників НАБУ та їх близьких родичів.
6. Заборона використання Національного бюро в партійних, групових чи особистих інтересах.

7. Заборонено незаконне втручання державних органів, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, політичних партій, громадських об'єднань, інших фізичних або юридичних осіб у діяльність Національного бюро.

Отже, проаналізувавши Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України», можна зробити висновок, що створення цього органу має на меті боротьбу з корупцією в особливо великих розмірах (тобто якщо сума неправомірної вигоди перевищує 500 мінімальних зарплат, а це приблизно 1, 6 млн. гривень), адже саме корупція на такому рівні має найбільш негативний вплив на функціонування політичної та економічної сфер життя суспільства.

На сьогодні поряд із НАБУ створений ще один антикорупційний орган – Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК).

НАЗК має попереджувальну функцію щодо перевірки декларацій державних службовців і стилю їх життя, розкриття будь-якої інформації про факти корупції або зловживання посадою.

На відміну від Національного антикорупційного бюро, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та інших правоохоронних органів у сфері протидії корупції, головною функцією Національного агентства є запобігання вчиненню корупційних правопорушень.

Це відбувається шляхом виявлення та усунення чинників, що дають змогу вчиняти корупційні правопорушення, контроль за дотриманням антикорупційних правил політичними партіями, чиновниками та політиками, роботу із викривачами корупції тощо [6].

Відповідно до закону, НАЗК має фіксувати в декларації будь-яке майно, вартість якого перевищує 100 мінімальних зарплат (320 тис. грн). До цього переліку потрапляють одяг, прикраси, предмети мистецтва.

Створення Національного агентства було передбачено Законом України «Про запобігання корупції», ухваленим 14 жовтня 2014 року.

Створення антикорупційного агентства є однією з вимог Європейського Союзу щодо безвізового режиму з Україною. НАЗК несе відповідальність перед Верховною Радою і є підзвітним Кабінету міністрів України.

Національне агентство з питань запобігання корупції є одним із основних органів, уповноважених на виконання заходів антикорупційної політики. Даний інститут створений Кабінетом Міністрів України та підзвітне йому, окрім цього, НАЗК відповідальне перед Верховною Радою України.

Щодо структури агентства, то воно є колегіальним органом, до складу входить п'ять членів, які є державними службовцями.

Принцип колегіальності полягає у спільному обговоренні питань, як і належать до його компетенції та прийнятті рішень голосуванням більшості від складу.

Рішення НАЗК як і будь-якого державного органу є обов'язковим до виконання усіма інституціями чи особами, яких воно стосується.

В основі функціонування Національного агентства лежить державна антикорупційна стратегія – Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», затверджена Указом Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 року.

Одним із основних напрямків боротьби з корупцією, згідно з принципами та метою діяльності НАЗК, є попередження проявів корупції та висвітлення корупції як ризикованої та не вигідної справи, саме тому агентство має на меті попередження, виявлення та запобігання антикорупційним проявам.

Діяльність членів Агентства має ґрунтуватися на принципах верховенства права, прозорості, гарантії та дотримання прав і свобод людини і громадянина, незалежності та неупередженості.

Щоб діяльність НАЗК була відкрита для громадськості у нормах Закону України «Про запобігання корупції» встановлено, що громадський контроль за діяльністю цього Агентства забезпечується через Громадську раду при Агентстві, що утворюється та формується Кабінетом Міністрів України. За станом на 18 лютого 2017 року склад вказаної Ради ще на стадії утворення. Проте вже затверджено план заходів щодо проведення конкурсу з формування Громадської ради при НАЗК [7].

Для приведення сучасного українського суспільства у відповідність стандартам європейської спільноти в Україні необхідно прискорити розбудову правової держави, а найважливішим кроком при її побудові має бути усунення корупції в органах державної влади та в усіх інших сферах життя.

Ідеальним варіантом є повне усунення корупції із українського суспільства, однак це явище повністю усунути не вдалося навіть таким розвиненим країнам, як Франція, Німеччина, Великобританія та ін. Тому на сьогодні ми повинні прагнути до мінімізації рівня цього явища у нашій країні.

Саме тому на НАЗК як нещодавно створений орган покладено зниження рівня корупції задля підвищення рівня розвитку країни та змоги конкурувати з провідними світовими суспільствами.

Основними завданнями НАЗК є:

- 1) забезпечення ефективності діяльності превентивних антикорупційних інституцій;
- 2) забезпечення безперерйного функціонування Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та контроль за дотриманням законодавства у сфері е-декларування;
- 3) підвищення рівня доброчесності та добропорядності чиновників;
- 4) проведення перевірок щодо підготовки, виконання та реалізації антикорупційних програм;
- 5) здійснення аналітичної та моніторингової роботи щодо стану корупції в Україні та стану антикорупційної діяльності;
- 6) співпраця з Верховною Радою, яка проявляється в участі представників НАЗК у парламентських слуханнях, коли винесені на порядок денний питання стосуються антикорупційної політики та відносяться до сфери компетенції агентства;
- 7) участь у засіданнях Кабінету Міністрів з питань підготовки проектів нормативно-правових актів, які відносяться до компетенції НАЗК;
- 8) складання звітів про свою діяльність та представлення їх Кабінету Міністрів України;
- 9) співпраця з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими державними структурами з питань розробки та реалізації державної антикорупційної стратегії.

Висновки. Отож, після ознайомлення із основними принципами та аспектами діяльності Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) та Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) можна говорити про ці інституції у порівняльно-правовому аспекті.

НАБУ є правоохоронним антикорупційним органом і має на меті розслідування кримінальних правопорушень у разі отримання чиновниками неправомірної вигоди в особливо великих розмірах (більше як 1,6 млн. грн.). Відповідно НАЗК є превентивним антикорупційним органом і має на меті запобігання корупційним проявам та здійснює більш статистично-аналітичну роботу та бере участь у розробці антикорупційної стратегії держави. Також до компетенції НАЗК відносяться питання е-декларування майна чиновників.

За своєю структурою НАБУ налічує приблизно 300 осіб у своєму штаті, в той час як до складу НАЗК входить п'ять членів.

І Національне бюро і Національне агентство у своїй діяльності керуються схожими принципами: принцип верховенства права, принцип гарантії та дотримання прав і свобод людини і громадянина, принципи прозорості, чесності, незалежності та невідчужуваності.

Зважаючи на те, що і НАБУ і НАЗК є відносно новими інституціями у структурі органів запобігання корупції, тому на сьогодні важко говорити про їх ефективність чи неефективність. Однак велику частину населення хвилює питання про доцільність створення такої великої кількості антикорупційних органів, оскільки видимих покращень у сфері протидії корупції на сьогодні немає.

Перспективи подальших наукових розвідок. Подальші дослідження будуть стосуватися питань впровадження практичних аспектів боротьби з корупцією провідних країн світу та вивчення ефективності діяльності таких антикорупційних органів, як Спеціалізована антикорупційна прокуратура та Вищий антикорупційний суд у порівняльно-практичному та теоретико-правовому аспектах.

Список використаних джерел

1. Конвенція Організації Об'єднання Націй проти корупції від 31.10.2003 // Відомості Верховної Ради України (ВВР) від 07.12.2007. – 2010 р., № 10, № 44, 2006. – Ст. 2938. – С. 52. – Ст. 506, код акту 49570/2010.
2. Про запобігання корупції : Закон України № 1700-VII від 14.10.2014 р. / Офіційний вісник України, 2014 р. – № 87. – С. 156. – Ст. 2474, код акту 74501/2014.
3. Про національне антикорупційне бюро України : Закон України № 1698-VII від 14.10.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
4. Ведькал В. А. Міжнародна співпраця України у сфері запобігання та протидії корупції / В. А. Ведькал // Право і суспільство, 2016. – № 2(2). – С. 98–104.

5. Волик В. Нормативно-правові засади компетенції Національного агентства з питань запобігання корупції / В. Волик // Науковий вісник, 2015–2016. – Вип. 16/17. – С. 1–8.
6. Інформація про Національне агентство з питань запобігання корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/5kDtfS>.
7. Питання Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 34-р від 18 січня 2017 р. // Урядовий кур'єр, 2017. – №17.
8. Пріоритети діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції на 2017–2020 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://nazk.gov.ua/sites/default/files/priorytety_nazk_2017-2020.pdf.
9. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>.
10. Радецький Р. Національне агентство з питань запобігання корупції в системі органів протидії корупції / Р. Радецький // Науковий часопис Національної академії прокуратури України, – 2017. – Вип. 1. – С. 148–154.

References

1. *Konventsija Orhanizatsiyi Obyednannyakh Natsiy proty koruptsiyi [The Convention of the Organization of National Unions against Corruption]. (2003, October 31). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].*
2. *Zakon Ukrainy «Pro zapobihannya koruptsiyi» : pryiniaty 14 zhovtnya 2014 roku № 1700-VII [Law of Ukraine «On prevention of corruption» from 14 oct. 2014, № 1700-VII]. (2014, October 14). Holos Ukrainy – Voice of Ukraine, 87, pp. 156 [in Ukrainian].*
3. *Zakon Ukrainy «Pro natsionalne antykoruptsiyne byuro Ukrayiny» : pryiniaty 14 zhovtnya 2014 roku № 1698-VII [Law of Ukraine «About the national anti-corruption bureau of Ukraine» from 14 oct. 2014, № 1698-VII]. <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/> [in Ukrainian].*
4. *Vedkal, V. A. (2016). Mizhnarodna spivpratsya Ukrayiny u sferi zapobihannya ta protydyi koruptsiyi [International cooperation of Ukraine in the field of prevention and counteraction to corruption]. Pravo i suspilstvo - Law and Society, 2, 98-104 [in Ukrainian].*
5. *Volyk, V. (2015-2016). Normatyvno-pravovi zasady kompetensiy Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannya koruptsiyi [Legal framework of the competence of the National Agency for the Prevention of Corruption]. Naukovyy visnyk - Scientific Herald, 16/17, 1-8 [in Ukrainian].*
6. *Informatsiya pro Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannya koruptsiyi [Information on the National Agency for the Prevention of Corruption]. Retrieved from <https://goo.gl/5kDtfS> [in Ukrainian].*
7. *Pytannya Hromadskoyi rady pry Natsionalnomu ahentstvi z pytan zapobihannya koruptsiyi 18 sichnya 2017 № 34-r [Issues of the public council under the National agency for the prevention of corruption from January 18, 2017, № 34-r]. Uryadovyy kuryer - Uriadovy courier №17 [in Ukrainian].*
8. *Priorytety diyalnosti Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannya koruptsiyi na 2017-2020 roky [Priorities of the National Agency for the Prevention of Corruption for 2017-2020]. <https://nazk.gov.ua>. Retrieved from https://nazk.gov.ua/sites/default/files/priorytety_nazk_2017-2020.pdf [in Ukrainian].*
9. *Pro Stratehiyu staloho rozvytku «Ukrayina – 2020» 12 sichnya 2015 No. 5/2015 [About the Strategy of Sustainable Development «Ukraine-2020» from January 12, 2015]. Ukaz Prezydenta Ukrayiny - Decree of the President of Ukraine Retrieved from <http://www.president.gov.ua/docs/18688.html/> [in Ukrainian].*
10. *Radetsky, R. (2017) Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannya koruptsiyi v systemi orhaniv protydyi koruptsiyi [National Agency for the Prevention of Corruption in the System of Anti-Corruption Agencies]. Naukovyy chasopys Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrayiny - Scientific Journal of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine, 1, 148-154 [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 27.09.2018.

5. ПСИХОЛОГІЯ ДЛЯ ЮРИСТА

УДК 159.9.: 342.9

Анатолій Фурман,

д. психол. н., професор, завідувач кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету

Тетяна Надвинична,

к. психол. н., доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Розкрито адміністративно-правові засновки, принципи та нормативи діяльності психологічної служби університету. Аргументовано винятково важливе місце та конструктивна роль цього структурного підрозділу в освітньому просторі сучасного закладу вищої освіти, який забезпечує умови, що сприяють професійному становленню й особистісному зростанню студентів, їх психологічної захищеності, зміцненню психодуховного здоров'я, створенню сприятливих соціально-психологічних умов для здійснення освітньої діяльності й самоорганізації. Проаналізовано нормативну базу, яка регламентує діяльність ПСУ та зміни й доповнення на законодавчому рівні, що були внесені до неї. Зауважено, що сучасна психологічна служба є невід'ємним сегментом успішного функціонування сучасного ЗВО як науково-освітньої інституції інноваційного спрямування.

Ключові слова: заклад вищої освіти (ЗВО), психологічна служба (ПС), адміністративно-правове поле, психологічний супровід освітнього процесу, нормативна база, особистість студента.

Фурман А., Надвинична Т.

Административно-правовые основы деятельности психологической службы современного университета

Раскрыты административно-правовые предпосылки, принципы и нормативы деятельности психологической службы университета. Аргументировано исключительно важное место и конструктивная роль этого структурного подразделения в образовательном пространстве современного учреждения высшего образования, который обеспечивает условия, способствующие профессиональному становлению и личностному росту студентов, их психологической защищенности, укреплению психодуховного здоровья, созданию благоприятных социально-психологических условий для осуществления образовательной деятельности и самоорганизации. Проанализировано нормативную базу, регламентирующую деятельность ПСУ, ее изменения и дополнения на законодательном уровне. Отмечено, что современная психологическая служба является неотъемлемым сегментом успешного функционирования современного УВО как научно-образовательной институции инновационного направления.

Ключевые слова: учреждение высшего образования (УВО), психологическая служба (ПС), административно-правовое поле, психологическое сопровождение образовательного процесса, нормативная база, личность студента.

Furman A., Nadvynychna T.

Administrative-legal basis of the psychological service activity of modern university

The article discloses the administrative-legal basis, principles and norms of the psychological service activity of a university. The exceptionally important place and constructive role of this structural unit in the educational space of a modern institution of higher education is proved, which provides conditions that contribute to professional

© Анатолій Фурман, Тетяна Надвинична, 2018

development and personal growth of students, their psychological security, strengthening of psycho-spiritual health, the creation of favorable socio-psychological conditions for the implementation of educational activity and self-organization. The normative base, which regulates an activity of PSU (psychological service of university) and changes, additions at the legislative level that were introduced to it, are analyzed. It is noted that modern psychological service is an integral part of a successful functioning of modern HEI (higher education institution) as a scientific-educational institution of innovative direction.

Keywords: *higher education institution (HEI), psychological service (PS), administrative-legal field, psychological support of educational process, normative base, student's personality.*

Актуальність теми дослідження. Сьогодні наша країна переживає значні труднощі в соціальному, економічному, політичному розвитку, які, з одного боку, продиктовані внутрішньодержавними проблемами, з іншого, – підсилені кризовими явищами у світовій економіці та загальною зовнішньополітичною ситуацією довкола України. За таких умов більшість сучасних дослідників висловлюють спільну думку про те, що одним із найважливіших людських ресурсів, який нині стає чинником оптимального вирішення нагальних суспільних проблем, має стати високий професіоналізм, креативність і всебічність розвитку фахівців усіх галузей національної економіки і сфер духовного життя нації.

Враховуючи цілу низку перешкод, які створюють додаткові труднощі для вирішення вищезначеного проблемного завдання (нестабільність, ведення військових дій, економічне зубожіння, і як наслідок, масова трудова еміграція населення, передусім молоді, за кордон) сьогодні справді постає складне питання не лише про підвищення якості освіти, забезпечення професійної компетентності випускників закладів вищої освіти, а й про збереження їх психічного, фізичного та соціального здоров'я під час організованого освітнього процесу.

У вирішенні низки цих важливих завдань значну роль покликані відіграти психологічні служби ЗВО, діяльність яких забезпечується не лише психологами, а й соціальними педагогами та соціальними працівниками та спрямована на створення умов для повноцінного гармонійного розвитку студентів, реалізації їхніх наявних і потенційних особистісних і суто професійних можливостей. При цьому ефективна організація роботи вказаного структурного підрозділу сучасного університету вимагає врахування усіх законодавчих аспектів, які скеровують діяльність її співробітників у виключно адміністративно-правовому полі української держави.

Стан наукової розробки суспільної проблеми. Психологічна служба закладу вищої освіти – це система відповідних посад та (або) структурних підрозділів ЗВО, яка у своїй діяльності забезпечує соціальний супровід та психологічну допомогу його учасникам у здійсненні освітнього процесу, насамперед мова йдеться про студентську молодь та професорсько-викладацький склад університетів. Вона є органічною складовою розгалуженої психологічної служби системи освіти України [17, с. 158].

Історія становлення психологічної служби ЗВО почалася ще в радянській період. Уперше така служба була створена в 1977 році на базі Казанського державного університету (КДУ) при кафедрі педагогіки і психології під керівництвом Н. М. Пейсахова. Її мета і завдання зводилися до формування і розвитку в студентів потреби і навичок самоврядування і самоконтролю в навчальній діяльності на всіх психологічних рівнях: 1) взаємин (міжособистісні стосунки між викладачем і студентом і між студентами у спільній освітній діяльності); 2) поведінки (індивідуальна і колективна поведінка всіх учасників навчального процесу); 3) діяльності (власне пізнавальна діяльність юні та її психологічна проблематика); 4) психічних станів (кожного учасника навчання). Ці рівні визначали конкретний зміст і форми роботи психологічної служби на той період в КДУ [1, с. 45–46].

Щодо шляху, який у своєму становленні пройшла вітчизняна психологічна служба ЗВО, то він був доволі довгий та складний. І розпочиналося все із підготовки основних положень функціонування цього структурного підрозділу у школі. Основні віхи її становлення детально проаналізовані та висвітлені авторами статті у попередньому дослідженні [25], яка стала засадничою у їх роботі над зазначеною тематикою та продовжена у низці наступних пошукувань [9–13; 24–25]. Зокрема там зазначено, що:

а) перша ґрунтовна стаття аналізованого тематичного спрямування під назвою «Психологічна служба в школі: завдання, проблеми, перспективи» авторів А. В. Фурмана та Ю. Живоглядова з'явилася навесні 1987 року в ж. «Радянська школа» [29];

б) перше «Положення про психологічну службу у системі народної освіти Української РСР» було підготовлене у 1990 році робочою групою науковців із НДІ психології у складі Алли Коняєвої, Валентини Лисенко, Тетяни Титової, Анатолія Фурмана і Валерія Злівкова, основний зміст якого через півроку був презентований на Всесоюзній конференції [6];

в) у цьому ж році вищеназваною групою науковців (без участі В. Злівкова) був також підготовлений і прийнятий на Першому установчому з'їзді Товариства психологів України Етичний кодекс цього Товариства, що через два роки побачив світ у ж. «Рідна школа» [8] та у вигляді окремої брошури [7];

г) восени 1991 року в смт Ворзелі, що під Києвом, авторським колективом Інституту психології АПН України і Київського міжрегіонального інституту вдосконалення вчителів під керівництвом провідного наукового співробітника А. В. Фурмана (С. І. Болтівець, В. В. Клименко, П. П. Горностаї – нині всі доктори психологічних наук) підготовлений новий проект «Положення про психологічну службу в системі освіти України», що згодом був опублікований у ж. «Рідна школа» [27];

д) своєрідним продовженням і відповідно теоретико-методологічним підґрунтям проекту названого положення стали «Орієнтири концепції шкільної практичної психології» [26; 28], що розроблені одним із авторів (проф. Фурманом) у 1991 році та пройшли апробацію на Другій і Третій сесіях Творчої спілки вчителів України і на Другому з'їзді вчителів СРСР, який проходив у 1991 році в м. Одесі.

Отже, «Положення про психологічну службу в системі освіти України», що було підготовлене Центром психологічної служби Інституту психології ім. Г. С. Костюка під керівництвом к. психол. н. Панка В. Г. (нині – д. психол. н., директора Українського науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи НАПН України) і затверджене на рівні МОН України, мало добре осмислене концептуально-змістове підґрунтя стосовно завдань і напрямків діяльності психологічної служби, її структури, головного фахового узмістовлення та управлінської моделі, прав, функцій та обов'язків практичного психолога.

Отже, коли у 1991 році на теренах нашої держави розпочалася системна робота щодо створення психологічної служби в освітній галузі, вона вже мала добре осмислене концептуально-змістове підґрунтя стосовно завдань і напрямків діяльності психологічної служби, її структури, головного фахового узмістовлення та управлінської моделі, прав, функцій та обов'язків практичного психолога. Цей етап знаменувався створенням нового підрозділу – Центру психологічної служби в системі освіти на базі Інституту психології тоді ще МОН України. А перше Положення про психологічну службу системи освіти було розроблене і прийняте ще пізніше, у 1993 році (Наказ Міністра освіти України № 230 01.07.93 р. (з 0098-93), зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26 липня 1993 р. за № 101), яке регламентувало діяльність даного структурного підрозділу всіх установ, які надають освітні послуги.

Це було значним досягненням фахівців, котрі розпочали роботу у цьому напрямку і більшість його положень і нині залишаються актуальними. Так, наприклад, основні засадничі положення щодо визначення самої психологічної служби, змісту її діяльності, завдань, функцій, а також посадових обов'язків психологів, котрі входять до її складу, протягом останніх 20 років лише злегка корегувалися, сутнісно залишаючись такими, як і в першій редакції. Очевидно й те, що коли дане Положення втратило чинність згідно з Наказом МОН України від 3 травня 1999 року № 127 (зареєстровано в Міністерством юстиції України 30 грудня 1999 р. за N 922/4215), який одночасно затверджував нове Положення «Про психологічну службу системи освіти України», в ньому вже було чимало новацій, які пропонувалися відповідно до вимог часу. Але загалом разом зі змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства № 439 (з 0570-01) від № 616 07.06.2001, (з 0687-09) від 02.07.2009, воно є чинним і сьогодні. Нині психологічна служба ЗВО керується у своїй діяльності низкою нормативно-правових актів [2–4; 14]; [19 – 23].

Мета статті: обґрунтування адміністративно-правового поля діяльності психологічної служби у закладі вищої освіти в умовах реалізації інноваційної освітньої політики.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо декілька аспектів адміністративно-правового гатунку, які відрізняли різні редакції зазначеного Положення. Так, у другому його варіанті уточнювалося трактування самого поняття «психологічна служба». Якщо у першому просто вказувалося, що «психологічна служба в системі освіти є складовою державної системи охорони психічного здоров'я громадян України і діє з метою виявлення і створення соціально-психологічних умов для розвитку особистості» (пункт 1.1 розділу «Загальні положення»), то у другому зазначалося, що «психологічна служба в системі освіти – це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що складають єдину систему, основу якої становлять фахівці у сфері практичної психології та соціальної педагогіки: практичні психологи, соціальні педагоги, методисти, директори (завідувачі) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби» (пункт 1.1 розділу «Загальні положення»). Таким чином визначалася конкретна сфера, до якої належить зазначена служба, а саме – *освітня*, отже, чітко вказувалося на коло фахівців, які вважалися її співробітниками. Щодо останніх, їх також торкнулися деякі зміни. Якщо у першій редакції у п. 1.5 розділу «Загальні положення» діяльність ПС мала забезпечуватися лише фахівцями-психологами, котрі мають відповідну освіту, то вже у наступному варіанті пункт 1.4 того ж першого розділу говорилося про таке: «Діяльність психологічної

служби в системі освіти України забезпечується практичними психологами, соціальними педагогами, методистами та директорами (завідувачами) навчально-методичних кабінетів (центрів). За своїм статусом працівники психологічної служби належать до педагогічних працівників і відповідно до чинного законодавства користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них». Крім того, цим Положенням передбачалося введення посад практичних психологів і соціальних педагогів у штатний розпис навчальних закладів та установ, чого не було раніше.

Ще один пункт, який вносив зміни щодо регламенту діяльності психологічної служби, стосувався документів, якими вона керується. Так, в Положенні від 26.07.1993 року таких документів було лише три – Загальна Декларація прав людини, Конвенція про права дитини та Закон України «Про освіту», то у другому його варіанті від 03.06.1999 їх уже було сім. Серед тих, які додавалися, значилися Конституція України та Закон «Про вищу освіту». Останній закріплював на законодавчому рівні діяльність ПС у закладах вищої освіти.

У Положенні, яке є чинним і сьогодні, також змінено назву розділу II зі «Зміст діяльності ПС» на «Основні завдання ПС», а отже, і його змістове наповнення. У першій редакції цей розділ містив лише перелік напрямів, за якими здійснюється діяльність психологічної служби, а у другій до цього додано ще три підпункти, що чітко визначають основні завдання, види діяльності та рівні її функціонування.

Значні зміни були внесені й до розділу 3, який визначає структуру та рівні управління психологічною службою. Зокрема, п. 3.9. визначає структуру, штатний розпис та рівень підпорядкованості ПС ЗВО III–IV рівнів акредитації. Зокрема там зазначено: «Структура та штатний розпис психологічної служби... визначаються вищим навчальним закладом та фінансуються за рахунок власних коштів цього навчального закладу. Названа служба підпорядковується керівнику або одному з його заступників, а у частині науково-методичного забезпечення – Українському науково-методичному центру практичної психології і соціальної роботи».

Цей пункт даного Положення відображений у Наказі Міністерства освіти і науки України № 1248 від 30.12.2009 «Про покращення соціально-педагогічного і психологічного супроводу навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації». В ньому розміщене звернення до:

1) ректорів ВНЗ III–IV рівнів акредитації будь-якої форми власності та підпорядкування:

- вжити відповідних заходів для організації діяльності психологічної служби;
- переглянути та внести зміни до статутних документів психологічної служби у тих закладах, де вона вже існує, відповідно до «Положення про психологічну службу системи освіти України», затвердженого Наказом МОН від 02.07.2009 р. № 616, зареєстрованого у Мін'юсті 23.07.2009 р. за № 687/16703;
- щорічно, починаючи з 2010 р., до 10 червня надавати інформацію про діяльність психологічної служби ВНЗ до Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи за встановленою формою;

2) Українського науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи:

- здійснювати щорічний моніторинг розвитку психологічної служби у ВНЗ III–IV рівнів акредитації на основі інформації, що надається такими закладами, та у термін до 1 жовтня подавати узагальнену інформацію до департаменту вищої освіти міністерства;
- надавати практичну допомогу ВНЗ в організації діяльності психологічної служби;
- проводити навчальні семінари, консультації, тренінги для представників цих психологічних служб.

Адміністративно-правовий вектор компетентної діяльності ПС у ЗВО закономірно визначається **метою**, яка в нашому збагаченому варіанті полягає у сприянні професійному становленню й особистісному зростанню студентів, у забезпеченні їхньої психологічної захищеності, підтримки і зміцненні їх психодуховного здоров'я, у створенні сприятливих соціально-психологічних умов для здійснення освітньої діяльності й самоорганізації буденного життя, індивідуального самоствердження і психокультурного самореалізування як майбутніх фахівців, сім'єлюбів і національно свідомих громадян України.

Діяльність Служби забезпечується фахівцями-психологами і педагогами (соціальними працівниками), які мають відповідну вищу освіту (спеціаліст, магістр) і відповідно до чинного законодавства користуються усіма правами і гарантіями, передбаченими для них законами і підзаконними нормативними актами України.

Психологічна служба університету тісно співпрацює з територіальними органами управління освітою, органами охорони здоров'я, правоохоронними органами, соціальними службами для молоді, органами студентського самоврядування, громадськими організаціями та адміністрацією на принципах професійності, компетентності, паритетності, конструктивності, системності.

Посади психологів та інших працівників ПС уводяться до штатного розпису ЗВО в межах коштів, передбачених кошторисом витрат відповідного закладу. Ця служба діє на основі положення про свою діяльність, яке розробляється кожним ЗВО відповідно до Положення про психологічну службу системи освіти України та інших нормативних документів і затверджується вченою радою та наказом ректора. Здебільшого її структура залежить від: а) профілю ЗВО (гуманітарний, технічний, класичний); б) кількості студентів денної форми навчання, наявності філій, факультетів, інститутів, гуртожитків; в) наявності та якісного складу профільних кафедр; г) фінансових можливостей в ЗВО; д) наявності кваліфікованих спеціалістів у сфері психології, соціальної роботи, педагогіки, освітології.

Відповідно до потреб та умов психологічна служба університету може мати таку організаційну структуру:

1. Посади фахівців психологічної служби уводяться до підрозділів (інститутів, факультетів, філій, гуртожитків), при цьому один з них призначається керівником. Працівники ПС адміністративно підпорядковані керівникам відповідних підрозділів, методично – керівнику ПС ЗВО.

2. У структурі основних підрозділів ЗВО (інститутів, факультетів, філій) створюються групи, сектори, навчальні лабораторії, відділи або інші підрозділи. Керівник одного з них призначається керівником ПС. Здебільшого у ЗВО створюється новий підрозділ – лабораторія або центр психологічної служби університету (див. [15]). Його штат і структура визначаються ректором.

До складу спеціалістів лабораторії (центру) відносяться завідувач, директор, його заступник (за потреби), керівники структурних підрозділів, методисти, практичні психологи, соціальні педагоги (працівники). Допоміжний персонал тут утворюють лаборанти, оператори комп'ютерного набору, секретарі та ін.

Окрім того, структурно лабораторія може складатися із відділів, лабораторій, секторів і творчих груп. До її складу можуть входити кабінет професійної діагностики і профорієнтації, консультативні кабінети, тренінговий кабінет, кабінет психофізичної діагностики і регуляції станів, методичний кабінет та ін.

Усі працівники ПС, які закріплені (працюють) у підрозділах і філіях ЗВО, є співробітниками лабораторії та підпорядковані її керівнику (завідуючому). Останній адміністративно відповідає за зміст, якість та результати діяльності ПС перед керівництвом ЗВО. Він не менше одного разу на рік звітує перед керівництвом університету, подає встановлену звітність та іншу інформацію до Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи.

При психологічній службі (або на її базі) можуть створюватись: групи швидкого реагування, які надають невідкладну психологічну допомогу, консультативні та тренінг-групи, студентські гуртки, творчі групи, групи волонтерів, «телефон довіри», різні школи прикладної психології та ін.

Адміністративно ПС (лабораторія, центр, психолог) підпорядковується ректору або проректору, методично – координує свою діяльність з обласним центром практичної психології і соціальної роботи. При цьому психологічна служба ЗВО має право:

- разом із керівництвом закладу визначати пріоритети своєї діяльності;
- звертатись із запитамі і пропозиціями до керівництва територіальних органів управління освітою, інших державних і громадських організацій;
- надавати рекомендації соціального і психологічного характеру керівникам ЗВО, структурних підрозділів, організаціям та тим, хто звернувся за допомогою;
- створювати бази і банки даних за основними напрямками своєї діяльності;
- здійснювати інформаційно-просвітницьку роботу серед студентів, викладачів, співробітників закладу, учнів шкіл і закладів профтехосвіти, громадськості;
- використовувати матеріально-технічну базу навчального закладу для здійснення статутної діяльності; виконувати методичну роботу для студентів і викладачів; мати власні субрахунки на загальних рахунках навчального закладу; здійснювати власну госпрозрахункову діяльність, виконувати роботи на замовлення сторонніх організацій та установ, надавати освітні послуги;
- здійснювати експертизу психологічних і соціологічних методик, методів, технологій та педагогічних інновацій; розробляти і впроваджувати власні програми з психологічної просвіти, наукової та консультативно-тренінгової діяльності; організовувати семінари, тренінги, конференції та інші масові заходи наукового і науково-методичного характеру (див. [15–18]).

Водночас психологічна служба ЗВО зобов'язана:

- керуватися у своїй діяльності законодавством України, Етичним кодексом психолога, Положенням про психологічну службу системи освіти України;

- проводити дослідження, моніторинги, тренінги, навчальні семінари, консультації для студентів, викладачів та співробітників закладу;
- сприяти розвиткові особистості студентів та вдосконаленню психологічної культури і професійної компетентності викладачів;
- брати участь у профілактиці таких негативних явищ у студентському середовищі, як неуспішність в освітній діяльності, насильство, наркоманія, алкоголізм, протиправна поведінка, бездуховність, расизм, конфлікти та ін.;
- здійснювати соціальну і психолого-педагогічну експертизу педагогічних інновацій, щорічне планування своєї роботи та надавати звітність про свою діяльність в установленому порядку;
- за запитом брати участь в інших заходах та здійснювати оцінку їх ефективності [15].

Штатна чисельність працівників служби залежить від напрямків, змісту та обсягів її роботи. Планування діяльності ПС здійснюється щорічно на основі пропозицій ректорату і студентської ради з урахуванням пріоритетів діяльності МОН України. Керівник служби щорічно подає ректору (вченій раді) ЗВО проект плану роботи на наступний період та звіт за проведену роботу, а також звітує за всіма видами діяльності за затвердженими формами у встановлені терміни, несе відповідальність за їхню достовірність.

Відповідно до статей 21, 22 Закону України «Про Освіту», Положення про психологічну службу системи освіти України, затвердженого Наказом МОН від 02.07.2009 № 616, зареєстрованим Міністерством 23.07.2009 за № 687/16703, на виконання рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 24.04.2008 р., протокол № /7-3 керівництвом ТНЕУ був виданий наказ про створення у структурі НДІ методології та економіки вищої освіти *лабораторії психологічної служби університету* (Наказ № 265 від 08.06.2010 р.).

Положення про діяльність лабораторії психологічної служби ТНЕУ розроблялося із врахуванням усіх діючих нормативно-правових документів. Окрім того, спільними зусиллями проф. А. В. Фурмана та Т. Л. Надвичиної почала створюватися нова стратегія розвитку зазначеного структурного підрозділу, яка передбачала насамперед відшукання оптимальної *моделі* її розвиткового функціонування та розробку повноцінної *технології*, змістом якої є досконала професійна діяльність групи психологів, здатних на високому рівні компетентності зреалізувати всі напрямки, аспекти та функції роботи вказаної служби, а результатом – благодатний соціально-психологічний клімат освітнього закладу, максимальна активізація ресурсів професійного та особистісного зростання кожного студента, актуалізація його найкращого потенціалу для розширення меж власної самосвідомості, самопізнання і полівмотивованого психокультурного само творення. В ній детально прописані та обґрунтовані завдання, зміст, форми, методи і результати діяльності ПСУ, що дають змогу її працівникам у форматі єдності змістово-інноваційної технології стратегічно і тактично керувати перебігом багатоканального психосоціального розвитку студентів, здійснюючи це керівництво за системою адекватних цілей і результатів. А десять новостворених *матриць-таблиць діяльності психологічної служби ТНЕУ*, відповідно до основних напрямів (психодіагностика і психологічна прогностика, психокорекція і психопрофілактика, психологічна реабілітація і психологічне експериментування, психотерапія і психологічна просвіта, психотехніка і психоінструментування), не лише розгорнуто у змістовлюють її завдання і функції від першого курсу навчання до п'ятого-шостого, а й деталізують змістово-інструментальне наповнення як авторської теоретичної моделі, так і уконкретнюють форми, способи, методи і засоби різноаспектного психологічного практикування працівників ПСУ [25].

05.09.2017 в Україні був прийнятий новий Закон «Про освіту», який набув чинності 28 вересня 2017 р. Це – базовий закон, що не визначає всі деталі того, як відбуватиметься процес отримання освіти і підвищення її рівня, натомість окреслює основні принципи функціонування освітньої галузі. Тепер відповідно до нього мають бути прийняті окремі Закони «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», а отже, і розроблене нове положення про діяльність психологічної служби в освіті. У зв'язку з цим Міністерство освіти і науки України ініціювало громадське обговорення Проекту «Положення про психологічну службу у системі освіти України». У ньому відображені як зміни, що є відгуком на основні положення нового Закону «Про освіту», так і є закономірною реакцією на виклики часу, які продиктовані сучасною соціальною, економічною, культурною та політичною ситуацією у нашій країні. Зауважимо, що за останні два роки було видано декілька законодавчих актів, зміст яких стосувався визначення діяльності психологічної служби в освітній системі. Одним із них став Лист МОН України від 20.07.2016 р. «Про забезпечення навчальних закладів практичними психологами і соціальними педагогами та організацію у 2016–2017 н. р. належного психологічного супроводу учасників навчально-виховного процесу», в якому містяться рекомендації щодо

роботи фахівців психологічної служби із проблемами, що узагальнені сьогодні й потребують негайного вирішення. Серед найактуальніших – організація надання допомоги постраждалим внутрішньо переміщеним учням, та студентам та їх сім'ям в адаптації до нових умов проживання і навчання, дітям і сім'ям учасників АТО; допомога у вирішенні проблем адаптації дітей та молоді до навчального закладу та запобігання конфліктам в учнівських і студентських колективах у зв'язку з підвищенням рівня дитячої агресії; профілактична робота у напрямку попередження вступу молоді до т. з «груп смерті» та інших злочинних схем Інтернет-простору та багато іншого. Особливим пунктом є питання, що стосується впровадження у 2018 році Закону «Про інклюзивну освіту» та змін, які він передбачає у діяльності психологів та соціальних педагогів.

Своєрідним підґрунтям майбутнього Положення можна вважати і Наказ МОН № 1127 від 08.08.2017 р. «Про затвердження плану заходів МОН України щодо розвитку психологічної служби системи України на період до 2020 р.». У ньому фактично відображені усі основні завдання, які в найближчі роки будуть визначати діяльність психологічної служби. Серед пріоритетних тут і розділ щодо розвитку і вдосконалення роботи ПС та її функціонального рівня загалом, де серед очікувань є і затвердження Положення про психологічну службу системи освіти України, і створення інформаційної бази професійного інструментарію фахівців, котрі входять до її складу; розробка єдиних вимог до нього та посилення моніторингу діяльності як служби загалом, так і окремих її ланок. Також затверджені розділи, які стосуються покращення науково-методичного забезпечення, підвищення якості роботи та рівня компетентності працівників цього структурного підрозділу.

Зміни також мають торкнутися не лише напрямів та змісту діяльності ПС, але деяких адміністративних питань. Так, наприклад, у зв'язку зі створенням державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти», утвореного відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 687 «Про утворення Інституту модернізації змісту освіти та Інституту освітньої аналітики» на базі державної наукової установи «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти», з віднесенням його до сфери управління МОН України. Інститут є правонаступником державної наукової установи «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти», тому що предметом діяльності його є:

- зміст освіти і виховання у створюваному освітньому середовищі;
- формування цінностей відкритого суспільства і навичок критичного мислення та економічної

культури;

- мовна політика;
- соціальна робота;
- інноваційні технології;
- основи творчості, фінансова грамотність, навички підприємництва та проектна діяльність;
- засоби навчання й обладнання навчального, загального та спеціального призначення.

Вочевидь «Інститут модернізації змісту освіти» автоматично стає одним із державних органів, якому мають підпорядковуватися психологічні служби ЗВО України.

Насамкінець зауважимо, що основна місія ПС ЗВО – це інтенсифікувати становлення особистості професіонала. Її фахівці, обговорюючи освітні технології (єдність цілей, змісту та методів навчання), чітко усвідомлюють важливість дидактичної відповідності не тільки освітнього змісту, а й психологічного, соціально-особистісного в освітній співдіяльності викладача і студентів. Тим більше, що сучасне суспільство реально зіткнулося з тим, що професійна підготовка студентів не може обмежитися тільки професіографічними складовими. *Потрібна всебічна розробка компетентнісного підходу*, складовою частиною якого є створення умов для повноцінного особистісного розвитку професіоналів, де психологічна служба є незамінною.

Отже, *сучасна психологічна служба ЗВО* – це оновлена науково-практична структура. Вона має міждисциплінарні напрями своєї діяльності, адже охоплює психологічну діагностику (індивідуальну і групову), консультування, психологічну профілактику, пропаганду психологічних знань, соціально-психологічну адаптацію студентів у навчально-професійній діяльності, підвищення рівня їх духовного розвитку та психологічної культури, тренінгові заняття, семінари, конференції, що гарантує фахову компетентність її працівників.

Список використаних джерел

1. *Вестник Московского университета. – №2. – 2005. – С. 45–55. – (Сер. 14 «Психологія»).*
2. *Діяльність психологічної служби: методичні та етичні акценти: методич. посіб. / упорядн. К. М. Муліка. – Полтава : ПОППО, 2007. – 156 с.*

3. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України / упоряд. В. Г. Панок, І. І. Цушко, А. Г. Обухівська – К. : Шк. світ. 2008. – 256 с.
4. Інструктивно-методичні рекомендації щодо діяльності працівників психологічної служби у 2012/2013 н. р. [Електронний ресурс] : Лист МОН № 1/9-517 від 19.07.2012 р. – Режим доступу : <http://psyua.com.ua/page/zakon.php>.
5. Кайріс О. Д. Сучасний стан і тенденції розвитку психологічної служби ВНЗ в Україні і за кордоном [Електронний ресурс] / О. Д. Кайріс // Вісник психології і соціальної педагогіки : зб. наук. праць / Інститут психології і соціальної педагогіки Київського ун-ту ім. Бориса Грінченка ; Московський гуманітарний педагогічний ін-т. – Вип. 2. – К., М., 2010. – Режим доступу : <http://www.psyh.kiev.ua>.
6. Коняєва А. Некоторые аспекты организации психологической службы в системе народного образования : тезисы докл. на Всесоюзной н.-пр. конф. / А. Коняєва, Т. Титова, В. Лысенко, А. Фурман, В. Злишков // Социология народного образования. – Л., 1990. – Т. III. – С. 39–42.
7. Коняєва А. – Етичний кодекс Товариства психологів України / А. Коняєва, В. Лисенко, Т. Титова, А. Фурман. – К., Донецьк : Ровесник, 1993. – 8 с.
8. Коняєва А. Етичний кодекс Товариства психологів України / А. Коняєва, В. Лисенко, Т. Титова, А. Фурман // Рідна школа. – 1993. – №7. – С. 42–44.
9. Надвична Т. Л. Діяльність психологічної служби університету як оргтехнологічної системи / Т. Л. Надвична // Transformation is Contemporary Society: Humanitarian Aspects. Monograph. Opole: the Academy of Management and Administration in Opole, 2017. – p. 166–174.
10. Надвична Т. Л. Інноваційні перспективи розвитку прогностичного напрямку діяльності психологічної служби університету / Т. Л. Надвична // Virtus. – 2016. – № 6. – С. 83–87.
11. Надвична Т. Л. Моделі і схеми профілактичної роботи психологічної служби університету / Т. Л. Надвична // Психологія і суспільство, 2016. – №1. – С. 114–134.
12. Надвична Т. Л. Реабілітаційне направлення діяльності психологічної служби ВУЗа: проблеми і перспективи розвитку : сб. матер. міжнарод. научн. конф. / Т. Л. Надвична. – Ереван – 2015. – С. 423 – 436.
13. Надвична Т. Л. Система методів психопрофілактичної діяльності фахівців психологічної служби ВНЗ та їх емпірична ефективність / Т. Л. Надвична // Науковий огляд, 2015. – № 9(19). – С. 123–134.
14. Освіта України – 2011: Інформаційно-аналітичні матеріали про діяльність Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України у 2011 році [Електронний ресурс] / уклад. : О. А. Удод, К. М. Левківський, В. П. Погребняк, О. В. Дашковська, Д. Б. Панасевич, А. К. Солоденко. – Режим доступу : <http://timo.com.ua/node/10040>.
15. Панок В. Г. Психологічна служба у вищому навчальному закладі / В. Г. Панок // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К. : Логос, 2008. – Т. 7. – Вип. 13. – С. 119–124.
16. Панок В. Г. Психологічна служба : навч. пос. / В. Г. Панок. – Кам'янець-Подільський : Рута, 2012. – 488 с.
17. Панок В. Г. Психологічна служба : навч.-метод. посіб. [для студентів і викладачів] / В. Г. Панок. – Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня Рута, 2012. – 328 с.
18. Панок В. Г. Психологічна служба вищого навчального закладу (організаційно-методичні аспекти) / В. Г. Панок, В. Д. Острова / – К.: «Освіта України», 2010. – 230 с.
19. Положення про психологічну службу системи освіти України // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – №2. – С. 35–46.
20. Права людини : Міжнародні договори України, декларації, документи. – К., 1992.
21. Права людини : Основні міжнародно-правові документи / упоряд. Ю. К. Качуренко. – К., 1989.
22. Про забезпечення розвитку психологічної служби в системі освіти України : Наказ МНО України №592/33 від 15.08.2001 р. // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – №7(34). – 96 с.
23. Про покращення соціально-педагогічного і психологічного супроводу навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] : Наказ МОН України № 1248 від 30.12.2009 р. – Режим доступу : <http://psyua.com.ua/page/zakon.php>.
24. Фурман А. Діагностичний напрям змістовлення діяльності психологічної служби університету / А. Фурман, Т. Надвична // Психологія і суспільство. – 2014. – №3. – С. 69–101.
25. Фурман А. Психологічна служба університету: від моделі до технології / Фурман А., Надвична Т. // Психологія і суспільство. – 2013. – №2. – С. 80–104.

26. Фурман А. В. Орієнтири концепції шкільної практичної психології / А. В. Фурман // Радянська школа. – 1992. – №11–12. – С. 37–40.
27. Фурман А. В. Психологічна служба: якій її бути? / А. В. Фурман, С. І. Болтівець, В. В. Клименко, П. І. Горностай // Радянська школа. – 1992. – №11–12. – С. 34–37.
28. Фурман А. В. Шкільна практична психологія: предмет, завдання, засоби / А. В. Фурман, Н. П. Ветрова // Психологічні проблеми навчання, виховання, активності та розвитку особистості: Практична психологія і школа : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (11–14 липня 1993 р., м. Луцьк). – К., 1993. – С. 7–15.
29. Фурман А.В., Живоглядов Ю. Психологічна служба в школі: завдання, проблеми, перспективи / А. Фурман, Ю. Живоглядов // Радянська школа. – 1987. – №5. – С. 37–40.

References

1. Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 14 – Bulletin of Moscow University. (2005). Series 14. Psikhologiya – Psychology, 2. 45–55. [in Russian].
2. Mulica, K.M. (2007). Diyalnist psykholohichnoyi sluzhby: metodychni ta etychni aktsenty [Activities of psychological service]. Poltava: POIPPO. [in Ukrainian].
3. Panok, V.H., Tsushko, I.L., Obukhivska, A.H. (2008). Zbirnyk normatyvno-pravovykh dokumentiv psykholohichnoyi sluzhby ta PMPK systemy osvity ukrayiny [Collection of normative legal documents of the psychological service and PMPK of the education system of Ukraine]. Kyiv: School world. [in Ukrainian].
4. Lyst MON molod sport vid 19.07.2012 r. № 1/9-517 Instruktyvno-metodychni rekomendatsiyi shchodo diyalnosti pratsivnykiv psykholohichnoyi sluzhby u 2012/2013 n. r. [Letter of the Ministry of Education and Science of Youth Sport of 19.07.2012 № 1 / 9-517. Guidance and guidance on the activities of the psychological service staff in 2012/2013]. <http://psyua.com.ua>. Retrieved from <http://psyua.com.ua/page/zakon.php>. [in Ukrainian].
5. Kairis, O.D. (2010). Suchasnyy stan i tendentsiyi rozvytku psykholohichnoyi sluzhby VNZ v Ukrayini i za kordonom [The current state and trends of the psychological service of universities in Ukraine and abroad]. Visnyk psykholohiyi i sotsial'noyi pedahohiky: zbirnyk naukovykh prats - Bulletin of Psychology and Social Pedagogy: a collection of scientific works. (issue 2). Kyiv. <http://www.psyh.kiev.ua>. Retrieved from <http://www.psyh.kiev.ua>. [in Ukrainian].
6. Konyaeva, A., Titova, T., Lysenko, V., Furman, A., Zlivkov, V. (1990). Nekotoryye aspekty organizatsii psikhologicheskoy sluzhby v sisteme narodnogo obrazovaniya [Some Aspects of the Organization of the Psychological Service in the System of Public Education]. Sotsiologiya narodnogo obrazovaniya - Sociology of National Education. Tezisy dokl. na Vsesoyuznoy n.-pr. Konferentsia - Abstracts on the All-Union conference. (pp. 39–42). [in Russian].
7. Konyaev, A., Lysenko, V., Titova, T., Furman, A. (1993). Etychnyy kodeks Tovarystva psykholohiv Ukrayiny [The Ethical Code of the Society of Psychologists of Ukraine]. Donetsk: Rovesnyk. [in Ukrainian].
8. Konyaev, A., Lysenko, V., Titova, T., Furman, A. (1993). Etychnyy kodeks Tovarystva psykholohiv Ukrayiny [The Ethical Code of the Society of Psychologists of Ukraine]. Ridna shkola – Native school, 7, 42–44. [in Ukrainian].
9. Nadvynychna, T.L. (2017). Diyalnist psykholohichnoyi sluzhby universytetu yak orhtekhnologichnoyi systemy [Activities of the Psychological Service of the University as an Office Technology System]. Transformation is Contemporary Society: Humanitarian Aspects. Monograph Opole: the Academy of Management and Administration in Opole. (pp.166–174). [in Ukrainian].
10. Nadvynychna, T.L. (2016). Innovatsiyini perspektyvy rozvytku prohnostychnoho napryamu diyal'nosti psykholohichnoyi sluzhby universytetu - Innovative prospects for the development of the prognostic direction of the psychological service of the University, Virtus, 6, 83–87. [in Ukrainian].
11. Nadvynychna, T.L. (2016). Modeli i skhemy profilaktychnoy roboty psykholohichnoyi sluzhby universytetu [Models and schemes of preventive work of the psychological service of the university]. Psykholohiya i suspilstvo – Psychology and society, 1, 114–134. [in Ukrainian].
12. Nadvinichnaya, T.L. (2015). Reabilitatsionnoye napravleniya deyatel'nosti psikhologicheskoy sluzhby VUZA: problemy i perspektivy razvitiya [Rehabilitation activities of the psychological service of the university: problems and prospects of development]. Sbornik materialov mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii – Collection of materials of the international scientific conference. (pp. 423 – 436).
13. Yerevan. [in Russian].

14. Nadvynychna, T.L. (2015). *Systema metodiv psikhoprofilaktychnoyi diyalnosti fakhivtsiv psikhologichnoyi sluzhby VNZ ta yikh empirychna efektyvnist* [System of methods of psychoprophylaxis of specialists of psychological service of higher educational institutions and their empirical efficiency]. *Naukovyy ohlyad – Scientific review*, 9(19), 123–134. [in Ukrainian].
15. Udod, O.A., Levkovsky, K.M., Pogrebnyak, V.P., Dashkovskaya, O.V., Panasevich, D.B., Solodenko, A.K. (2011). *Osvita Ukrainy – 2011: Informatsiyno-analitychni materialy pro diyal'nist' Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy u 2011 rotsi* [Education of Ukraine - 2011: Information and analytical materials on the activities of the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine in 2011]. <http://timo.com.ua>. Retrieved from <http://timo.com.ua/node/10040>. [in Ukrainian].
16. Panok, V.H. (2012). *Psikhologichna sluzhba* [Psychological service]. Kamyanets-Podilsky: Ruta. [in Ukrainian].
17. Panok, V.H. (2012). *Psikhologichna sluzhba* [Psychological Service]. Kamyanets-Podilsky: Printing House Ruta. [in Ukrainian].
18. Panok, V.H., Ostrova, V.D. (2010). *Psikhologichna sluzhba vyshchoho navchalnoho zakladu (orhanizatsiyno-metodychni aspekty)* [Psychological Service of the Higher Educational Institution (Organizational-Methodical Aspects)]. Kyiv: «Education of Ukraine». [in Ukrainian].
19. Polozhennya pro psikhologichnu sluzhbu systemy osvity Ukrainy [Regulations on the psychological service of the education system of Ukraine]. *Praktychna psikhologhiya ta sotsialna robota – Practical psychology and social work*. (2000), 2, 35–46. [in Ukrainian].
20. *Prava lyudyny: Mizhnarodni dohovory Ukrainy, deklaratsiyi, dokumenty* [Human rights: International treaties of Ukraine, declarations, documents]. (2012). Kyiv. [in Ukrainian].
21. Kachurenko, Yu.K. (1989). *Prava lyudyny: Osnovni mizhnarodno-pravovi dokumenty* [Human rights: Basic international legal documents]. Kyiv. [in Ukrainian].
22. *Nakaz MNO Ukrainy №592/33 vid 15.08.2001 «Pro zabezpechennya rozvytku psikhologichnoyi sluzhby v systemi osvity Ukrainy»* [Order MHO of Ukraine №592 / 33 of August 15, 2001 «On ensuring the development of psychological service in the education system of Ukraine»]. *Praktychna psikhologhiya ta sotsialna robota - Practical psychology and social work*, 7(34), 96. [in Ukrainian].
23. *Nakaz MON Ukrainy vid 30.12.2009 № 1248 «Pro pokrashchannya sotsialno-pedahohichnoho i psikhologichnoho suprovodu navchalno-vykhovnoho protsesu u vyshchyykh navchalnykh zakladakh III-IV rivniv akredytatsiyi»* [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated December 30, 2009 № 1248. «On the improvement of the socio-pedagogical and psychological support of the educational process in higher educational institutions of the III-IV accreditation levels»]. Kyiv. <http://psyua.com.ua>. Retrieved from <http://psyua.com.ua/page/zakon.php>. [in Ukrainian].
24. Furman, A., Nadvinichnaya, T. (2014). *Diahnostychnyy napryam uzmistovlennya diyal'nosti psikhologichnoyi sluzhby universytetu* [Diagnostic direction of studying the activities of the psychological service of the University]. *Psikhologhiya i suspilstvo – Psychology and Society*, 3, 69–101. [in Ukrainian].
25. Furman, A., Nadvinichnaya, T. (2013). *Psikhologichna sluzhba universytetu: vid modeli do tekhnolohiyi* [Psychological Service of the University: From Model to Technology]. *Psikhologhiya i suspilstvo – Psychology and Society*, 2, 80–104. [in Ukrainian].
26. Furman, A.V. (1992). *Orientyry kontseptsiyi shkilnoyi praktychnoyi psikhologhiyi* [Landmarks of the Concept of School Practical Psychology]/ *Radyanska shkola – Soviet School*, 11-12, 37–40. [in Ukrainian].
27. Furman, A.V., Boltivets, S.I., Klymenko, V.V., Gornostay, P.I. (1992). *Psikhologichna sluzhba: yakiy yiy buty?* [Psychological service: what should she be?]. *Radyanska shkola - Soviet school*, 11–12, 34–37. [in Ukrainian].
28. Furman, A.V., Vetrova, N.P. (1993) *Shkilna praktychna psikhologhiya: predmet, zavdannya, zasoby* [School practical psychology: subject, tasks, means]. *Psikhologichni problemy navchannya, vykhovannya, aktyvnosti ta rozvytku osobystosti: Praktychna psikhologhiya i shkola - Psychological problems of education, education, activity and personality development: Practical psychology and school. Materialy mizhnarodnoi konferentsii. (11–14 lypnya 1993 r., m. Lutsk)– Internnatioanl materials conference (July 11-14, 1993, Lutsk). (pp.7–15.)*. Kyiv. [in Ukrainian].
29. Furman, A.V., Zhivoglyadov, Yu., (1987). *Psikhologichna sluzhba v shkoli: zavdannya, problemy, perspektyvy* [Psychological Service at School: Problems, Problems, Perspectives]. *Radyanska shkola - Soviet school*. 5, 37–40. [in Ukrainian].

6. ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 347.91

Наталія Бутрин-Бока,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного
права і процесу юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

Андрій Чорний,
студент юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

МИРОВА УГОДА: НОВЕЛИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Проведено правовий аналіз інституту мирової угоди в редакції нового цивільного процесуального кодексу, розглянуто теоретичні й практичні проблеми, пов'язані з цими правовідносинами, досліджено норми чинного цивільного процесуального законодавства.

Ключові слова: мирова угода, укладення мирової угоди, конфлікт, врегулювання спору, вирішення спору, цивільний процес.

Бутрин-Бока Н., Чорний А.

Мировое соглашение новеллы национального гражданского процессуального законодательства

Проведен правовой анализ института мирового соглашения в редакции нового гражданского процессуального кодекса, рассмотрены теоретические и практические проблемы, связанные с этими правоотношениями, исследованы нормы действующего гражданского процессуального законодательства.

Ключевые слова: мировое соглашение, заключение мирового соглашения, конфликт, урегулирование спора, решение спора, гражданский процесс.

Butryn-Boka N., Chornyi A.

World agreement: innovations of national civil process law

The legal analysis of the institution of the settlement agreement in the wording of the new civil-procedural code was carried out, the theoretical and practical problems related to these legal relations were examined, the norms of the applicable civil procedural legislation were examined.

Keywords: peace agreement, conclusion of a peace agreement, conflict, settlement of a dispute, resolution of a dispute, civil process.

Загальновідомо, що «поганий мир кращий за добру сварку». Судова сфера підтверджує це правило. Напевно саме тому багато суб'єктів конфлікту звертаються сьогодні до альтернативних форм захисту своїх прав, при яких справа якщо і доходить до суду, то дозволяє самими сторонам ще до винесення судового рішення вирішити спір. Такі методи затребувані в сфері цивільних, приватноправових за своєю природою відносин, традиційно характеризуються високим ступенем автономії волі сторін і широким полем їх розпорядженням, належними їм правами, в тому числі правом на розгляд їх спору цивільними судам. Однією з таких можливостей, що надаються учасникам конфлікту в рамках позовного провадження, є право на укладання мирової угоди, передбачене ст. 207 ЦПК України.

Одним із головних принципів цивільного процесуального права України є принцип диспозитивності, який дає широке коло правоможностей. Однією з форм прояву цього принципу є гарантована законом можливість сторін при досягненні домовленості укласти мирову угоду. Інститут укладання мирових

© Наталія Бутрин-Бока, Андрій Чорний, 2018

угод є ефективним засобом вирішення конфлікту на стадії судового розгляду та ліквідації конфлікту між сторонами процесу. Використання мирової угоди можливо також і до судового розгляду в суді, тобто самостійно улагодити та вирішити конфлікт, не використовуючи судові процедури і не подаючи позову до суду.

Сьогодні проблема пошуку способів ефективного цивілізованого попередження, врегулювання та вирішення спорів, що випливають з цивільних правовідносин, стає все більш актуальною. Крім того, закономірним стає зростання кількості укладених цивільно-правових угод з неминучістю зростання і кількості порушень договірних зобов'язань. У результаті цього складність і масштабність суперечок збільшується настільки, що судова система часто об'єктивно стає нездатною забезпечити їх своєчасне та належне вирішення. Спори вирішуються судами неприпустимо повільно для сучасного ритму суспільного життя. У зв'язку із цим все більшої значимості набуває можливість виконання примирних процедур, у т. ч. укладення мирових угод.

Дослідженням цього питання займалися такі вітчизняні науковці: Ю. В. Білоусов, Т. В. Боднар, О. Г. Бортнік, М. В. Венецька, О. В. Дзера, В. В. Комаров, В. М. Коссак, В. А. Кройтор, Н. С. Кузнецова, Д. Д. Луспенник, В. В. Луць, Ю. Д. Притика, С. Я. Фурса, М. Й. Штефан, М. М. Ясинок та ін. Однак саме питанню врахування особливостей укладення мирової угоди у виконавчому провадженні науковцями приділяється недостатньо уваги [2].

При визначенні правової природи мирової угоди необхідно зазначити, що договором або угодою є домовленість двох або більше сторін, направлена на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 626 ЦК України). Договором є правочин, який вчиняється співпадаючими волевиявленнями двох або декількох сторін [5].

М. Й. Штефан вважає, що мирова угода – це укладена в цивільному процесі угода між сторонами у справі і затверджена судом про умови припинення спору, на підставі взаємних уступок – відмови позивача від частини своїх вимог або їх зміни, визнання відповідачем зміненого позову чи зменшення розміру позовних вимог [6, с. 304] Д. Л. Давиденко вважає, що мирова угода – це «...результат, на досягнення якого спрямовані примирні процедури, а також засіб правового оформлення і закріплення припинення спору, досягнуте в процесі таких процедур». А мирова угода – це «...спосіб припинення спору сторін шляхом їх примирення на взаємовигідних умовах, добровільного врегулювання взаємних претензій і затвердження взаємних поступок» [4, с. 27].

Як бачимо, науковці трактують поняття «мирова угода», втім законодавець не пропонує таке визначення. На наш погляд, можливо погодитися із таким визначенням: мирова угода – це правочин, що укладається сторонами процесуальних та виконавчих правовідносин з метою врегулювання спору або закінчення виконавчого провадження, регламентується нормами матеріального та процесуального права, має встановлені законодавцем обмеження щодо змісту і підлягає затвердженню судом або іншою посадовою особою [2].

Мирова угода за своєю суттю є двостороння (багатостороння) угода між позивачем та відповідачем, що визначає зміст спірних правовідносин і містить умови, які суб'єкти повинні вчинити для врегулювання між собою матеріально-правового спору. Тому мирова угода – це фактично договір, укладений між сторонами, який встановлює, змінює чи припиняє цивільні права і обов'язки сторін. Основна мета мирової угоди – захист порушених або оспорюваних прав чи інтересів, тому зміст такої угоди має містити конкретний спосіб захисту цивільних прав.

Сторонами мирової угоди (її суб'єктами) є сторони судового процесу. Оскільки такими сторонами у позовному провадженні є позивач і відповідач, то саме вони мають право укладати мирову угоду. Також таке укладання мирової угоди можливе через представників, якщо вони не обмежені вчинити відповідні дії. Органи та інші особи, які мають право звертатися до суду в інтересах інших сторін, хоч і володіють тими самими правами як і сторони, але не мають права укладати мирову угоду.

Питання про можливість укладання мирової угоди між сторонами належить до обов'язків головуєчого. Зокрема, у підготовчому засіданні суд з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді [1]. Суд повинен слідкувати за тим, щоб укладання мирової угоди не було навмисно направлено на шкоду третіх осіб, що є однією із підстав притягнення до відповідальності за зловживання процесуальними правами.

Слід зазначити, що сторони можуть також і поза судом укласти мирову угоду, врегулювати спір в порядку так званої «медіації», або іншим способом надати суду заяву про затвердження такої угоди. Законодавчо в Україні інституту «медіації» ще не існує, проте у ВР України уже перебуває проект Закону

України «Про медіацію». Такий метод досудового врегулювання спору широко застосовується у країнах Євросоюзу. Відсутність правової регламентації не означає, що в Україні заборонено вирішити спір, звернувшись до незалежної сторони – медіатора. Найбільш наближеним аналогом інституту «медіації» у нашій державі є вирішення спору через звернення до третьої сторони – третейського суду. Це – недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому Законом України «Про третейські суди», для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин.

Ще однією новелою цивільного процесуального законодавства є врегулювання спору за участю судді. Відповідно до ст. 201 ЦПК України підставою для проведення врегулювання спору за участю судді є згода обох сторін на таке врегулювання, заявлена до початку розгляду справи по суті, за винятком випадку вступу у справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги. Згідно зі ст. 203 ЦПК України врегулювання спору здійснюється у формі нарад за участі судді, сторін і їх представників, також можливе проведення закритої наради особисто із кожною зі сторін. Ст. 204 ЦПК України регламентує, що врегулювання спору за участю судді припиняється у разі укладення сторонами мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження або звернення позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, або в разі відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем [1].

Як бачимо, однією із підстав припинення врегулювання спору за участю суді є укладення мирової угоди або звернення до суду про її затвердження, що свідчить про те, що однією із поставлених цілей такого врегулювання є стимул до укладання мирової угоди. Метою ж мирової угоди є врегулювання спору на підставі взаємних поступок обох сторін, а її зміст повинен стосуватися лише прав та обов'язків сторін і предмета позову, за винятком коли такий вихід за межі предмета спору не перешкоджає правам та інтересам третіх осіб [1].

Нова редакція ЦПК України забороняє встановлювати такі умови мирової угоди, які би виходили за предмет спору, але також встановлює виняток за яким такий вихід допускається, якщо ж це умова про те, що вихід за межі спору не порушить прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. Буквально цей принцип побудований так: «права однієї людини завершуються там, де починаються права іншої». Цей закон сформований В. Гюго дозволяє нам зрозуміти, що нова редакція розширила дозволені умови мирової угоди так, щоб вони могли виходити за межі спору тільки тоді, коли це не впливає на третіх осіб. Раніше встановлювати у мировій угоді такі умови, які виходять за предмет спору, було імперативно заборонено.

На сьогодні ЦПК України встановлює, що укладена сторонами мирова угода затверджується ухвалою суду, а у її резолютивній частині одразу зазначаються умови такої мирової угоди, тобто така угода одразу стає обов'язковою до виконання сторонами, які її уклали. Також це і означає, що усі мирові угоди, а точніше їх умови, є у вільному публічному доступі.

Згідно зі ст. 207 ЦПК України суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні мирової угоди і продовжує судовий розгляд, якщо: 1) умови мирової угоди суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб, є невиконуваними [1]. У новій редакції додано ще одну підставу, зокрема такою новацією є умова про те, що мирова угода містить «невиконувані» умови. Мається на увазі, що якщо суд дійде висновку, що мирова угода є «невиконуваною» (містить нездійснені вимоги), затвердження такої мирової угоди не відбудеться. Чинний ЦПК України не вказує перелік умов, які вважаються невиконуваними. Можна лише припустити, що це такі умови, при яких досягнення певної мети є неможливим в силу непереборної сили, людської природи, законів фізики чи інших факторів. Питання про те, чи містить мирова угода виконувані чи невиконувані вимоги, умови про вчинення або утримання від дій, які є неможливими (невиконуваними), залишається на розгляд суду.

Таке доповнення має сенс не лише у цивільному процесі, адже невиконання судового рішення у будь-якій формі є підставою для відповідальності, встановленої законом, тоді як питання про виконуваність чи невиконуваність поставлених вимог ніколи раніше не піднімалось, а мало значення лише законність самого ж рішення. Така новація, на нашу думку, запобігатиме колізіям і абсурдним ситуаціям, які могли б спричинити виникнення ще більшої кількості судових справ.

Отже, із вищевикладеного можна зробити певні висновки і погодитися із певними позиціями науковців, а саме: по-перше, при регулюванні відносин, що виникають при укладанні та після укладання мирової угоди, слід керуватися як нормами матеріального, так і процесуального права. Слід розглядати мирову угоду як зобов'язання сторін у цивільно-правовому розумінні, при цьому на мирову угоду мають поширюватися норми цивільного законодавства про недопустимість односторонньої відмови від зобов'язання. По-друге, мирова угода – це правочин, що укладається сторонами процесуальних та вико-

навчих правовідносин з метою врегулювання спору або закінчення виконавчого провадження, і регламентується нормами матеріального та процесуального права, має встановлені законодавцем обмеження щодо змісту і підлягає затвердженню судом або іншою посадовою особою. По-третє, доцільно надати право затверджувати мирову угоду у виконавчому провадженні державному виконавцю як представнику держави за умови, що укладанням мирової угоди не порушуються права інших осіб. По-четверте, оскільки мирова угода підлягає затвердженню в державному органі, то її варто прирівняти до зобов'язання, яке завірене нотаріусом, і у разі неналежного її виконання мирова угода може бути виконана у примусовому порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса [2].

Список використаних джерел

1. *Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 2004. – № 40–41, 42. – ст. 492) Нова редакція від 15.12.2017 р.*
2. *Ятченко О. Є. Укладення мирової угоди під час здійснення судочинства та у виконавчому провадженні / О. Є. Ятченко // Судова Апеляція, 2015. – С. 41–48.*
3. *Бортнік О. Г. Мирова угода у цивільному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 р. / О. Г. Бортнік. – Х., 2007. – 20 с.*
4. *Давиденко Д. Л. Примирні процедури в європейській правовій традиції /Д. Л. Давиденко. – М. : Інфотропик Медіа, 2013. – 232 с.*
5. *Соколянський Д. В. Мирова угода сторін у цивільному судочинстві України: постановка проблеми / Д. В. Соколянський // Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2011. – 51 с.*
6. *Штефан М. Й. Цивільний процес: підруч. [для юридичних спеціальностей вищих закладів освіти] / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре – 1997. – 608 с.*

References

1. *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedural Code of Ukraine] Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy: (VVR), 2004, № 40-41, 42, st.492) Nova redaktsiia vid 15.12.2017 [in Ukrainian].*
2. *Iatchenko O. Ye. (2015) Ukladennia myrovoi uhody pid chas zdiisnennia sudochynstva ta u vykonavchomu provadzhenni [The conclusion of a settlement agreement during the execution of the legal proceedings and in the enforcement proceedings] Sudova Apeliatsiia. 41–48 [in Ukrainian].*
3. *Bortnik O.H. (2007) Myrova uhoda u tsyvilnomu sudochynstvi [Peace agreement in civil justice] Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].*
4. *Davydenko D. L (2013). Prymyrni protsedury v yevropeiskii pravovii tradytsii [Conciliatory procedures in the European legal tradition] Infotropik Media., - 232 s. [in Ukrainian].*
5. *Sokolianskyi D. V. (2011) Myrova uhoda storin u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy: postanovka problemy [world agreement of the parties in the civilian judicial review of Ukraine: resolving the problem] (Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia»). 51 s. [in Ukrainian].*
6. *Shtefan M. Y.(1997) Tsyvilnyi protses. Pidruchnyk dlia yurydychnykh spetsialnostei vyshchyykh zakladiv osvity [Civil process Textbook for legal specialties of higher educational institutions] Kyiv, Ukraine : In Yure. [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 3.10.2018.

Ярина Жукорська,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права, міжнародних відносин та дипломатії юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету

Роман Тарасюк,

студент групи ПРМ-22 юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Обґрунтовано основні положення конституційно-правового статусу Президента України. З'ясовано ролі та взаємодію Глави держави із законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади. Проаналізовано функції та повноваження, що згідно з Конституцією належать виключно Президенту України і складають прерогативу Глави держави.

Ключові слова: Глава держави, статус, повноваження, Президент України, функції.

Жукорская Я., Тарасюк Р.

Конституционно-правовой статус Президента Украины

Обоснованы основные положения конституционно-правового статуса Президента Украины. Выяснена роль и взаимодействие Главы государства с законодательной, исполнительной и судебной ветвью власти. Проанализированы функции и полномочия что согласно Конституции принадлежат исключительно Президенту Украины и составляют прерогативу главы государства.

Ключевые слова: Глава государства, статус, полномочия, Президент Украины, функции.

Zhukorska Ya., Tarasyuk R.

Constitutional and legal status of the President of Ukraine

The article is devoted to the substantiation of the main provisions of the constitutional and legal status of the President of Ukraine, clarification of the role and interaction of the head of state with the legislative, executive and judicial branches of power. The functions and powers that, according to the Constitution, belong exclusively to the President of Ukraine and form the prerogative of the head of state are analyzed.

Keywords: head of state, status, powers, President of Ukraine, functions.

Постановка проблеми. Серед найбільш важливих інститутів успішного розвитку держави є інститут Президента України. Зокрема важливу роль відіграє сфера взаємодії Глави держави із системою органів законодавчої, виконавчої й судової гілок влади. Повноваження Президента України у значній мірі зумовлені функціонуванням системи стримувань і противаг. Переосмислення ролі та значення статусу Президента України дає нам чітке поняття місця Глави держави в системі вищих органів державної влади, що необхідно зрештою у контексті становлення України як суверенної та незалежної, демократичної, соціальної та правової держави.

Стан дослідження. Питання правового статусу Президента України з часу здобуття Україною незалежності було об'єктом дослідження багатьох видатних вчених-конституціоналістів, що зробили вагомий внесок у вивчення даного питання. Проблематика висвітлення статусу Президента складає предмет дослідження низки робіт вітчизняних авторів. Серед них такі науковці, як: В. Ф. Опришко, В. В. Кравченко, А. І. Кудряченко, Р. С. Мартинюк, Ю. Н. Тодика, В. М. Шаповал, Н. Р. Нижник тощо. У той же час вченими-конституціоналістами проведено недостатнє дослідження окремих повноважень Президента України.

Метою статті є аналіз конституційно-правового статусу Глави держави в Україні, а також його ролі в системі стримувань і противаг.

Виклад основного матеріалу. Президент України займає особливе місце в системі органів державної влади і не належить до жодної з гілок державної влади. Він отримує свої повноваження безпосередньо від народу, оскільки обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років [10, с. 280].

Конституційно-правовий статус Президента України встановлюється нормами Конституції України, які визначають місце та роль Президента України в системі органів державної влади та його взаємовідносини з іншими органами державної влади; закріплюють порядок заміщення поста Президента України; передбачають конституційно-правову відповідальність за державну зраду та інші злочини; визначають функції та повноваження Президента України.

Президент України посідає окреме місце в системі органів державної влади. Конституція України 1996 р., на відміну від Конституційного договору від 8 червня 1995 р., які визначали його статус як Глави держави і Глави виконавчої влади, не відносить Президента України до законодавчої, виконавчої чи судової гілок влади [3; 320].

Конституція України формально виводить Президента України за межі виконавчої влади взагалі та уряду зокрема. Конституція визначає Президента як Главу держави, тобто він є уособленням держави і державної влади загалом, що зумовлено колом повноважень, його роллю та місцем у політичному житті суспільства. Як Глава держави Президент виступає від її імені, гарантує державний суверенітет, територіальну цілісність України, додержання Конституції, прав і свобод громадян.

У державному механізмі України, побудованому на засадах законності, республіканізму, народного суверенітету та розподілу влад, Президент є лише одним з вищих органів державної влади, тобто підпорядкований тільки народу. Він стоїть не над гілками влади, а поряд з ними, забезпечуючи при цьому єдність державної влади і злагоджене функціонування її гілок [5; 211].

Президент України – гарант додержання Конституції України. Він суттєво впливає на режим стабільності закріпленого в Україні конституційного ладу і законності, забезпечення прав людини і громадянина, утвердження конституціоналізму загалом. Положення Конституції свідчать про те, що Президент України несе персональну відповідальність за узгоджену безперервну роботу механізмів захисту Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, за вжиття заходів щодо ефективного функціонування всіх владних державних структур у конституційному режимі [4; 315].

Згідно зі ст. 106 Конституції України Президент України наділений широкими повноваженнями в різних сферах державного життя. В одних випадках ці повноваження належать виключно йому, в других вони перетинаються з повноваженнями інших органів державної влади. Конституція України чітко розмежовує функції Президента України і Кабінету Міністрів України, а також функції Президента як Глави держави, і Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади [10; 272].

Функції та повноваження, що згідно з Конституцією України належать виключно Президенту України, складають прерогативу Глави держави.

Функції – це напрями і види діяльності Глави держави, компетенція – це встановлені межі його повноважень у здійсненні державного владарювання [8; 210].

Основні функції Президента України як Глави держави визначено в ст. 102 Конституції України:

- забезпечення єдності державної влади;
- представництво держави;
- забезпечення державного суверенітету та національної безпеки України;
- забезпечення реалізації основних прав і свобод громадян;
- установча;
- нормотворча;
- кадрова;
- керівництво зовнішньополітичною діяльністю.

При цьому функції забезпечення єдності державної влади та представництва держави властиві тільки Главі держави і зумовлюють необхідність існування цього інституту, решту функції можуть мати й інші державні органи.

Конституція України передбачає можливість Президента України активно впливати на законотворчий процес. Здійснюючи функцію гаранта додержання Конституції України, Президент наділений правом законодавчої ініціативи, що дозволяє йому порушувати питання щодо реалізації конституційних положень, приведення чинного законодавства відповідно до Конституції України [5; 301].

Президент користується виключним правом вносити до Верховної Ради законопроект про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України та призначати Всеукраїнський референдум для затвердження цих змін. Забезпечуючи додержання Конституції України, Президент може накладати вето на закони, прийняті Верховною Радою, направляє до Конституційного Суду України звернення щодо встановлення конституційності законів та інших актів Верховної Ради, скасовує акти Кабінету Міністрів України та акти Ради Міністрів Автономної Республіки Крим [1].

Президент України видає укази, які передбачають захист прав і свобод людини та громадянина, окремих категорій населення; приймає в разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану; оголошує в разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації тощо [8; 209].

Конституцією Президент не названий Главою виконавчої влади, але найбільш наближений саме до неї і є ключовою фігурою в системі саме виконавчої гілки влади.

З прийняттям змін до Конституції України повноваження Президента України щодо формування Кабінету Міністрів України обмежуються. Так, Президент України вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до ст. 83 Конституції України, подання про призначення Прем'єр-міністра України в строк не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після одержання такої пропозиції. Водночас Президент України вносить на розгляд Верховної Ради України кандидатури членів Кабінету Міністрів – Міністра закордонних справ України та Міністра оборони України [9; 194].

Повноваження Президента України поширюється й на інші органи виконавчої влади. До форми такого контролю відноситься відповідальність голів місцевих державних адміністрацій перед Президентом України, який має право скасовувати рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечить Конституції та іншим Законам України.

Окрім повноважень у сфері законодавчої і виконавчої влади Глава держави наділений повноваженнями щодо судової влади. Згідно з принципом розподілу влад та незалежності судів Президент не може втручатися у діяльність судів, проте він активно взаємодіє із судами і здійснює при цьому певні установчі функції. Це виражається в його повноваженнях щодо формування судових органів, зокрема:

1. Призначає третину складу Конституційного Суду України.
2. Утворює суди у визначеному законом порядку.
3. Здійснює перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років.

Президент України має право звернутися до Конституційного Суду України з поданням щодо вирішення питань про відповідність Конституції України, законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість [8; 211].

Виключно Президент України повноважний присвоювати:

- а) вищі військові звання;
- б) вищі дипломатичні ранги;
- в) інші вищі спеціальні звання та класні чини.

Наприклад, саме указами Президента України відповідно до ст. 26 Закону України «Про державну службу» присвоюються 1–3 ранги державної служби для 1 категорії держслужбовців. Це повноваження Президента України споріднене, але не тотожне з його нагородними повноваженнями.

Згідно зі ст. 102 Конституції України, Президент України є також гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [1].

Враховуючи те, що Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, а також Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України та очолює Раду національної безпеки і оборони України, питому вагу його становлять повноважень у сфері оборони і національної безпеки держави [9; 123].

До сфери таких повноважень глави держави слід віднести його права та обов'язки щодо:

- 1) забезпечення державного суверенітету та національної безпеки;
- 2) здійснення керівництва у сферах національної безпеки і оборони;
- 3) здійснення повноважень Верховного Головнокомандувача та призначення на посади та звільнення з посад вищого командування Збройних Сил України, інших військових формувань;
- 4) керівництво Радою національної безпеки і оборони України;
- 5) внесення до парламенту подання про оголошення стану війни та прийняття рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти нашої держави;
- 6) прийняття згідно з законом рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

7) прийняття рішення про введення в Україні або окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошення у разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації з подальшим затвердженням цих рішень парламентом [1].

Президент України у своїх посланнях до народу та щорічних і позачергових посланнях до Верховної Ради України визначає загальні засади гуманітарної політики. Президент України також зобов'язаний своєчасно реагувати на звернення громадян, зокрема й ті з них, що стосуються порушення прав людини.

Поряд із цим Глава держави наділений не лише загальними, а й спеціальними повноваженнями щодо захисту прав і свобод людини. Насамперед особистих прав людини – права на свободу, на громадянство тощо [6; 8].

Для здійснення правозахисної діяльності Президент України наділений і виключними повноваженнями щодо:

- 1) прийняття до громадянства України і надання притулку в Україні (п. 26. ч. 1 ст. 107 Конституції);
- 2) здійснення помилування (п. 27 ч. 1 ст. 107 Конституції).

Статус Глави держави наділяє його повноваженнями, згідно з якими він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції, прав і свобод людини і громадянина. На нього покладатися обов'язок забезпечення як недоторканності зовнішніх кордонів України, так і безумовного припинення спроб будь-яких сил усередині країни розділити територію України або відокремити якусь її частину [3;311].

Висновки. Статус Президента України, визначений у Конституції, дає підстави вважати його уособленням державної влади загалом, а не окремих гілок влади, що насамперед зумовлено колом повноважень, роллю і місцем Глави держави в системі органів державної влади. Президент України діє як гарант Конституції щодо забезпечення відповідності внутрішньої та зовнішньої політики для інтересів держави.

На сьогодні вченими-конституціоналістами проведено недостатнє дослідження сфери гарантування державного суверенітету главою держави, а також державної цілісності, дотримання прав і свобод людини і громадянина та дуже важливого інституту відповідальності Президента України. Саме ці повноваження Президента України є недостатньо врегульовані законодавством.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Мартинюк Р. С. Реалізація принципу поділу влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз / О. В. Скрипнюк. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007. – 352 с.
3. Кравченко В. В. Конституційне право України / В. В. Кравченко. – К. : Атіка, 2000. – 510 с.
4. Конституційне право України : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х. : Право, 2008. – 416 с.
5. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. – [Вид. 3-тє, виправл. та доповн.] / В. В. Кравченко. – К. : Атіка, 2004. – 512 с.
6. Актуальні проблеми реалізації конституційно-правового статусу Президента України / Р. С. Мартинюк // Часопис Національного університету «Острозька академія», 2014. – № 2(10) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14mrsspu.pdf>. – (Серія «Право»).
7. Мартинюк Р. Президент України в системі стримувань і противаг на сучасному етапі / Р. Мартинюк // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 8. – С. 28-31.
8. Демків Р.Я. Конституційне право України : курс лекцій / Р.Я. Демків. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 332 с.
9. Конституційне право України : прагматичний курс : навч. К65 посіб. / М. В. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан [та ін.] ; за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова ; тех. ред. Ю. Д. Батан. – Одеса : Юридична література, 2017 – 256 с.
10. Майданник О. О. Конституційне право України : навч. посіб. / О. О. Майданник – К. : Алерта, 2011. – 380 с.

References

1. *Konstitutsiya Ukrainy vid 28 chervnya 1996* [The Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). Retrived from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
2. *Martyniuk, R.S. (2007) Realizatsiya pryntsyphu podilu vlady v suchasniy Ukrayini: polityko-pravovyy analiz* [Realization of the principle of separation of powers in modern Ukraine: political and legal analysis]. *Vudavnutstvo Natsional'noho universutety «Ostrozka akademiya»*. - National University of Ostroh Academy. [in Ukrainian].

3. Kravchenko, V.V.(2000). *Konstituttsiune pravo Ukrainu [Constitutional Law of Ukraine]*. Kyiv. Atika. [in Ukrainian].
4. Kolisnyka, V.P.(2008) *Konstytutsiyne pravo Ukrayiny: Pidruch. dlya stud. vyshch. navch. Zakl. [Constitutional Law of Ukraine]*. Pravo. [in Ukrainian].
5. Kravchenko, V. V.(2004) *Konstytutsiyne pravo Ukrayiny: Navchal'nyy posibnyk. [Constitutional Law of Ukraine]*. Kyiv. Atika. [in Ukrainian].
6. Martynyuk, R. S. (2014) *Aktual'ni problemy realizatsiyi konstytutsiyno-pravovoho statusu Prezydenta Ukrayiny. [Actual problems of the implementation of the constitutional and legal status of the President of Ukraine]*. Chasopys Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya» Seriya «Pravo» - [The journal of the National University of Ostroh Academy. The series «Right»] - № 2(10). Retrived from: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14mrsspu.pdf>. [in Ukrainian].
7. Martynyuk, R. (2008) *Prezydent Ukrayiny v systemi strymuvan' i protyvah na suchasnomu etapi [President of Ukraine in the system of checks and balances at the present stage]* - №8, 28 -31. [in Ukrainian].
8. Demkiv, R.YA. (2012) *Konstytutsiyne pravo Ukrayiny: kurs lektsiy [Constitutional Law of Ukraine: course of lectures]* – Lviv L'vivs'kyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].
9. Afanas'yeva, M.V., Bal'tsiy Y.Y. (2017) *Konstytutsiyne pravo Ukrayiny: prahmatychnyy kurs. [The Constitutional Law of Ukraine: A Pragmatic Course]* – Odessa. Yurydychna literature. [in Ukrainian].
10. Maydannyyk, O.O. (2011) *Konstytutsiyne pravo Ukrayiny: Navch. posib. [Constitutional Law of Ukraine: Teach. Manual]*. Kyiv. Alerta. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.10.2018.

Ольга Зигрій,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Тернопільського національного
економічного університету

Анастасія Вітик,

студентка групи ПР-43
Тернопільського національного
економічного університету

Анна Кузьменчук,

студентка групи ПР-43
Тернопільського національного
економічного університету

ВОДА ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ

Проаналізовано та розглянуто законодавчу базу охорони вод та регулювання водокористування в Україні. Наведено ряд проблем щодо водопостачання та водокористування. Зазначено, що забезпечення населенням якісною питною водою є комплексною проблемою, яка включає ряд факторів соціо-еколого-економічного водопостачання, територіального і нормативно-правового характеру.

Ключові слова: вода, правова охорона водних ресурсів, водокористування, дефіцит ресурсів, забруднення води, водозабезпечення, якість води.

Зыгрий О., Витык А., Кузьменчук А.

Вода как объект правового регулирования использования и охраны

Проанализированы и рассмотрены законодательная база охраны вод и регулирования водопользования в Украине. Приведен ряд проблем по водоснабжению и водопользования. Указано, что обеспечение населением качественной питьевой водой является комплексной проблемой, включающей ряд факторов социо-эколого-экономического водопостачання, територіального и нормативно-правового характера.

Ключевые слова: вода, правовая охрана водных ресурсов, водопользования, дефицит ресурсов, загрязнение воды, водоснабжения, качество воды.

Zyhrüi O., Vityk A., Kuzmenchuk A.

Water as an object of legal regulation of disposal and protection

The article analyzes and examines the legislative base of water protection and water use regulation in Ukraine. There are a number of problems regarding water supply and water use. It is noted that providing the population with quality drinking water is a complex problem, which includes a number of factors of socio-ecological and economical water supply, territorial and regulatory nature.

Keywords: water, legal protection of water resources, water use, scarcity of resources, water pollution, water supply, water quality.

Вступ. Вода – безцінний дар природи, без якого неможливо проіснувати не тільки суспільству, але й усім живим організмам на планеті Земля, що у давнину людство вже усвідомлювало. На сьогодні вода ще більше стала необхідною для життя людини.

Вода – це життя, неякісна вода – це загроза для усього живого. Найефективніше і науково обґрунтоване використання води, її охорона від виснаження і забруднення, покращення її якості, запобігання та ліквідація шкоди, завданої нею, охорона прав споживачів у сфері водокористування потребують постійного контролю. І не тільки у цьому має сприяти законодавство України, адже водні ресурси є національним багатством кожної держави та включають усі води гідросфери, тобто води річок, озер, каналів, водосховищ, морів й океанів; підземні води; ґрунтову вологу; воду (льоди) гірських і полярних льодовиків; водяну пару атмосфери. Вода є основою життя нашої планети та відіграє важливу роль у формуванні й розвитку всіх живих організмів, у тому числі й людини.

Останні роки спостерігаємо зростаючий рівень забруднення, яке змінюється кількісно і якісно. Ситуація, в якій сьогодні знаходяться регіони України, є незадовільною. Існує чимало проблем у галузі

водопостачання та основна з них – це вторинне забруднення питної води. Сучасні технології очистки вод дозволяють покращувати її якість, проте цього мало.

Сьогодні збільшення водопостачання та підвищена вимога до якості води дозволяє спостерігати тенденцію забруднення шкідливими речовинами води та зниження запасів питної води. В Україні найбільш гострою проблемою виступає забезпечення раціонального використання водних ресурсів, тому що в подальшому житті нераціональне використання водних ресурсів може стати глобальною проблемою для нащадків, що і зумовило актуальність даної теми.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем водокористування, взаємозв'язків у водогосподарській сфері, розроблення методичних підходів до оцінки стану водних ресурсів та шляхів вирішення актуальних соціо-еколого-економічних проблем водокористування зробили вітчизняні та зарубіжні вчені: К. Г. Гофман, В. І. Данілов-Данільян, О. Ф. Балацький, Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, О. О. Веклич, М. А. Хвесик, В. А. Голян, Л. Г. Мельник, В. О. Лук'янихін, А. В. Яцик та ін. На наш погляд, недостатньо вирішені питання, які пов'язані з організацією та регулюванням водопостачання, забезпеченням населення якісною питною водою; недосконалою є методика оцінки еколого-економічного збитку від погіршення здоров'я населення внаслідок споживання забрудненої питної води та майже відсутні компенсаційні заходи, спрямовані на запобігання такого збитку.

Формування цілей статті полягає у розкритті поняття та нормативно-правового змісту права людини на питну воду в сучасному правовому законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Законом України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (1994 р.), громадяни мають право на безпечну для здоров'я та життя питну воду. Проте на сьогодні в Україні недостатньо води відповідної якості.

Проблема питної води в нашій країні є загальнонаціональною. Кількість і якість води з водогону також є економічною проблемою.

Слід відзначити, що Конституцією України гарантуються права громадян на достатній життєвий рівень та екологічну безпеку, шляхом забезпечення питною водою в необхідних обсягах та відповідно до встановлених нормативів. Однак зазначені засади носять лише загальний характер, їх реалізація неможлива без розробки науково-методичного апарату прийнятих організаційних заходів. Порядок їх обґрунтування має узгоджуватися з вимогами забезпечення екологічної безпеки міста, враховування дії факторів, що найбільш суттєво впливають на якість питної води та впровадження ринкових умов господарювання.

Згідно з Конституцією України, «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах...». У статті 3 зазначається, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю».

Відповідно до Закону України «Про питну воду та питне водопостачання» зазначається, що «питна вода – це вода, яка призначена для споживання людиною (водопровідна, фасована, з буюетів, пунктів розливу, шахтних колодязів та каптажів джерел), для використання споживачами для задоволення фізіологічних, санітарно-гігієнічних, побутових та господарських потреб, а також для виробництва продукції, що потребує її використання, склад якої за органолептичними, мікробіологічними, паразитологічними, хімічними, фізичними та радіаційними показниками відповідає гігієнічним вимогам. Питна вода не вважається харчовим продуктом у системі питного водопостачання та в пунктах відповідності якості питної води».

Право на воду передбачає забезпечення кожній людині достатньої кількості нешкідливої та економічно доступної питної води для задоволення повсякденних потреб. Кожен має право на кількість безпечної води необхідної для:

- запобігання смерті від зневоднення;
- зниження ризику хвороб, пов'язаних з водою;
- приготування їжі;
- дотримання особистої та домашньої гігієни.

Процес збереження, використання, охорони та відновлення водних ресурсів в Україні регулюється:

- Конституцією України;
- міжнародними угодами, що підписала й ратифікувала Україна;
- законами та постановами Верховної Ради України; указами та розпорядженнями Президента України;
- декретами, постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України;
- інструкціями, методиками, наказами, прийнятими міністерствами, відомствами, центральними органами виконавчої влади;

- нормативними актами Держводагентства [11, с. 95].

Усі вони тісно взаємопов'язані та взаємодоповнюють один одного, випадки виникнення протиріч між ними майже відсутні. Основний законодавчий документ – Конституція України – гарантує усім громадянам України право власності та користування усіма природними ресурсами, в тому числі водними, їх безпечність для життєдіяльності людини та відшкодування завданої шкоди [1].

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» регулює використання природних ресурсів, у т. ч. водних ресурсів, природоохоронну діяльність, дотримання вимог екологічної безпеки. Згаданий закон має переважно декларативний характер і лише опосередковано регулює стосунки «суспільство – природа (природні, в т. ч. водні, ресурси)».

Основним законодавчим актом у галузі водного господарства в Україні є Водний кодекс. У комплексі з заходами організаційного, правового, економічного і виховного впливу сприяє формуванню водно-екологічного правопорядку й забезпеченню екологічної безпеки населення України, а також більш ефективному, науково-обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення, засмічення та вичерпання [7]. У Водному кодексі України передбачено види відповідальності за порушення водного законодавства та відшкодування збитків, завданих унаслідок порушень водного законодавства.

Згідно з Міжнародним пактом про економічні соціальні і культурні права, право на воду є частиною права на достатній життєвий рівень, достатнє харчування, житло та одяг [6, с. 11]. Тому вважаємо, що право на воду є неодмінною умовою для здійснення та інших прав людини.

Слід зазначити, що за рівнем водозабезпечення Україна посідає одне з останніх місць серед країн Європи, тоді як за водоемністю валового суспільного продукту випереджає більшість із них. Це пов'язано з тим, що водні ресурси нашої країни використовуються і забруднюються набагато інтенсивніше, ніж в інших країнах світу.

Основною причиною погіршення якості води в джерелах водопостачання є забруднення водного середовища.

Науковець В. С. Джигерей подає основні джерела забруднення водного середовища, зокрема:

- 1) стічні води промислових підприємств;
- 2) побутові стоки комунальних господарств;
- 3) стічні води сільського господарства;
- 4) води шахт, нафтопромислових підприємств, рудників;
- 5) відходи виробництв при видобутку корисних копалин;
- 6) відходи деревини деревообробної промисловості;
- 7) скиди водного і залізничного транспорту тощо [2].

Забруднення водного середовища безпосередньо є наслідком впливу антропогенних факторів.

Поняттям вивчення антропогенного фактору займаються вчені у всьому світі. Український вчений-еколог О. О. Лаптев розглядає антропогенні фактори «...як породжені соціальним обміном речовин і енергії тіла, речовини, процеси і явища, які впливають на природу одночасно з природними факторами».

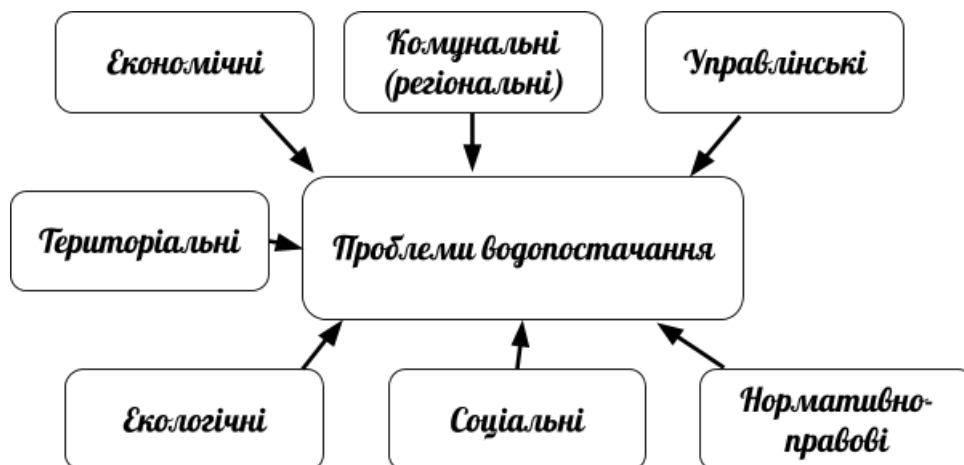
Слід зазначити, що до антропогенних факторів відносять всі види створюваних технікою і безпосередньо людиною впливів, які пригнічують природу: забруднення; технічні перетворення й руйнування природних систем, ландшафтів; вичерпання природних ресурсів; глобальні кліматичні впливи; естетичні зміни. Антропогенні фактори, що спричиняють погіршення якості води, є наслідками впливу джерел забруднення. При цьому якість води погіршується як в поверхневих так і в підземних водах.

Слушно наводить приклади забруднюючих речовин науковець Д. О. Крисінська, яка подає, що по-ява їх виникає внаслідок дії антропогенних факторів, зокрема:

- фізичні: нерозчинні домішки, глина, пісок, намул, пил тощо;
- хімічні: важкі метали, кислоти, луги, мінеральні солі, нафта і
- нафтопродукти, СПАР, миючі засоби, канцерогени, мінеральні добрива,
- пестициди;
- біологічні: мікроорганізми (віруси, бактерії), гельмінти, спори грибів;
- радіоактивні: радіонукліди;
- теплові: підігріті води ТЕС та АЕС [8, с. 99].

Однією з проблем використання водних ресурсів є втрата води під час її транспортування, коли більшість води вже пройшла необхідне очищення і підготовлена до споживання. Фактично такі втрати води означають прямі збитки для водопостачальних підприємств через втрату готової продукції (питної води та послуг з її транспортування).

Основні проблеми забезпечення водопостачання в Україні відобразимо у рис. 1.

Рис.1 Характеристика основних проблем водопостачання

Джерело: розроблене автором на основі [9, с. 265].

Рис. 1 відображає, що основні проблеми водопостачання в Україні існують через економічні, комунальні (регіональні), управлінські, екологічні, соціальні, нормативно-правові, територіальні фактори. Основними з яких є:

Економічні проблеми водопостачання: недостатність обсягів фінансування модернізації систем водопостачання; неефективна система платного водокористування; наявність значного соціально-економічного збитку;

До екологічних проблем водопостачання та водокористування доцільно буде віднести:

- Хімічне забруднення характеризується потраплянням до води різних хімічних речовин, відходів різних виробництв: нафтохімічних, целюлозно-паперових, а також комунально-побутових стоків. Проявляється у збільшенні загальної мінералізації й концентрації макро- та мікро- компонентів, появі у водах невластивих їм мінеральних сполук.

- Теплове забруднення відбувається внаслідок спускання у водойми підігрітих вод від ТЕС, АЕС та інших енергетичних об'єктів. Тепла вода змінює термічний і біологічний режими водойм і шкідливо впливає на їхніх мешканців. Як показали дослідження гідробіологів, вода, нагріта до температури 20–30 градусів, діє на риби та інших мешканців водойм пригнічуючи, а якщо температура води піднімається до 36 градусів, риба гине. Найбільшу кількість теплої води скидають у водойми атомні електростанції. Забруднення виявляється у підвищенні температури води, що супроводжується зміною хімічного та газового складу води, зменшенням кількості кисню, «цвітіння» води, збільшенням вмісту в ній мікроорганізмів.

- Радіоактивне забруднення, пов'язане з підвищенням у воді вмісту радіоактивних речовин у відкритих водоймах, що осідають на дно.

- Бактеріологічні показники характеризують забруднення води патогенними мікроорганізмами. До числа найважливіших бактеріологічних показників відносять: коло-індекс – кількість кишкових паличок в одному літрі води; коло-титр – кількість води в мілілітрах, у якому може бути виявлена одна кишкова паличка; чисельність лактозопозитивних кишкових паличок; чисельність коліфагів.

Екологічні проблеми визначаються через викиди шкідливих домішок з джерел їх утворення; концентрація домішок в атмосфері (водойми); відсутність механізмів компенсації збитків; неадекватна схема розрахунку плати за спричинені збитки; нестача (відсутність) екологічних фондів на відновлення та охорону водного середовища.

Перелічені вище фактори впливу на водопостачання та водокористування мають негативний наслідок та неабиякий вплив на стан здоров'я громадян – це проявляється у погіршенні здоров'я людини. Погіршення якості та вичерпання ресурсів, особливо життєзабезпечуючих, таких як вода, не лише негативно відбиваються на стані здоров'я людей, а й є причиною загострення міждержавних відносин, регіональних проблем і навіть конфліктів.

Комунальні (регіональні) проблеми водопостачання проявляються через високий рівень зношеності комунальних систем водозабезпечення та водовідведення; значні обсяги втрат підготовленої води; неможливість контролю споживачами не лише якості, а навіть кількості поданої їм води.

Управлінські проблеми водопостачання мають місце при монополізації власності на водні об'єкти та первинного ринку водних послуг.

Соціальні проблеми водопостачання характеризуються:

- дефіцитом прісної води, що є однією з найгостріших екологічних проблем держави. Питання дефіциту водних ресурсів тісно пов'язане з проблемою якості питної води. В Україні за обома пунктами ситуація склалась катастрофічна. Екологічний стан більшості басейнів українських річок, із яких в основному і забезпечується водопостачання населення, не можна назвати задовільним. У деяких містах та окремих регіонах відхилення від норми становить 70–80%. Навіть підземні води далеко не скрізь відповідають вимогам, які висуваються до питної води. У результаті неякісну воду для питних потреб використовує значна частина населення;

- зростання захворюваності від споживання забрудненої питної води. Радіоактивні речовини, потрапляючи до води, викликають її іонізацію, що негативно відбивається на розвитку живих організмів, споживання якої небезпечно для здоров'я людей. Забруднення підземних та поверхневих вод може спричинити загибель не тільки організмів у воді, але може стати загрозою для людини. Для прикладу, ґрунтові води, які є основним джерелом водозабезпечення населення Івано-Франківської області, досить легко забруднюються через ґрунти;

- теплове забруднення – одне з небезпечних видів забруднення гідросфери, спричинене спуском у водойми теплих вод від різних енергетичних установок. Велика кількість тепла, що надходять з нагрітими водами в ріки й озера, істотно змінює їх термічний та біологічний режим. Особливо сильне забруднення викликають теплові й атомні електростанції, що скидають у водойми воду, нагріту до 45 градусів. Слід звернути увагу на дослідження канадських вчених, які встановили, що підвищення температури води у водоймі посилює токсичний вплив на мешканців водойми різних хімічних забруднювачів.

Істотні проблеми водопостачання існують і у територіальних одиницях України. Сюди слід віднести: транскордонне забруднення водних об'єктів, відсутність міждержавних інститутів контролю якості транскордонних вод. Транскордонна екологічна безпека є одним із аспектів забруднення навколишнього природного середовища, котре виникає за межами юрисдикції або контролю держави, яка здійснює діяльність, що заподіє транскордонний збиток. Сам процес транскордонного забруднення включає в себе три фази:

- 1) викид забруднювача в середовище;
- 2) перенесення забруднювача через національний кордон;
- 3) взаємодія забруднюючої речовини з об'єктами навколишнього середовища іншої держави або середовища, що перебуває за межами національної юрисдикції [9].

Не менш болючою проблемою є нормативно-правова база щодо водопостачання в Україні, яка включає:

- недосконалість та необґрунтованість механізму встановлення зборів за спеціальне водокористування;
- застарілість стандартів якості питної води.

Найбільш забрудненими в Україні з точки зору питної води є басейн річок Дніпро, Сіверського Донця, ріки Приазов'я, окремі притоки Дністра, Західного Бугу. До зони найбільш критичних регіонів входять Одеська, Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська і Миколаївська області. У цих областях якість води характеризується як дуже брудна (VI клас), відхилення від норми сягають 80%. Найбільш чистими регіонами з точки зору питної води є західні області України (окрім Львова): Рівненська, Тернопільська, Івано-Франківська і Волинська. Більш-менш нормальною є ситуація у Сумській, Полтавській і Чернігівській областях.

Висновки. Вивчаючи та досліджуючи це питання, можемо зробити наступні висновки та відокремити певні пропозиції. Зокрема, право людини на питну воду закріплено на міжнародному і національному рівнях, спрямоване на забезпечення кожному мінімальної кількості питної води. Вода має бути придатною для споживання, фізично та економічно доступна.

Держава зобов'язана забезпечувати доступ до питної води для усіх верств населення принаймні на мінімальному рівні. Доступ до питної води передбачає право отримувати інформацію щодо питного водопостачання.

Вирішення проблеми постачання якісної питної води є одним з найскладніших питань сучасності. Прісна вода виконує дуже широкий спектр функцій, але насамперед вода є одним з основних факторів впливу на здоров'я населення. Проблема забезпечення населення якісною питною водою в достатній кількості є комплексною та такою, що включає цілий ряд проблем соціо-еколого-економічного, народно-господарського, територіального і нормативно-правового характеру. Забезпечення та вирішення має охоплювати ряд заходів організаційного, технічного, економічного та правового характеру.

Список використаних джерел

1. Водний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z950213.htm.
2. Джигирей В. С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища : навч. посіб. / В.С. Джигирей – [2-ге вид., стер.]. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2002. – 203 с.
3. Закон України «Про загальнодержавну програму «Питна вода України» на 2006–2020 роки» від 03.03.2005 р. // Відомості Верховної Ради України, 1998. – № 2455-IV.
4. Закон України «Про питну воду та питне водопостачання» від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради, 2002. – № 2918-III.
5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України, 2002. – № 3 – 4. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/page>.
6. Екологічне трансгосподарське забруднення: ризики та інструменти превентивізації і подолання наслідків / Г. О. Обиход // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 2015. – Вип. 14. – С. 218–222. – (Сер. «Економіка і менеджмент»).
7. Конституція України // Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 30.
8. Крисінська Д. О. Проблеми первинного та вторинного забруднення питної води у північному причорномор'ї / Д. О. Крисінська, 2011. – С. 265–270.
9. Маценко О. М. Соціо-еколого-економічні проблеми водопостачання в Україні / О. М. Маценко, 2011. – № 4. – С. 265–268.
10. Legal Basis of Land Market Regulation in Modern Ukraine / Zyhrii Olha, Kovalchuk Yuliia // Eurasian Academic Research Journal. – Yerevan, 2018 – № 2 (20). – P. 22–27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.earj.org/wp-content/uploads/2018/06/2018_20_EARJ.pdf.
11. Хвесик М. А. Економіко-правове регулювання природокористування : моногр. / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, Ю. П. Кулаковський. – К. : Кондор, 2004. – 524 с.

References

1. Vodnyy kodeks Ukrayiny [Water Code of Ukraine]. zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [in Ukrainian].
2. Dzhyhyrey, V. S. (2002) Ekolohiya ta okhorona navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha [Ecology and environmental protection]. «Knowledge» [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrayiny «Pro zahalnodержавnu prohramu «Pytna voda Ukrayiny» na 2006- 2020 roky» : vid 03.03.2005 r. № 2455-IV. [Law of Ukraine «On the National Program «Drinking Water of Ukraine» for 2006-2020: from 03.03.2005. № 2455-IV] Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrayiny «Pro pytnu vodu ta pytne vodopostachannya» vid 10.01.2002 r., № 2918-III [Law of Ukraine «On Drinking Water and Drinking Water Supply» from 10.01.2002., №2918-III]. Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukrayiny –Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. [in Ukrainian].
5. Zemelnyj kodeks Ukrayiny [The Land Code of Ukraine]. zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [in Ukrainian].
6. Obikhod, G. O. (2015) Ekolohichne transkordonne zabrudnennya: ryzyky ta instrumenty preventyziatsiyi [Environmental Transboundary Pollution: Risks and Preventive Tools]. Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – People's Herald of the Humanities University, vol. 14, p. 218 [in Ukrainian].
7. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 r. [The Constitution of Ukraine of June 28 1996]. (1996, 28 June). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny –The Supreme Council of Ukraine record, 30 [in Ukrainian].
8. Krysins'ka, D. O. (2011) Problemy pervynnoho ta vtorynnoho zabrudnennya pytnoi vody u pivnichnomu prychornomor'yi [Problems of primary and secondary pollution of drinking water in the northern Black Sea coast]. – p. 265 [in Ukrainian].
9. Matsenko, O. M. (2011) Sotsio-ekoloho-ekonomichni problemy vodopostachannya v Ukrayini [Socio-ecological and economic problems of water supply in Ukraine], vol. 4, p. 265 [in Ukrainian].
10. Zyhrii, O., Kovalchuk, Y. (2018). Legal Basis of Land Market Regulation in Modern Ukraine. Eurasian Academic Research Journal. – Yerevan, № 2 (20). p. 22–27 <http://www.earj.org/wp-content/uploads/>. Retrieved from http://www.earj.org/wp-content/uploads/2018/06/2018_20_EARJ.pdf [in English].
11. Khvesyk, M. A., Horbach, L. M., Kulakovskyy, Y. P. (2004) Ekonomiko-pravove rehulyuvannya pryrodokorystuvannya [Economic and legal regulation of natural resources]. Kyev: «Kondor» [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.10.2018.

Ніна Рогатинська,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач
кафедри кримінального права та процесу
Тернопільського національного
економічного університету

Назар Колодійчук,

студент гр. ПР-32
Тернопільського національного
економічного університету

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ: СПЕКТР НЕВИРІШЕНИХ ПИТАНЬ

Розглянуто особливості застосування запобіжних заходів та їх види щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні. Проаналізовано проблемні питання та враховано погляди науковців, їхні підходи щодо застосування тих чи інших запобіжних заходів щодо даної групи населення. Вказано переваги та недоліки застосування наявних в законодавстві запобіжних заходів та інших засобів виховного характеру.

Ключові слова: виховний характер, запобіжні заходи, кримінальне провадження, неповнолітні, передання під нагляд, тримання під вартою.

Rogatynska N., Kolodijchuk N.

Application of preventive measures to an underground: spectrum of unresolved questions

Рассмотрены особенности применения мер пресечения и их виды несовершеннолетних в уголовном производстве. Проанализированы проблемные вопросы и учтены взгляды ученых, их подходы по применению тех или иных мер пресечения к данной группе населения. Указано преимущества и недостатки применения имеющихся в законодательстве мер пресечения и иных средств воспитательного характера.

Ключевые слова: воспитательный характер, меры пресечения, уголовное производство, несовершеннолетние, передача под надзор, содержание под стражей.

Rogatynska N., Kolodijchuk N.

Application of preventive measures to an underground: spectrum of unlimited questions

The research covers the peculiarities of the use of precautionary measures and their types in juvenile criminal proceedings. The problem issues are analyzed and the views of scientists, their approaches to the application of certain preventive measures to this population group are taken into account. The advantages and disadvantages of the use of preventive measures and other educational means in the legislation are indicated.

Keywords: educational nature, preventive measures, criminal proceedings, minors, transfer to supervision, detention.

Постановка проблеми. На сьогодні важливими залишаються проблемні питання, що виникають у провадженні з неповнолітніми. Рівень, якість та мета відповідного кримінального провадження має надзвичайну важливість. Якщо більшість підлітків вдається зупинити після вчинення ними першого або хоча другого протиправного діяння, то є і такі, що повністю поринули у кримінальний світ і черпають звідти легкими способами для себе вигоду як матеріальну, так і, на їх неправильну думку, духовну.

Надзвичайно важливим є процес обирання запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього. Особи, що не досягли повноліття, потребують особливого ставлення в суспільстві, адже їхня незрілість не повною мірою дозволяє усвідомлювати характер вчинюваних ними дій, а також наслідки, які слідуватимуть в результаті їх негативної поведінки.

Стан дослідження. Більшість науковців вважає, що на сьогодні кримінально-процесуальний кодекс (далі –КПК) України містить у собі норми, що відповідають гуманістичним вимогам світових стандартів. Питання застосування запобіжних заходів до неповнолітніх розглядали такі вчені: О. А. Губська, Ю. В. Гошовська, О. Ф. Вакуленко, І. В. Тарасова, Г. В. Попов, Г. В. Щербакова, С. В. Пастушенко.

Виклад основного матеріалу. Українське законодавство взяло курс на розвиток кримінального процесуального права так, що покарання не є метою його здійснення. Такий напрям є дуже важливим з боку того, що злочини вчиняються не тільки повнолітніми.

Сучасний законодавець розуміє, наскільки проблемним може постати питання здійснення судочинства над неповнолітніми, тому у кримінальному процесуальному кодексі є окрема глава, яка регулює здійснення кримінального провадження щодо цієї категорії осіб. Так, за Главою 38 Кримінального процесуального кодексу можна визначити основні ознаки, які є особливостями провадження щодо неповнолітніх [1]:

- 1) спеціальний суб'єктний склад (проявляється у тому, що підозрюваний, обвинувачений є неповнолітнім; а також здійснення кримінального провадження слідчим, який спеціально уповноважений);
- 2) здійснення процесуальних дій в особливому порядку (найменше порушення звичайного укладу життя неповнолітнього та відповідність його віковим та психологічним особливостям);
- 3) глумачення процесу (роз'яснювання суті процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховування аргументів неповнолітнього при прийнятті процесуальних рішень);
- 4) вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього.

Логічним є те, що як саме провадження, так і запобіжний захід повинен мати обґрунтування. Відповідно для розуміння вчиненого діяння необхідне доказування обставин події кримінального правопорушення; особливої уваги потребує винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, а саме форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання [1].

Неповнолітні – особливі правопорушники, тому необхідністю є з'ясування додаткових обставин [1]: повні та всебічні відомості про особу неповнолітнього; ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння; умови життя та виховання неповнолітнього; наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

КПК передбачає з'ясування умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, що дозволяє детальніше дослідити особу неповнолітнього [1]. То ж належить з'ясувати: сімейні обставини, які впливають на поведінку неповнолітнього, обстановку в навчальних закладах або на місці роботи, а також його зв'язки і поведінку у вільний час.

О. А. Губська вважає, що особливу увагу потрібно приділити умовам життя та виховання неповнолітнього, повним та всебічним відомостям про його особу. Залучення спеціальних експертів та надання ними досудового звіту розглядається як спосіб досягнення цього. На практиці досудовий звіт має вигляд зібраної інформації службами у справах дітей та надання ними своїх рекомендацій та пояснень, на основі яких суд матиме змогу керуватись при призначенні конкретного покарання або запобіжного заходу [2; 167].

На думку Ю. В. Гошовської, обставини про особу неповнолітнього можуть з'ясовуватись шляхом опитування батьків, опікунів, піклувальників, представників адміністрації за місцем роботи чи навчання. Також під час досудового розслідування та судового розгляду потрібно зібрати дані про загальну поведінку неповнолітнього як під час, так і після вчинення кримінального правопорушення [5; 143–144]. І. В. Тарасова зазначає, що норми права потрібно застосовувати з урахуванням ще й соціального й матеріального становища не тільки неповнолітнього, а й дорослих, які за нього відповідають. Такі фактичні дані свідчили б про намір підозрюваного ухилитись від слідства. Наприклад, наявність фактичної матеріальної незалежності від батьків або навпаки, залежність від матеріального становища батьків, опікунів, піклувальників і доступність матеріальних цінностей (зникнення коштовних речей або грошей), наявність власних коштів (які уможливили б утечу обвинуваченого з дому) [7; 154–155].

Сукупність усіх наведених вище норм дає змогу органам здійснювати провадження щодо неповнолітніх індивідуально, а саме підходити до призначення підліткам такого виду запобіжного заходу, який відповідатиме тяжкості злочину, віковим та насамперед психологічним особливостям неповнолітнього (що можуть відрізнятись від вікових характеристик) стану здоров'я, виду його діяльності, місцю проживання, а також ефективності самих заходів [2; 167].

Тому важливим питанням є визначення «запобіжних заходів». На думку І. В. Тарасової: «...це – превентивні заходи процесуального примусу, ...що не лише обмежують права людини, а й спричиняють на останню певний психологічний тиск» [7; 154].

Запобіжний захід застосовується на підставі наявності обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявності ризиків, які дають достатні підстави слідчому, прокурору, слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, запобіганням яким є метою самих запобіжних заходів. Важливо відзначити, що метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних

обов'язків, а також запобігання спробам перешкоджати провадженню у різний спосіб передбачений КПК [1]. Особливої мети у провадженні щодо неповнолітніх законодавством не виділяється.

Так, за наявності підстав до неповнолітнього з урахуванням його вікових та психологічних особливостей, роду занять може бути застосовано один із запобіжних заходів [1]. Більшість вчених вказують на те, що норми КПК щодо застосування запобіжних заходів до неповнолітніх мають недоліки, які представляють собою відмінності у застосуванні до неповнолітніх тих засобів, що і до дорослих осіб. Хоча процесуальний закон передбачає особливості такого застосування, але на практиці багатьма умовами нехтується. Також через недостатню кількість доказів слідчим органам не вдається застосувати той запобіжний захід, що буде впливовий, але обмежує права неповнолітнього в значній мірі. Тому ми вважаємо, що при застосуванні будь-якого запобіжного заходу вплив матиме як позитивний, так і негативний характер. Це твердження торкається того, як відбудеться перебіг і результат досудового розслідування.

Так, важливо звернути увагу на приписи документів світової значимості: у ст. 13 Мінімальних стандартних правил, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, де зазначено, що утримання під вартою за можливістю замінюється іншими альтернативними заходами, такими як: постійний нагляд, активна виховна робота або поміщення в сім'ю чи у виховний заклад [3]; у ст. 37 Конвенції про права дітей, у якій акцентується увага на те, щоб кожна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюється згідно з законом та використовується лише як крайній захід протягом найкоротшого відповідного періоду часу [4]. Саме таке гуманне ставлення до неповнолітнього дає змогу переосмислити скоєне, постати перед судом відкрито, але потрібно звернути увагу на неповнолітніх осіб, які на сьогодні час є на рівні з дорослими злочинцями. На нашу думку, слідству потрібна вся сукупність зібраної інформації, щоб ретельно підійти до обґрунтування застосування того чи іншого запобіжного заходу.

Якщо говорити про особисте зобов'язання, то немає єдиної думки про позитивність чи негативність цього запобіжного заходу. Розглядаючи питання особистого зобов'язання, одні науковці вважають його малоєфективним. Його проблемний аспект в тому, що немає усвідомлення і чіткого розуміння сутності та значення цього запобіжного заходу неповнолітнім. Ми підтримуємо думку О. Ф. Вакуленко про те, що особисте зобов'язання ґрунтується на ефекті страху перед покаранням, перед наслідками здійсненого ним діяння [6; 98]. Солідарна з нами І. В. Тарасова, яка вважає ціллю запобіжних заходів превентивність, тобто запобігання небажаній поведінки особи, а не залякування як неповнолітнього, так й інших осіб, адже це не є заходами покарання [7; 155].

Застосування особистої поруки показує наскільки висока правова культура у суспільства та чи можливе залучення громадськості до перевиховання правопорушників. Такі особи повинні володіти особливою довірою для суду, але і так само для особи злочинця, тим паче за вагової обставини – неповнолітності відповідної особи. З іншого боку, ми можемо спостерігати присутність ефекту сорому (що ти не виправдаєш довіри; що за тебе відповідають інші; що ти не можеш стримати слово, дане своїм близьким). Також слід додати, такий запобіжний захід не має стримуючого характеру, як і особисте зобов'язання.

Застава полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у доход держави в разі невиконання цих обов'язків [1].

Варто зазначити, що застава вноситься як самим підозрюваним, обвинуваченим, так й іншою фізичною або юридичною особою (заставадавцем). Розглядаючи це питання, слід сказати, що не до кожного неповнолітнього можливо застосувати такі заходи в силу того, що немає грошових цінностей. А в разі наявності таких у батьків неповнолітнього – це не має ефективного впливу на самого неповнолітнього. При застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюються його обов'язки і наслідки їх невиконання, а заставадавцю – у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється чи обвинувачується особа, передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки із забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого та його явки за викликом, а також наслідки невиконання цих обов'язків [1]. Оскільки заставадавцем не є неповнолітній, він не усвідомлює значимості застосованого до нього запобіжного заходу, то спостерігається відсутність виховного впливу на особу злочинця.

Домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби. Домашній арешт може бути застосовано до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі. Спірним є питання залишення неповнолітнього поза його звичним середовищем (школа, додаткові курси, спілкування з друзями поза житлом). З одного боку, покарання за можливий вчинений злочин говорить про

доцільність обрання такого запобіжного заходу, з іншого боку, неповнолітні, які виховуються в благополучних сім'ях, залишаються у пізній час вдома під наглядом батьків. Такі обмеження в часі зовсім не впливають на цю особу, немає усвідомлення застосованого запобіжного заходу, який покладає певні обов'язки. Ю. В. Гошовська вважає необхідним визначення особи, яка чітко виконуватиме обов'язок нагляду за неповнолітнім, за його кореспонденцією та переговорами (телефонними та за допомогою інтернет ресурсів), за зустрічами з певними особами [5; 145]. Також перебування в житлі є позитивним у психологічному плані.

Зрозумілим є те, що неповнолітній у більшості випадків проживає з батьками або родичами. Існує думка, що такий контроль за неповнолітнім та виконання власником житла покладених на нього обов'язків певним чином порушуватимуть конституційні права осіб, які проживатимуть із неповнолітнім, що є недопустимим. Вважаємо за доцільне з'ясувати думку батьків, родичів чи інших осіб, у житлі яких проживатиме неповнолітній, про їх згоду щодо застосування даного запобіжного заходу відносно неповнолітнього, який проживатиме разом із ними.

Тримання під вартою вважається найсуворішим запобіжним заходом, навколо якого точаться дискусії ще за так званого «старого» процесуального кодексу. Він застосовується, якщо неповнолітній підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам. Варто відзначити, що тримання під вартою використовується лише у виняткових випадках, коли це зумовлене тяжкістю кримінального правопорушення, та коли жоден із більш м'яких запобіжних не зможе запобігти ризикам ст. 177 КПК.

О. Ф. Вакуленко не вважає такий запобіжний захід єдиним, що попередить ухилення неповнолітнього підозрюваного від органів досудового розслідування та суду [6; 95]. Такий захід здатний забезпечити контроль за поведінкою. Негативною ознакою є максимальне обмеження свободи та особистої недоторканості особи.

При обранні запобіжного заходу – тримання під вартою слідує ставлення до особи як до злочинця, але здійснення протиправної поведінки неповнолітнім ще не говорить, що в майбутньому він буде злочинцем. Г. В. Попов наголошує на проведенні необхідних перевірок особи підозрюваного, ризиків; складання об'єктивної оцінки всіх відомостей; дотримання всіх процесуальних вимог закону, адже важливим є дотримання права неповнолітнього [8; 271].

Виходячи із положень «Пекінських правил» [3], варто відзначити, що утримання неповнолітніх під вартою до суду за можливості замінюється іншими альтернативними заходами. Такий правовий акт міжнародного рівня наголошує на необхідності закладення фундаменту відповідних правових умов для виховання та перевиховання неповнолітнього. Застосування гарантій прав і законних інтересів неповнолітніх мають бути націлені на запобіжний, або ж на відновлювальний характер. А поміщення в ізоляцію від навколишнього світу згубно посприє на психіку неповнолітнього, а також розширить можливості рухатися в протизаконному напрямку, набравшись нових кримінальних навичок.

Найбільш схильно науковці ставляться до такого запобіжного заходу, як передання під нагляд. Г. Щербакова вважає, що потрібно дослідити здатність осіб (яким передається неповнолітній) позитивно впливати на перевиховання підлітків, в іншому разі можливе повторне вчинення кримінальних правопорушень через неналежний нагляд [9; 211]. На думку С. В. Пастушенка [10; 128]: «...важливо, щоб особа, під нагляд якої передається неповнолітній, користувалася його повагою і авторитетом, позитивно характеризувалася у побуті, опікувалася проблемами підлітка та могла б забезпечити контроль за його поведінкою». Так, ставлення позитивно впливає на неповнолітнього, даючи йому шанс усвідомити та переосмислити свою поведінку, оцінити рівень довіри зі сторони інших.

Завдяки такому заходу здійснюється спілкування наглядачів з правопорушником, що має на меті профілактичні ознаки на поведінку останнього, а саме проведення виховних та роз'яснювальних осіб, переконання підлітка в необхідності законслухняності, сприяння органам досудового розслідування.

Хоч такий захід має позитивний вплив на неповнолітнього, виникають труднощі у його застосуванні. О. А. Губська наводить такі [2; 171]: складність і громіздкість процедури застосування, труднощі з роз'ясненням прав та обов'язків батькам та іншим особам, що передаються під їх нагляд. Також одним із проблематичних моментів рахується неможливість відмовитися від таких обов'язків адміністрації дитячої установи, у якій виховується неповнолітній [5; 145–146].

Висновок. На основі вищевикладеного матеріалу стає зрозуміло, що завдання запобіжних заходів для неповнолітніх не тільки превентивність, а ще й виховання. КПК передбачає важливі ознаки провадження, де взаємодія та спільний алгоритм дій усіх учасників досудового розслідування та судового провадження зробить процес злагодженим, доступним та зрозумілим для неповнолітнього, який потрапив у конфлікт із законом. Поєднання примусу та допомоги виходять за межі суто юридично-судових установ.

Негайного змінення, розширення та деталізації потребує система примусових заходів виховного характеру. Не всі запобіжні заходи можуть застосуватися до неповнолітніх, адже вони не володіють такою ж свідомістю як дорослі.

В окремих аспектах перевагою національного законодавства все-таки є обрання можливого варіанту для неповнолітнього, щоб той переосмислив вчинене діяння. Важко говорити про переваги чи недоліки того чи іншого запобіжного заходу, адже вони себе показують у різних життєвих ситуаціях, тому універсальними їх не назвеш.

Список використаних джерел

1. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 2012. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/para3882#n3882>
2. Губська О. А. До проблеми дотримання прав неповнолітніх при обранні щодо них запобіжних заходів / О. А. Губська // Правничий вісник Університету «Крок», 2014. – Вип. 20. – С. 165–173.
3. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_211.
4. Конвенція про права дитини : збір. міжнар. договорів України, 1990. – № 1. – 205 с.
5. Гошовська Ю. В. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / Ю. В. Гошовська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 2015. – №17. – Том 2. – С. 143–146. – (Сер. «Юриспруденція»).
6. Вакуленко О. Ф. Проблеми застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх / О. Ф. Вакуленко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, 2015. – № 1. – С. 91–99.
7. Тарасова І. В. Застосування до неповнолітніх запобіжних заходів, що обмежують свободу пересування / І. В. Тарасова // Правничий вісник Університету «КРОК», 2012. – Вип. 13. – С. 153–159.
8. Попов Г. В. Додержання прав неповнолітніх при застосуванні до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою / Г. В. Попов // Право і суспільство, 2015. – № 2. – С. 268–273.
9. Щербакова Г. В. Особливості застосування запобіжних заходів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх / Г. В. Щербакова // Науковий часопис Національної академії прокуратури України, 2016. – №4. – С. 207–214.
10. Пастушенко С. В. Застосування запобіжних заходів до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого / С. В. Пастушенко // Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи : матер. міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Ч. 1 / редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова [та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – 396 с.

References

1. *Kryminalno-protsesualnyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. (2003). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine [in Ukrainian].*
2. *Hubska, O. A. (2014). Do problem dotrymannia prav nepovnolitnikh pry obranni zapobizhnykh zakhodiv [To the problem of adhering to the rights of minors when choosing their preventive measures]. Pravnychiy visnyk Universytetu «Krok» – Bulletin of the University «Krok», 20, 165–173 [in Ukrainian].*
3. *The Verkhovna Rada of Ukraine (1985), Minimalni standartni pravyla OON, shcho stosuyutsya vidpravlennya pravosuddya shchodo nepovnolitnikh, OON; Pravyla, Mizhnarodnyy document <http://zakon5.rada.gov.ua>. Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (accessed 2 July 2018) [in Ukrainian].*
4. *The Verkhovna Rada of Ukraine (1985), Konvetsiia pro prava dytyny; OON; Konvetsiia, Mizhnarodnyy document <http://zakon3.rada.gov.ua>. Retrieved from : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021 [in Ukrainian].*
5. *Hoshovska, U. V. (2015). Zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv u kryminal'nomu provadzheni shchodo nepovnolitnikh [Application of preventive measures in criminal proceedings against minors]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnokho khumanitarnokho universytetu – Scientific Herald of the International Humanitarian University, 17, 143–146 [in Ukrainian].*
6. *Vakulenko, O.F. (2015). Problemy zastosyuvannia zakhodiv shchodo nepovnolitnikh [Problems of precautionary measures against minors]. Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs, 1, 91–99 [in Ukrainian].*

7. Tarasova I.V. (2012). *Zastosuvannia do nepovnolitnikh zapobizhnykh zakhodiv, shcho obmezhuut` svobodu peresuvannia [Applying for minors precautionary measures restricting freedom of movement]. Pravnychyi visnyk Universytetu «KROK» – Bulletin of the University «Krok», 13, 153–159 [in Ukrainian].*
8. Popov, H.V. (2015). *Doderzhannia prav nepovnolitnikh pry zastosyvanii do nykh zapobizhnokho zakhodu u vyhgliadi trymannia pid vartoiu [Observance of the rights of minors in the application of a preventive measure in the form of detention]. Pravo I suspilstvo – Law and Society, 2, 268–273 [in Ukrainian].*
9. Shcherbakova, H. V. (2016). *Osoblyvosti zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv u kryminal`nykh provadzhenniakh shchodo napovnolitnikh [Features of the application of preventive measures in criminal proceedings against minors]. Naukovyi chasopys Natsional`noi akademii prokuratury Ukrainy – Scientific journal of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine, 4, 207–214 [in Ukrainian].*
10. Pastushenko, S.V. (2017). *Zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv do nepovnolitn`ohgo pidozruivanohgo, obvynuvachenohgo [Application of preventive measures to a minor suspect, accused]. Topical Issues of the Criminal Procedure, Criminalistics and Forensic Examination: materialy mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 24 lystop. 2017 r.) Intermediate Materials. science-practice conf. (396 p.). Kyiv : Nats. akad. vnutr. Sprav [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 17.09.2018.

Оксана Росоляк,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету

Олександр Єднак,

магістр групи ПРМ юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету

ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАННЯ ТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОДНОСТАТЕВИЙ ШЛЮБ У СВІТІ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Розглянуто питання визнання та впровадження правових механізмів реалізації права на одностатевий шлюб у законодавчих актах та інших джерелах права зарубіжних країн. Наголошено, що одностатеві шлюби є серйозним викликом для світової спільноти та рушійною силою для зміни традиційних шаблонів мислення. Зазначено, що для раціоналізації суспільного мислення насамперед слід вжити необхідних заходів для подолання дискримінації у відношенні до ЛГБТ-спільноти.

Ключові слова: одностатевий шлюб, правовий механізм, визнання, запровадження, реалізація права.

Росоляк О., Єднак А.

Проблематика признания и внедрения правовых механизмов реализации права на однополый брак в мире (сравнительно-правовой аспект).

Рассмотрены вопросы признания и внедрения механизмов реализации права на однополый брак в законодательных актах и иных источниках права зарубежных стран. Отмечено, что однополые браки являются серьезным вызовом для мирового сообщества и движущая сила для изменения традиционных шаблонов мышления. Обозначено, что для рационализации общественного мышления в первую очередь следует принять необходимые меры для преодоления дискриминации по отношению к ЛГБТ-сообществу.

Ключевые слова: однополый брак, правовой механизм, признание, введение, реализация права.

Rosoliak O., Yednak O.

Problems of recognition and implementation of legal mechanisms for the implementation of the right to same-sex marriage in the world (comparative legal aspect).

The article raises issues of recognition and implementation of legal mechanisms for the implementation of the right to same-sex marriage in legislative acts and other sources of law of foreign countries. The authors emphasize that same-sex marriage is a serious challenge for the world community and a driving force for changing traditional patterns of thinking. However, in order to rationalize public opinion, the first step is to take the necessary measures to overcome discrimination against the LGBT community.

Keywords: Uniform marriage, legal mechanism, recognition, implementation, realization of law.

Актуальність теми. Сьогодні все частіше можна почути про заклики щодо легалізації одностатевих шлюбів. Та попри все навіть у світлі шаленої популяризації цього явища юридична практика з питань легалізації одностатевих шлюбів далека від своєї уніфікації. Відмінності, викликані притаманними суспільно-політичними та юридичними парадигмами, породжують унікальні механізми визнання, заборони чи обмеження права на одностатеві шлюби.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Питання права людини на одностатевий шлюб серед вчених набувають все більшої популярності, що підкреслює багатогранність цієї проблеми. Темі одностатевих шлюбів присвячені публікації таких авторів, як: М. М. Слабак, Т. С. Кириченко, К. В. Бондарева та ін.

Метою статті є аналіз світової практики та висвітлення проблематики формування юридичних механізмів функціонування інститутів одностатевих шлюбів.

Виклад основного матеріалу. Під впливом масової інформатизації та глобалізації суспільства суспільне розуміння шлюбу набуває неабиякої динаміки, що призводить до зміни моральних догм та відповідно до змін у законодавстві. З моменту переходу західної цивілізації на ліберально-орієнтовану модель цінностей, всередині світової общини виникло ще більше дискусій щодо визначення місця індивіда в суспільстві. Індивідуальні цінності починають переважати над колективними, що зумовлені тотальною гуманізацією суспільства, яке оговтувалось від жаху Другої світової війни. Перегляд традиційних цінностей, поширення політики толерантності та утвердження концепції людини як найвищої соціальної цінності послабила існуючу роль в суспільстві в якості каталізатора формування індивіда і надала можливості людині самій ідентифікувати себе та визначати власне місце в суспільстві. Наслідком таких ідей є дихотомізація ролі чоловіка і жінки та утвердження необхідності егалітаризації інституту шлюбу загалом. Відтепер трендом будь-яких соціальних відносин виступає рівноправність сторін [14; с. 167].

Проте далеко не кожна країна у світі на сьогодні готова легалізувати одностатеві шлюби і на те існують ряд причин. Розпочати доречно з тих, хто однозначно проти реєстрації одностатевих шлюбів та визнання одностатевих стосунків загалом. У таку групу країн входять держави ісламського права, де діють закони Шаріату, а судова система часто будується з урахуванням фетв, що однозначно її суб'єктивізує. Зі змісту Корану, гомосексуальні стосунки є гріхом, відповідно злочином, за яке передбачене тяжке покарання [13]. Покаранням за такий «злочин» найчастіше є смертна кара. І не важливо, чи в країні проживають мусульмани Шіїти чи Суніти. Значення не має навіть факт того, чи існує законодавчий кодифікований акт, що передбачає покарання за гомосексуальні стосунки, як в Ірані, чи правосуддя базується виключно шляхом трактування Корану, як в Саудівській Аравії. Виключеннями є Ірак та Індонезія [10].

Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 2 Конституції Республіки Ірак «Іслам – офіційна релігія країни і основне джерело права», що логічно наштовхує на попередню тезу про гріховність і злочинність гомосексуалізму та одностатевих шлюбів, але разом з цим в країні існує власний кримінальний кодекс, в якому не міститься жодного слова про одностатеві стосунки загалом [9; 5].

У більшості країн, де не визнають та не реєструють одностатеві шлюби, не передбачене покарання за одностатеві стосунки, проте існує ряд інших проблем.

Насамперед, проблемою є юридичні конструкції правових норм, що визначають такі поняття, як «шлюб» чи «сім'я». До прикладу, відповідно до ст. 32 Конституції Республіки Білорусь жінка і чоловік, що досягли шлюбного віку, на добровільній основі мають право вступити в шлюб і створити сім'ю, а в ст. 12 Кодексу Республіки Білорусь про шлюб і сім'ю чітко визначається, що шлюб – це добровільний союз чоловіка і жінки [1; 3]. Аналогічні положення існують в ст. 18 Конституції Республіки Польща, та у п. 1 ст. 1 Сімейного та опікунського кодексу Республіки Польща [2; 4].

Такі формулювання з конкретно вказаними сторонами шлюбу є цілком виправдані навіть з точки зору міжнародного права. Відповідно до ч. 1 ст. 16 Загальної декларації прав людини, чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися та створювати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання. Схожа норма дублюється і в ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що чоловік і жінка, що досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права. Але разом з цим постає логічне запитання: чи дослівна юридична відповідність вимогам міжнародного права є достатньою причиною для ігнорування соціальних потреб сьогодення?

Більше того, варто відзначити цікаву тенденцію, що прослідковується у рішеннях Європейського суду з прав людини.

Незважаючи на легалізацію одностатевих шлюбів у багатьох країнах ЄС з 2001 р., Європейський суд з прав людини до 2010 р. не прийняв жодного рішення на користь гомосексуалістів на підставі статті про повагу до сімейного життя [12; с. 209]. Ситуація змінилась з прийняттям рішення справи «Шалк та Копф проти Австрії» від 24.06.2010 р., тоді в ч. 94 рішення було викладено таку тезу: «94. З огляду на таку еволюцію, Суд вважає, що подальша підтримка позиції, за якою на відміну від різностатевих пар, одностатеві пари не можуть мати «сімейного життя», буде штучною. Відповідно стосунки заявників одностатєвої пари, яка спільно проживає у de-facto стабільних партнерських стосунках, підпадає під поняття «сімейного життя» таким чином, як підпадали б під нього різностатєві пари у таких самих обставинах». Суть справи полягала в тому, що одностатєва пара не могла одружитись в Австрії, та згідно із позовними вимогами

це становило порушення ст. 14 і ст. 8 Конвенції. У своєму висновку ЄСПЛ посилався на те, що відмова у можливості одруження одностатевих пар підпадає під межі власного розсуду держави з урахуванням того, що австрійське законодавство не забороняє цивільні партнерства, що за своїми характеристиками дуже схожий до шлюбу [15].

Ще однією важливою тенденцією серед країн, що не визнають і не реєструють одностатеві шлюби, є зростання кількості ініціатив щодо легалізації таких шлюбів. Зокрема, проекти окремих законів і змін до чинного законодавства про реєстрацію одностатевих шлюбів на сьогодні існують в Швейцарії та Угорщині. Також в Австрії одностатеві шлюби будуть дозволені вже з 31 грудня 2018 р. Щодо інших ініціатив, то з 2016 р. у Румунії було зібрано більше 3-х мільйонів підписів за легалізацію одностатевих шлюбів і вже в жовтні 2018 р. відбудеться референдум з цього питання [19].

Неординарними юридичними механізмами реалізації прав на одностатеві шлюби відзначалися країни, в яких частково визнані одностатеві шлюби, слід зазначити, що здебільшого до цієї групи належать федеративні держави, а також ті, які знаходяться в складі співдружностей та інших союзних утвореннях. Тому часткове визнання одностатевих шлюбів слід розглянути в контексті юрисдикційних обмежень федеративних держав та союзів, а також у розрізі існуючих обмежень одностатевих шлюбів у країнах, що їх визнали.

Характеризуючи юрисдикційні обмеження одностатевих шлюбів в межах однієї країни, слід розпочати з Мексики. Незважаючи на те, що більшість соціальних, політичних та юридичних інститутів Мексики та ще кількох країн Південної Америки часто копіюють аналогічну систему в США, в останніх одностатеві шлюби визнаються та реєструються у всіх штатах. У Мексиці на сьогодні все ще існують певні обмеження. За станом на 2018 р., у 12 з 31 штатів Мексики дозволено реєструвати одностатеві шлюби. Проте з 2010 р., Верховним судом Мексики було прийнято рішення про визнання одностатевих шлюбів у всіх штатах федерації [18]. Незважаючи на те, що процес легалізації реєстрації одностатевих шлюбів триває вже більше 10 років, з кожним роком все більше штатів визнають права одностатевих пар [20].

Як і в США, питання регулювання сімейного права є повноваженням кожного штату зокрема, що значно унеможлиблює прийняття єдиного рішення щодо дозволу реєстрації одностатєвого шлюбу. Цікавим та відмінним для латинської Америки, для Мексики зокрема, є інститут ампаро. Саме завдяки ампаро у гомосексуальних пар є шанс отримати шлюб у штатах, де ще офіційно не реєструються одностатеві шлюби, а у випадку, якщо кількість позитивних рішень за процедурою ампаро перевищує необхідну встановлену кількість внутрішнім законодавством, то штат зобов'язаний легалізувати одностатеві шлюби у межах всієї своєї юрисдикції. Головним аргументом для легалізації таких шлюбів з точки зору правозахисників є положення ст. 1 Конституції Мексики, що захищає права людини від будь-якого виду дискримінації, включно за ознакою статі [6]. Також в Мексиці поряд з одностатєвими шлюбами активно використовується інститут одностатєвих цивільних партнерств.

До продовження теми юрисдикційного визнання одностатєвих шлюбів цікавою є ситуація, що складається на теренах Королівства Нідерландів. Відносини всередині королівства регулюються Хартією Королівства Нідерландів, що прийнята 29 грудня 1954 р. Відповідно до ст. 6 Хартії справи Королівства вирішуються спільно всіма країнами-учасниками Хартії. Не зважаючи на той факт, що сьогодні кожна з країн всередині королівства має свою конституцію, все ж Хартія накладає на них певні обмеження та обов'язки. В контексті досліджуваної теми важливо висвітлити ситуацію, яка мала місце в одній з країн-учасниць Королівства – Арубі. Ще 11 років назад офіційна влада Арубі не визнавала одностатєвих шлюбів, буквально ігноруючи це питання. Численна міграція одностатєвих пар з материкової частини Королівства та лібералізація суспільства по всій території Королівства Нідерландів призвела до ведення активної дискусії серед населення щодо потреби визнання одностатєвих шлюбів. Суспільний диспут призвів до рішення Верховного суду Нідерландів, юрисдикція якого відповідно до ст. 23 Хартії розповсюджується на всі землі Королівства Нідерландів. Таким чином, 13 квітня 2007 р. Верховний Суд Нідерландів зобов'язав Арубю та інші землі Королівства Нідерландів визнати одностатєві шлюби укладені на території Нідерландів. Уже у 2016 р. в Арубі було дозволено реєстрацію одностатєвих цивільних партнерств [9; 16; 17].

Протилежна ситуація склалась в Океанії. Уклавши в 2001 р. Декларацію про основи відносин між Новою Зеландією та Островами Кука, останні вже на правах самостійного державного утворення визнали свою приналежність до Королівства Нової Зеландії на чолі з правлячим монархом Королівства Нової Зеландії [7]. Проте, на відміну від Арубі, Острови Кука залишили за собою цілком централізоване і автономне управління. Рішенням Парламенту Нової Зеландії 17 квітня 2013 р. була змінена дефініція «шлюб», що дало змогу легалізувати на території країни одностатєві шлюби [8]. Проте рішення Парламенту Нової Зе-

ландії з питань, не передбачених Декларацією та іншими міждержавними актами, не несуть обов'язкового характеру для земель Королівства Нової Зеландії.

Окрім юрисдикційних нюансів визнання одностатевих шлюбів, існують виключення і в унітарних державах що визнали існування одностатевих шлюбів. Неординарним прикладом визнання і одночасної заборони в реєстрації одностатевих шлюбів є Ізраїль. Враховуючи вплив релігії на їхнє суспільство, питання одностатевих шлюбів намагаються оминати, а чинне законодавство визнає лише шлюб між протилежними статями. Проте з 2006 р. в країні триває палка дискусія щодо легалізації одностатевих шлюбів. Відправною точкою є рішення Верховного Суду Ізраїлю у справі «Йосі Бен-Арі проти Керівника Управління реєстрації населення і міграції МВС». Суть цього рішення полягає в тому, що Верховний суд Ізраїлю наказав відповідачу внести інформацію про позивачів до відповідного державного реєстру, в якості «необхідної статистичної інформації». При цьому, у рішенні суду було чітко зазначено, що воно не є прецедентним рішенням для легалізації одностатевих шлюбів. Рішення суду не надає ніякого юридичного обґрунтування одностатевим шлюбом і не змінює його чинного статусу. Більше того, суд не займає будь-яку позицію з приводу питання легалізації одностатевих шлюбів [11]. Таким чином, цим рішенням Ізраїль юридично визнав існування одностатевих шлюбів, офіційно зареєстрованих за кордоном. На сьогодні результати боротьби ЛГБТ-спільноти та прихильників узаконення їхніх прав спромоглися «достукатись» до найвищих ешелонів влади. Отже, в червні 2018 р. відбулась спроба голосування за прийняття закону, що б визнав та дозволив реєструвати одностатеві шлюби по всій країні, проте проект закону відхилено.

Підбиваючи підсумки, хотілось би резюмувати, що одностатеві шлюби - серйозний виклик для світової спільноти та рушійна сила для деформації традиційних шаблонів мислення. Говорити про те, що людство однаково готове реформувати свідомість, та вчасно приборкувати потреби лібералізованої свідомості – ще рано. Проте для раціоналізації суспільного мислення насамперед, слід вчинити необхідні заходи для подолання дискримінації у відношенні до ЛГБТ-спільноти. Таким чином, захисники традиційних інститутів сім'ї та прихильники одностатевих стосунків зможуть вести дискусії між собою на одному рівні. Створення сприятливої атмосфери для діалогу в майбутньому буде стимулювати обґрунтування існуючих позицій науковою спільнотою та прийняття єдиної позиції з питань змістовності існування інституту одностатєвого шлюбу.

Список використаних джерел

1. Конституція Республіки Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>;
2. Конституція Польської Республіки [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/poland/poland-r.htm.
3. Кодекс Республіки Беларусь о Браке и Семье [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://kodeksy-by.com/kodeks_rb_o_brake_i_semje.htm.
4. Семейный и опекунский кодекс Республіки Польша [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://semejnoepravo.wordpress.com/2018/03/20/%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%B8-%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%83%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81-%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB/>.
5. Constitution of Iraq [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://en.wikisource.org/wiki/Constitution_of_Iraq.
6. Constitution of Mexico [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.oas.org/juridico/mla/en/mex/en_mex-int-text-const.pdf.
7. Joint Centenary Declaration of the principles of the relationship between The Cook Islands and New Zealand [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.mfat.govt.nz/assets/Pacific1/Cook-Islands-2001-Joint-Centenary-Declaration-signed.pdf>.
8. Marriage (Definition of Marriage) Amendment Act [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.legislation.govt.nz/act/public/2013/0020/latest/whole.html>.
9. The Charter for the Kingdom of the Netherlands – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.palatauruscentrostudi.eu/doc/Kingdom_of_the_Netherlands_Charter_1954_EN.pdf.
10. Iraq Penal Code [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.refworld.org/docid/452524304.html>.
11. Islamic Penal Code of Iran – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://mehr.org/Islamic_Penal_Code_of_Iran.pdf.
12. БАГАЦ обязал государство признать однополые браки [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://news.narod.co.il/news/98835>.

13. Кириченко Т. С. *Одностатеві шлюби: міф чи реальність?* / Т. С. Кириченко // *Право і безпека*, 2012. – № 5. – С. 207–210.
14. Коран [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://quran-online.ru/>.
15. Слабак М. М. *До питання про юридичне визнання одностатевих сімейних союзів* / М. М. Слабак // *Митна справа*, 2015. – № 2. – С. 167–175.
16. *Про захист прав людини і основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя* [Електронний ресурс] / Н. Ахтирська, В. Філатов, Т. Фулей, Х. Хембах. – Ст. 8. – К. : – 2011. – Режим доступу : <http://www.nsj.gov.ua/files/1384158454%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82.pdf>.
17. *Aruba Parliament approves civil unions for same-sex couples*, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://web.archive.org/web/20160909234501/https://www.yahoo.com/news/aruba-allow-lgbt-couples-register-unions-island-181430741.html?ref=gs>.
18. YÖRÜK В. *Aruba vote on civil partnerships could finally extend LGBT rights to all Dutch citizens* [Електронний ресурс] / ВАҢÇЕLІ YÖRÜK, 2016. – Режим доступу : <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/y-r-k-bah-eli/aruba-vote-on-civil-partnerships-could-finally-extend-lgbt-rights-t>.
19. *Supreme Court rules gay weddings valid in all Mexico* [Електронний ресурс], 2015. – Режим доступу : <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-10932748>.
20. Sommerland J. *Why is Romania holding a referendum on same-sex marriage and what might a 'yes' vote mean?* [Електронний ресурс] / Joe Sommerland. – Режим доступу : <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/same-sex-marriage-romania-legal-vote-gay-rights-lgbt-lesbian-civil-partnership-a8568031.html>
21. Summer C. J. *Mexico's Supreme Court Effectively Legalizes Same-Sex Marriage Nationwide* [Електронний ресурс] / Claude J. Summer. – Режим доступу : https://web.archive.org/web/20150623105452/http://www.glbq.com/blogs/mexicos_supreme_court_effectively_legalizes_samesex_marriage_nationwide.html.

References

1. *Konstitutsiya Respubliki Belarus [Constitution of Belarus Republic]* – <http://www.pravo.by>. Retrieved from <http://www.pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus>. [in Russian].
2. *Konstitutsiya Pol'skoy Respubliki [Constitution of Poland]* . <http://www.concourt.am>. Retrieved from http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/poland/poland-r.htm. [in Russian].
3. *Kodeks Respubliki Belarus o Brake i Semye [Law of family and marriage of Belarus Republic]*. <http://kodeksy-by.com>. Retrieved from http://kodeksy-by.com/kodeks_rb_o_brake_i_semje.htm. [in Russian].
4. *Semeynyy i opekunskiy kodeks Respubliki Polsha [Law of family and guardianship of Poland]*. <https://semeynoepravo.wordpress.com>. Retrieved from <https://semeynoepravo.wordpress.com/2018/03/20/%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%B8-%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%83%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BA%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81-%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB/>. [in Russian].
5. *Constitution of Iraq*. <https://en.wikisource.org>. Retrieved from https://en.wikisource.org/wiki/Constitution_of_Iraq. [in English].
6. *Constitution of Mexico*. <https://www.oas.org>. Retrieved from https://www.oas.org/juridico/mla/en/mex/en_mex-int-text-const.pdf. [in English].
7. *Joint Centenary Declaration of the principles of the relationship between The Cook Islands and New Zealand*. <https://www.mfat.govt.nz>. Retrieved from <https://www.mfat.govt.nz/assets/Pacific1/Cook-Islands-2001-Joint-Centenary-Declaration-signed.pdf>. [in English].
8. *Marriage (Definition of Marriage) Amendment Act*. <http://www.legislation.govt.nz>. Retrieved from <http://www.legislation.govt.nz/act/public/2013/0020/latest/whole.html>. [in English].
9. *The Charter for the Kingdom of the Netherlands*. <http://www.palatauruscentrostudi.eu>. Retrieved from http://www.palatauruscentrostudi.eu/doc/Kingdon_of_the_Netherlands_Charter_1954_EN.pdf. [in English].
10. *Iraq Penal Code*. <http://www.refworld.org>. Retrieved from <http://www.refworld.org/docid/452524304.html>. [in English].
11. *Islamic Penal Code of Iran*. <http://mehr.org>. Retrieved from http://mehr.org/Islamic_Penal_Code_of_Iran.pdf; [in English].

12. BAHATS obyazal hosudarstvo pryznat odnopolye braky [BAGATS ordered the state to recognize same-sex marriage] <http://news.narod.co.il>. Retrieved from <http://news.narod.co.il/news/98835>. [in Russian].
13. Kyrychenko, T. S. (2012). Odnostatevi shlyuby - mif chy real'nist'? [Same-sex marriage – a myth or a reality?]. *Pravo i bezpeka – Law and security*, 5, 207–210. [in Ukrainian].
14. Koran [Quran]. <https://quran-online.ru/>. Retrieved from <https://quran-online.ru/>. [in Ukrainian].
15. Slabak, M. M. (2015). Do pytannya pro yurydychne vyznannya odnostatevykh simeynykh soyuziv [On the issue of legal recognition of same-sex family unions]. *Mytna sprava*, 2, 167–175. [in Ukrainian].
16. Akhtyrskaya, N., Filatov, V., Fuley, T., Khembakh, Kh. (2011). *Stattya 8 pro zakhyst pravlyudyny i osnovopolozhnykh svobod: stand arty zastosovannya pry zdiysnenni pravosuddya [Article 8 on the protection of human rights and fundamental freedoms: the state of application in the administration of justice]*. Kyiv. <http://www.nsj.gov.ua>. Retrieved from <http://www.nsj.gov.ua/files/1384158454%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82.pdf> [in Ukrainian].
17. Aruba Parliament approves civil unions for same-sex couples. (2016). <https://web.archive.org>. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20160909234501/https://www.yahoo.com/news/aruba-allow-lgbt-couples-register-unions-island-181430741.html?ref=gs>. [in English].
18. YÖRÜK, B. (2016). Aruba vote on civil partnerships could finally extend LGBT rights to all Dutch citizens. <https://www.opendemocracy.net>. Retrieved from <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/y-r-k-bah-eli/aruba-vote-on-civil-partnerships-could-finally-extend-lgbt-rights-t>. [in English].
19. Supreme Court rules gay weddings valid in all Mexico. (2015). <https://www.bbc.com>. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-10932748>. [in English].
20. Sommerland, J. Why is Romania holding a referendum on same-sex marriage and what might a 'yes' vote mean? <https://www.independent.co.uk> Retrieved from <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/same-sex-marriage-romania-legal-vote-gay-rights-lgbt-lesbian-civil-partnership-a8568031.html> [in English].
21. Summer, C. J. (2015). Mexico's Supreme Court Effectively Legalizes Same-Sex Marriage Nationwide. <https://web.archive.org/web>. Retrieved from https://web.archive.org/web/20150623105452/http://www.glbtc.com/blogs/mexicos_supreme_court_effectively_legalizes_samesex_marriage_nationwide.html. [in English].

Стаття надійшла до редакції 11.09.2018.

Оксана Шевчук,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
юридичного факультету Тернопільського
національного економічного університету

Софія Бобер,

магістр другого року навчання
юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

КОРПОРАТИВНІ ПРАВА УЧАСНИКА ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

Досліджено особливості правової регламентації та проблематику реалізації корпоративних прав учасників господарських товариств в Україні.

Ключові слова: корпоративні права; господарські товариства; учасники господарських товариств; акціонери.

Шевчук О., Бобер С.

Корпоративные права участников хозяйственных обществ: Проблемы правовой регламентации
Исследованы особенности правовой регламентации и проблематика реализации корпоративных прав участников хозяйственных обществ в Украине.

Ключевые слова: корпоративные права; хозяйственные общества; участники хозяйственных обществ; акционеры.

Shevchuk O., Bober S.

Corporate rights of the participant of the economic community: problems of legal regulation
The article is devoted to the study of the peculiarities of legal regulation and the problems of realization of corporate rights of participants of economic societies in Ukraine.

Keywords: corporate rights; business associations; members of business associations; shareholders.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, коли відбувається стрімкий розвиток усіх сфер суспільних відносин в Україні, з'являється все більша кількість юридичних осіб корпоративного типу, які здійснюють чималий вплив на економічні процеси. А тому актуальності не втрачає проблема визначення «корпоративні права» як на науковому, так і законодавчому рівнях.

Закріплення неоднозначних визначень «корпоративні права» в Господарському кодексі України (далі – ГКУ), Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ), Податковому кодексі України (далі – ПКУ) та в інших законодавчих актах призводять до значних труднощів у правовому регулюванні корпоративних відносин та чималих казусів і у судовій практиці. Ця проблема породила цілий ряд дискусій між науковцями щодо формулювання єдиного правильного визначення «корпоративні права». Тому необхідним є здійснити доктринальний та правовий аналіз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності корпоративних прав присвячено праці таких визначних науковців, як: В. А. Белова, В. А. Васильєвої, О. М. Вінника, О. І. Зозуляка, В. М. Кравчука, В. В. Луця, І. Б. Саракуна, В. М. Махінчука, І. В. Спасибо-Фатєєвої, І. Р. Калаура, Н. С. Бутрин-Боки, Л. В. Сіщука, О. Р. Ковалишина та ін.

Метою статті є ґрунтовний аналіз визначення поняття «корпоративні права» з позиції правової науки та законодавства України, глибинне дослідження юридичної природи корпоративних прав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 167 ГК України «корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами» [1].

Проте це визначення не слід вважати досконалим, адже воно не дає відповіді на запитання: права якого характеру є корпоративними, зокрема, чи належить до них право відчужувати зазначену частку та інші права щодо розпорядження самою часткою? Тобто у цьому визначенні згадується частка, але не визначається як співвідносяться права на частку і права з частки, і які з цих прав слід вважати корпоративними [2, с. 81].

Н. С. Бутрин-Бока навпаки на основі дефініції, закріпленої в ГК України, виводить ряд позитивних моментів, в одному з яких акцентує увагу на тому, що «...у ГК України (на відміну від попередніх нормативно-правових актів) розглянуто корпоративні права не як право власності на частку в статутному фонді, а як правові можливості суб'єкта, частка якого визначається в статутному капіталі (майні) господарської організації» [3, с. 55].

С. Я. Рабовська щодо положень ч. 2 ст. 167 Господарського кодексу України вважає по-іншому. На її думку, оскільки володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом, то у визначенні корпоративного права слід вести мову не про правомочність на отримання певної частки прибутку, а доходу даної організації [4; с. 69]. Пояснюється це тим, що мета – отримання прибутку є необхідною ознакою підприємницької діяльності. Оскільки володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом, значить юридична особа, у якій виникають корпоративні права, не ставить за мету отримання прибутку. Це може означати, що корпоративні права не завжди пов'язуються із підприємницькою юридичною особою.

В. І. Цікало зазначає, що думка С. Я. Рабовської є спірною, адже факт, що особа, яка є суб'єктом корпоративних прав, має за мету отримання прибутку, не означає заняття нею підприємницькою діяльністю. Мета – отримання прибутку, лише одна із ознак підприємницької діяльності, якої недостатньо, щоб визнати певну діяльність підприємництвом.

Незважаючи на те, що наявність в особи корпоративних прав не є підприємництвом, сама юридична особа, щодо якої виникають корпоративні права, завжди виступає суб'єктом підприємницької діяльності, оскільки сплачувати дивіденд може лише підприємницька юридична особа [5; с. 108].

Цивільний кодекс України не використовує поняття «корпоративні права», натомість вводить поняття «право участі у товаристві» (ст. 100 ЦКУ)[6].

Слід зазначити, що у цивільно-правовому розумінні корпоративним правом доцільно вважати правовий зв'язок, який виникає між засновником (учасником) юридичної особи та новоствореним суб'єктом у результаті реалізації засновницького права, відповідно засновницьке право розуміється як право на створення юридичних осіб. Цей правовий зв'язок є визначальним і виступає стержнем усієї низки суб'єктивних корпоративних прав, якими наділяються сторони правовідношення [7; с. 160].

А відповідно до ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства», корпоративні права – сукупність майнових і немайнових прав акціонера – власника акцій товариства, які впливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів та активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами [8].

Згідно з даного визначення впливає, що основою корпоративних прав є право власності на акції. Також вищезазначена дефініція «корпоративні права» є суттєво звуженою, адже вона стосується лише акціонерних товариств [3; с. 55].

Податковий кодекс України визначає корпоративні права як права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [5].

Проаналізувавши це визначення, слід зазначити, що в Податковому кодексі законодавець значно розширює та вдосконалює поняття корпоративних прав та все допускається суттєвих неточностей, адже згідно з думкою більшості науковців, юридична особа виступає власником свого статутного фонду, натомість за Податковим кодексом статутний фонд юридичної особи являється власністю особи, що володіє корпоративними правами [9; с. 124].

З метою більш поглибленого розуміння поняття «корпоративні права» необхідно визначити зміст корпоративних прав як в об'єктивному, так і суб'єктивному розуміннях.

В об'єктивному розумінні корпоративне право – це система юридичних норм, що регулюють групу суспільних відносин, яка виникає у зв'язку із створенням і функціонуванням юридичних осіб у результаті реалізації суб'єктами цивільних правовідносин права бути їх засновниками (учасниками) [10, с. 10].

Однак щодо однозначного визначення поняття корпоративних прав у суб'єктивному розумінні серед науковців не досягнуто згоди.

Так, В. А. Васильєва вважає, що корпоративне право в суб'єктивному розумінні – це право особи, яка об'єднуючи зусилля та капітал, стає учасником корпорації (юридичної особи). Всі інші суб'єктивні права учасника, що витікають із його членства в тій чи іншій організації, є похідними і розкриваються через поняття змісту корпоративного права [10; с. 10].

В. М. Кравчук пропонує визначення корпоративних прав як сукупності правових можливостей учасника певної юридичної особи, зміст яких визначається її організаційно-правовою формою [11, с. 261], або ж сукупність прав учасника юридичної особи, зміст яких визначається її організаційно-правовою формою та установчими документами.

Проте, на думку А. В. Смітюха, концепція корпоративних прав В. М. Кравчука загалом містить істотне внутрішнє протиріччя, оскільки цей автор визначає корпоративні права як певну сукупність, але водночас дотримується точки зору про подільність комплексу прав, що виникають з частки, можливість відчуження окремих корпоративних прав і відповідно розпорощення цього комплексу між декількома особами, через що комплекс прав втрачає властивість сукупності та цілісності. Також відзначимо, що це визначення є похідним від законодавчого – це його поліпшена версія. Як наслідок, визначення є бланкетним: корпоративними правами вважатимуться будь-які права, які надасть законодавець особі як учаснику юридичної особи певної організаційно-правової форми та права, які учасники вважатимуть за доцільне передбачити в установчому документі [2, с. 82].

Глусь Н. С. під корпоративним правом у суб'єктивному значенні розуміє сукупність прав, які виникають у акціонера чи учасника корпорації внаслідок набуття ними відповідного права власності на акції, права власності на частку в статутному фонді товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю і які закріплені в чинному законодавстві України та внутрішніх нормативних актах самої корпорації.

А. В. Смітюх акцентує увагу на тому, що особливістю визначення «корпоративне право», сформованого Глусь Н. С., є обмеження кола осіб, щодо яких визнаються корпоративні права лише трьома видами господарських товариств (АТ, ТОВ, ТДВ), зазначення *causa* виникнення корпоративних прав (набуття права власності на акції/частку...) та відсилання до волі законодавця у тому, що стосується змісту та природи цих прав.

І. Я. Бабецька вважає, що корпоративні права здебільшого визначаються наявністю майнової участі у статутному капіталі чи майні корпорації. Головною ознакою корпоративних прав є те, що їх здійснення безпосередньо чи опосередковано спрямоване на задоволення майнових інтересів їх носіїв, а специфічною ознакою, що виокремлює корпоративні права в окрему групу цивільних прав, є те, що вони виражають відносини між учасниками (засновником) та товариством, а також між самими учасниками (засновниками) товариства.

Ми підтримуємо думку В. І. Цікало, який на підставі аналізу законодавчих положень та власної позиції, виділяє такі ознаки корпоративних прав:

- 1) корпоративні права належать лише особам, частка яких визначається у статутному капіталі юридичної особи;
- 2) корпоративні права виникають лише щодо підприємницької юридичної особи (корпоративного товариства);
- 3) корпоративні права мають складну структуру: включають у себе права немайнового та майнового характеру;
- 4) здійснення корпоративних прав пов'язане із майновою участю у статутному капіталі підприємницької юридичної особи;
- 5) корпоративні права можуть бути передбачені законом і локальними правовими актами підприємницької юридичної особи (корпоративного товариства);
- 6) належність особі корпоративних прав не вважається заняттям нею підприємницькою діяльністю;
- 7) законом можуть бути встановлені межі для певних категорій осіб щодо належності їм та/або здійснення ними корпоративних прав [5; с. 108].

Вищезазначені ознаки слугують опорними точками для визначення поняття «корпоративні права», та демонструють усю складність та багатогранність цього правового явища.

Як немає серед науковців єдності щодо розуміння змісту корпоративних прав, так немає і єдиного підходу щодо їхньої класифікації.

На думку одних вчених, права учасників господарських товариств поділяються на майнові і немайнові. Інші вважають, що такий поділ не враховує організаційний характер корпоративних правовідносин, спираючись на те, що всі права акціонера (учасника) зумовлені його інтересом у збереженні капіталу товариства.

О. Воловик вважає, що правоможності, які входять до складу корпоративних прав, включають як майнові, так і організаційні права. Перші – це право на участь у формуванні статутного фонду підприємства, розподілі прибутку та отриманні дивідендів, частки майна (при ліквідації підприємства) тощо. До складу організаційних належать право на участь в управлінні підприємством, право на отримання інформації про його діяльність та ін.

Слід зауважити, що С. С. Кравченко проводить внутрішню диференціацію у межах груп майнових та немайнових прав учасників господарських товариств. Зокрема, майнові права можуть бути такими, які мають учасники будь-якого господарського товариства, або виключно учасники певного виду товариств. До перших належать право на частину прибутку товариства, на одержання активів після ліквідації товариства; до других – право на проведення розрахунків при вибутті з господарського товариства, право на переважне придбання частки учасника, який її продає. Ці права мають учасники всіх товариств, окрім акціонерного, але члени останнього мають право на викуп акцій, право на переважне придбання акцій додаткового випуску.

Правами, що не мають безпосереднього майнового характеру, є право на участь в управлінні товариством, право одержувати інформацію про його діяльність. Вони належать учасникам будь-яких товариств, однак можуть різнитися за обсягом та залежністю від майнових прав учасників.

Неординарний підхід до класифікації корпоративних прав застосував Д. В. Ломакін, запропонувавши класифікацію майнових прав залежно від виду господарського товариства і за підставами їх виникнення. Так, за першим класифікаційним критерієм вчений виділяє серед майнових прав акціонера окреме право на отримання дивідендів, право за наявності передбачених законом підстав вимагати викупу належних йому акцій.

Серед майнових прав учасників товариств з обмеженою відповідальністю він вирізняє специфічні права виходу учасника з товариства з виплатою йому дійсної вартості його частки в статутному капіталі товариства.

За другою класифікаційною ознакою вчений виділяє майнові права, які можуть бути поділені на права участі або членства та інші корпоративні права.

При цьому він зазначає, що для виникнення інших корпоративних прав майнового характеру, крім існування правовідносини участі або членства, потрібне настання інших юридичних фактів.

Проаналізувавши вищезазначені підходи стосовно класифікації корпоративних прав, можна побачити, що більшість учених поділяє корпоративні права за характером на майнові та немайнові; як виняток виділено самостійне право на захист.

Корпоративні права є подільними за обсягом і неподільними за змістом. Зі складу корпоративних прав можуть бути виділені окремі елементи, які мають характер майнових прав, зокрема, право на одержання частини прибутку, право на одержання частини майна товариства в разі ліквідації. Однак ці майнові права не можуть розглядатися як самостійний об'єкт правовідносин, оскільки корпоративні права є неподільними за змістом.

Законом не передбачена і одночасно не відповідає йому ситуація, коли, наприклад, право участі в управлінні належить одній особі, а право на одержання частини майна в разі ліквідації (або право на одержання частини прибутку) – в іншій.

Висновки. Отже, із вищенаведеного можна зробити певні висновки:

– визначення «корпоративні права» є неоднозначним як серед науковців, так і у законодавчих актах, що і до сих пір спричиняє дискусійний характер;

– корпоративні права мають складну структуру, адже, як бачимо, включають в себе майнові, немайнові та організаційні права. Хоча і головною ознакою корпоративних прав є те, що їх здійснення спрямоване на задоволення майнових інтересів та отримання майнових благ учасниками корпоративних правовідносин, однак вони є цілісними і неподільними;

– вважаємо за необхідне закріпити єдине визначення «корпоративні права» у законодавчому акті, щоб у подальшому полегшити вирішення правових баталій.

Список використаних джерел

1. *Господарський кодекс України редакція від 17.06.2018, підстава 2275-VIII* // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Смітюх А. В. *Щодо визначення поняття корпоративних прав учасника господарського товариства* / А. В. Смітюх // *Правова держава*, 2015. – № 20. – С. 81–86.
3. Бутрин-Бока Н. С. *Правове закріплення визначення поняття «корпоративні права» за законодавством України* / Н. С. Бутрин-Бока // *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2016. – Вип. 2. – С. 54–57.
4. Рабовська С. *Правовий зміст корпоративних прав за ГК та їх складові частини* // *Право України*, – 2005. – № 7. – С. 68–71.
5. Цікало В. І. *Корпоративні права: поняття, ознаки та класифікація* / В. І. Цікало // *Право України*. – 2010. – № 11. – С. 102–111.
6. *Цивільний кодекс України редакція від 02.08.2018, підстава 2505-VIII* // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
7. *Корпоративне право України* : підруч. / [В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.
8. *Закон України «Про акціонерні товариства» редакція від 17.06.2018, підстава 2275-VIII* // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.
9. Марущак Я. *Корпоративні суб'єктивні права в комерційних товариствах* / Ярослав Марущак // *European political and law discourse. Volume 3 Issue 5*. – 2016. – р. 123–127.
10. Васильєва В. А. *Щодо питання про поняття корпоративного права* // *Правове регулювання корпоративних відносин в Україні* : матер. науково-практ. семінару (28 лютого 2003 р.). – Львів, 2003. – С. 8–10.
11. Кравчук В. М. *Корпоративне право : наук.-практ. комент. законодавства та судової практики* / В. М. Кравчук. – К. : Істина, 2005. – 720 с.

References

1. *Hospodarskyu kodeks Ukrainy*[Economic Code of Ukraine]. (2006). <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>[in Ukrainian].
2. Smityukh, A. V. (2015). *Shchodo vyznachennya ponyattya korporatyvnykh prav uchasnyka hospodars'koho tovarystva* [About the definition of the concept of corporate rights of a member of a business community]. *Pravova derzhava - Constitutional state*. [in Ukrainian].
3. Butryn-Boka, N. S. (2016). *Pravove zakriplennya vyznachennya ponyattya «korporatyvni prava» za zakonodavstvom Ukrainy* [Legal consolidation of the definition of «corporate rights» under the legislation of Ukraine]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi. - Actual problems of domestic jurisprudence*. [in Ukrainian].
4. Rabovska, S. (2005). *Pravovy zmist korporatyvnykh prav za HK ta yikh skladovi chastyny* [Legal content of corporate rights in the Civil Code and their constituent parts]. *Pravo Ukrainy - The law of Ukraine*[in Ukrainian].
5. Tsikalo, V. I. (2010). *Korporatyvni prava: ponyattya, oznaky ta klasyfikatsiya*[Corporate rights: concept, features and classification]. *Pravo Ukrainy - The law of Ukraine*[in Ukrainian].
6. *Tsyvilnyy kodeks Ukrainy* (2006). *Civil Code of Ukraine*. <http://zakon2.rada.gov.ua>. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>[in Ukrainian].
7. Lutz, V. V., Vasiliev, V. A., Kibenko, O. R. *Supap-Fateyev, I. V.*(2010). [Corporate Law of Ukraine]. *Lutsa, V. V. (Ed.)*. - Kyiv: Yurincom Inter. [in Ukrainian].
8. *Zakon Ukrainy «Pro aktsionerni tovarystva»* (edited by Editorial from 06/17/2018). [Law of Ukraine «On Joint Stock Companies»]. <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17>[in Ukrainian].
9. *Marushchak, Ya.* (2016). *Korporatyvni subyektivni prava v komertsyynykh tovarystvakh* [Corporate subjective rights in commercial companies]. *European political and law discourse. (Vol. 3), (issue 5)*. [in Ukrainian].
10. *Vasylyeva, V.A.* (2003). *Shchodo pytannya pro ponyattya korporatyvnoho prava* [Concerning the concept of corporate law]. *Pravove rehulyuvannya korporatyvnykh vidnosyn v Ukraini: Materialy naukovopraktychnoho seminaru (28 lyutoho 2003 r.)*. - *Legal regulation of corporate relations in Ukraine: materials of the scientific and practical seminar (February 28, 2003)*. Lviv. [in Ukrainian].
11. *Kravchuk, V.M.* (2005). *Korporatyvne pravo. Naukovo-praktychnyy komentar zakonodavstva ta sudovoyi praktyky* [Corporate Law. Scientific and practical commentary on legislation and jurisprudence]. Kyiv: Truth. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 8.10.2018.

**ПОРЯДОК ПУБЛІКАЦІЇ МАТЕРІАЛІВ
У ФАХОВОМУ ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА»**

Шановні автори!

Редакційна колегія збірника «Актуальні проблеми правознавства» приймає до друку статті, які раніше не були опубліковані в інших виданнях та відповідають за змістом тематиці збірника «Актуальні проблеми правознавства», виконані на високому професійному рівні.

1) Приймаються роботи, **написані українською, російською або англійською мовами**, обсягом до 12 аркушів включно.

2) Рукопис статті повинен мати такі елементи:

- УДК;
- назва секції;
- прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, посада;
- назва статті українською мовою;
- анотація українською, російською, англійською мовою (3–5 рядків);
- ключові слова;
- основний текст статті;
- література;
- список літератури англійською мовою (references).

3) Окрім рукопису статті до редакції подається **реферат** (розширена анотація) англійською мовою (реферат має обов'язково містити: назву статті, прізвище та ініціали автора, посаду, місце роботи, короткий зміст статті. Мінімальний обсяг реферату – **200** слів).

4) Стаття має містити такі елементи:

- **постановку проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- формування цілей статті (**постановка завдання**);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

5) Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5.

Посилання на літературу здійснюється безпосередньо в тексті. У квадратних дужках зазначається порядковий номер використаного джерела, а через кому – конкретна сторінка.

Редакція залишає за собою право рецензувати, редагувати, скорочувати і відхиляти статті. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Передрук матеріалів збірника можливий лише з дозволу автора і редакції.

Адреса редакції фахового збірника наукових статей «Актуальні проблеми правознавства»: Юридичний факультет Тернопільського національного економічного університету, 46005 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а.

Деталі на сайті видання: www.app.tneu.edu.ua

Наукове періодичне видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА

Науковий журнал

*Випуск 4 (16)
2018*

Літературний редактор: *Оксана Катрусяк*
Комп'ютерне макетування: *Любов Верней*
Дизайн обкладинки: *Марія Одобецька*

Підписано до друку 4.10.2018 р.
Формат 60x84 1/8. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Ум.-друк. арк. 22,3. Обл.-вид. арк. 24,9.
Замовлення № P014-04-18. Тираж 300 прим.

Адреса редакції:
464005 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
тел. (0352) 26-06-36

www.app.tneu.edu.ua
E-mail: zbirnyktneu@ukr.net

Видавець та виготовлювач:
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46004

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі «Економічна думка THEU»
вул. Березанська, 2, м. Тернопіль 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua
www.app.tneu.edu.ua